TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATINDA FAZİLETNÂMELER VE SEYYİD ALÂEDDİN'İN CEVĀMİʿU'L-FEŻĀ'İL FĪ MESĀCİDİ'L-ḲABĀʾİL'İ (METİN-İNCELEME)

Doktora Tezi

Aslınur Özcan Kocabey

Ankara 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATINDA FAZİLETNÂMELER VE SEYYİD ALÂEDDİN'İN CEVĀMİʿU'L-FEŻĀʾİL FĪ MESĀCİDİ'L-ḲABĀʾİL'İ (METİN-İNCELEME)

Doktora Tezi

Aslınur Özcan Kocabey

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Zülfikar Güngör

Ankara 2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR danışmanlığında hazırladığım "Türk Edebiyatında Faziletnâmeler ve Seyyid Alâeddin'in Cevâmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil'i (Metin-İnceleme)" (Ankara, 2023) adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma süresinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Aslınur ÖZCAN KOCABEY

ÖN SÖZ

'Ve dahi bunu ümidlerimin nihâyetine şefî kıldım'

Seyyid Alâeddin

Türk İslâm edebiyatında ortaya konmuş eserler edebiyat tarihimize ve kültürümüze zenginlik katmaktadır. Bu eserler biyografik veya bibliyografik olarak sınıflandırılarak türler kapsamında incelenir. Türlerin belirlenmesi ise eserlerin konularına göre incelenmesini kolay kılan bir yöntem olmuştur. Bu türlerden biri olan faziletnâmeler; şehirler, şahsiyetler, vakitler, ibadetler, Kur'ân ve cihad gibi farklı konuların benzerlerinden üstün özelliklerini anlatan eserlerin tamamıdır. Bu konulardan biri olan şehir faziletnâmeleri ise Türk edebiyatında özellikle Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinin üstün özelliklerinden bahseden eserlerdir.

Çalışmamıza konu olan *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil* adlı Seyyid Alâeddin'in Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinin faziletlerinden bahsetmek üzere kaleme aldığı eser, XVI. yüzyıl Türk edebiyatı ürünüdür. Eserin en önemli özelliklerinden biri önce Arapça yazıldığı hâlde yine müellif tarafından okuyucu kitlesini genişletmek ve faydasını artırmak amacıyla daha geniş bir şekilde Türkçe de yazılmış olmasıdır.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amaç, kapsam ve yönteminin yanı sıra fazilet ve faziletnâme kavramları incelenmiş olup bu türün Arap ve Fars edebiyatındaki yerine değinilmiştir.

Birinci bölümde Türk edebiyatında faziletnâmeler önce genel olarak sonrasında ise şehir faziletnâmelerinin tarihî seyri, yazma eserler üzerinden örneklendirilerek verilmiştir. Ayrıca bu bölümde eserlerin muhteva özellikleri ve faziletnâmelerin diğer türlerle ilişkisi de yer almaktadır.

İkinci bölüm ise *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil* adlı eserin incelendiği bölümdür. Burada eser ve müellif hakkında bilgiler verilmiş ayrıca eserin muhteva incelemesi de yapılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise teze konu olan eserin tenkitli metni yazma eserde olduğu sıralamayla Arapça ve Türkçe şeklinde verilmiştir. Bununla birlikte nüshalardan örnek sayfalara da ekler kısmında yer verilmiştir. Çalışmanın yazımı esnasında dipnotlar ve kaynakça İSNAD Atıf Sistemi 2. Edisyon esas alınarak yazılmıştır.

Söz konusu çalışmanın ortaya çıkmasında akademik anlamda çok şey öğrendiğim sonsuz merhameti ve sabrıyla yetişmemizde çok önemli katkıları bulunan başta kıymetli danışmanım Prof. Dr. Zülfikar Güngör'e, derslerinden ve tavsiyelerinden çokça istifâde ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Abdülmecit İslamoğlu'na, değerli katkılarıyla jürimde bulunan Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan, Doç. Dr. Erdem Can Öztürk ve Doç. Dr. Kenan Özçelik'e şükranlarımı arz ederim.

Çalışmanın seyri esnasında her ihtiyaç duyduğumda yardımıma yetişen değerli arkadaşlarım Kübra Betül Aydemir ve Nimet İpek'e, Arapça kısmındaki destekleri için Öğr. Gör. Gülbahar Avcı'ya, Fars Dili ve Edebiyatı'nda yetişmemi sağlayan aynı zamanda çalışmanın Farsça kısmında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Kadir Turgut'a, her an duâlarıyla yanımda olan anneme ve babama, çalışmam esnasında geçirdiğim zamanlar için şehirlere ve yollara, bu yolları yürünür kılan bütün süreçleri beraber göğüslediğimiz kıymetli eşim ve meslektaşım Dr. Sedat Kocabey'e teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmamız esnasında sağladığı ortam ve kaynaklar için İSAM Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kurumu Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim.

Aslınur ÖZCAN KOCABEY

Ordu 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **I**

KISALTMALAR ..... **V**

GİRİŞ **1**

A. AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM 1

B. FAZİLET, FAZİLETNÂME KAVRAMI 2

C. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK FAZİLETNÂME 3

D. ARAP, FARS EDEBİYATLARINDA FAZİLETNÂMELER 6

1. Arap Edebiyatında Faziletnâmeler *6*

2. Fars Edebiyatında Faziletnâmeler *9*

I. BÖLÜM TÜRK EDEBİYATINDA FAZİLETNÂMELER **14**

A. TÜRK EDEBİYATINDA FAZİLETNÂMELER 14

1. Yüzyıllara Göre Faziletnâmeler *15*

2. Türk Edebiyatında Şehir Faziletnâmeleri *18*

B. FAZİLETNÂMELERİN KAYNAKLARI 25

C. FAZİLETNÂMELERİN MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ 27

1. Yazılış Nedenleri *27*

2. Yazıldığı Konular *30*

D. FAZİLETNÂMELERİN DİĞER TÜRLERLE İLİŞKİSİ 33

1. Menâkıbnâme *33*

2. Mevlid/Hz. Ali Mevlidleri *34*

3. Mersiye *34*

4. Medhiye *35*

5. Hasâisü'n-Nebi /Fezâilü'n-Nebi *35*

6. Şehrengiz *36*

7. Menâsik-i Hac/Menâzil-i Hac *36*

II. BÖLÜM SEYYİD ALÂEDDİN VE *CEVĀMİʿU'L-FEŻĀʾİL FĪ MESĀCİDİ'L-ḲABĀʾİL* ADLI ESERİ **38**

A. ESERİN MÜELLİFİ ... 38
B. ESERİN İSMİ, TE'LÎF SEBEBİ ... 39
C. ESERİN YAZILIŞ TARİHİ VE YERİ ... 40
D. ESERİN DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ ... 42
1. Eserin Yazıldığı Dönem ... 42
2. Dil ve Üslûbu ... 42
E. ESERİN İÇERİK BAKIMINDAN İNCELENMESİ ... 48
1. Eserin Bölümleri ... 48
2. Derkenar Notları (Minhu kayıtları) ... 55
3. Kişiler ... 59
4. Eserin Yazımında Kullanılan Kaynaklar ... 66
5. Âyetler ... 80
6. Hadisler ... 90
7. Atasözü ... 95
F. NÜSHALAR VE NÜSHA TAVSİFLERİ ... 97
1. Hekimoğlu 449 (H) ... 97
2. Ayasofya 3174 (A) ... 98
3. Tarihi Türkî 96 (T) ... 99
III. BÖLÜM *CEVĀMİʿU'L-FEŻĀʾİL FĪ MESĀCİDİ'L-ḲABĀʾİL* METNİ ... 100
A. METİN TESİSİYLE İLGİLİ YÖNTEM, DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR VE AÇIKLAMALAR ... 100
B. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ ... 102
C. METİN ... 103
SONUÇ ... 332
KAYNAKÇA ... 336
ÖZET ... 347
ABSTRACT ... 348
EK ... 349

KISALTMALAR

A	Ayasofya Nüshası
a.m.	aleyhisselam
b.	bin, ibn
bk.	bakınız
Cevāmiʿ	*Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil*
DİA	*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
ed.	editör
haz.	hazırlayan
h.	hicrî
H	Hekimoğlu Nüshası
Hz.	Hazret-i
Ktp.	Kütüphanesi
nr.	numara
nşr.	neşreden
raḍā	raḍıya'llāhu ʿanh
s.	sayfa
salʾam.	salla'llāhu ʿaleyhi ve sellem
s.s.	sayfalar
sy.	sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	tarihsiz
v.	varak
vb.	ve benzeri
y.y.	yayın yeri yok

GİRİŞ

A. Amaç, Kapsam, Yöntem

Bu tezin amacı, bir tür olarak Türk edebiyatında faziletnâmelerin varlığını ortaya çıkarıp bu türde yazılan eserleri ve eserlerden edinilen bilgileri sunmaktır. Bu türe örnek olarak *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabā'il* adlı eserin incelemesi ve metninin sunulması da diğer bir amaçtır.

Bu tezin kapsamı eser isminde *fezail/fezayil/fedail/fazail/fazilet/fadilet/fazl* geçen Türkçe yazmalardan oluşturulmuş verileri içermektedir. Bu verilerin elde edilmesinde Türkiye Yazma Eserler Kurumu veri tabanı kullanılmıştır. İncelemede kullandığımız eserlerin tarihlerinin, oluşturduğumuz kataloğa işlenmesinde veri tabanındaki bilgileri esas alırken görüntüsü olup tarihlendirmesi açıkça verilmiş olanlar da oluşturduğumuz tabloya eklenmiştir. Bunların dışında kalan eserlerin kapsam genişliği sebebiyle incelenmesi mümkün olmadığından tarihler ile ilgili değerlendirmeler bu bilgiler üzerinden ilerleyecektir.

Tezin örneklemini oluşturan eserin şehir fazileti kategorisinde olması sebebiyle hakkında en çok fazilet yazılan Mekke, Medine, Kudüs, Şam şehirleri ise yukarıda bahsettiğimiz veri tabanlarında fazl kelimesinin versiyonları gözetilmeksizin bahsi geçen şehir isimleri Mekke/Makka, Medine/Madina, Kuds/Kudüs/Makdis, Şam/Dımaşk/Dimeşk gibi tarama kelimeleriyle dâhil edilip bunun için farklı bir veri kataloğu oluşturulmuştur.

Tezin örneklemini oluşturan Ebu'l-Fazl Seyyid Alâeddin'e ait Arapça-Türkçe mensur şehir fazileti olan *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabā'il* adlı eserin muhteva incelemesi ve metin tenkiti de tez kapsamındadır.

Bu çalışmada kullanılan yöntem dâhilinde, çalışmanın giriş kısmını oluşturan Arap edebiyatında faziletnâmelerin varlığına dâir taramalar için Manhal platformu başta olmak üzere The Arabic Lexion siteleri ve konuyla ilgili Arapça makaleler esas alınmıştır. Fars edebiyatında ise tür çalışmalarını içeren temel eserlerin incelenmesi bu kısmın kaynaklarını oluşturmaktadır. Faziletnâmeler ve şehir faziletleri hakkında Yazma Eserler Kurumu veri tabanında yer alan Türkçe yazmalardan elde edilen bilgiler temel alınarak bunlar ışığında bu türün varlığı ve gelişiminin ortaya konması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra örneklem olarak seçilen *Cevāmiʿ* eserinin müellifinin evlâ nüsha olarak belirttiği Hekimoğlu nüshası temel alınmış ve Ayasofya nüshasıyla karşılaştırılarak farkları verilmiştir. Eserin muhteva incelemesi esnasında eserde geçen yer isimleri için *Kâmusu'l-Aʿlâm*'a başvurulmuştur. Eserin müellifi Seyyid Alâeddin hakkında bilgi elde etmek için *Şekâyık ve Zeyilleri* başta olmak üzere *Künhü'l-Ahbâr* ve *Osmanlı Müellifleri* gibi biyografik eserler taranmış ve herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Müellif hakkında ulaşılan tek bilgi Başbakanlık Osmanlı Arşivleri taramaları sonucunda Mekke Süleymaniye Medresesi müderris atama kayıtları olmuştur.

B. Fazilet, Faziletnâme Kavramı

Fazl Arapça fżl (فضل) kökünden gelmekte olup *Lisānü'l-ʿArab*'da fazl noksanlığın zıttı olarak verilmiştir. Fazilet ise fazldaki yüksek derecedir. [1] *Kâmûs-i Türkî*'de değer, meziyet, marifet, kemâl anlamları verilmektedir.[2] Fazîlet *Lugat-i Remzî*'de artıklık anlamı dışında "faẓl ve hüner cihetiyle olan derece-i refīʿaya dinülür ve bir nesnenüñ sāʾir nesnelerden cemāl ü kemāl ve nefʿ u fāide cihetiyle fāʾiḳ ve

[1] Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2005), 2/3046.
[2] Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 999.

muraccaḥ olmasına bāʿiṯ olan keyfiyyet"[3] anlamı zikredilmiştir. Fazîlet kelimesinin çoğulunun fezâil olarak dile getirildiği sözlükte fazîlet ile fazla kelimesi arasındaki fark ise şu şekilde tanımlamıştır: "Faẕīlet ḫaṣlet-i ẕātiyyeye maḫṣūṣdur şecāʿat gibi, faẕla ise meziyyet-i müteʿaddideye maḫṣūṣdur inʿām u iḥsān gibi."[4]

Fezâil, fazl kökünden fazîlet kelimesinin çoğulu olsa da İslâm literatüründe "amellerin, vakitlerin, şahısların, şehir, ülke ve milletlerin faziletini anlatan bir kitap türü"[5] olarak nitelendirilmektedir. Faziletnâme ise Arapça "fazilet" ve Farsça "nâme" kelimelerinin birleşimiyle edebiyat literatüründe değer ve meziyetleri anlatan eserlere ad olarak verilmiştir.

C. Edebî Bir Tür Olarak Faziletnâme

Edebî tür, belli kurallara göre yazılmış şekil ve muhteva olarak kategorize edilebilen edebî eserler toplamıdır/grubudur. Her şeyin zıddıyla kâim olması gibi bir türün tanımlanması için de onun ayırt edilebilmesini sağlayacak başka bir türün olması gerekmektedir. Tür ancak bu şekilde adlandırılabilmektedir.[6] Tür çalışmalarının asıl amacı ise mevcûdu kategorize etmektir.

Tür çalışmaları bağlamında zikredilmesi gereken ilk kişilerden biri Ali Nihat Tarlan'dır. Fatih Altuğ, Ali Nihat Tarlan'ın aslında tür adını zikretmeden türün sınırlarını sezgisel olarak çizmeye çalıştığından bahseder.[7] Ali Nihat Tarlan'ın klasik edebiyatın nazım sahasını incelerken üç esaslı yol diye bahsettiği yollardan üçüncüsü

---

[3] Hüseyin Remzî, *Lügat-i Remzî* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2/61.

[4] Hüseyin Remzî, *Lügat-i Remzî*, 2/61.

[5] M. Yaşar Kandemir, "Fezâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/529.

[6] Hatice Aynur, "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler", *Nazımdan Nesire Edebî Türler*, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 49.

[7] Fatih Altuğ, "Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün Mü?", *Nazımdan Nesire Edebî Türler*, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2008), 36.

"Edebî şekillerin mâhiyetlerini anlamak, umûm karakterlerini, içlerine aldıkları mevzûların birleşik noktalarını meydana çıkarmak"[8] ifâdesi bize tür kavramını vermektedir. Tarlan'dan hareketle Altuğ, türleri toplumsal bağlam ve edebiyat ortamına tâbi olunan, ayrıca bahsedilen bağlam ve ortama etkide bulunulan faaliyet sahası olarak nitelendirir. Böyle düşünüldüğünde de türler, yalnızca belirli metin çeşitlerini îmâ etmezler; metinleri üretmenin, dolaşıma sokmanın ve alımlamanın çoğul süreçlerini de îmâ ederler.[9] Tür sistemi, aslında yukarıda da bahsettiğimiz gibi yüzyıllardır süregelen söylemi yasalaştırma ve tedvin etme etkinliğidir.[10]

Burada edebiyatımızda tür tasnifi konusunda ilk adım atan kişi olarak Âgâh Sırrı Levend'i zikretmemiz gerekir. Hatice Aynur'a göre Âgâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında yaptığı tasnif[11] kabul görerek bir temel kabul edilmiş ve tür tasnif çalışmaları genel itibarıyla bu başlıklar üzerinden ilerlemiştir.[12]

Yukarıdaki bilgiler ışığında şu soruyu sormak mümkündür: Faziletnâme türü bize nasıl bir yasa yahut tedvin etkinliği sunmaktadır? Faziletlerle ilgili Türkçe literatürde yer alan eserlerin bir tür oluşturacak kadar örnekleme sahip olması başta olmak üzere tasnif edilebilir eserler toplamının sağladığı ortak zemin faziletnâmelerin tür olarak adlandırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bir tür olarak faziletnâmeden ilk defa bahseden Âmil Çelebioğlu faziletnâmenin konularını şu üç bölümde zikretmiştir: İslâm âleminin mukaddes şehirlerinin faziletine, tarihine ve çeşitli hususiyetlerine dâir faziletnâmeler; ma'bed, halîfe, şahıs ve milletlerin faziletlerine dâir faziletnâmeler; ramazân, ezkâr, Kur'ân, sıyam gibi farklı konulara dâir faziletnâmeler.

---

[8] Ali Nihad Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair* (İstanbul: Suhûlet Matbaası, 1937), 14.

[9] Altuğ, "Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün Mü?", 35.

[10] Altuğ, "Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün Mü?", 40.

[11] Âgâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 99.

[12] Aynur, "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler", 47.

Ayrıca o faziletnâmeleri üç başlıkta tasnif etse de bunlar hakkında ayrıntılı çalışma yapılmadığını ve yapılmasının gerekliliğini de vurgulamıştır.[13]

Abdurrahman Güzel ise *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* adlı eserinde türler arasında dinî ve tasavvufî düşüncelerle ilgili olarak yazılan türler başlığı altında faziletnâme türünden bahseden kişilerdendir.[14] Abdurrahman Güzel eserinde faziletnâmeyi, bir erdem kitabı olup Hz. Muhammed'in, dört halifenin özellikle de Hz. Ali'nin faziletlerini anlatan manzum ve mensur eserler toplamı şeklinde tanımlamıştır.[15] Abdurrahman Güzel'in burada bahsettiği tür doğrudan Yemînî'nin Hz. Ali hakkındaki *Fażīletnāme* eseriyle alakalıdır. Örnek olarak da yine Yemînî'den bir bölümü vermiştir.

Türün sınırlandırılması konusuna gelindiğinde yazım geleneği bitmiş türün tasnifi ile yazım geleneği devam eden türün tasnifi konusu ortaya çıkmaktadır.[16] Türün belirlenmesinde ise müstakil bir eser olup olmaması, eserin uzunluğu, manzum-mensur oluşu, yazıldığı kişi, belli bir nazım şeklinde yazılıp yazılmaması gibi tasnifler ortaya çıkmaktadır. Şâyet tür başka bir eser içinde münderiç ise bu durumda en önemlisi eser sahibinin isimlendirmesi olmaktadır.[17]

Faziletnâmeler ele alındığında edebiyatımızda henüz kavramların tam netliğe kavuşturulamaması sebebiyle ana tür ve alt tür sınırlamalarını kesin bir çizgiyle ayıramasak da müelliflerinin "faziletnâme" olarak adlandırdığı eserleri müstakil tür olarak kabul etme yoluna gidilmiştir. Eldeki eserleri tedvin etme etkinliği olan bu tür çalışmasında mevcut eserler üzerinden bir tanımlama yolu izlenmiş; taranan/incelenen eserler üzerinden şu sonuçlara varılmıştır:

---

[13] Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî ve Fazîlet-i Savm (Zuhrü'l-Âhire) Adlı Eseri", *Diyanet İlmi Dergi* X/112-113 (1971), 343.

[14] Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), 708-709.

[15] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 709.

[16] Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 11.

[17] M. Fatih Köksal, *Mevlid-nâme* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 29-30.

1. Fazîletnâmeler bir tür oluşturacak kadar örnek esere sahiptir.

2. Bu eserler ortak konularda birleşmişlerdir (Şehir, şahsiyet, Kur'an, cihad, vakit, ibadet vb.)

3. Başka eserlerin içinde münderiç olan faziletnâmeleri sınırlayamasak da türün müstakil örnekleri bulunmaktadır.

4. Fazilatnâmelerin manzum örneklerine rastlanmakla birlikte genellikle mensur kaleme alınmışlardır.

5. Menâkıbnâme türünden ayrılmış olmakla birlikte gelişimi olan bir türdür.

6. Diğer dinî-edebî türlerden kopuk değildir. Menâkıbnâme, hasâisü'n-nebî, mevlid gibi türlerle irtibatlıdır.

7. Birkaç varaklık risâleler hâlinde olabildiği gibi hacimli eserler şeklinde de yazılabilmiştir.

Bu maddeler göz önüne alındığında bir tür olarak fazîletnâmenin varlığından söz etmek gereklidir. Her türde olduğu gibi ilişkili olduğu türlerin de bulunduğu faziletnâmelerin öncelikle tür adının oluşumunda menâkıbnâme olarak ortaya çıksa da menâkıbnâmelerin konularının farklılaşmasıyla faziletnâmeler bir tür olarak neşv ü nemâ bulmuştur. Faziletnâme türü mevlid türünde olduğu gibi model bir eserin örnek alınmasıyla yaygınlaşan bir tür olmayıp konu bazlı tasnife daha uygundur.

D. Arap, Fars Edebiyatlarında Faziletnâmeler

1. Arap Edebiyatında Faziletnâmeler

Faziletnâmeler, Arap edebiyatında edebî bir tür olarak doğrudan karşımıza çıkmasa da dinî literatürde özellikle hadis edebiyatında fezâil terimi kullanılmaktadır. Bununla birlikte Arap edebiyatında faziletnâmelere baktığımızda bu konuda tür üzerine yapılmış herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Diğer taraftan İslâm literatüründe Arapça fezâil olarak konu odaklı eserlerin varlığı tespit edilmiştir. Bu konular şehirler,

kişiler, belirli ameller veya günler etrafında birleşmekte olup Türk edebiyatıyla da benzerlik arz edecektir.

Konu odaklı Arapça fezâil eserleri Kur'ân'ın faziletlerinden bahseden Feżāʾilü'l-Ḳur'ān,[18] vakitlerin fazileti ile ilgili Feżāʾilü'l-evḳāt,[19] Hz. Peygamber'in de övdüğü sahabenin faziletleri hakkında Feżāʾilü'ṣ-ṣaḥābe[20] eserleridir. Ayrıca ayların faziletlerine dair Feżāʾilü Ramażān[21], Feżāʾilü Şehr-i Recep[22] örnek gösterilebilir. Bu örneklerin yanı sıra amellerin fazileti ile ilgili Feżāʾilü'l-aʿmāl,[23] Feżāiʾlü'r-remy ve taʿlīmihi,[24] kişi faziletlerinde ise Feżāiʾlü'l-ḫulefāi'r-rāşidīn,[25] el-Ġurer fī feżāʾili ʿÖmer[26] gibi örnekleri çoğaltarak sıralamak mümkündür.

Fezâil konusunda şehirlerin faziletleri söz konusu olduğunda ise ortaya çıkan bir görüşte Cahiliye Dönemi Arap kültüründe kişilerin kavimlerine olan taassubuyla kendi şehirlerine yaptıkları övgü sonucu ortaya çıkan eserler olması zikredilir. Bu eserler

---

[18] Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan Firyâbî, *Fezâilü'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989); Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Fezâilü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987); Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb Nesâî, *Fezâilü'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1985).

[19] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât* (Mekke: Mektebetü'l-Menare, 1990).

[20] Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mesûd b. Nu'mân b. Dinar el-Bağdâdî Darekutnî, *Fezâilü's-sahâbe* (Riyad: Merkezü't-türas li-bermeciyyât, 2013); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Fezâlü's-sahâbe* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984); Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe* (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1983); Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe* (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1983).

[21] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd İbn Ebi'd-Dünyâ, *Fezâilu Ramazân* (Riyad: Dâru's-selef, 1995); Ebû Hafs Ömer b Ahmed b Osman el-Bağdâdî İbn Şahin, *Fezâilu Şehri Ramazân* (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1988).

[22] Ebû Muhammed el-Hasan b. Ebî Talib Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Hılâl, *Fezâilu Şehri Receb* (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2013).

[23] Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin Makdisî, *Kitâbu Fezâili'l-a'mâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987); Eşref b. Saîd, *Hükmü'l-amel bi'l-hadîsi'z-zaîf fî fezâili'l-a'mâl* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1992).

[24] Ebû Ya'kub İshak b. Ebî İshak İbrahim b. Muhammed el-Karrâb el-Hâfız, *Fezâilü'r-remy fi sebili'llâhi teâla* (Medine: Dârü'l-İmâmı Müslim;ed-Dârü'l-Esriyye, 1440).

[25] Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Fezâilü'l-Hulefâi'r-râşidîn* (Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2012).

[26] Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr Suyûtî, *el-Gurer fî fezâili Ömer* (Beyrut: Müessesetu Nadir, 1991).

İslâm'ın yayılmasıyla birlikte fethedilen şehirlerin fazileti şeklinde gelişim göstermiştir.[27] Arap edebiyatında şehir faziletine dâir ilk eser Hasan-ı Basrî'ye (ö.110/728) isnat edilen *Risâle fî Feżāʾili'l-Mekke*[28] isimli eserdir. Bu eser birkaç farklı isimle literatürde yer almaktadır. Bunlardan bir diğeri de *Fażīletü'l-mücāvere fī Mekkete'l-Mükerreme*[29] adıyla zikredilen baskısıdır. Şehirlerin faziletleriyle ilgili Medine ve Kudüs şehirleri hakkında Feżāʾilü'l-Medīne[30], Feżāʾilü'l-Ḳuds[31], Feżāʾilü Beyti'l-Maḳdis[32] eserleri bulunmaktadır. Türk edebiyatından farklı olarak Arap edebiyatında Endülüs ve Mısır için de faziletnâmelerin olduğu tespit edilmiştir. Feżāʾilü'l-Endelüs ve ehlüha[33], Feżāʾilü Mısri'l-Maḥrūṣa[34] bu eserlere örnektir.

Diğer taraftan Arap edebiyatında edebî bir tür olarak karşımıza çıkmasa da hadis edebiyatında fezâil terimi Türk edebiyatında olduğu gibi "amellerin, zamanların, şahısların, kabilelerin, milletlerin, yer ve şehirlerin benzerlerinden üstün olduğunu anlatmak için yazılmış"[35] eserlerdir. Arap edebiyatında örneklerine hadis kitaplarının fezâil başlıklarında yer verilmektedir. Hadis kitaplarında fezâilü'n-Nebî, fezâilü's-

---

[27] Âmine Süleyman Muhammed el-Bedevî, "Kütübü fezâili Beyti'l-Makdis fî asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî", *Mecelletü'l-câmiati'l-İslâmiyye li'l-buhûsi'l-insâniyye* 21/2 (2013), 297.

[28] Ebû Sa'îd Hasan b. Yesâr el-Basrî et-Tâbi'î Hasan el-Basrî, *Risâle fî Fezâ'ili Mekke* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280).

[29] Hasan el-Basrî, *Fâziletü'l-mücâvere fî Mekkete'l-Mükerreme ve'l-Medîneti'l-Münevvere* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280).

[30] Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhim Cenedî, *Fezâilü'l-Medîne* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1987); Halil İbrâhim Molla Hatır, *Fezâilü'l-Medîneti'l-Münevvere* (Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1993).

[31] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Fezâilü'l-Kuds* (Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1979).

[32] Mahmûd İbrâhim, *Fezâilu Beyti'l-Makdis* (Kuveyt: el-Munazzamatü'l-Arabiyye, 1985); Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin Makdisî, *Fezâilu Beyti'l-Makdis* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985); Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Fergânî Vasıtî, *Fezailü'l-Beyti'l-Mukaddes* (Jerusalem: Institute of Asian and African Studies The Hebrew University, 1979).

[33] Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm vd., *Fezâilü'l-Endelüs ve ehlihâ*, ed. Selâhaddin el-Müneccid (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, 1968).

[34] Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yâkub Kindî, *Fezâilu Mısri'l-mahrûse* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1997); Ebû Muhammed Hasan b. İbrâhim b. Hüseyin el-Leysî İbn Zülak, *Fezâilu Mısr ve ahbâruhâ ve havâssuhâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2000).

[35] Kandemir, "Fezâil", 12/529.

sahâbe, fezâilü'l-Kur'ân[36], fezâilü'l-Medine gibi konular başlık olarak yer almaktadır. Bununla birlikte hadis usûlünde zayıf hadisler üzerine amel etme konusunda, faziletle ilgili hadisler söz konusu olduğunda amel edilebilirlik düşüncesi ortaya çıkmıştır.[37]

2. Fars Edebiyatında Faziletnâmeler

İslâm edebiyatının tarihî gelişimi göz önünde bulundurulduğunda İslâmiyet'i Türklerden önce kabul eden Fârisîlerin din dilini oluşturma süreci bizden çok daha öncedir. Bu süreçle birlikte coğrafi yakınlığın da etkisiyle Türk İslâm Edebiyatı'nın oluşum süresince Farsçanın Türkçeye etkisi doğaldır. Bu bağlamda İran edebiyatındaki türler incelendiğinde doğrudan faziletnâme/fezâil ismiyle bir tür ismi bulunmamakla birlikte fazilete dâir muhtevası olabilecek birkaç tür tespit edilmiştir. Bunlardan medîha/medâyih adlı türün Türk edebiyatındaki faziletlerden bahseden eserlerin temelini oluşturabileceği gözlemlenmiştir. [38]

Medih türü Türk edebiyatındaki kaside geleneği ile bir anlamda birleşmektedir. Kasidelerin şairleri tarafından, mal ve makam sahibi olmak için devletin önemli şahıslarına sunulması bunun göstergesidir. Rûdekî'nin Emir Nasr bin Ahmed Sâmânî hakkında yazdığı medîha buna örnek gösterilebilir.[39] İran Edebiyatı'nda medîha türü bazı alt başlıklara ayrılmaktadır. Restgâr'ın kitabında ele aldığına göre bunlardan dinî ve mezhebî medîhalar menkıbelere dolayısıyla faziletnâmelere yakın olan bir türdür. Dinî medîhalar tevhid, na't ve menkıbe olarak üç kısımdır. İlki Allah'a övgü, ikincisi İslâm

---

[36] Dârimî, "Feżâʾilü'l-Ḳurʾân", I, 6, 34, "Ṣalât", 171. Buhârî, "Feżâʾilü'l-Ḳurʾân", 19, 21, 34. Tirmizî, "Ṣevâbü'l-Ḳurʾân", 14, 15. Nesâî, *Feżâʾilü'l-Ḳurʾân* (nşr. Fârûk Hamâde), Beyrut 1413/1992, s. 11-38.

[37] Ayşe Esra Şahyar, "'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* I/1 (2003), 31.

[38] Mansur Restgâr, *Envâ-ı Şi'r-i Fârsî* (Şiraz: İntişârât-ı Nevîd-i Şiraz, 1380), 161,163.

[39] Restgâr, *Envâ-ı Şi'r-i Fârsî*, 167.

Peygamberi'ne övgü, üçüncüsü ise imamlar ve diğer din ve irfan büyüklerine övgüdür.[40] Kisâyî-i Mervezî'nin Hz. Ali hakkında, Nâsır Hüsrev'in Evliyâ-i Dîn, Saʿdî'nin Hz. Resûlu'llâh ile ilgili medîhaları bu türe örnek olarak verilebilir.[41]

Medihin yanı sıra vasf veya eş'âr-ı vasfî, risâ/mersiye, hamâse ve müfâhare türlerini de faziletlerden bahsedilmesi muhtemel türler olarak değerlendirebiliriz.

Edebî türler arasında vasf veya eş'âr-ı vasfî olarak yer alan bu tür, kapsam bakımından birçok söz sanatlarını içeren en önemli türlerden biridir. Vasf konu olarak tanık olunan yahut hissedilen tabiî veya cismânî şeyleri ele alır. Buna örnek olarak, farklı tabîat manzaralarının, ziyâfet meclislerinin veya savaş meydanlarının tavsîfi, mâşukun güzelliği, memdûhun kemâli, aşk-nefret, sevgi-kin, haşm u safa, özlem-mutluluk, şikâyet-razı olma gibi manevî hâller veya psikolojik etkiler gösterilebilir. Vasf, medh u zem, şekvâ, gazel, lugaz gibi türlere benzese de hamriyyat ve müfaharata dâhil olsa da genel bir bakış açısıyla vasfta şair cismânî ve tabiî olan yani doğada mevcut olan şeyleri kendi süzgecinden geçirerek tavsif eder.[42] Bu yönüyle vasf faziletnâme türünden ayrışmaktadır.

Fars edebiyatında risâ yahut mersiye türü vefat etmiş kişilere mâtem ve yakınlarının taziyesi, dost ve yakınlarının ölen kişi (sultan, ileri gelenler, kavim yöneticileri, tâhir imamlar) hakkında elem ve üzüntülerini izhar etmeleridir. Özellikle Hazret-i Seyyidü'ş-Şühedâ (Hz. Hüseyin) ve Kerbela şehitlerinin menkıbeleri, faziletleri, cömertlikleri, makamlarının yücelikleri, vefat eden kişinin menzili ve büyüklüğünü gösterme amacını taşımaktadır.[43] Mersiyenin teşrihagi (yorum) ve resmi;

---

[40] Abbâspûr, "Medh", *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî*, ed. Hasan Enûşe (Tahran: Sâzmân-ı Çâb u İntişârât-ı Vüzâret-i Ferheng ü İrşâd-ı İslâmî, h 1381), 2/1236.

[41] Zeynelabidin Mü'temen, *Şi'r u Edeb-i Fârsî* (Tahran: Çaphâne-i Tabeş, 1332), 22.

[42] Mü'temen, *Şi'r u Edeb-i Fârsî*, 67.

[43] Mü'temen, *Şi'r u Edeb-i Fârsî*, 47.

şahsî ve ailevî, dost ve diğer şairler hakkında; felsefi ya da ölümden önce, mezhebî olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır.

Mersiye türünün İran edebiyatında ilk örneklerinden biri İbn Hurdâzbih (ö. 300/912-13)'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinde yer alan Semerkant'ın harabe hâline gelmesi üzerine Ebu't-Taḳī Abbas b. Tarḫān tarafından yazılmış bir şehir mersiyesidir.[44] Mersiye türü genel itibarıyla şahıs faziletleri ve özel örnekleriyle de şehir faziletleri açısından yakın özellikler taşımaktadır.

Hamâse ve müfâhare türünde ise şair genellikle faziletin dereceleri, kemal, güzel ahlakla ahlaklanma, erdemli (fâzıl) özellikleri (uluvv-i tabʿ, izzet-i nefs, cesaret, cömertlik gibi bazen de aile ve soy ile iftihar gibi) özetle kendi nesebinin şerefi ve hasebin kemalini serdeder.[45]

Bu bilgilerden hareketle Fars edebiyatında türlerin Türk edebiyatındaki şekliyle gelişip çeşitlenerek devam etmediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte konu itibarıyla benzerlik arzeden medih, vasf, risâ ve müfâhare türleriyle ilgili kısa bilgilendirmeler fezâille doğrudan ilişkili olmasa da ortak noktalar merkeze alınarak burada zikredilmiştir.

Farsça literatürde türlere dâir verdiğimiz bilgilerden sonra yaptığımız fezâil taramaları sonucunda konuları bakımından fazilete dâir Farsça kaleme alınmış eserler tespit edilmiştir. Bu eserleri yine konularına göre şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Zikrin fazîleti hakkında: *Risāle der Beyān-ı Feżāʾil-i Ẕikrullāh-ı Ḫafī*, Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi 23-003, 48-56 v.

---

[44] Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Frankfurt am Main:Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethte University, 1992), 26.

[45] Mü'temen, *Şi'r u Edeb-i Fârsî*, 166.

İlmin fazîletinden bahseden: *Feżāʾil-i ʿUlūm*, Topkapı Sarayı Ktp., Emanet Hazinesi nr. 1668. 88v.

Şehirlerin fazîleti ile ilgili yer alan eserlerin ikisi de Hasan el-Basrî'ye ait olan Arapça ilk şehir fazîleti olan eserin tercümeleridir. Bu eserlerin mütercimi belli değildir.

Fezāʾil-i Mekke-i Mübārek, Şeyh Hasan Basri, Konya Yazma Eserler Ktp., BY00006406/4, 74b-110b v.

Der Beyān-ı Fezâil-i Mekke-i Muʿaẓẓama ve Medīne-i Münevvere Müşerrefe, Hasan Basri, Konya Yazma Eserler Ktp., BY00006406/3, 64b-74a v.

Kur'an'ın faziletinden bahseden: *Risāle-i Feżāʾil-i Ḳurʾān*, Diyarbakır Ktp, 1498/2, v.29b-44b ; *Risāle der feżāʾil-i ḫatm-i Ḳurʾān-ı Kerīm*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 3457-015, 145-147 v.; *Risāle der Terceme-i Āyetü'l-Kürsī ve Beyān-ı Faẓīlet-i Û*, Ali Emirî Farsça, nr.1055-9, 53-56 v.; *Terceme ve Faẓīlet-i Āyetü'l-Kürsī*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 2933/6, 130a-134 v.

Vakitlerin fezâili hakkında: *Pend-i Pesendîde der Feżāʾil-i Rûze*, Süleymaniye Ktp., Necib Erdem 459, 36s.; *Risâle der Beyān-ı Faẓīlet-i Māh-ı Şerīf-i Ramażān*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nr. 6469-013, 242-251 v.; *Risāle der Beyān-ı Faẓīlet-i Rūz-i Cumʿa*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nr. 6469-014, 251-252 v.

İbadetlerin fazileti hakkında: *Risāle der Beyān-ı Fazīlet-i Niyyet*, Ḫᵛāce Parsā, Ebu'l-Feth Celāleddīn Muḥammed b. Muḥammed b. Maḥmūd el-Ḥāfıẓī el-Buḫārī en-Naḳşibendī, 822/1420, 54-55+1 v.; *Risāle der Tafṣīl-i Faẓīlet-i Misvāk*, Nuruosmaniye, nr. 4949-052, 91-91 v. eserleridir.

Yukarıdaki tasniflerimize uymayan Farsça yazılmış fezâil eserleri arasında *Risāle der Beyān-ı Faẓīlet*, Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 747/3, 61b-73b v.; *Risāle der Faẓīlet-i Ḥizbü'l-Baḥr*, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 06 Hk 4159/2, v. 31b-34b.; Risāle der Beyān-ı Faẓīlet-i ʿAḳl ü Esāmī vü Ṣıfât, Lala İsmail, nr. 143, 27 v. eserleri yer almaktadır. Ayrıca Arapça ismiyle zikredilen ve Farsçaya çeviri olan

Rüsāmü'r-Resāʾil ve Nücāmü'l-Feżāʾil, Hüsameddin Ḥasan b. ʿAbdulmüʾmin el-Muẓafferī el-Hūyī, Hacı Selim Ağa Ktp., Nurbanu Sultan nr.122-001, 1-35 v. ve *Ḳavāʾidü'r-Resāʾil ve Ferāʾidü'l-Feżāʾil*, Ḥasan b. ʿAbdülmüʾmin el-Hūyī el-Mużafferī, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 3369-002, 32-96 v. (Safer 896) eserleri de bulunmaktadır.

I. BÖLÜM TÜRK EDEBİYATINDA FAZİLETNÂMELER

A. Türk Edebiyatında Faziletnâmeler

Türk edebiyatında faziletnâme türü konu ve içerik bakımından IX. yüzyılda hadislerin derlenmesiyle birlikte fazilete dâir hadislerin olduğu bölümlerin Kitâbu'l-Menâkıb olarak isimlendirilmesiyle öncelikli olarak menâkıblarla birlikte anılmıştır. Aynı şekilde halifeler, mezhep imamları gibi önemli şahısların da faziletleri yine menâkıb türünde ele alınırken İslâm şehirleri de hadislerde faziletlerinden bahsedilirken menâkıb başlığında yer almıştır. Tasavvufun yayılmasıyla bu durum sûfîlerin hikmetli söz ve davranışlarını konu edinmek için kullanmaya başlanmıştır.[46] Menâkıbnâmelerin içeriği başta fazilet kavramı üzerine inşâ edilse de burada kısmen bir muhteva değişikliği söz konusu olmuştur. Menâkıbnâmelerin bu anlamda çatı görevi gördüğü sonraki dönemlerde de bu isimle anılan eserler yazılmasından bellidir. Fakat artık özel olarak bir şeyin başka bir şeye üstünlüğünü konu alan eserlerin fazilet/fezâil olarak isimlendirilmesi bu türün müstakilleştiğinin göstergesidir.

Arap edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da fezâil türü eserlerin yazıldığı konular Hz. Peygamber'in methettiği ve faziletli olduğunu ifâde ettiği ya da buna yorumlanan konular üzerinedir. Bu eserlerin yazılış yoğunlukları insanlık gündeminde dönem dönem farklılık gösterse de sınırları âyet ve hadislerle belirlenmiş konular olduğu eser taramalarından ortaya çıkmıştır.

---

[46] Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/112.

1. Yüzyıllara Göre Faziletnâmeler

Hicrî 9. asırda Muhammed Yemenî'ye ait olan *Feżāʾilü Mekke ve'l-Medīne ve Beyti'l-Maḳdis* (856/1451) Türkçe faziletnâmeler arasında yazılış tarihi bilinen en eski eserdir.[47] Müstakil olarak kaleme alınmış faziletnâmelerden tarihli ilk eserin İstanbul'un fetih senesine denk gelmesi ve bu tarihten sonra faziletnâmelerin yazımının yüzyıllara göre artması dikkat çekicidir. Yine bu yüzyılda 897/1491-92 tarihli *Risāle fī Fażīleti'l-Ġazā fī Sebīli'llāh* Muhyiddin Muhammed b. Kutbuddin el-İznikî Kutbudddinzâde'ye aittir. [48]

Hicrî 10. asırda Sincârî'nin *Medīne-i Ṭayyibe'nin Fażīleti*[49] ve diğer eseri *Mekke-i Müşerrefe'nin Fażīleti*[50] dikkat çekmektedir. Bu asırda yazılan Yemînî Derviş Muhammed'in *Fażīlet-nāme (925/1519)*[51] eseri literatürün en önemli eserlerinden biri olmuş ve nüshası en çok çoğaltılan eserler arasında yerini almıştır.

Hicrî 11. asırda Bâkî'nin *Feżāʾil-i Cihad*[52] adlı eseri dikkat çekerken bu yüzyılda da çoğunlukla mensur faziletnâmeler yazılmıştır. Çokça nüshası bulunan fezâil-i aʿmâl konusuna dâhil edilebilecek Ak Ali İzmitī'nin *Feżāʾil*[53] eseri de bu yüzyıldadır.

---

[47] Muhammed Yemenî, *Fezâilü Mekke Medîne ve Beyti'l-Makdis* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3341).

[48] Muhyiddin Muhammed b. Kutbiddin el-İznikî Kutbuddinzâde, *Risâle fî fazîleti'l-gazâ fî sebîli'llâh* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 01802-004).

[49] Muhammed Sincârî, *Medîne-i Tayyibe'nin Fazîleti* (Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendi, 00550-004); Reyhan Çorak, "Sincârî'ye Ait Mensur Bir Fezâilnâme: Medîne-i Tayyibe'nin Fazîleti", *İSTEM* 37 (30 Haziran 2021), 29-50.

[50] Muhammed Sincârî, *Mekke-i Müşerrefe'nin Fazîleti* (Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendi, 00550-003).

[51] Aydın Kırman, *Yemînî'nîn Fazîlet-nâme'si-Şekil ve Muhtevâ Tahlili-* (Ege Üniversitesi, Doktora, 2004), 15.

[52] Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî Bâkî, *Fezâilü'l-Cihad* (Süleymaniye Ktp., Fatih, 3474); Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî Bâkî, *Fezâilü'l-Cihad* (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, 612); Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî Bâkî, *Fezâilü'l-Cihad* (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, 560); Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî Bâkî, *Fezâilü'l-Cihad* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, 233); Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî Bâkî, *Fezâilü'l-Cihad* (Süleymaniye Ktp., Fatih, 3473).

[53] Ak Ali İzmitî, *Fezâil* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi (Yahya Efendi Dergâhı), 1790).

Kayıtlarımızda Hıfzî'nin iki faziletnâmesi bulunmaktadır. Bunlardan ikisi de hicrî 12. asrın önemli eserleri arasında yer almaktadır. Biri *Feżāʾil-i Aʿmāl*[54] diğeri ise *Feżāʾil-i Beyti'l-Mukaddes*[55] eserleridir.

Hicrî 13. asırda ise Tarikatçi Emir ismiyle maruf Mustafa b. Abdullah el-Osmancıkî'nin *Teẕkirü'n-nāsīn Feżāʾil-i Yāsin*[56] eserinin matbu hâlde baskıları bulunmaktadır. İsmail Hakkı Bursevî'nin *Feżāʾil-i Kelime-i Lā ilāhe illallāh*[57] eseri de bu asırdadır. Yemînî'nin, Bâkî'nin, Hıfzî'nin eserlerinin bu yüzyılda da nüshaları bulunmaktadır.

Hicrî 14. asırda artık matbaaların yaygınlaşmasıyla yazma eser sayısı düşmüş matbu eserlerin sayısında ise hayli artış gözlenmiştir. Bu dönemde tarihi belirli eserler içinde önceki yüzyıllarla mükerrer olmayan tek eser Muhammed Salih Seyyid'e ait olan *Münteḫab ve Muḫtaṣar Feżāʾil-i Āl-i Oṣmān Risālesi*'dir.[58] Tarihi belirli son Türkçe te'lîf fezâil eseri 1330/1911-12 yılında yazılmıştır.[59] Bu dönemde en çok basılan eserler arasında Bursalı Mehmet Tahir'in *Tercüme-i Ḥāl ve Feżāʾil-i Şeyḫ-i Ekber Muḥyiddīn İbn ʿArabī*[60] eseri, Mustafa Rıza'nın *Zübde-i Veḳāyi-i Nübüvvet ve Feżāʾil-i Aḫyār-ı Ümmet*[61], Manastırlı İsmail Hakkı'nın *Şerḥu'ṣ-Ṣadr bi-Feżāʾil-i Leyleti'l-Ḳadr*[62] yer

---

[54] Muhammed Hıfzî el-Üsküdarî, *Fezâilü'l-A'mâl* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, 1071).

[55] Muhammed Hıfzî el-Üsküdarî, *Fezâil-i Beyti'l-Mukaddes* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 316).

[56] Mustafa b. Abdullah el-Osmancıkî Tarikatçi Emir, *Tezkirü'n-nâsin fî Fezâili Yâsin* (İstanbul, 1287).

[57] İsmail Hakkı Bursevî, *Fezâil-i Kelime-i Lâ ilâhe ilallâh* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 00187-001).

[58] Muhammed Salih Seyyid, *Müntehab ve Muhtasar Fezâil-i Âl-i Osmân Risâlesi* (Millet Ktp., Ali Emiri-Tarih, 445).

[59] Ali Gâlib, *Fezâil-i Gazâ Menâkıb-ı Cihad* (İstanbul, 1330). Bu eser Prof. Dr. Zülfikar Güngör danışmanlığında Şeyma Akyüz tarafından "Ali Galip ve Fezâil-i Gazâ Menâkıb-ı Cihâd Adlı Eseri" başlığıyla lisans tezi olarak çalışılmıştır.

[60] Bursalı Mehmet Tahir, *Tercüme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyhü'l-Ekber* (İstanbul: Kitabhâne-i Hilmi, 1316).

[61] Mustafa Rıza, *Zübde-i Vekâyi-i Nübüvvet ve Fezâil-i Ahyâr-ı Ümmet* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308).

[62] İsmail Hakkı Manastırlı, *Şerhu's-Sadr fî Fezâili Leyleti'l-Kadr* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1325).

almaktadır. Bu dönemde dikkat çeken isimler arasında Jean Jacques Rousseau'ya (ö. 1778) ait *Feżāʾil-i Aḫlāḳiyye ve Kemālāt-ı ʿİlmiyye*[63] isimli bir eser kaydedilmiştir.[64]

Türk edebiyatında faziletnâme yazarları arasında yer alan Muhammed Yemenî ve Derviş Muhammed Yemînî isim benzerlikleri sebebiyle kataloglarda yapılan yanlışlıklar sonucunda gördüğümüz üzere tarih içinde karıştırılsa da Yemenî'nin faziletnâmesi Mekke, Medine ve Kudüs hakkında Yemînî'nin ise Hz. Ali hakkındadır.

Alevî-Bektâşî edebiyatında yer alan *Fażîletnâme* eserinin, tarihî seyir içinde yazma nüshası en fazla çoğaltılan aynı zamanda matbû olarak da günümüzde yayını devam eden eser olduğunu da belirtmek gerekir. Fezâil edebiyatının en meşhur kaynaklarından biri olan *Fażîletnāme,*[65] Alevî-Bektâşî edebiyatında Yedi Ulu Ozan arasında yer alan Hâfızoğlu Derviş Muhammed Yemînî'nin 925/1519 tarihinde yazdığı Alevîler tarafından kutsal kabul edilen bir eserdir.[66] Bu eser Yemînî'nin eserinde belirttiği üzere Şeyh Rükneddin'in Farsça mensur eserinden manzum olarak kaleme aldığı bir eserdir.[67] Eser genel itibarıyla Hz. Ali'nin hayatını anlatmakta olup eserde 19 fazilet ile konu başlıklandırmaları yapılmıştır. Tamamı manzum olan eser 7409 beyitten meydana gelmektedir. 1909 yılında Ahmed Hızır ve Ali Haydar tarafından *Fazîlet-nâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet* ismiyle Cihan Matbaası'nda basılmış Adil Ali Atalay ise o baskıyı sadeleştirerek yayınlamıştır.[68] Yusuf Tepeli'nin tespitine göre yazma nüshalarda eserin ismi 10 farklı şekilde yer almaktadır. Yusuf Tepeli'nin iki cilt olarak

---

[63] Jean Jacques Rousseau, *Fezâil-i Ahlâkıyye ve Kemâlât-ı İlmiyye*, çev. Said Bey Kemalpaşazâde (İstanbul: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1311).

[64] Bu eser Jean Jacques Rousseau'nun 1758'de yazdığı Lettres Morales (Ahlak Prensipleri Mektupları) kitabının tercümesidir.

[65] Hâfızoğlu Derviş Mehmed es-Semerkandî Yemînî, *Fazîletnâme-i Hazret-i Ali* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 7224).

[66] İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009), 2/33.

[67] Derviş Muhammed Yemînî, *Fazîlet-nâme I (Giriş-İnceleme-Metin)* (Ankara: TTK, 2002), 1/4.

[68] Derviş Muhammed Yemini, *Hz. Ali'nin Faziletnamesi* (İstanbul: Can Yayınları, 2003).

hazırladığı *Yemînî'nin Fazîlet-nâme'si*[69] adlı tezin yanı sıra Aydın Kırman'ın *Yemînî'nin Fazîlet-nâme'si Şekil ve Muhteva İncelemesi*[70] tezi bulunmaktadır. Ayrıca bu geleneğin devamı olarak 20. yy.'da Yediharf mahlaslı şâirin *Fazîlet* adlı Hz. Ali'ye methiyelerden oluşan bir kitabı bulunmaktadır.[71]

Fezâil edebiyatı diye isimlendireceğimiz bu eserlerin önemli çoğunluğunu mensur eserlerin oluşturduğunu fakat manzum eserlerin daha çok şöhret bulduğu elde edilen bilgiler arasındadır. *Osmanlı Tarihi'nde Fezail Edebiyatı* adlı tezinde Eyüp Öztürk fezâil edebiyatı kavramını Osmanlı Devleti ve hânedânlarının üstünlük argümanlarını ve bunların içeriği ile gerçekliği ve hangi şartlarda kullanıldığı bilgileri için bu tâbiri kullandığını belirtmiştir.[72]

2. Türk Edebiyatında Şehir Faziletnâmeleri

Konularına göre faziletnâmeler şehir, Kur'ân-ı Kerîm, cihad, şahsiyetler, vakitler, ibâdetler, amel ve ilim gibi başlıklar altında toplanabilir. Bu konulardan örneklem eserimizin konusu olan şehir faziletnâmelerine ayrıntılı olarak değineceğiz.

Hicaz ve Filistin'in Yavuz Sultan Selim'in 1516-17 yıllarında Memlüklerle yaptığı Büyük Mısır Seferi neticesinde Osmanlı toprakları hâline gelmesiyle zaten kutsal kabul edilen topraklar kutsal emanetlerin ve halifeliğin de sahiplenilmesiyle Müslüman Türklerin gündemine daha fazla girmiştir. Arap edebiyatında nasıl İslâmla birlikte fethedilen yerlerin faziletleri yazılmaya başlandıysa Türk edebiyatında da bu değişim görülmektedir. Sosyal hayatta gözlemlenen değişimin ötesinde şehir faziletleri

---

[69] Yusuf Tepeli, *Yemini'nin Faziletnamesi (İnceleme-Metin-Gramatikal İndeks) (2 Cilt)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 1994).

[70] Aydın Kırman, *Yemînî'nîn Fazîlet-nâme'si-Şekil ve Muhtevâ Tahlili-(İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora, 2004)*.

[71] İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi (20. Yüzyıl)* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 5/73.

[72] Eyüp Öztürk, *Osmanlı Tarihçiliğinde Fezail Edebiyatı (Mer`î b. Yusuf`un Kalâidü`l-İkyan fî Fezâili Âl-i Osman Örneği)* (Ankara: Ankara SBE, Yüksek Lisans, 2004), 6.

özelinde Mekke, Medine, Kudüs ve Şam'ın faziletlerinin bu dönemden sonra daha fazla yaygınlaştığı görülmektedir. Şehir faziletlerinin yazılış sebebini M. Yaşar Kandemir şu şekilde açıklamaktadır:

> *"Tarihî mahiyetleri itibariyle bazı ülke ve şehirlerin Kur'an ve hadislerde anılması, ashap ve tâbiîn sözlerinde zikredilmesi, bazı peygamberlerin veya sahâbîlerin buralarda yaşaması, ayrıca bazı önemli şahsiyetlerin bu yerlerde yetişmiş olması bu şehirlerin faziletine dâir eserler yazılmasına yol açmış, İslâm tarihindeki önemli yerleri sebebiyle en çok Mekke, Medine ve Kudüs'ün faziletleri hakkında kitaplar kaleme alınmıştır."*[73]

Türk edebiyatında faziletleri kaleme alınan şehirler olan Mekke, Medine, Kudüs ve Şam özelinde yaptığımız taramalarla 11 eser tespit ettik. Bu eserler arasında Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinden bahseden iki eser bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Mekke ve Medine şehirlerini konu alan birer eser, sadece Kudüs'ü anlatan iki eser yer almaktadır. Yalnızca Şam şehrinin faziletlerine dair dört eser literatürümüzde yer almaktadır. Bütün bu şehirleri (Mekke, Medine, Kudüs ve Şam) muhtevî olan şehir faziletnâmesi de bir eserde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserler arasında aşağıda ayrıntılı bahsedeceğimiz Naîmî'nin Kudüs faziletine dâir eseri, Süheylî'nin Şam faziletine dâir eseri ve Abdurrahman Şevkî'nin Mekke, Medine, Kudüs ve Şam şehirlerinin tamamını konu alan eseri dışında manzum eser tespit edilememiştir. Böylelikle aşağıda bahsi geçen eserlerin üçü manzum, sekizi mensur olarak kaleme alınmıştır.

---

[73] Kandemir, "Fezâil", 12/531.

a. Muhammed Yemenî *Feżāʾilü Mekke ve'l-Medīne ve Beyti'l-Maḳdis*

Muhammed Yemenî'nin farklı isimlerle de kaydedilmiş olan *Feżāʾilü Mekke ve'l-Medīne ve Beyti'l-Maḳdis*[74] isimli eseri tarih kaydı bulunan yukarıda bahsettiğimiz Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi öncesi yazıldığını bildiğimiz tek eserdir. 856/1451 yılındaki ilk nüshasının ardından Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinin ayrı ayrı yazıldığı nüshaları da bulunmaktadır. Şehir faziletnâmeleri bağlamında Türk edebiyatında ilk olan bu eseri Yemenî, Kudüs ziyareti esnasında Kubbetü's-Sahra'da istihâre yaptıktan sonra yazmaya başlamıştır.[75] Eserin kaynaklarını âyet ve hadisler başta olmak üzere kadîm eserlerden alınmış hikâyeler, geçmiş tarihlerden rivâyetler oluşturmaktadır. Mehmet Aydın'ın eserle ilgili tezinde *Feżā'il-i Mekke ve'l-Medīne ve'l-Beyti'l-Maḳdis*[76] adlı Arapça bir eserden tercüme edildiği ifade edilmiştir.[77] Eserin tercüme olduğu görüşü, faziletnâme türünün gelişiminin başlangıcında olması sebebiyle ihtimâl dâhilindedir.

b. Seyyid Alâeddin *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāil*

Eserin inceleme kısmında ayrıntılı bilgi verilecektir.

c. Sincârî Muhammed *Mekke-i Mükerreme'nin Faẓīleti* ve *Medīne-i Ṭayyibe'nin Faẓīleti*

Sincârî Muhammed'in *Mekke-i Mükerreme'nin Faẓīleti*[78] ve *Medīne-i Ṭayyibe'nin Faẓīleti*[79] adlı eserleri bulunmaktadır. Sincârî'nin Mekke ile ilgili olan

---

[74] Muhammed el-Yemenî, *Kitâbü Fezâ'ili Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3341).

[75] Derya Kaya Yıldırım, *Fezâyilü'l-Mekke ve'l-Medine ve'l-Kudüs* (Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010), 8.

[76] Muhammed b. İshak el-Hârizmî, *Fezâ'ilü Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis ve Mescid-i İbrâhim* (Süleymaniye Ktp., Fatih, 4447-001).

[77] Mehmet Aydın, *Fezâil-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü'ş-Şerîf (İnceleme-Metin)* (Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 1987), 1.

[78] Sincârî, *Mekke-i Müşerrefe'nin Fazîleti* (Kadızâde Mehmed Efendi, 00550-003).

eserinin nüshaları tezhipli olup her iki eserin sonunda mekânların ve İslâmî karakterlerin minyatürlerinin bulunması dikkat çekicidir. Eserin aslı, Mevlânâ Şeyh Ahmed Becâyî tarafından Arapça yazılmış Muhammed Ebu'l-Fazl Sincârî eseri aslına sâdık kalarak Türkçe'ye çevirmiştir.[80]

d. Hıfzî *Tārīḫ ve Feżāʾil-i Ḳuds-i Şerīf*

Bir diğer eser ise Hıfzî'nin *Tārīḫ ve Feżāʾil-i Ḳuds-i Şerīf*[81] adlı eseridir. *Mir'ātü'l-Ḳuds* adıyla da geçen bu eser, müellifin sebeb-i te'lîfinde belirttiği üzere, Kudüs fezâili hakkında Türkçe kaynakların azlığı sebebiyle Arapça kitaplardan tercüme edilerek 1051/1641-42 senesinde kaleme alınmıştır.[82] Hıfzî'nin Kudüs ziyareti sonrası yazdığı eser; Kudüs'ün faziletlerini, Kudüs'te bulunan peygamber kabirlerini, şehrin tarihte geçirdiği savaşlar ve önemli mekânlarını konu almaktadır.

e. Naîmî *Feżāʾil-i Ḳuds*

Naîmî(ö. 974/1567)'nin *Feżāʾil-i Ḳuds*'ü[83] de manzum olması itibarıyla önemli örnekler arasındadır. Naîmî, Kanunî Sultan Süleyman'ın Kudüs imârıyla görevlendirdiği bir zâta kâtiplik yaptığı esnâda Kudüs'te bulunarak h. 10. yüzyılda bu eseri yazmıştır.[84]

f. Geredevî Abdülganî Efendi *Tercüme-i Feżāʾili'ş-Şām*

Şam hakkında ise oradaki valiliği esnasında kaleme aldığı Geredevî Abdülganî Efendi'ye âit *Tercüme-i Feżāʾili'ş-Şām*[85] adlı eser, 984/1576-77 yılında te'lîf edilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde fazilet sahibi şâirler arasında zikredilen Abdülganî Efendi'nin

---

[79] Sincârî, *Medîne-i Tayyibe'nin Fazîleti* (Kadızâde Mehmed Efendi, 00550-004).

[80] Çorak, "Sincârî'ye Ait Mensur Bir Fezâilnâme", 32.

[81] *Fezâil-i Beyti'l-Mukaddes* (Mihrişah Sultan, 316).

[82] Bilge Karga, *Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mir'ât-ı Kudüs (İnceleme-Metin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011), 63-64.

[83] Na'îmî, *Fezâ'il-i Kuds* (Süleymaniye Ktp., Fatih, 4446).

[84] Na'îmî,, *Feza'il-i Kuds: Kudüs'ün Faziletleri (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 20.

[85] Abdulganî b. Emirşah b. Mahmûd el-Bolevî Geredevî, *Tercüme-i Fezâ'il-i Şâm* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 2338-001).

tercüme olarak geçen eserinin hangi eserden tercüme olduğuna dâir bilgi verilmemiştir.[86]

g. Ahmed b. Hemdem Süheylî *Feżāʾil-i Şām*

Ahmed b. Hemdem Süheylî'nin 1008/1599-1600 tarihinde yazdığı *Feżāʾil-i Şām*[87] adlı eseri manzum şehir faziletnâmelerindendir. Klasik mesnevî düzeninde kaleme alınan eserin başlangıcında besmelenin faziletine dâir manzûme yer almaktadır. Eserde konunun işlendiği kısımda; Şam'la ilgili hadisler ve peygamber kıssaları çerçevesinde Şam'ın üstün yönleri, Şam'da yaşamış veya Şam'da kabri bulunan peygamber ve velî zâtlar ile Şam'da bulunan bazı önemli mekânlardan bahsedilmiştir.[88]

h. Abdurrahman Şevkî *Ḥadīḳatü'l-Enām fī feżāʾili'ş-Şām*

Abdurrahman Şevkî'nin *Ḥadīḳatü'l-Enām fī feżāʾili'ş-Şām*[89] eseri Abdurrahman b. Abdürrezzak ed-Dımaşkî'nin 1130/1717-18'de te'lîf ettiği *Hadâiku'l-İn'âm fî-Fezâ'ili'ş-Şâm* adlı mensur eserin Abdurrahman Şevkî tarafından 7 Şevval 1295/5 Ekim 1878 tarihinde yapılan Türkçe tercümesidir.[90] Şam bölgesinin sınırları, Şam hakkındaki hadisler ve selef sözleri, Şam'ın meşhurları, Şam'daki kabirler ve şehrin güzelliklerini konu alır.

---

[86] Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/358.

[87] Ahmed b. Hemdem Süheylî, *Fezâ'il-i Şâm* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., İbnülemin Kitapları, 3287).

[88] Şeyma Sargın, *Ahmed bin Hemdem Kethudâ Süheylî'nin Fezâil-i Şam'ı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* (Uşak Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 2019), 13; Halit Biltekin- Muhammet Nalbant, *Süheyli Feza'il-i Şam (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (Gece Akademi, 2020), 31-32.

[89] Abdurrahman Şevkî, *Hadikatü'l-Enâm fî Fezâ'ili'ş-Şâm (Tercüme)* (Millet Ktp., Ali Emiri-Tarih, 905).

[90] Kübra Polat, *Abdurrahman Şevkî'nin Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrîkun li'l-Uşşâk Adlı Eseri (Edisyon Kritik)* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012), 11.

i. Sadrazam Halil Paşa *Feżāʾil-i Şām*

Sadrazam Halil Paşa'nın *Feżāʾil-i Şām*[91] eseri ise, Şam'ın faziletleri ve delillerini, mescitlerinin faziletlerini ve bu şehirde medfun bulunan zâtları konu almaktadır.[92] Eserin tam yazım tarihi bilinmemekle birlikte müellifin yaşadığı dönem göz önüne alındığında h. 10. yüzyılda yazıldığı söylenebilir.[93]

j. Abdurrahman Şevkî *Teşvīḳü'l-Müştāḳ ve Teşrīkün li'l-ʿUşşāḳ*

Buraya kadar bahsettiğimiz bütün şehirleri kapsaması bakımından önemi hâiz faziletnâmelerden Abdurrahman Şevkî'nin *Teşvīḳü'l-Müştāḳ ve Teşrīkün li'l-ʿUşşāḳ*[94] eseri, 1263/1846-47 yılında yazılmış manzum bir faziletnâmedir. Abdurrahman Şevkî, Kudüs ve Şam'a yaptığı ziyaretleri ve gözlemlerini dostlarının arzusu ve ısrarı üzerine yazmıştır. Mekke, Medine ve Şam'ı kısaca anlattığı eserini kaleme almasındaki asıl amaç Kudüs'ü tanıtmaktır. On babdan oluşan eser, bahsi geçen şehirlerin yaratılışını, Şam'ın ve sâkinlerinin medhi, Mescid-i Aksâ'nın inşâsı, Sahretu'llâh'ın sırları, medfun bulunan zâtları konu alır.[95]

Burada bahsetmemiz gereken eserlerden biri de doğrudan faziletnâme olarak ele almasak da konu benzerliği gösteren ilk hac seyahatnâmelerinden sayılan Ahmed Fakîh'in *Kitābu Evṣāfi'l-Mesācidi'ş-Şerīfe* adlı eseridir. 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı düşünülen bu eserin günümüze ulaşan tek nüshası British Library Or. 9847 numarada kayıtlı mecmuanın 1b-21b sayfaları arasında yer

---

[91] Sadrazam Halil Paşa, *Fezâil-i Şâm* (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, 1162).

[92] Ahmet Çam, *Halil Paşa'nın Risāle-i Feżā'il-i Şām-ı Şerif Adlı Eseri (Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım)* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 29.

[93] Nasrallah Abdo, *Fażā'il-i Şām (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015), 3.

[94] Abdurrahman Şevkî, *Teşvîkü'l-Müştâk ve Teşrîkün li'l-Uşşâk* (Millet Ktp., Ali Emirî-Manzum, 865).

[95] Polat, *Abdurrahman Şevkî'nin Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrîkun li'l-Uşşâk Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*, 48-49.

almaktadır.[96] Manzum olarak kaleme alınan eser te'lîf niteliğindedir. Ahmed Fakîh bir grup arkadaşıyla çıktığı hac yolculuğu esnasında ziyâret ettiği Mekke, Medine, Kudüs, Şam şehirlerini ve orada ziyâret ettiği yerleri anlatmaktadır. Gördüğü yapıların ölçülerine kadar bilgi verdiği eserinde haccın önemi, bu şehirlerin faziletleri ve bir fakîh olması hasebiyle kendisinden sonra ziyâret edeceklere verdiği tavsiyeler de bu eserde yer almaktadır.[97]

Bütün şehir faziletleri ile ilgili yazılmış eserleri göz önüne aldığımızda Türk edebiyatında şehir faziletnâmelerinin genel itibarıyla Arapça yazılmış eserlerden tercüme yâhut istifâde edildiğini ve te'lîf-tercüme kategorisinde olduğunu söylemek mümkündür. Hem manzum hem mensur yazılan bu tür eserlerde yazar çoğu zaman birebir çeviriyi aşıp esere te'lîf özelliği kazandırmaktadır. Eserlerin hepsinde diğer faziletnâmelerde olduğu üzere şehirlerin üstünlükleri âyet, hadis yâhut kelâm-ı kibarla delillendirilmektedir. Şehirler hakkında tarihî bilgiler kaynaklara dayalı bir şekilde verilse de mekânların tavsîfi, dağ, ova, su kaynakları gibi bilgiler eserlerin bir kısmında gözleme dayalı aktarılmaktadır. Müelliflerin belli devlet görevlerinde bulundukları esnâda yâhut doğrudan ziyâret maksadıyla yaptıkları yolculuklar gözleme dayalı aktarımların sâiki olmaktadır. Yer yer ölçümlerin verildiği eserler bulunurken binâlar ve önemlerinin de anlatıldığı görülmektedir. Ayrıca bütün şehir faziletnâmelerinde dikkati çeken husus o şehirde medfûn olan zâtların zikredilmiş olmasıdır. Sadece şehirde yaşamakta olan meşhur zâtların değil medfûn bulunan kişilerin de zikredilmesi her bir karışıyla şehrin topraklarının kudsiyeti ve faziletîni kanıtlamak ister niteliktedir. Bütün bu değerlendirmeler neticesinde, örneklem olarak aldığımız *Cevāmiʿu'l-Feżā'il fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil* eserinin şehir faziletnâmeleri arasında konu ve takip ettiği usûl

---

[96] Ozan Kolbaş, *Kitâbu Evsâfi'l-Mesâcidi'ş-Şerîfe (Ahmed Fakîh)* (Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü) (Erişim 01 Eylül 2023).

[97] Ahmed Fakîh, *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe*, ed. Hasibe Mazıoğlu (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974), 13.

anlamında aynı minvâlde olduğu ortaya çıkmaktadır. Faziletnâmelerin Türk edebiyatında eksikliğinin hissedildiği dönemde ilk olarak tercümelerle birlikte Arapça kaynaklardaki usûl de aktarılmaktadır. Tercüme eserler vasıtasıyla aktarılan usûl, faziletnâme türünün te'lîf eserlerinin zeminini oluşturmaktadır. *Cevâmi* 'in bahsi geçen usûl ve eserlerden en büyük farkı Arapça derleme bir eserin Türkçeye tercüme edilerek te'lîf niteliği kazandırılmasıdır. Tam olarak tercüme ve te'lîf dönemi geçiş ürünü sayılabilecek bu eser her iki özelliği de muhtevîdir.

B. Faziletnâmelerin Kaynakları

Faziletnâme türünün konusunun belirlenmesinde temel kaynaklar âyet-i kerîme ve hadis-i şerîfler olsa da yazımında tefsir, hadis, fıkıh, coğrafya, tarih kitaplarından istifâde edilmiştir.

Faziletnâmelerin kaynaklarından bahsederken âyet-i kerîmeleri iki farklı şekilde zikretmek gerekir. Birincisi faziletnâme türünde yazılan eserlerin konularının belirlenmesinde bir etken olarak âyetler, ikincisi ise faziletnâmelerde belirlenen konuyu temellendirmek üzere kaynak gösterilen âyetler. İkinci kategoride eser hangi faziletnâme türünde ise geçen başlıklarda o konu çerçevesinde geçen âyetler delil olarak sunulur. Ama birinci kategoriyi ayrıntılı olarak burada ele alacağız.

Kur'an'da fazl kelimesi birçok âyette geçmektedir. Bunlarda fazilet sahibi olduğu söylenen en başta Allah Teala olup fazlın O'nun elinde olduğu (3/73), İsrailoğulları'nın üstün kılınışı (2/47; 7/140), peygamberlerin bazısının bazısına üstün kılınışı (2/253; 6/86), erkeklerin kadınlar üzerine kavvam olmasındaki üstün kılınışı (4/34), kıyamette öncekilerin sonrakilere azab bakımından üstünlüğünün olmaması (7/39) gibi konularda üstünlükten bahsedilmiştir. Diğer taraftan şu konuların geçtiği âyetlerde Allah'ın fazilet sahibi olduğu vurgulanmıştır; Şehitlik (3/170), müminlerin yaptıklarının ecrini mutlaka alacağı (3/171; 4/173), fakat kulların buna şükretmemesi (2/243), cimrilik konusu

(3/180;4/37), hased (4/54), cihad (4/95), rahmet ve merhamet konuları (3/74), herkesin kendi nasibinin olduğu ve Allah'tan istemek gerektiği (4/176), Allah'ın kendi dinini saptırmaya çalışanlara karşı korumada da lütuf sahibi olması (4/113), Allah'ın fazlını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmek (5/2) konuları bu vurguları içerir.

Bu âyetlerden varılacak netice faziletin Allah'tan olduğu ve sadece Allah'ın bir şeyi üstün kılma yetkisinin olduğu kanaatidir. Fakat Kur'an'da üstünlüğü ve faziletine delalet eden âyetler ile belirtilen Hz. Peygamber'in, hadislerinin de bu konuların belirlenmesinde etkili olduğu açıkça görülmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in faziletine dâir birçok âyet-i kerime bulunmaktadır. Hz. Peygamber'le ilgili âyetlerin birçoğunda üstün oluşu belirtilirken bir kısmında da onun üstünlüğünün işareti olarak nasıl davranılacağı (49/2) ve ona itaat edilmesi (4/59), salât ve selam getirilmesi örnek gösterilebilir. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e ismiyle değil 'Ey Resul' şeklinde sıfatla hitap etmesi (8/64; 33,1), Kur'an'da sadece onun hayatına yemin edilmesi (15/72), sadece bir kavme değil bütün insanlığa gönderilmesi (7/158; 21/107; 34/28) faziletlerine delildir.[98]

Fazl kelimesi kullanılmadan bir şeyin faziletli olabileceğini de ifâde etmek mümkün olduğundan âyet-i kerîmelerde bahsedilmesi dahi bazen onun değerini göstermiş ve faziletnâmelere konu olmuştur.

Âyetlerin faziletnâmelerin konularının bir kısmını belirlemedeki rolünü de bu konu başlıklarından anlasak da bununla birlikte âyetleri de göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen bazı konular da faziletli görülmüş ve hakkında faziletnâmeler yazılmıştır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde fazlına delâlet eden kelimelerle zikrettiği konuların yanı sıra fazileti belirtilen hadisler de bulunmaktadır. Bir şeyin faziletli

---

[98] Erdinç Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/278.

olması için bazen sadece Hz. Peygamber'in bahsetmesi bile yeterliyken, bazen hakkında dua ettiği, yapmaya teşvik ettiği veya o şeyi daha güzel bir şeye benzettiği durumlarda bahsedilen konular faziletli kabul edilmiştir.

Diğer taraftan temelinde hadisler olsa da bu hadislerin menşeine bakıldığında mevzû hadisler arasında en çok fazilet hadislerinin olması da dikkatleri çekmektedir. Bir kasıt olmaksızın İslâm dinine hizmet etme arzusuyla uydurulan bu hadislerin hiçbir mahzuru olmadığı aksine çok faydalı bir iş olduğu savunulmaktaydı.[99] Fezâil-i aʿmâl, fezâil-i zikr, fezâil-i Kur'an vb. tergîb ve terhîb amacıyla hadis uydurulan konulardandır.

C. Faziletnâmelerin Muhtevâ Özellikleri

1. Yazılış Nedenleri

Faziletnâmelerin yazılış nedenlerini iki farklı açıdan ele almamız mümkündür. Birincisi faziletnâme yazılacak konunun seçimidir. Genel itibarıyla faziletnâmeler, hakkında fazilete dâir âyet veya hadislerin bulunduğu konularda yazılmışlardır.

İkincisi ise faziletnâmelerin özel olarak sebeb-i te'lîfini oluşturan nedenlerdir. Bunlardan bir kısmı bütün eserlerin ortak sebeb-i te'lîfi olacağı gibi bir kısmı fazîletnâmelere özel sebeplerdir.

1. Faziletnâmelerin te'lîf sebeplerinin başında Türk İslâm Edebiyatı türlerinde sıkça karşılaştığımız Allah'ın rızasına ve peygamberin şefâatine nâil olma arzusu gelmektedir.

2. Yazılış sebeplerinin bir diğeri ise müellifin yazdığı konuda Türkçe kaynakların kısıtlı olduğunu farketmesi üzerine o konuda Türkçe bir eser meydana getirme istediğidir. Bunun örneğini Hıfzî'nin *Tārīḫ ve Feżāʾil-i Ḳuds-i Şerīf* eserinde

[99] M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i-Tanıma Yolları-Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 2009), 52.

görmek mümkündür. Hıfzî sebeb-i te'lîfini açıklarken "Türkîsi gâyet azdır" diyerek eseri çeşitli kitaplardan derleyip tercüme ettiğini ifâde etmektedir.[100]

3. Bir diğer sebep ise eserin yöneticiye veya önemli kişilere sunulması ve bu kişilerden karşılık bulma umuduyla eseri kaleme almaktır.

İncelemesini yaptığımız Seyyid Alâeddin'in *Cevāmiʿu'l-Feżāil fī Mesācidi'l-Ḳabā'il* eserinde yukarıdaki te'lîf sebeplerinin dışında, hapsedildiği Rum evlerinden kurtarılmayı ve geri Mekke'ye dönmeyi umarak eseri yazdığını belirtmektedir.[101]

"Andan maḳṣūdumuñ ḥuṣūlün ve girü beni Beledu'llāhi'l-Ḥarām'a göndermek umıben yazdum" (10b)

4. Şahsî sebepler de diğer bir te'lîf nedeni olmuştur. Müellifin bir yeri ziyaret edip beğenmesi ve orası hakkında bir şeyler yazmak istemesi üzerine oluşan eserlerdir. Süheylî'nin *Feżāʾil-i Şām* adlı eserinde doğup yaşadığı Şam'a duyduğu muhabbet sebebiyle eserini kaleme aldığını ifâde etmesi buna misal gösterilebilir.[102]

5. Müelliflerin eser yazma motivasyonlarından biri de arkalarında dua almalarına sebep olacak bir eser bırakmak arzusu olmuştur. Kocaelili Ak Ali Efendi *Feżāʾil* adlı eserinde bir arkadaşının kendisine gelip "Her kişi dünyada bir yadigâr kor" diyerek arkasında bırakacağı bir eser yazmasını kendisinden talep etmesi üzerine eserini yazmaya başlamış ve şu beyitleri zikretmiştir:

Cemʿ kıldum bu kitābı ben ey yār,
Tā ki benden ṣoñra ḳala yād-gār.
Her ki bunuñ eksügin maʿẕūr ider

---

[100] Hıfzi, *Menkıbelerle Kudüs Tarihi*, ed. İbrahim Demirci (Atlas Kitap, 2016), 3.
[101] Seyyid Alâeddin, *Cevâmiu'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâ'il* (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, 449), 9a-10b.
[102] Biltekin - Nalbant, *Süheyli Feza'il-i Şam (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 44.

İnşāʾallāh Ḥaḳ anı maġfūr ider.

Yā ilāhī raḥmetüñden bī-ḥisāb,

Bunı oḳuyanlara ḳılma ʿitāb.

Her ki diñler ise bunı ʿaşḳ-ıla,

ʿAfv ḳıl suclarını yā rabbenā.

Bu kitābı yazdu<ru>ben yazanı,

Raḥmetüñle yarlıġagıl yā Ġanī.[103]

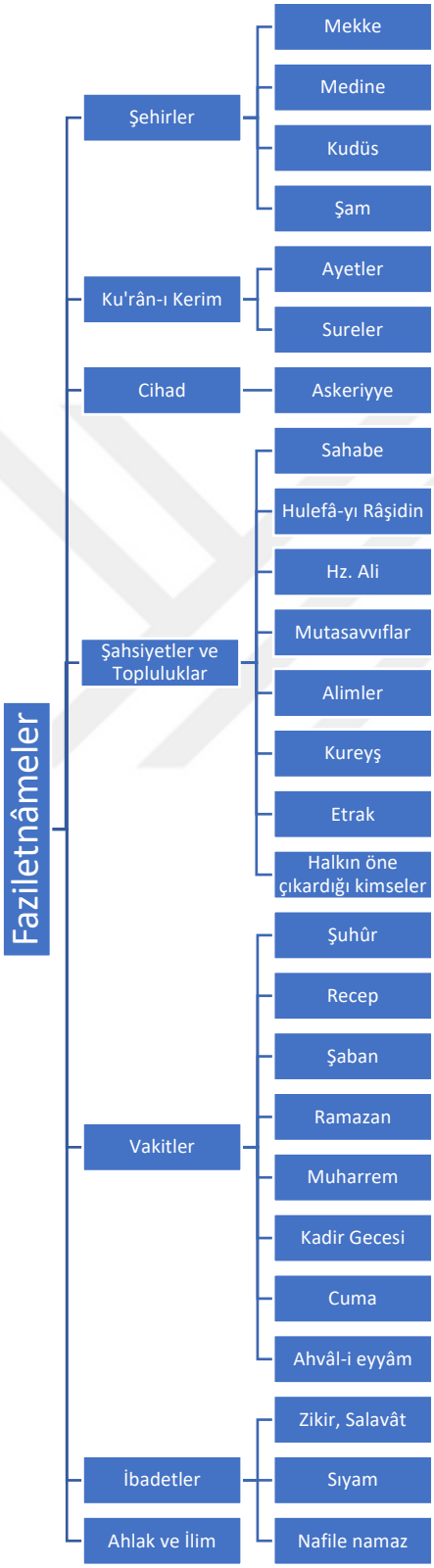
6. Bazen eserler önemli kişilere sunmak için yazılsa da bazı durumlarda ise değerli şahsiyetlerin müellife emri yâhut bir arkadaşının müelliften istemesi gibi sebepler de te'lîf sebebi olmuştur. *Bākī'nin el-İʿlām bi-Aʿlāmi Beledi'llāhi'l-Ḥarām Tercümesi'*nde Bâkî sebeb-i te'lîfinde eserini Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın Sultan III. Murad emriyle gönderdiği bir ferman sebebiyle yazdığını belirtmektedir.[104]

[103] Kocaelili Ak Ali Efendi, *Fezâ'il (İnceleme-Çevriyazı-Dizin-Tıpkıbasım)*, ed. Ahmet Demirtaş (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2012), 62.

[104] Halil Sercan Koşik, *Bâkî'nin el-i'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke) İnceleme-Tenkitli Metin* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2018), 115-116.

2. Yazıldığı Konular

Taramalar esnasında eser isminde fazilet/fazâil kavramlarının geçtiği eserler göz önüne alındığında öne çıkan konular şu şekilde tasniflenebilir:

Şehirler

Faziletnâme konularından şehirlerin Türkçe kaynaklar arasında kutsal toprak olarak ifâde edilen Mekke-i Mükerreme, Medîne-i Münevvere ve İslâm'ın ilk kıblesi olan Kuds-i Şerîf yanında Şam (Dımeşk) hakkında da şehir fazileti bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim

Faziletnâmelerde Kur'an-ı Kerîm'in faziletine dâir *Risāletün fī fezāʾili'l-Ḳurʾān* şeklinde genelinden bahseden eserlerin yanı sıra belirli âyetler (*Feżāʾil-i Āyāt-ı Kerīme*) veya sûrelerin (*Teẕkirü'n-nāsin fī Feżāʾil-i Yāsīn, Faẓīlet-i Fātiḥa, Tefsīr-i Āyeti'l-Kürsī ve Feżāʾili*) de zikredildiği eserler bulunmaktadır. Ayrıca Kur'ân'a dâir eserlerle birlikte tecvidin faziletine dâir eseri (*Risāle fī feżāʾili't-tecvīd*) de zikretmek doğru olur.

Cihad

Askeriyye konularından olan cihadın fazileti (*Fezāʿilü'l-Cihād)* yanında mücahidlerin (*Fezāʾilü'l-Mücāhidīn)* ve Allah yolunda gazânın faziletleri *(Fezāʾil-i Ġazā Menāḳıb-ı Cihād, Risāle fī Faẓīleti'l-Ġazā fī Sebīli'llāh)* da faziletnâme yazılan eserler arasındadır. Ayrıca cihad esnasında esirleri serbest bırakmanın fazileti ile ilgili (*Risāle fī Feżāʾil-i Taḫlīṣ-i Eṣīr)* eser de yazılmıştır.

Şahsiyetler ve Topluluklar

Türkçe faziletnâme yazılan kişiler arasında başta Hz. Peygamber (*el-Evfā fī Tercemeti'l-Vefā fī fezāʾili'l-Muṣṭafā*) olmak üzere Hulefâ-i Raşidîn'den Hz. Ebû Bekir (*Risāle fī feżāʾil-i Ebū Bekr*) ve Hz. Ali (*Faẓīletnāme-i Yemīnī*), mezhep imamlarından Ebû Hanîfe (*Feżāʾil-i Ebū Ḥanīfe*) âlim ve mutasavvıflardan İbn Arabî (*Tercüme-i Feżāʾil-i Şeyḫu'l-Ekber*) yer almaktadır.

Kişilerin yanı sıra topluluklar arasında ashabın fazileti (*Fezāʾil-i Aṣḥāb*), Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman ailesinin fazileti (*Kalāʾidü'l-İkyān fī Feżāʾili Āl-i ʿOṯmān*) ve harem ağalarıyla ilgili (*Ḥarem Aġalarının Feżāʾili*) eserler bulunmaktadır.

Vakitler

Faziletnâme yazılan vakitlerin genel itibarıyla ibadetlerle içiçe olduğu görülmektedir. Ayların fazileti (*Feżāʾilü'ş-Şuhūr*), üç ayların fazileti (*Feżāʾil-i Receb, Şaʿbān, Ramażān, Recep Ayının Faẓīleti*), Kadir gecesinin fazileti (*Şerḥu'ṣ-Ṣadr bi-feżāʾli Leyleti'l-Ḳadr*), seher vaktinin fazileti (*Risāle fī feżāʾil-i Vaḳti's-Seḥer*) hakkında eserler bulunmaktadır.

İbadetler

İbadetlerin amel veya aʿmâl (*Feżāʾil-i Aḳ ʿAli; Akaid, Fıḳıh ve İbādetlerin Faẓīletine Dāir Bir Eser)* olarak genel kitaplarda yazılmasının yanı sıra namaz (*Nāfile Namazların Faẓīletine Dāir Risāle, Ramażān Gecelerindeki Namazların Faẓīleti Hakkında Risāle*), oruç (*Faẓīlet-i Ṣıyām, Risāletün fī Faẓīleti Ṣavm-ı Yevm-i Āşūrā*) hac (*Menāsikü'l-Ḥac ve Faẓīletü'ṣ-Ṣalāt ve'ṣ-Ṣavm*), itikaf (*Risāle fī Beyāni Feżāʾili'l-İʿtiḳāf ve'l-Ḥalvet*), zikir (*Faẓīlet-i Ẕikrullāh ve Keyfiyyet-i Sulūk, Manẓūme fī Feżāʾil-i Esmāʾi'llāhi'l-Ḥüsnā, Feżāʾil-i Kelime-i Lā ilāhe İlla'llāh*) konularında eserler bulunmaktadır.

Ahlak, İlim

Ahlak ve ahlak ile ilgili (*Feżāʾil-i Aḥlāḳ, Maʿkes-i Faẓīlet, Ṣabır ve Ṣabrın Faẓīleti Ḥaḳḳında Bir Risāle*), ilmin fazileti (*Faẓīlet-i ʿİlm*) ve ilimle bağlantılı olarak yazmanın fazileti (*Kitāb fī fezāʾili'l-Ḫaṭṭı ve'l-Kitābe*) hakkında faziletnâmeler literatürde yer almaktadır.

Tüm bu tasniflerin dışında *Hayvan Yetiştirme Fazileti, Gâye ve Fezâil-i Aşk* gibi diğer konularda da fazilete dâir eserler bulunmaktadır.

Bu tasnife göre konuların oluşumunu etkileyen ana sebebin dinî odaklı olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Faziletin Allah'tan olduğuna dâir âyet-i kerîmenin de bu düşünceye destek olduğu kanaatindeyiz. Allah'ın övdüğü şeylere ek olarak Hz. Peygamber'in de hadis-i şeriflerinde faziletli olduğunu bildirdiği konular da bu tasnife yön vermiştir.

D. Faziletnâmelerin Diğer Türlerle İlişkisi

Faziletnâme türünün bir tür olarak sınırlarının çizilmesinde belirleyici olarak diğer türlerle ilişkisi bu başlık altında incelenecektir.

1. Menâkıbnâme

Menâkıbnâmeler İslâm edebiyatında ilk olarak h. III. asırda hadis tedvin çalışmalarıyla birlikte hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in ve ashâbının fazîletlerinin anlatıldığı bölümlere ad olarak verilmiştir. İlk dönemlerde hadis kitaplarında olduğu gibi menâkıbların fazîlet anlamında kullanıldığı kabîle büyükleri, mezhep imamları ve kutsal şehirler için yazılmış eserlerde de menâkıb isimlendirilmesinin yapıldığı görülmektedir.[105]

Menâkıbnâme başlangıçta faziletnâme ile ortak kullanıma sahip olsa da tarihî seyir içinde tasavvufun intişarı ile kerâmet odaklı olanların menâkıbnâme olarak adlandırıldığı ayrımına varılmıştır. Bu bağlamda ilk dönem eserlerindeki menâkıbnâmeler ve kerâmeti barındırmayan menâkıbnâmeler fazîletnâmelerin ilk örnekleri olarak alınabilir. Ahmet Yaşar Ocak'ın menâkıbnâme tipleri tasnifinde

[105] Şahin, "Menâkıbnâme", 29/112.

"Ahlâkî Bir Teolojiye Dayanan Menkabeler"[106] fazîletnâme ile en yakın olabilecek menâkıb türüdür.

Diğer taraftan menkıbe İran'da On İki İmam'ın medih kasîdeleri için naʿt manasında da kullanılmaktadır. Anadolu sahasında ise bu türün Alevî-Bektaşî çevresinde yaygınlaşması ve fazîletnâme denilince ilk akla gelen eser olan Yemînî'nin Hz. Ali *Fazîletnâme*'sinin ortaya çıkması bu isimlendirmelerin kesişmesini tekrar ortaya koymaktadır.

2. Mevlid/Hz. Ali Mevlidleri

İslâm edebiyatında mevlid, özel anlamıyla Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan eserlere verilen addır. Hz. Peygamber'den sonra Türk İslâm Edebiyatı'nda adından en çok bahsedilen kişiler arasında olan Hz. Ali, fazîletleri, yiğitliği, ilim ve irfânı ile anılmıştır.

Hz. Ali'yi konu edinen eserler için de bir tür olduğu Hakan Yekbaş tarafından *Hz. Ali ve Fâtıma Mevlidleri* adlı çalışmasında ortaya koyulmuştur.[107] Bu çalışmada Hakan Yekbaş farklı türler içinden Hz. Ali ve Fâtıma ile ilgili kısımları Hz. Ali ve Fâtıma Mevlidi olarak ayrı bir tür olarak isimlendirmiştir. Yemînî'nin *Fazîletnâme*'sinin de bir Hz. Ali mevlidi olarak tanımlanması göz önüne alındığında türlerin içiçe geçmiş yapısında faziletnâmelerin de birçok türün kapsamında olacağı fikrini desteklemektedir.

3. Mersiye

İslâm edebiyatında mersiye, ölen kişinin meziyetlerinin anlatıldığı bir edebî türdür. Mersiyenin bölümlerinden olan övgü kısmında şâir, esas olarak ölen şahsın iyi

---

[106] Ahmet Yaşar Ocak, *Evliya Menâkıbnâmeleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 62.

[107] Hakan Yekbaş, *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Mevlidleri* (Ankara: Asitan, 2012), 25.

yönlerini/faziletlerini mübalağalı bir dille aktarır.[108] Bu yönüyle mersiye, vefatı sebebiyle toplumun üzüntü duyduğu ifâde edilen kişinin fazîletlerini de konu edinmektedir.

4. Medhiye

Medhiye, birini övmek için yazılmış şiirlere verilen addır. Arap ve Fars edebiyatında en yakın türün medih ve kasâid türlerinin olması Türk edebiyatında da kasîde türüne yöneltmiştir. Kasîde edebî tür olduğunda çoğu zaman medhiye adıyla anılmaktadır. Bu bağlamda medhiyeler siyâsetnâme, pendnâme, ilâhi ve mersiye türleriyle ilişkilidir.[109] Medhiyenin özünde övgü kavramının olması minvâlinde tevhîd, naʿt gibi içerisinde Allah ve Hz. Peygamber'e dâir övgü barındıran eserler de medhiye türüne yakındır. Ramazan, nevruz, bahar gibi olguları da tasvir edip övgü barındıran ramazaniyye gibi türlerin de medhiye ile ilişkisi açısından fazîlet olarak değerlendirilmeye açıktır. Bir ramazaniyye olarak kabul edilen Süleyman Nahîfî'nin *Fazîlet-i Savm*'ını da bu bağlamda zikretmek gerekir.[110]

5. Hasâisü'n-Nebi /Fezâilü'n-Nebi

Arap edebiyatında yer alan hasâisü'n-nebi türündeki eserleri bazı müelliflerin fezâil şeklinde isimlendirilmesi bu türün de fezâil edebiyatı kapsamında incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in vasıflarını konu alan hasâis türü, fezâilü'n-nebi olarak isimlendirildiğinde daha çok Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğünü konu edinmiştir.

İkinci bölümde incelemiş olduğumuz Cevâmiʿ eserinin de kaynaklarından olan İbnü'l-Cevzî'nin *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ* adlı eseri birinci bölümünde Hz.

---

[108] Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 151.
[109] Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 130.
[110] Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî ve Fazîlet-i Savm (Zuhrü'l-Âhire) Adlı Eseri".

Peygamber'in üstünlüklerini konu alırken, ikinci bölümünde onun hasâisini konu edinmesi sebebiyle hasâisü'n-nebi türüne örnek verilmektedir.[111] Yine Yusuf b. Ahmed b. ed-Dımaşkî'nin *Risāle fī feżāʾili'n-nebī ve ḫaṣāʾişihī* adlı eseri hem fazîletnâme hem hasâis türünün birlikte kullanıldığı diğer bir örnektir.[112]

6. Şehrengiz

Şehirlerin fazileti bağlamında şehirlerle ilişkisi bakımından şehrengiz türü incelenen bir diğer tür olmuştur. Şehrengizler XVI. asırda ortaya çıkmış, şâirlerin bir şehre karşı heyecan uyandıran eserlerine ad olarak verilmiştir. Muhteva açısından, bir şehrin meslek ve sanatkârlarını tavsîf eden, bir şehrin güzelliklerini konu alan, bir kavim veya ırkın güzellerinin vasıflarını anlatan ya da bahsettiğimiz konuları beraber ele alan türdür.[113]

Muhteva sınırları göz önüne alındığında fazîletnâmelerin şehir tarihinden, binalarından hatta o şehirde yaşayanlardan vefat edenlere kadar bahsetmesi muhteva olarak daha geniş olduğu tespitiyle fazîletnâmelerin aslında kapsayıcı bir tür olabileceğini ortaya koymaktadır.

7. Menâsik-i Hac/Menâzil-i Hac

Şehir fazîletnâmelerinin en çok işlendiği şehirler olan Mekke ve Medine diğer taraftan hac ibadetinin yapıldığı kutsal mekanlardır. Bu mekanlara ilk kıble olan ve Anadolu'dan giden hacıların hac yolu güzergahında bulunan Kudüs'ün de eklenmesi hac ile ilgili eserlerin de incelenmesini gerekli kılmıştır.

Hac konusundaki el yazmalarının en önemlileri şüphesiz hac ibadetinin yerine getirilmesi üzerine yazılan menâsik-i hac ve hac kervanlarının yolculuk esnasındaki

---

[111] Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", 16/279.
[112] Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", 16/280.
[113] Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 338.

konaklarından bahseden bir anlamda seyâhatnâme de sayılabilecek olan menâzil-i hac türü eserlerdir. Menâzil-i haclar konaklama yerlerini tanıtırken aynı zamanda farz, vâcib, sünnet, mendub, haram gibi terimlerle kurallar içeren bir bakıma hacıların rehberleri niteliğinde eserlerdir.[114]

[114] Şerife Eroğlu Memiş, *Osmanlı'da Hac Kültürünün Dolaşımında Hac el Yazmaları: Nebzetü'l-Menasik Mekke Medine Kudüs* (Ankara: Atlas Akademi, 2022), 21.

II. BÖLÜM SEYYİD ALÂEDDİN VE *CEVĀMİʿU'L-FEŻĀʾİL FĪ MESĀCİDİ'L-ḲABĀʾİL* ADLI ESERİ

A. Eserin Müellifi

Eserin her iki nüshasının da zahriyesinde yer alan bilgiye göre müellifin ismi Ebu'l-Fazl Seyyid ʿAlāeddīn Efendi olup Mekke'de bulunan Süleymaniye Medresesi'nin müderrislerindendir. Hekimoğlu nüshasının temmet kaydına ek olarak yazılan kayıtta ise ismini Seyyid Ali olarak zikretmiştir.

> *Hāẕihi nüsẖatün evlā bi-ẖaṭṭi'l-muḥarriri'l-faḳīr ilā ʿaliyyi'l-ʿulā es-Seyyid ʿAlī el-müderris bi-iḥda'l-medārisi's-Süleymāniye bi'l-beledi'l-emīn Mekkete'l-Mükerremeti.* ***(209b)***

Mekke'de bulunan Süleymaniye Medresesi müderrisleri arasında aynı isimde iki müderrisin olması dikkat çekmektedir. Alâeddin Efendi ismiyle geçen kayıtta Muzafferiyye Medresesi'nden geçiş yaptığı 28 Zilhicce 995/29 Kasım 1587 tarihinde Süleymaniye Medresesi'ne tayin edildiği[115] bilgisi verilirken Alâeddin Ebu'l-Fazl ismiyle geçen müderrisin Arapça vukûfiyyeti, Hanefi fıkhı okuttuğu ve çok sayıda eser te'lîf ettiği bilgileri verilmiştir.[116]

Bu bilgilerden yola çıkarak müellifin başka eserinden bahsetmeyişi ve kataloglarda eserlerinin olmayışı bizi Muzafferiyye Medresesi'nden geçiş yapan Alâeddin Efendi'ye yönlendirmektedir. 1591 yılında *Cevāmiʿ* eserini yazdığı esnada dört yıllık Süleymaniye müderrisi olmalıdır. Eserin 1000/1591 yılında yazılmış olması

---

[115] Tuğba Aydeniz, "Mekke'de Bir Sinan Eseri: Süleymaniye Medreseleri", *Dergiabant* 9/1 (30 Mayıs 2021), 116. Adı geçen makale milâdi tarih sehven 28 Eylül 1587 olarak verilmiştir.

[116] Tuğba Aydeniz, "Mekke'de Bir Sinan Eseri: Süleymaniye Medreseleri", *Dergiabant* 9/1 (30 Mayıs 2021), 118.

ve metnin giriş kısmında Sultan Murad Han'a övgü ve dualar yapılması sebebiyle müellifin, III. Murad'ın saltanatı döneminde (953-1003/1546-1595) yaşadığı anlaşılmaktadır.

> *Şol yüce maḳāmlı pādişāhuñ huẕūrında ki eṭrāf-ı ʿavālim ü semāvātda ayuñ on dördi gibi żiyā vü aydıñlıḳ viricidür... Yāḫūd ay bedr olduḳda nice ḥüsni ziyāde olup ve ẓāhir ü āşikāre ise ol Ḥażret daḫı eyle güzel yüzli nūr-i īmān üzerinde ẓāhir ü bāhir ve āṯār-ı salṭanatı her yirde mevcūde vü şāyiʿadur....Ve Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālānuñ Beled-i Emīn'in ḳuvvet-i ḳāhireleri ve emvāl ü ʿaskerleri ile ḥıfẓ idüp ṣaḳlayıcıdur... Ve ḥacc ü ziyāret idenleri ve ʿumre getürenleri ḳuvvet ü ḳudretleri ile irsāl ü īṣāl idicidür. Ve Allāh dīninüñ ve dīn ṣāḥiblerinüñ ʿizz ü şerefidür. Ve yirlerde Ḥaḳ teʿālā ḥażretlerinüñ gölgesi yaʿnī ḫalīfesidür ki emr ü nehyini iḳāmet idicidür. ... Ve pādişāhlar arasında hevā-yı nefsinden iʿrāż idüp ve Ḥaḳ celle ve ʿalā ḳorḳusından evāmire imtiṯāl ve menāhīden firār ve ictinābla maʿrūf olıcıdur. İmdi āgāh u mütenebbih ol ki ol sulṭānzāde-i sulṭān **Sulṭān Murād Ḫān**-ı zamān devlet ü ʿizzet ıssıdur ki Sulṭān Süleymān Ḫān oġlı Sulṭān Selīm Ḫān ʿaleyhimu'r-raḥme ve'l-ġufrān oġlıdur. Allāh teʿālā yardımcılarını iʿzāz ü ikrām idüp ve aʿdāsını ihlāk itsün. ... Ve maġrib ü meşrıḳda āṯār-ı dīn ü devletlerin vaṣiyyet ü ve ṣīt ü ṣadāların ʿālī vü refiʿ itsün. (10b-12a)*

B. Eserin İsmi, Te'lîf Sebebi

Müellif, iki dilde kaleme aldığı eserin Arapça adını Türkçe kısmında kısmen Türkçeleştirerek zikretmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte yazım geleneğinde olduğu

gibi sebeb-i te'lîfi de unutmamış hangi sâikle eseri kaleme aldığını ve okuyucudan beklentisini de açıkça ifâde etmiştir.

Arapça kısımda esere *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil* **(v.12a)** ismini veren müellif Türkçe kısımda eseri *Mesācid-i Ḳabāʾilde Cevāmiʿ-i Feżāʾil* **(v. 12b-13a)** şeklinde adlandırmıştır.

Ayrıca eserin zahriyesinde de *Cāmiʿu'l-Feżāʾil* notlandırması bulunmaktadır.

> *"Pes imdi bu mecmūʿayı tefāsīr-i şerīfeden ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ ḥadīṯlerinden ve sāʾir muʿteber u maḳbūl kitāblardan alup ve cemʿ idüben yazdum ve maʿnāsın beyān itdüm. Andan ṣoñra lisān-ı ʿArabīden lisān-ı Türkīye döndürdüm nefʿi ve fāʾidesi her kişiye muḳarrer olup ve añlaması ḳolay olmaġıçün ve daḫı bunı ümīdlerimüñ nihāyetine şefīʿ ḳıldum."* ***(10b)***

Bu ifâdeyle müellif okuyucu kitlesini genişleterek eserini sadece Arapça bilenlerin değil Türkçe bilenlerin de istifâdesine sunmuştur. Böylelikle kitlesini genişletirken dil olarak da Türkçeyi daha açık ve Türkî ifâdeler kullanarak yazmaya özen göstermiştir. Müellifin medrese hocası olduğunu da göz önünde bulundurursak onun hedef kitlesini medrese talebelerinden ileriye taşıyarak eserini daha geniş halk kitlesi ve bu toprakları merak edip ziyaret etmek isteyen herkes için yazdığı söylenebilir.

C. Eserin Yazılış Tarihi ve Yeri

Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil adlı eserin yazılış tarihi hakkında ferâğ kaydında yer alan bilgiye göre müellif, eseri yazmaya 1000 yılı Muharrem ayının ilk günü (19 Ekim 1591) başlamış aynı yılın 12 Rebîulevvel cuma gecesi (28 Aralık 1591)

temcidden önce tamamlayarak üç ay gibi bir sürede eserin yazımını bitirmiştir. Ferâğ kaydında bahsedilen bilgiler şu şekildedir:

> *Ḥamd ü ṣenā ve minnet ü duʿā ol Ḥażret-i Ḫudā'ya ki bu aḥḳar u ezelline ve eżʿaf-ı ʿibādına* ***seneʾ-i elfin şehr-i muḥarremi ġurresinde*** *Ḥażret-i Risālet-penāh ve Ḥabīb-i İlāh Muḥammed Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ mevlid-i şerīfleri Mekke-i Mükerreme'nüñ ve mesken-i laṭīfleri Medīne-i Münevvere'nüñ ve mevżıʾ-ı miʿrāc-ı refīʿleri Beytü'l-Muḳaddes'üñ medḥ u ṣenā ve fażlını cāmiʿa vü nāṭıḳa bir mecmūʿanuñ cemʿ u tesvīdine ve ketb ü taḥrīrine ve tercüme vü tebyīnine bidāʾ u şurūʿ itdürüp ġumūm u hümūm ve ʿavāʾıḳ u ḳuyūd ile* ***sene-i mezbūrenüñ şehr-i rebīʿu'l-evvelinüñ on ikinci gicesi*** *ki mevlid-i Ḥażret-i Resūl ʿaleyhi's-selāmdur. Ol gice* ***cumʿa gicesi ḳable't-temcīd itmām*** *u īcādın müyesser idüp ve vücūda gelmege ittifāḳ düşdi. Mercūdur ki bi-ġayri ḳaṣdin ve teʾemmülin bu ittifāḳ ʿalāmet-i ḳabūl-i Ḥażret-i Ḫallāḳ olup ʿinde'llāhi ve'n-nās müstaḥsen ü manẓūr ve maḳbūl ü meʾcūr bir ʿamel-i ṣāliḥ ve bir eṯer-i rāciḥ olmış ola. (209a-209b)*

Açık bir şekilde belirtilmese de eserin Mekke-i Mükerreme'de yazıldığı, o esnada müellifin, eserin zahriyesinde belirttiği üzere, Mekke'de müderris olmasından anlaşılmaktadır. Müellif eseri Rum evleri denilen yerde hapsedildiği sırada kurtuluş ümidiyle yazmak istediğini ifâde etmiştir. Bu durum bize eserin müsvedde nüshaları hapis kalınan sürede yazılırken günümüze ulaşan nüshalarının daha sonra tebyîz edilmiş nüsha olduğunu göstermektedir.

D. Eserin Dil ve Üslûp Özellikleri

1. Eserin Yazıldığı Dönem

Eser, Eski Anadolu Türkçesinden sonraki dönemin, birinci evresinin sonu ile ikinci evresinin başı kabul edilen XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmıştır. Müellif Arapça kaleme aldığı metinle birlikte Türkçesini de yazmıştır. Bu dönemde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri eserlerde hızla azalmış Türkçe kelimeler yerini Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere bırakmıştır. İncelediğimiz eserde de görüldüğü üzere eski Türkçe kelimeler ve söyleyişler metinlerde oldukça nâdir şekilde kullanılmaya başlanmış ve dönem ilerledikçe bu kullanımlar azalmıştır. Bu durumu şüphesiz Arapça ve Farsçadan tercüme edilen eserler de hızlandırmıştır.

Yabancı kelime ve terkiplerin sayısı artmakla birlikte Osmanlı Türkçesi metinlerindeki nihâi hâlini almamıştır. Fakat eserin yazıldığı dönem yani XVI. yüzyılın sonları net bir şekilde koyu Osmanlıca'nın başlangıcı hâline gelmiştir.

2. Dil ve Üslûbu

Klasik Türk edebiyatında nesir sâde, orta, süslü ve ağdalı nesir olarak tasnif edilmektedir. Sâde nesir, genellikle XIII-XV. yy. arasında kaleme alınan didaktik amaçlı eserlerde görülen Arapça Farsça kelimelerin oldukça az bulunduğu üslûptur. Orta nesrin özellikleri arasında ise Arapça Farsça kelimelerin ve terkiplerin Türkçe'den daha yoğun olması kısmî olarak secîlere rastlanması sanat kaygısının öğreticilikten sonra gelmesi sayılabilir. Ayrıca bu üslûp, tarihler, şâir tezkireleri ve XVI. yy. itibarıyla mensur eserlerin çoğunda görülmektedir. Süslü nesir ise sanat yapma kaygısının ön planda olduğu, Arapça Farsça kelimelerin ve terkiplerin çokça bulunduğu neredeyse her cümlede secî görülen üslûptur. Ağdalı nesir, Arapça Farsça kelime ve terkiplerin

oldukça fazla görüldüğü, konuşma dilinde kullanılmayan sözlük kelimelerinin bulunduğu uzun tamlamalara sıkça başvurulan üslûptur.[117]

Bu tasnif göz önüne alınarak incelendiğinde müellif, Arapça ve Türkçe kaleme aldığı eserin Türkçe kısmını yazarken metnin genelinde orta, yer yer ise süslü nesrin özelliklerini barındıran bir dil kullanmıştır. Bu durumun temel sebebi, eserin XVI. yüzyılda yazıılması ve metnin bilgilendirici niteliğe sahip olmasıdır. Bununla beraber eserin giriş kısmı, sonraki bölümlere nazaran, biraz daha sanatlı bir söyleyişe sahip olup yer yer kullanılan terkipler ile süslü nesir özelliği taşımaktadır.

Eserin genelinde müellif benzetme unsurlarından oldukça istifâde etmiştir. Bunun yanında yer yer tahkiye üslûbunu kullanarak olayları anlatmıştır. Eseri Arapça ve Türkçe kaleme alan müellif Türkçesini yazarken daha ziyâde Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen Türkçe kelimeleri (isim, sıfat ve fiil) yoğun olmamakla birlikte kullanmıştır. Eserde dönemin dil özelliğini yansıtan ve eserin diline zenginlik katan arkaik Türkçe kelimelerin bazılarını şöyle örneklendirebiliriz:

göyünmek: ısınmak, yanmak (89a)

kiçircek: küçük, ufacık (117a)

koçmak: kucaklamak (120a, 120b)

uḥud: Buğday çiminden yapılan marmelat (42b)

ulaşık: ardarda gelen (38a, 116a)

yalaburmak: ışık yansımak, şimşek çakmak (17b)

yarlıġamak: bağışlamak (84b, 140b, 166b, 196a)

yügürtmek: koşturmak (82a)

İfade gücünü zenginleştirmek üzere müellifin eserde kullandığı deyimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

---

[117] Cihan Okuyucu vd., *Klasik Dönem Osmanlı Nesri* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 16-20.

ayaġı altına almak (106a, 162b)

ayaḳ basmak (55a)

ayuñ on dördi gibi (parlamak) (10b)

āzād olmak (64a)

bel bağlamak (196a)

büyük balıḳlar küçücek balıḳları yer (76a)

cefâ görmek (127a)

elden koymamak(bırakmamak) (196a)

elem çekmek (16b)

eline yapışmak (31a, 129a)

feryād ü fiġān itmek (86a)

göğsün germek (59a)

ḥāżır loḳma olmak (59a)

helāk olmak (35b, 142b)

hoş görmek (45b)

ihyā etmek (35b)

iman getirmek (141a)

inṣāf ḳanatların neşr etmek (açmak) (11b)

karşı gelmek (84b)

kendü terk ü fevt itmek (9b)

şefāʿat ü şehādet etmek (75b)

yanıp yakılmak, yüreği yanmak (115b)

yüz çevirmek (11b)

yüzleri ayuñ on dördi gibi olmak (94a)

zahmet çekmek (60b)

żāyiʿ olmak (49a)

Eserde oldukça sık görülen sanatlardan birisi de anlamı kuvvetlendirirken anlatımı canlı tutmak için müellifin başvurduğu benzetmelerdir. Özellikle yaratılıştaki farkların oluşumunun îzâh edildiği aşağıdaki kısımda tahkiye üslûbu görülmektedir.

> *...Ḫālıḳ-ı bī-zevāl ki bizüm üzerimüze nūr-ı Muḥammedī'yi bir ḥicābda yaʿnī Ẕāt-ı muḳaddeslerine maʿlūm ve maḫlūḳdan mestūr ve maḫfī şānda aḳ incüden ḫalḳ ile minnet eyledi ki ol ziyāde ve ḳavī ḫalḳ idicidür. Ve şecere-i yaḳīn deyü isim virdügi dört budaḳlı aġacuñ üzerine nūr-ı Muḥammedī'yi tāvūs gibi ḳodı. Pes ol nūr daḫi Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretine ol aġacuñ üzerinde yıllardan yetmiş biñ yıl miḳdārı tesbīḥ eyledi. Andan ṣoñra ol Ḫālıḳ-ı bī-miṯāl ḥayā āyinesini yaradup nūr-ı Muhammedī'nüñ ḳarşusına müteʿayyin bir yirde ḳodı. Pes ol nūr daḫi āyineye baḳup kendü ṣūretini aḥsen-i ṣūretde ve heyʾetini ezyen-i heyʾetde gördi ise Aḥsenü'l-ḫālıḳīn'den utanup ve ḥüsnüne şükr idüben Allāh tebāreke ve teʿālāya beş secde itdi. Ol secde dünyāda Ḥażret-i risālet ʿaleyhi's-selāma ve ümmetine beş vaḳt farż namāz oldı. Andan soñra Allāh teʿālā nūr-ı Muḥammedī'ye naẓar itdi. Nūr daḫi Ḥażret-i Rabbü'l-ʿālemīnüñ naẓar-ı celālinden kendüyi ġāʾib idüp ġarīḳ-i ʿaraḳ olduḳda başı derinden cemīʿ-i melāike-i muḳarrabīni yaratdı. Ve yüzi derinden ʿarş ve kürsīyi ve levḥ u ḳalemi ve cennet ü nārı ve şems ü ḳameri ve ḥicāb ü kevākibi ve göñüllerde olan şeylerün cümlesini yaratdı. Ve gögsi derinden enbiyā vü mürselīni ve ʿulemā ve şühedāʾ ve ṣāliḥleri yaratdı. Ve arḳası derinden yuḳaru göklerde Beytü'l-Maʿmūr'ı ve aşaġa yirlerde Kaʿbe'yi ve Beytü'l-Muḳaddes'i ve sāʾir mescidleri yaratdı. Ve ḳaşları derinden ümmet-i Muḥammed ʿaleyhi's-selāmı yaratdı. Ve ḳulaḳları*

*derinden Yahūdīlerüñ rūḥların ve Naṣārā ve Mecūsīlerüñ rūḥlarını ve rāfiżīler ve mülḥidlerden bunlara beñzer kim var ise anlaruñ da rūḥların yaratdı. Ve ayaḳları derinden cemīʿ yirleri yaratdı. Andan ṣoñra ol ṭāhir ü bāhir nūruñ öñünden bir nūr ve ardından bir nūr ve saġ yanından bir nūr ve ṣol ṭarafından bir nūr yaratdı. Ol nūr Ḥażret-i Çehār-yār-ı kibār Ebū Bekr ve ʿÖmer ve ʿOs̱mān ve ʿAlī ʿaleyhim rıḍvānu'llāhi'l-ġanī nūrları idi. Pes Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ nūrı anlaruñ nūrlarına naẓar itdükde sürūrundan Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālāya yıllardan yetmiş biñ yıl tesbīḥ itdi...**(2b-3b)***

Eserde anlatımı güçlendirerek ifâdeyi sağlamlaştırmak için başvurulan diğer bir yol ise didaktik üslûptur. Dinî vasıfları ön planda olan şehirlere dâir Kur'an'dan ve hadislerden sıkça alıntı yapan müellif bunu bazen bu beldelerde geçen hâdiseleri delillendirmek bazen de okuyucuya nasihat vererek okuyanların ibret alması ve olaylarda belirtilen ritüelleri adı geçen yerlerde tekrarlamaları için kullanmaktadır. Aşağıdaki örnekte bu durum, hadis-i şerifte adı geçen yer isminin hadiste geçtiği ve halk arasında kullanıldığı şekilleri öğretmek, bilgi vermek ve hadiste geçen ifâdeyle kastedilen arasında orta yolu bulmak amacıyla zikredilmektedir.

...Yuḳarıġı ḥadīs̱-i şerīfde Ḥacūn maḳbere-i Mekke-i Mükerreme'dür didiler. Aṣl-ı Ḥacūn ʿarṣa-i ḳubūruñ ṭarafında olan cebele dirler. Cebel ḳābr olmaġa ṣāliḥ olmadıġından ġayrı aşaġasında me̱zkūr olan ki ḥālā ẕeylinde olduġumuz ḥadīs̱dür. Anda s̱eniyye-i Ḥacūn ve buḳʿa taʿbīr buyuruldıġı taʿāruż ve teḫālif ṣūretidür. Ṭarīḳ-i tevfīḳ budur ki Ḥacūn arż-ı ḳubūrda vāḳıʿdur. Yuḳarıġı ḥadīs̱-i şerīfde ẕikrü'l-ḥāl ve irāde-i maḥal ḳabīlinden ola. Yāḫūd nefs-i Ḥacūn'uñ kendüsinde daḫı baʿż ḳabr vardur. Ẕikr-i kül

ve irāde-i cüz ḳabīlinden ola. Bu taḳdīrce tevfīḳ mümkin olur. Yāḥūd Ḥacūn mecmū-ʿı cebel ü ʿarsanuñ ismi ola. Eyleyse beyne'l-ḥadīṯeyn ḳīl ü ḳāl olmaz. Ve şol kimesne Mekke yolında fevt olsa aña suʾāl ü ḥesāb olmaz deyü buyurdılar. (94b)

Eserde birçok kişi ve yer ismi zikrinden sonra müellifin bahsettiği isim hakkında açıklamalara yer vermesi karşılaşılan bir diğer didaktik üslûp örneğidir. Aşağıdaki örnekte de Hazret-i Abbas rivâyetiyle bir hadisin zikredileceği bölümde Hazret-i Abbas'ın kim olduğu ve fazileti hakkında bilgi verilmiştir.

Ḥażret-i Abbās oġlı ʿAbdullāh Ḥaḳ teʿālā ikisinden bile rāżı olsun. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ʿamucası oġlıdır. Bu ümmetüñ ḫayırlısıdur. Ḥażret ana fiḳh u ḥikmet ile duʿā itmişdür. (15b)

Metni yazarken tahkiye, didaktik gibi üslûplara başvuran müellif bunlarla birlikte aynı minvalde sayılabilecek nasihat üslûbunu da kullanmıştır. Anlattığı olay silsilesi içinde bir hâdiseye temas eden müellif bahsettiği olayın geçtiği yerin faziletini de belirterek orada o fiili ziyaret edenlerin de tekrar etmesini tavsiye ve nasihat ederek ifâde etmiştir.

Bu ḳuyu Mescid-i Ḳubā yanında mābeynlerinde yol vardur. Şimālüñ ġarbından ṭarafa bir bostāndadur ki anuñ ġarbı ṭarafında daḫı bir büyük ve geñiş ḳuyı vardur. Bulup bu Biʾr-i Erīs'den fiʿl-i Nebī ile ve aġızları yarı ile ḫātem-i şerīflerī ile teberrüken ve teyemmünen ya bu biʾr bunlara maḥal olduġı ḥayṣiyyetden biʾr ile teberrüken abdest alup ve ṣu içe. (127b-128a)

Anadolu sahasında şerh ve tercüme geleneği hakkındaki kapsamlı çalışmasında Sadık Yazar, Seyyid Alâeddin'in *Cevâmi'ul-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil* eserini muhtelif kitaplardan derleyip tercüme edilen kitaplar içinde saymıştır.[118] Yazar'ın verdiği bilginin yanı sıra eser, çeşitli kaynaklardan istifâde etmekle birlikte iki dilli te'lîf niteliğindedir. Arapça kısmında kaynaklardan istifâde edildiğini kabul ettiğimiz eserin Türkçe kısmı orta, yer yer ise süslü bir dil ile te'lîf niteliğindedir.

E. Eserin İçerik Bakımından İncelenmesi

1. Eserin Bölümleri

Seyyid Alâeddin Efendi eserini tesis ederken klasik eserlere nazaran farklı bir yol izleyerek hem Arapça hem de Türkçe olarak kaleme almıştır. Eser içerik bakımından iki kollu incelemeyi gerektirse de esas olarak Türkçe kısmı alarak Arapça kısmındaki farklı noktalara değinmekle yetineceğiz.

Klasik te'lîf geleneğinde eser besmele, hamdele, salvele ile başlarken incelediğimiz eserin ilk varağında muhtemeldir ki tezhipli kısma besmele yazılması planlanmış fakat her iki nüshada da yazılmamıştır.

Hamd ve'ş-şenā bahsinde tahkiye ile Nûr-ı Muhammedî'yi anlattığı dört budaklı şecere-i yakīn ağacından bahseder. Bu ağacın üzerinde tavus kuşu gibi duran nura kendi baktığında haya edip kıldığı namaz ile beş vakit namaz farz oldu. Allah Teâlâ'nın nazarıyla da o nur ter içinde kalıp her bir uzvunun terinden ise bütün mahlukat yaratıldı. Bu uzuvlar arasında sırtının terinden gökte Beytü'l-Ma'mūr yerde ise Kabe, Beytü'l-Makdis ve diğer mescidlerin yaratılışının zikri eserin muhtevası açısından önemlidir. Sonrasında Allah Teâlâ o nurun dört bir yanından nur yarattı ve Hz. Peygamber'in nuru o nurlara nazar ettiğinde Çehâr-yâr-ı kibâr sevinçlerinden yetmiş bin yıl tesbih etti ve

[118] Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2011), 1030.

biz de bunların hepsini yaratan Mennan'a yani kullarına hadsiz hesapsız nîmetler veren, sınırsız iyilik ve ihsanda bulunan Allah'a hamd ve şükr edelim diyerek sonlandırmıştır.

Arapça kısımda **taḥiyye ve't-taşliye** olarak başlıklandırılan bölümde de yine bizi müellifin farklı bir tahkiyesi karşılamaktadır. Kırmızı akikten bir kandil içinde Hz. Peygamber'in sureti olduğu ve ona bakanların Hz. Muhammed'in gördükleri uzuvlarına nisbetle halk içinde çeşitli meslek ve makam sahibi oldukları tek tek belirtilmiştir. Bu tahkiyede ise Hz. Peygamber'in bütün yaratılmışların aslı, sebebi ve şefaatçisi olması ile yaratılış safhası "Ben Allah'danım mü'minler ise bendendir." rivâyetine dayandırılarak anlatılmaktadır. Bu başlık altında müellif, eserin muhtevasına binaen Allah'ın bir tek hikmeti için aslî vatanları olan Mekke'den Medine'ye hicret edip orayı vatan edinenler için de salat ve tahiyyat getirmektedir.

Eserin sebeb-i te'lîfini açıkladığı kısımda müellif, Mekke'de iken bir sürgün ve alıkoyma sebebiyle Mekke'den ayrıldığını Rum evlerinde hapsolunup hac vazifesinden de mahrum kaldığını zikreder. Bu esnada ibadetten mahrum kalsa da bu ibadet mekânlarının zikrinden mahrum kalmamak hem bu zikr ile gönlüne ferahlık vermek hem de tekrar Mekke'ye dönmeyi umarak bu eseri kaleme aldığını söyler.

Eseri te'lîf etme sebebini açıkladıktan sonra müellif eseri isimlendirdiği ve bölümlerini zikrettiği içindekiler kısmını Tesmiye ve't-taḳsīm başlığında bizlere sunmuştur. Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerindeki mescidlerin faziletlerini içermesi sebebiyle **Mesācid-i Ḳabāʾil'de Cevāmiʿ-i Feżāʾil** ismini verdiğini zikreder. Her şehir bir bab olarak kabul edilirken her şehirde, bahsedilen şehrin ve binalarının faziletleri, o şehirdeki faziletli olan ziyaret yerleri ve makbul sayılan ibadetler, o şehirde yaşamanın, ölmenin ve oradaki ölmüşlerin faziletleri üç ayrı fasılda ele alınır.

a. Mekke

Eserin ilk konu aldığı şehir olan Mekke-i Mükerreme için taksim kısmındaki başlıklandırma aşağıdaki şekilde verilse de konusu geçtiği kısımlarda başlıklarda küçük farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca Arapça kısım ile Türkçe kısımdaki başlıklar da bu anlamda tam olarak birbirini karşılamamaktadır. Mekke babı 14b-95a varakları arasında zikredilmekte olup fasılları ve fasılların altında yer alan ara başlıklar olan matlablar şu şekildedir:

Bāb-ı evvel Mekke-i Mükerreme ve aḥvāli beyānındadur. Bu bābda üç faṣıl vardur:

Faṣl-ı evvel ibtidā-i Kaʿbe'de ve Mescid-i Ḥarām binālarında ve fażīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱ānī ziyārāt ve ʿibādāt-ı Mescid-i Ḥarām ve fażīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱āliṣ Kaʿbe'de mücāveret ü mevt ü mevtānıñ ve fażīletleri beyānındadur.

No	Varak no	Fasıllar Altındaki Matlablar
		Faṣl-ı evvel ibtidā-i Kaʿbe'de ve Mescid-i Ḥarām binālarında ve fażīletleri beyānındadır.
1	15b	Maṭlab: Fī aḥvāli'l-Kaʿbe bi't-Türkī
2	15b	Maṭlab: Fī Cebeli Ebū Ḳubeys (T)[119]
3	16b	Maṭlab: Fī keyfiyyeti nikāḥi ʿĀʾişe raḍıya'llāhu ʿanhā (T)
4	19b	Maṭlab: Fī taḥdīdi'l-Ḥarem bi't-Türkī
5	23a	Maṭlab: Fī bināʾi İbrāhīm a.s el-Kaʿbete bi't-Türkī
6	24a	Maṭlab: Fi'l-Ḥaceri'l-Esved

[119] (T) şeklinde belirtilen başlıklar eserin sadece Türkçe kısmında bulunan başlıklardır.

7	26a	Maṭlab: Fī aṣli'l-Ḥaceri'l-Esved bi't-tercüme
8	29a	Maṭlab: Fī ebniyeti'l-Kaʿbe
9	31a	Maṭlab: Fī aḥvāli'l-Ḥaṭīm bi't-tercüme
10	34a	Maṭlab: Fī ḳadri bināʿi'l-Kaʿbeti'ş-Şerīfe bi't-tercüme
11	35b	Maṭlab: Fī kisveti'l-Kaʿbe
12	37b	Maṭlab: Fī teẕhībi'l-Kaʿbeti bi't-tercüme
13	38a	Maṭlab: Fī maḳām-ı İbrāhīm ʿa.m.
14	40b	Maṭlab: Fī māʾi zemzem bi't-tercüme
15	44b	Maṭlab: Fī cidāri'l-Mescidi'l-Ḥarām bi't-tercüme
16	48b	Maṭlab: Fī ḫuṭbeti ʿale'l-minber bi-Mekkete bi't-tercüme
17	49a	Maṭlab: Fī feżāʾili'l-Kaʿbe
18	69a	Maṭlab: Fi'n-naẓar ile'l-Kaʿbeti bi't-tercüme
19	75b	Maṭlab: Fī baʿżı aḥvāli'l-Ḥaceri'l-Esved ve'l-maḳām
20	75b	Maṭlab: Fī efḍaliyyeti Mekkete'l-Mükerremeti mine'l-Medīneti'l-Münevvere bi't-tercüme
		Faṣl-ı ṯānī Mescid-i Ḥarām'da olan ʿibādāt u ziyārātuñ ve bunlaruñ feżāʾili beyānındadur.
21	79a	Maṭlab: Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt bi'l-Mescidi'l-Ḥarām bi't-tercüme
22	84a	Maṭlab: Fi'l-ḥacci ve'l-ʿumreti bi't-tercüme
23	84a	Maṭlab: Fī ʿaşiyyeti ʿarefe bi't-tercüme
24	84b	Maṭlab: Fī ʿafvi ḥuḳūḳi'l-ʿibād bi't-tercüme
		Faṣl-ı ṯāliṯ Mekke-i Mükerreme'de mücāveret ve mevtüñ ve mevtā[nuñ] ve fażiletlerinüñ beyānındadur.
25	89a	Maṭlab: Fi'l-mücāvereti bi-Mekkete'l-Mükerremeti ve'l-mevti ve'l-mevtā bihā bi't-tercüme

b. Medine

Eserde ikinci bab olarak zikredilen Hz. Peygamber'in hicretle birlikte yurdu olan Medine-i Münevvere 95a-150a varakları arasında yer almakta ve şu alt başlıklarla işlenmektedir:

Bāb-ı s̲ānī Medīne-i Münevvere ve aḥvāli beyānındadur. Bunda daḫı üç faṣıl vardur:

Faṣl-ı evvel Medīne'de ve Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selāmda ve bunda olan direklerde ve fażīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̲ānī Medīne-i Münevvere mescidlerinde ziyārāt u ʿibādāt ve fażīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̲āliṣ Medīne-i Münevvere'de mücāveret ü mevt ü mevtānuñ ve fażīletlerinüñ beyānındadur.

No	Varak No	Fasıllar Altındaki Matlablar
		Faṣl-ı evvel Medīne-i Münevvere'nüñ kendüsinde ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām mescidinde ve bu mescidde olan direklerüñ ve cümlesinüñ feżāʾili beyānındadur.
1	95a	Maṭlab: Fi'l-Medīneti'l-Münevvere ve aḥvālihā bi't-tercüme
2	98a	Maṭlab: Fī taḥrīmi'l-Medīneti'l-Münevvere
3	107b	Maṭlab: Fī beyāni'd-Deccāl
4	111a	Maṭlab: Fī Mesācidi'l-Medīne
5	113a	Maṭlab: Fī Mescidi'n-Nebī ʿa.m.
6	114a	Maṭlab: Fī ḳabri'n-Nebī ʿa.m. ve minberihi ve ravżatihi ʿa.m.
7	116b	Maṭlab: Fi'l-üstüvānāt fi'l-Mescidi'n-Nebī ʿa.m.
		Faṣl-ı s̲ānī Mesācid-i Medīne-i Münevvere'de olan ziyārāt ve ʿibādāt

		ve faẓīletleri beyānındadur.
8	121a	Maṭlab: Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt fī mesācidi'l-Medīneti'l-Münevvere ve feżāʾilihā bi't-tercüme
9	127a	Maṭlab: Fi ziyāreti Mescid-i Ḳubā ve Biʾr-i Erīs
10	128a	Maṭlab: Fī ziyāreti Mescidi'l-Fetḥ ʿale'l-ḫendeḳ bi't-tercüme
11	129a	Maṭlab: Fī ziyāreti'l-Baḳīʿ
12	135a	Maṭlab: Fī ziyāret-i Cebel-i Uḥud ve şühedāʾihi bi't-tercüme
13	136b	Maṭlab: Fi'l-ʿibādāt fī mescidihī ʿa.m.
		Faṣl-ı s̱āliṣ Medīne-i Münevvere'de mücāveret ve mevt ve mevtānuñ ve faẓīletlerinüñ beyānındadur
14	140a	Maṭlab: Fi'l-mücāvere bi'l-Medīneti'l-Münevvere ve'l-mevt ve'l-mevtā bihā
15	148b	Maṭlab: Fi'l-mevti ve'l-mevtā bi'l-Medineti ve feżāʾilihā bi't-Türkī

c. Kudüs

Üçüncü şehir olarak bahsedilen Kudüs babı ise 150a-209a varaklarında zikredilmiştir. Bu bab içinde aslında farklı bir şehir olsa da el-Halîl şehri de Kudüs bahsinde yer almıştır. Alt başlıklar ise aşağıdaki gibidir:

Bāb-ı s̱āliṣ Beyt-i Muḳaddes ve aḥvāli beyānındadur ve bunda daḫı üç faṣl vardur:

Faṣl-ı evvel Beytü'l-Muḳaddes ve Mescid-i Aḳṣā ve binālarında ve Ṣaḫretu'llāh ve faẓīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱ānī Mescid-i Aḳṣā'da ziyārāt u ʿibādāt ve faẓīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱āliṣ Beytü'l-Muḳaddes'de mücāveret ü mevt ü mevtānuñ ve faẓīletleri beyānındadur.

No	Varak No	Fasıllar Altındaki Matlablar
		Faṣl-ı evvel Beytü'l-Muḳaddes ve Mescid-i Aḳṣā ve her birinüñ bināsı ve Ṣaḫretu'llāh ve fażīletleri beyānındadur.
1	152a	Maṭlab: Fī Beyti'l-Muḳaddes ve Mescidi'l-Aḳṣā ve bināʾihi ve fi'ṣ-Ṣaḫre ve feżāʾilihā
2	168b	Maṭlab: Fi'l-Mescidi'l-Aḳṣā ve bināʾihi
3	169b	Maṭlab: Fī ferāġi Süleymān ʿa.m. fī bināʿi Beytü'l-Muḳaddes
4	173b	Maṭlab: Fī edʿiyeti Süleymān ʿa.m. ve ḳurbānihi ʿinde'l-ferāġi mine'l-bināʾ bi't-tercüme
5	175b	Maṭlab: Fī Ṣaḫreti'llāh ve fażlihā
6	180b	Maṭlab: Fī kevni'r-ruḫāme bābun min ebvābi'l-cenne bi't-tercüme
7	181a	Maṭlab: Fī cübbi'l-Varaḳa bi't-tercüme
		Faṣl-ı ṯānī Beytü'l-Maḳḍis mescidlerinde olan ziyārāt u ʿibādātuñ beyānındadur.
8	185a	Maṭlab: Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt fī mesācidi Beytü'l-Muḳaddes bi't-tercüme
9	190a	Matlab: Fī ʿibādāt mesācidi Beyti'l-Muḳaddes bi't-tercüme
10	195b	Maṭlab fi'ṣ-ṣalāt fi'l-Mescidi'lleẕī ʿinde ḳabri İbrāhīm ʿa.m.
		Faṣl-ı ṯāliṯ Beytü'l-Muḳaddes'de mücāvir olmanuñ ve anda fevt olmanuñ ve meyyitüñ ve fażīletlerinüñ beyānındadur.
11	198b	Maṭlab: Fi'l-mücāvere ve'l-mevt ve'l-mevtā bi-Beyti'l-Muḳaddes bi't-tercüme
12	200b	Maṭlab: Fī ḳabri İbrāhīm ve evlādihi ʿaleyhimü's-selām

2. Derkenar Notları (Minhu kayıtları)

Osmanlı dönemi eserlerinde eserlerin derkenarlarına yazılan şerh ve hâşiyeler yahut minhu ve sah kayıtları bulunmaktadır. Bu notlandırmaların genel amacı okuyucu kitlesine göre metnin dilini ve içeriğini şekillendirmektir. Bu notlarda müellif veya mütercimin kendi dünya görüşüne ait bilgilere rastlamak mümkündür. Mustafa Altuğ Yayla'nın *Minhuların Osmanlı Elyazmalarındaki Rolü* makalesinde değindiği üzere minhu kayıtları müellifin hedef okuyucu kitlesini genişletmek veya okuyucu kitlesine uygun hâle getirmek amacıyla aldığı notlar olabilmektedir. Müellifler veya mütercimler kaynak metinde geçen kavramları açıklamak veya detaylandırmak için minhuları kullanırlar.[120]

Cevâmi' eserinin de bu anlamda birkaç sah kaydı dışında minhu kayıtlarının dikkate alınması gerektiği kadar çok olduğu görülmektedir. Müellifin notlandırmaları olan bu kayıtların aslında müellifin iki dil kullanmasıyla kelime açıklaması için minhulara çok da gerek kalmadığını gösterir. Genelde diğer eserlerde minhuvâtta verilen yer isimleri veya okunuşları *Cevâmi'*'de metin içinde verildiği için minhuvâtta çok azdır. Ayrıca kendi görüşleri veya zıt bir görüşün yer aldığı da görülmemektedir. Çünkü müellif metin içinde okuyucuya iletmek istediği mesajı vermektedir. Bununla birlikte okuyucuya genellikle konuyla ilgili farklı rivâyetler sunulmaktadır.

Böylelikle derkenar notlarını genel itibarıyla şu başlıklarda değerlendirmek mümkündür:

Konuyla ilgili farklı rivâyetlerin eklenmesi:

Aynı konuda, farklı lafızlarla ifâde edilmiş rivâyeti eklemiştir.

---

[120] Mustafa Altuğ Yayla, "Minhuların Osmanlı Elyazmalarındaki Rolü: Lamii Çelebi Evliya Tabakatı Tercümesini Neden 'Dipnot'landırdı?", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 51 (2021), 86.

(Bir rivāyetde ol ṣavm ol kimesne içün nārdan berāt ola didi. Minhu.) v. 195b

(Ve bir rivāyetde enbiyā-i kirām Ḥażret-i Resūlu'llāh içün cemʿ olunup Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Beytü'l-Muḳaddes'de enbiyāya imām oldı, dir. Minhu.) v. 187b.

Konuyu destekleyici rivâyet:

Harem-i Şerif'in emn bölgesi olması hakkındaki rivâyetler ve fıkhî görüşlerin sıralanmasının ardından Lut kavmiyle alakalı şu rivâyet aktarılmaktadır:

(Rivāyet olundı ki: Ḳavm-i Lūṭ'ı Ḥaḳ teʿālā helāk itdükde bunlardan bir kimesne Mekke'ye ticārete gitmiş idi. Ol ġażabdan bir ṭaş Mekke'ye gelüp bir kimesneyi helāk itmek istedükde melāʾike-i Ḥarem ḳalḳdılar, ol ṭaşa: "Yüri, ḳanden geldüñ ise anda git, bu kimesne Allāh ḥaremindedür" didiler. Ṭaş daḫı dönüp Ḥarem'den çıḳup ṭaşrada yir ile gök arasında ṭurdı. Ḥattā bu kimesne maṣlaḥatın görüp Ḥarem'den çıḳduḳda ol ṭaş buña yetişüp helāk itdi. Minhu) v.52b.

Rivâyetin açıklanması:

(Bu rivāyet üzre Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh Mekke-i Mükerreme'den gelince Mescid-i Ḳuba binā olunmaġa işāret vardur. Zīrā Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi's-selām ile bile gelmiş degildür. Eyleyse binā-yı Mescid-i Ḳuba Ḥażret-i ʿÖmer gelince teʾḫīr olunmaḳ iḳtiżā ider ki ḥattā tevfīḳ mümkin ola. Minhu.) v. 111a.

Metnin devamında türʿa kelimesinin hareke ve manası verilse de öncesinde geçen rivâyet bir hadisle desteklenerek açıklaması verilmiştir:

(Ve bir ḥadīṯ-i āḫarda taḥḳīḳ "Benüm minberüm cennet ḳapularından bir ḳapunuñ üzerindedür" deyü buyurıldı. Bāb ile taʿbīr maḥallinde türʿa dinildi. Türʿa bāb maʿnāsına olıcaḳ bu maḥalde daḫı minberüm ḥavżım ḳapusı üzerindedür, dimek cāʾiz olur. Minhu.) v.115a.

Geçen rivâyette neden aynı anlama gelen başka bir sözcüğün kullanılmadığı açıklanmıştır:

(Uyumaḳda ruḳūd ile taʿbīr olundı yaʿnī ḥadīṯ-i şerīfde *'ḳād raḳadti*' dinildi '*ve nimti'* dinilmedi. Zīrā eşeddi ile taʿbīrdür ki ruḳūd nevm-i ṭavīl ü şedīddür. Maḥalle münāsib bu lafıẓdur. Muṭlaḳa nevm maḥsūsāt-ı ẓāhiredendür ḳābil-i ẓan degildür vücūdı ve ʿademi müşāhed ü maḥsūsdur. Ve *ẓanentü* buyurılacaḳ nevmüñ bu maʿnāsına muẓṭar olundı. Minhu.) v. 135a.

Dilbilgisi notları yer yer metin içinde yer alsa da minhuvâtta da yer almıştır:

(Yaʿnī baʿżılaruñ āyeten beyyineten ḳırāʾat itdükleri ʿaṭf-ı beyān olduġına delālet ider, dimekdür. Minhu) A v. 52a.

(Fetvā fetādan müştaḳdur. Fetā ise şābb-ı ḳavī ḥādiṯe dirler. Fetvā daḫı bir ḥādiṯe içün veyā bir ḥükm-i muḥdeṯ içün cevāb-ı ḳavī veyā bir şekil nesnenüñ beyānını muḳavvīdür. Bu münāsebetle fetvā fetādan müştaḳ olup aña binā-i fetvā dinilmişdür. Minhu.) v. 190a.

Yer açıklamaları:

Metinde yer alan şehirlerde geçen yerlerle ilgili konum, tarihî bilgi veya ismin okunuş şekli hakkında açıklamalara yer verilmiştir:

(Kedā bi-feṯḥi'l-kāf ve'l-meddi yā min aʿlā Mekke min ṭarīḳi'l-Ebṭaḥ ve hüve vādin ẕātü remlin ʿalā ṭarīḳi Minā ʿalā derbi'l-maʿlā bi-cenbi'l-maḳbere. Kuday bi-żammi'l-kāf ve'l-ḳaṣr ve'ṣ-ṣarfu cemʿa kediyye min esfeli Mekke ʿalā derbi'l-yemīn. Minhu) v. 56b.

(Kūvṣeriyyā ʿIrāḳ vilāyetinde bir yirüñ adıdur. Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ mevlididür. Andan Filisṭīn, Ürdün, Şām'a hicret itmişdür. Tafsīli aşaġada meẕkūrdur. Minhu.) v. 159b.

(Meʾzim mīmden ṣoñra hemze ile ve kesr-i zāyla iki ṭaġ arasında ṭarīḳ-i mużīḳa dirler. Minhu) v. 62b.

Kelime açıklamaları:

Müellif bazı kelimelere dâir etimolojik bilgiler vermekte anlam ya da yazılışlarıyla alâkalı açıklamalarda bulunmaktadır:

(Deñiz gemisi dinildi zīrā deveye ḳara yir gemisi dinilmek vardur. Minhu.) v.107b.

(Dımaşḳ'da daluñ fetḥi ve kesri cāʾizdür. Ammā mīm elbette meftūḥdur. Minhu.) v.167b.

(Ke-ʿīşeti'r-rāżiye[121] ey ẕātü rıżan ev marżıyyetin. Minhu.) v.56b.

Olayın anlatımında geçen bir kelimenin kullanılış sebebinin açıklanması:

(Bu şehire bi-ġayri ḳaṣdin ve tevaḳḳuʿin vuṣul-i niʿmet ġayr-ı müteraḳḳıbe olup iʿṭāyı müteżammın olduġiçün ve Ḥarran nām şehirden çıḳup ʿale'l-fevr ve tekrār bu şehre vāṣıl olmaġın bu maʿnāları riʿāyet içün defʿ ile taʿbīr olunmış ola. Zīrā luġaten bu meʿānī lafẓ-ı defʿde muʿteberedür. Minhu.) v. 205b.

Şahıs açıklamaları:

Metinde İslâm tarihinde yer alan önemli şahısların isimleri zikredilmektedir. Müellif özellikle bazı şahıslar hakkında bilgi vermekte ve okuyucuya tanıtmaktadır:

(Ümmü Ḳays Ḥażret-i ʿUḳḳāşe ḳarındaşıdur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ile mübāyaʿat idüp Mekke'den evvel hicret idenlerdendür. Ḥażret-i Peyġamber'den yigirmi dört ḥadīṯ rivāyet itdi. Minhu.) v.129a.

Farklı görüşler:

Müellif, âyetin tefsirini yaparken arz kelimesinin Beytü'l-Makdis'i karşıladığı ifâdesine yer vermiş ve bazılarına göre Mekke-i Mükerreme'nin arz olduğu bilgisini de eklemiştir:

(Ve baʿẓılar arż-ı Mekke-i Mükerreme'dür didiler. Minhu.) v. 155a.

---

[121] Karia 101/7.

Muhtemel ta'rizlere cevap:

Müellif metinde verdiği örneğe zıt gözüken görüşlere itiraz gelirse ihtimaline karşı cevabını vermektedir:

(Eger müslimi cinnüñ cennete duḫūlünüñ cevāzı ile iʿrāż olunursa anlaruñ duḫūlünüñ cevāzı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem zamānından berü şerīʿat-i muṭahharelerine naẓarandur. Ḥālā ḥükm aña müterettebdür. Ṣadedde olan ʿadem-i cevāz Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmuñ cennetden ḫurūcı ḥīninde idi. Ol zamānda şerīʿat anuñ üzerine olduġı içün olsun, ya maḳām ḳarīnesi ile ve menʿ olunmaları delāleti ile cinn-i maʿhūd yaʿnī kāfiri cin dimek olsun deyü cevāb virmek mümkindür. Minhu) v.17b.

(Ve ʿAbdullāh bin ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "ʿĪsā bin Meryem ʿaleyhime's-selām yire iner evlenüp oġlı olur. Ve ḳırḳ beş yıl yirde mekṯ idüp andan fevt olup benüm ile ḳabrümde defn olunur. Andan ṣoñra ḥīn-i baʿṯde ben ve ʿĪsā bin Meryem Ebū Bekr ile ʿÖmer'üñ raḍıya'llāhu ʿanhumā ortasında bir ḳabirde ḳāʾim olurın." deyü buyurdılar. Bu ḥadīṯi Ebu'l-Cevzī *Kitāb-ı Vefā*'da rivāyet eyledi. Bu ḥadīṯlerde teʿāruż yoḳdur. Zīrā ḫurūc u ḳıyāmetde cemʿiyyet cāʾizdür. Ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmuñ teʾḫīrine mānīʿ yoḳdur. Merāma vuḳūf teʾemmül ile ḥāṣıl olur. Minhu.) v. 129b.

Derkenarda çoğunluğu oluşturan minhuvât dışında bazen satır arasında yer alan sah kayıtları, bazen de derkenarlarda yazılmıştır. Bunlar dışında ise eserin konu başlıklandırmaları olan matlablar derkenarlarda verilmiştir.

3. Kişiler

Cevāmiʿ eseri rivâyetçi bir tarih anlayışıyla yazılmış faziletnâme türüne örnek bir eserdir. Eserin mûteber kaynaklardan istifâde edilerek oluşturulması eserde şahıs isimlerinin hacmini ortaya koymak açısından incelendiğinde kaynakların müellifleri, kaynaklardan alınan konuya delil olarak getirdiği kıssa ve rivâyetlerin aktarıldığı kişiler

ve bu kıssa ve rivâyetlerde geçen şahıslar olarak hayli fazladır. Eserde geçen isimler yer yer ismin hemen ardından yâhut derkenarda kim olduğuna dâir açıklama ile verilirken çoğu zaman açıklama olmaksızın verilmiştir. Açıklama ile verilmiş olan isimlerin okuyucu için önem arz ettiği açıktır.

Eserde bahsi geçen şahısların dökümünü aldığımızda bazı başlıklarda birleştikleri tespit edilmiştir. Bunlar öncelikle kıssa ve rivâyetlerin aktarımında "rivâyet etti, ...dan rivâyet olundu" lafızlarıyla bahsettiği râvî kategorisindeki kişilerdir. Bu şahısların bir kısmı sahabe ve tabiîn kategorisine de girmekteyken bir kısmı da müellif isimleri kategorisinde değerlendirilebilir.

Peygamberler, yöneticiler, sahabe ve tabiîn, tarihî şahsiyetler, peygamber eşleri, çocukları ve akrabaları, mezhep imamları, âlimler, müellif isimleri, kabîle ve topluluklar, ruhânî varlıklar olarak tasnif ettiğimiz şahısları başlıklar hâlinde vereceğiz.

- **Râvîler**

Eserde bir olayı veya lafzı rivâyet ettiği şeklinde zikredilen yaklaşık 60 isim bulunmaktadır. Bu isimlerin bir kısmı aynı zamanda sahabe ve tabiîn kategorisine de girmektedir. Bazı râvîlerin ismi bazen nisbeli bazen sadece isim şeklinde geçmektedir. Bu farklı versiyonlar da birleştirilerek harf sırasına göre verilmiştir:

1. Aḥmed bin Muḥammed bin Kaʿb 186b	2. Aḥmed bin ʿÖmer bin Cābir 208b
3. Beyḥaḳī 116b	4. Cābir bin Semüre 35b, 96b
5. Cābir bin Semüre 35b, 96b (Cabir b. Semüre b. Cünade)	6. Ebī Cüreyc 44b
7. Ebī Müleyke 38b	8. Ebī Ümāme 167a, 196a
9. Ebī Ẕer 168b (el-Herevī, Buhari râvîsi)	10. Enes bin Mālik 106b,154b, 163a, 185a, 191a; Ḥażret-i Enes 104b; Enes 136b
11. Fāṭıma binti Ḳays 107a	12. Ḥāfıẓ Bahāʾüddīn 154b, 166b, 191b
13. Ḫalī[d] bin Daʿlec 153b; Ḥażret-i Daʿlec oġlı Ḫālid 199b	14. Ḫālid bin Maʿdān 153b
15. Ḥażret-i Cābir 54a, 62b, 102b, 128a,	16. Ḥażret-i Ebī Hureyre 87a, 96b...

147b,148a (Cabir b. Abdullah)	
17. Ḥażret-i Ebī Saʿd el-Ḥaẕerī[122]? 179b	18. Ḥażret-i Ebī Ümāme 167a, 196a
19. Ḥażret-i Ebī ʿOs̱mān Enṣārī 180b	20. Ḥażret-i Ebi'd-Derdāʾ 87b, 113b, 191a
21. Ḥażret-i Ebi'l-ʿAvvām 174b	22. Ḥażret-i Ebu'l-Ḥasan 42a
23. Ḥażret-i Ḥasan 27a, 81a	24. Ḥażret-i Kaʿb 27a... (Kaʿb el-Ahbār[123], Tabiin râvîsi)
25. Ḥażret-i Mekḥūl 185a,194b, 195a	26. Ḥażret-i Muḳātil 154a, 154b, 155a, 166b, 191b, 195b, 198b (Hâfız Bahâüddinle birlikte zikredilmiş)
27. Ḥażret-i Muʿāviye 35b, 48b, 152a, 153b, (Ebī Süfyān oġlı) (Râvî ve yönetici)	28. Ḥażret-i Mücāhid 21a, 26b, 42a
29. Ḥażret-i Müşerref?? 194a	30. Ḥażret-i Neḫaʿī 38b
31. Ḥażret-i Nevf et-Tekāli?? 177a	32. Ḥażret-i Süddī 195a, 195b
33. Ḥażret-i Vehb 176a, 207a; Ḥażret-i Vehb ibni Münebbih 206b (Tabiin)	34. Ḥażret-i Zührī 57b, 180a
35. Ḥażret-i ʿAbbās 129b, 156a (Abbas kubbesi ve râvî)	36. Ḥażret-i ʿAbdu'llāh bin Müslim 206a
37. Ḥażret-i ʿAbdu'llāh bin Selām 194b, 206b, 207a	38. Ḥażret-i ʿAṭā 38b, 50b
39. Ḥażret-i ʿAṭıyye 181b, 182b	40. İbn Füdeyk 124b (Medine ulemâsından)
41. İbn Mesʿūd 61a, 94a	42. İbn ʿÖmer 136a, 141a
43. İbn-i Cüreyc 50b	44. İbn-i ʿAbbās 21b, 40b, 50a, 176a
45. İbrāhīm bin Maʿdān 180b	46. İdrīsü'l-Ḫavlānī 179b
47. İsḥaḳ bin Şaʿbān 128a ?	48. Ḳāsım bin Muḥammed 116a
49. Ḳatāde 49b	50. Ḳuṣāy bin Kilāb [Zübeyr] bin Bekkār 19b
51. Rāfiʿ bin ʿÖmer el-Medenī'den[124] 176a	52. Ṣaʿṣaʿa 163a, 199a
53. Süfyān bin Züheyr el-Ezdī 147b	54. Vehb bin Münebbih 198b; 206b
55. Zeyd bin Eslem 174b	56. Zeyd bin Ṣābit 102b
57. Zührī 57b	58. ʿAbbās ibn Mirdās 85a
59. ʿAbdu'llāh bin Selām 194b	60. ʿİkrime 156a

[122] Bu isimde râvî bulunamadığından Ebī Saʿīd el-Ḫudrī olabilir ama bu râvînin de rivâyetleri arasında zikredilen hadis yok.

[123]"Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Feżâʾilü'l-Ḳuds*'ü ile Ziyâeddin el-Makdisî'nin *Feżâʾilü Beyti'l-maḳdis*'indeki tarihî bilgilerin, Kisâî'nin *Ḳıṣaṣü'l-enbiyâʾ*, Sa'lebî'nin *ʿArâʾisü'l-mecâlis*'indeki peygamberlerle ilgili rivâyetlerin, Ezrakī'nin *Aḫbâru Mekke*'sinde Mekke tarihi, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inde mahlûkatın yaratılması ve peygamberler hakkında verilen bilgilerin, ayrıca Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî'nin *el-Bedʾ ve't-târîḫ*, İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-ʿİber ve dîvânü'l-mübtedeʾ ve'l-ḫaber*'indeki bilgilerin bir kısmı Kâ'b'dan rivâyet edilen haberlere dayanmaktadır."

[124] Rāfiʿ bin ʿÖmer el-Medenī: Rāfiʿ bin el- Müẕenī A. Râvînin asıl ismi Rāfiʿ bin ʿAmr el-Müẕenī'dir.

61. ʿUbāde bin eṣ-Ṣāmit; Ḥażret-i ʿUbāde 176b	

- **Bazı tarihî şahsiyetler**

Metinde anlatılan tarihî olaylar içinde geçen şahıslar harf sırasına göre aşağıda verilmiştir:

1. Āsiye 176a (Firʿavn'uñ ḫatunı)	2. Caʿfer-i Ṣādıḳ 129b (Zeynelâbidin'in torunu, Muhammed Bâkır'ın oğlu)
3. Ebī Süfyān 48b (Kureyş kabilesi reislerinden, Muaviye b. Süfyân'ın babası)	4. Ebū [Ṭ]āhir Ḳarāmiṭī 34b (Ebu Tahir Cennābī)
5. Firʿavn 7a, 176a	6. Kaʿb bin Esed 19b (Haremi tahdîd edenlerden)
7. Mehdī 42a, 45b	8. Muḥammed Bāḳır 129b (Zeynelâbidin'in oğlu, Câfer-i Sâdık'ın babası)
9. Muḥammed bin Beşīr 42a (Zemzem kuyusunu ölçen kişi)	10. Nemrūd-i laʿīn 205a
11. Zeyne'l-ʿābidīn 129b (Câfer-i Sâdık'ın dedesi, Muhammed Bâkır'ın babası)	12. ʿAbdullāh bin Ḫālid 20a (vadi ismi)

- **Peygamberler**

Eserde bazen kıssaların zikri esnasında bazen ise kabirlerinin bahsi geçen peygamberler tarih sıralaması gözetilerek aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

1. Ḥażret-i Ādem 17a, 21a...	2. Ḥażret-i Nūḥ 30a, 71a, 159b..; Nūḥ 21b
3. Hūd 71a	4. Ṣāliḥ 71a
5. İbrāhīm 23a, 159b...	6. Ḥażret-i Lūṭ 205a, 205b
7. İsmāʿīl 24a, 40b...	8. Ḥażret-i İsḥaḳ 202a, 205a, 206a, 207b, 209a; İsḥāḳ 159b, 202a, 205a, 206a, 207b, 209a
9. Yaʿḳūb 202a	10. Şuʿayb 71a
11. Ḥażret-i Mūsā 23b, 155a, 162b	12. Ḥażret-i Ḫıżır 195b
13. Ḥażret-i Dāvūd 155a ...	14. Süleymān 155a; Süleymān bin Dāvūd 206a
15. Ḥażret-i Zekeriyyā 155a...	16. Yaḥyā 155a
17. Ḥażret-i ʿĪsā 35b...; ʿĪsā bin Meryem 129b	18. Muḥammed 7b...

- **Yöneticiler**

Sahabe, tabiîn olsa dahi eserde yönetici sıfatlarıyla geçen isimler ise aşağıdaki tabloda bir araya getirilmiştir.

1. Emirü'l-müʾminīn Ebū Caʿfer 45a (Abbâsî Halifesi Ebu Cafer el-Mansur)	2. Ḫālid bin ʿAbdu'llāh Ḳaṣrī 37b (Emevî dönemi Mekke Vâlisi)
3. Hārūn 42a;Hārūn er-Reşīd 48b (Abbâsî Halifesi)	4. İbn ʿĪsā 48b (Ali b. İsa, Hârunurreşid maddesinde önemli hediyeler verdiği zikredilmiş, vâli)
5. Melik Vāṣıḳ 48b	6. Muḳtedir bi'llāh 35a
7. Mūsā Emīrü'l-Müʿminīn 46b	8. Muṭīʿ bi'llāh 35a
9. Muʿāviye 19b; Muʿāviye bin Süfyān 153b	10. Sulṭān Murād Ḫān(-ı zamān devlet ü ʿizzet ıssıdur ki Sulṭān Süleymān Ḫān oġlı Sulṭān Selīm Ḫān *ʿaleyhime'r-raḥme ve'l-ġufrān* oġlıdur) 11b
11. Sulṭān Selīm Ḫān 11b, 46b	12. Sulṭān Süleymān Ḫān 11b, 46b
13. Meʾmūn 35b (Melik)	14. Tübbaʿ 35b (Melik)
15. Türk begi 35a	16. Velīd bin ʿAbdü'l-melik 37b (Emevî kumandanı); ʿAbdü'l-melik bin Mervān oġlı Velīd 45a
17. Yezīd ibn Muʿāviye 143b	18. ʿAbdü'l-melik 186b; ʿAbdü'l-melik bin Mervān 45a

- **Peygamber eşleri, çocukları ve akrabaları**

Eserde zikrinin geçtiği yerde genellikle açıklama ile peygamberlerin yakın aile fertlerinden olduğu belirtilen kişiler ise şu şekildedir:

1. Līḳa 202a (Hz İshak hatunı)	2. Fāṭımatü'z-Zehrāʿ bint-i Ḥażret-i Resūlu'llāh 130b; Ḥażret-i Fāṭıma 130b, 132b
3. Hāşim oġlı ʿAbdu'l-Muṭṭalib 42a	4. Ḥażret-i Hācer 40b... (Hz. İbrahim eşi); İsmāʿīl anası 40b
5. Ḥażret-i Ḫadīce 16b (Hz. Peygamber eşi)	6. Ḥażret-i Ḥamza 135a (Hz. Peygamber amcası)
7. Ḥażret-i İbrāhīm 130a (Ḥażret-i Muḥammed Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem oġulları seyyidimüz ve	8. Ḥażret-i Meryem 156b.; Meryem binti ʿİmrān 176b

çelebimüz)	
9. Ḥażret-i Meymūne bintü'l-Ḥāriṣ 154a (Zevcü'n-nebi) (rivâyeti zikredilmiş).	10. Ḥażret-i Ṣafiyye 153b (Hz. Peygamber eşi)
11. Ḥażret-i Sāre 200b, 202a, 205a, 205b, 207b, 208a (Hz. İbrahim'in eşi)	12. Ḥażret-i Zübeyr 129b (Hz. Peygamber'in halası Hz. Safiyye'nin oğlu)
13. Rebeḳa 207b (Hz. İshak eşi)	14. Ḥażret-i ʿĪṣ 204b, 206a (الروم بن العيص بن إسحاق بن إبراهيم)
15. Sām 30a; Sām bin Nūḥ 169a	16. ʿAbdullāh (Ḥażret-i Abbās oğlı, Peygamberin ʿamucası oğlıdır)
17. ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa 16b	18.

- **Sahâbe, Tabiîn**

Eserde ismi rivâyet ile geçmeyen genel olarak sahâbe ve tabiîn olarak isimlendirebileceğimiz kişiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

1. Ebī Ẕer 42b (el-Ġıfārī)	2. Ebī ʿUbeyde bin el-Cerrāḥ 163a, 199a
3. Ebū Bekr 3b; Ḥażret-i Ebū Bekr-i Ṣıddīḳ 16b...	4. Fāṭıma binti Esed 130a (Hz. Ali'nin annesi)
5. Ḥaccāc 31b, 45a; Ḥaccāc-ı Ṣeḳafī, 34a, 64a (Emevî vâlisi)	6. Ḥāriṣ bin ʿOṣmān bin Nevfel bin ʿAbdi Menāf 59a (Hakkında âyet nazil olmuştur)
7. Ḥasan-ı Baṣrī 90a (Tabiîn) 8. Ḥażret-i Ḥasan bin ʿAlī 129b	9. Ḥażret-i Rūme 130a (Hz.Osman'ın satın aldığı Rûme kuyusunun sahibesi)
10. Ḥażret-i Ṣafiyye 130a (Ḥażret-i Zübeyr anası, ʿAbdü'l-muṭṭalib ḳızı)	11. Ḥażret-i ʿOṣmān bin Maẓʿūn 130b (sahabi)
12. Musʿab bin ʿUmeyr 136a	13. Saʿd bin Vaḳḳāṣ 98a, 141a
14. Şerīk bin Ḫubāşe 181a (Varaka kuyusu hâdisesini yaşayan kişi)	15. Temīm Dārī 107a (sahabi)
16. Ümmü Ḳays binti Miḥṣan 129a (Ümmü Ḳays Ḥażret-i ʿUḳḳāşe ḳarındaşıdur)	17. Ümmü Seleme 196a
18. ʿAbdu'llāh bin ʿAmr bin el-ʿĀs 114a, 173b, 190b; (Sahâbi)	19. ʿAbdu'r-raḥmān 187b
20. ʿAbdu'r-raḥmān bin Muḥammed 187b	21. ʿAbdullāh bin Zeyd el-Enṣārī 114b
22. ʿAbdullāh bin ʿÖmer 129b; İbn-i ʿÖmer 116b; İbn ʿÖmer 136a, 141a	23. ʿAbdullāh ibni'z-Zübeyr 31b; İbn Zübeyr 35b, 64a; İbn-i Zübeyr 31b, 34a, 36a, 64a; ʿAbdu'llāh bin Zübeyr 37b, 119b
24. ʿAbdü'r-raḥmān bin ʿAvf 130b	25. ʿAlī 3b
26. ʿAlī bin Ḥüseyn ḥażretleri 29a	27. ʿAmr bin ʿAbdü'l-ʿazīz 124b

28. ʿAṭā 38b	29. ʿAvf bin Mālik 168a
30. ʿĀʾişe binti Saʿd 141a	31. ʿOs̱mān 3b;ʿOs̱mān bin ʿAffān 129b (Hulefâ-i Raşidîn'den)
32. ʿOs̱man b. Maẓʿūn 130b	33. ʿÖmer 3b...;ʿÖmer bin Ḫaṭṭāb 181b (Hulefâ-i Raşidîn'den)
34. ʿUbeyd ibn-i Caʿfer bin Ebī Ṭālib 130a (ʿUḳayl ibn-i Ebī Ṭālib ḳarındaşı oġlı)	35. ʿUḳayl ibn-i Ebī Ṭālib 130a (Ḥażret-i ʿAlī ḳarındaşı)
36. ʿUḳbe oġlı Müslim 143b (Emevi)	

- **Mezhep imamları ve âlimler**

Metinde dört mezhebin imamlarından ve kıraât âlimlerinden zikri geçenler verilmiştir:

1. Ebī Ḥanīfe 89a, 98a; Ebū Ḫanīfe ḥażretleri 52a; İmām Ebū Ḥanīfe 98a	2. İmām Şāfiʿī 60b, 98a
3. İmām Mālik 38a, 60b, 76a, 98a; İmām Mālik bin Enes 132b	4. İmām Nāfiʿ 54a (Kıraât âlimi)
5. İbn ʿĀmir 54a (Kıraât âlimi)	

- **Müellif isimleri**

Eserin yazımında kullanılan kaynaklar bahsinde ayrıntılı olarak incelenen müellif isimleri ise harf sırasına göre şöyledir:

1. Buḫārī 127a..	2. Ebū Bekir Naḳḳāş 79a (Müfessir)
3. Ebu Caʿfer Hinduvānī 20a	4. Ebū Dāvud 116a
5. Ebu'l-Cevzī 129b (Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzī, *Kitābü'l-Vefā* müellifi)	6. Ebu'l-Faẓl es-Seyyid ʿAlāʾed-dīn el-müderris 1a; es-Seyyid ʿAlī el-müderris 209b
7. Ezraḳī 20b, 38a, 46b; Ebu'l-Velīd 42a (Ebu'l-Velīd Ezraḳī *Ahbaru Mekke* müellifi)	8. Ḳazvīni 190b
9. Ḥażret-i Müslim 35b..; Müslim 127a	10. Kirmānī 63a
11. Serūcī 20b	12. Tirmīẕī 26a, 169a
13. Zemaḫşerī 103a	14.

- **Kabile ve topluluklar**

1. Çerākise 46b	2. Ḳarāmiṭa 34b
3. Ḳavm-i Lūṭ 52b	4. Laḫm ile Cüẕām ḳabīleleri 107b
5. Rum 205a	6. ṭāʾife-i Ḳureyş 30a
7. ṭāʾife-i Benī İsrāʾīl 194a	8. ʿAmāliḳa 30a;ʿAmlīḳ 30a
9. Yeʾcūc ü Meʾcūc 157a	10.

- **Melekler ve ruhânî varlıklar**

1. Burāḳ 159b	2. Cebrāʾil 16b; Cibrīl 24a
3. Ḥażret-i İsrāfīl 160a, 179b	4. Mālik 160a (Cehennem ḫāzini yaʿnī ḫazīnedārı olan)
5. Melekü'l-mevt 169b	6. Mesīḥ 104b..
7. Mīkāʾil 80b	8.

Yukarıda tasnifini yaptığımız kişi isimleri aynı zamanda eserde geçen yer ve mekân isimleri dışında özel isimlerin bir arada bulunması bakımından önem arz etmektedir. Kişilerin zikrinin çokça geçmesi eserin kaynak ve örneklendirmelerinin yeterince zengin olduğunun da göstergesidir.

4. Eserin Yazımında Kullanılan Kaynaklar

Müellif, kaleme aldığı eserde çeşitli kaynaklardan istifâde etmiştir fakat bunu eserin girişinde bir kaynakça şeklinde beyan etmemiştir. Sebeb-i te'lîfte *"Pes imdi bu mecmūʿayı tefāsīr-i şerīfeden ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ ḥadīṯlerinden ve sāʾir muʿteber u maḳbūl kitāblardan alup ve cemʿ idüben yazdum ve maʿnāsın beyān itdüm."*[125] diyerek durum gereği bir bazı eserlerden yararlandığını bu şekilde okuyucuya beyan etmeyi tercih etmiştir.

Çalışmamızda metinde yer yer geçen eser isimlerinden yola çıkarak müellifin yararlandığı kaynakları, eserde geçtiği üzere sadece eser ismi, sadece müellif ismi ve

[125] *Cevâmiu'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil* (Hekimoğlu Ali Paşa, 449), v. 10b.

her ikisinin de zikredildiği kaynaklar olarak tasnif ettik. Eserlerin her iki nüshada da geçtiği varak numaralarını köşeli parantez içerisinde eser adının yanında verdik.

a. Sadece eser ismi ile zikredilenler

Muhīṭ [H 20a/ A 24b]

Fîrûzâbâdî'nin *Kâmûsu'l-Muhît* adlı eseridir. Eserde şu şekilde geçmektedir:

"Ṣāḥib-i ***Muḥīṭ*** eydür: "Bunda naẓar vardur. Yaʿnī cānib-i ş̲ānīnüñ on iki mīl olduġı maḥall-i baḥş̲dür. Zīrā ol cānib Tenʿīm'dür. Ol ise üç mīlden yaḳındur" dir."

Keşşāf [H 20b/A 25b , H 61b/ A 79a]

Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin e*l-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl* adlı dirâyet tefsiridir.[126] Eserde sadece *Keşşāf adıyla* iki yerde alıntı yapılmıştır.

Keşşāf'da eydür: **[21a]** Rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Allāh teʿālā Beyt-i Şerīfi cennet yāḳūtlarından bir yāḳūt oldugı ḥālde indürdi. Anuñ şarḳī ve ġarbī iki ḳapusı vardı. Andan Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāma "ʿArşımuñ eṭrāfında ṭavāf olunur gibi senüñ içün yire bir ṭavāf olunacaḳ nesne indürdüm" didi. ....

... ʿArafāt mevḳıf-i mübāreküñ ismidür. Cemʿdür ez̲ruʿāt tesmiyesi gibi tesmiye olundı. Bunda ʿilmiyyet ü teʾnīş̲ var iken lā yenṣarif olmayup niçün kesr ü tenvīn dāḫil oldı deyü suʾāl olunursa teʾnīş̲i cemʿ içündür. Ṣarfa māniʿ degildür. Ancaḳ kendüden evvelki elif ile ʿalāmet-i cemʿ olur. İsmi ṣarfdan menʿ idemez. Taḳdīr-i kelām tā-ı teʿnīş̲ cāʾiz degildür. İllā tāʾ cemʿ olmıyan yirde cāʾizdür. Nitekim ***Keşşāf'***da böylece z̲ikr itdi. Ve bu mevḳıf-i ḥuccāca ʿArefe deyü tesmiye olundı. Zīrā bu maḥal İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma vaṣf olundı idi. **[62a]** Gördügi diḳḳat anı bildi...

---

[126] "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/329.

ʿArāʾis [H 21b/ A 27a]

Ebu Muhammed Sadreddin Ruzbihan b. Ebi Nasr Baklî (606/1209)'nin *Arâisü'l-Beyân* ismiyle maruf *Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kur'ân* adlı işarî tefsiridir.[127]

...Ve İbn-i ʿAbbās ḥażretleri rivāyet itdi ki: Vaḳtā kim eyyām-ı ṭūfān olduḳda Ḥażret-i Nūḥ, Ādem ʿaleyhime's-selāmuñ tābūtun gemide götürüp gemiden çıḳduḳları vaḳt Ḥażret-i Nūḥ, Ādem ʿāleyhi's-selāmı Beytü'l-Muḳaddes'de defn itdi. ***ʿArāʾis*** nām tefsīrde böylece ẕikr itdi.

Ezhār [H 26a/ A 32b]

İbnü'l-Murtaza (ö. 840/437)'ya ait *Uyunü'l-ezhar fî fıkhi'l-eimmeti'l-ethar (el-Ezhar)* Zeydiyye'nin en güvenilir fıkıh metinlerinden biri olarak kabul edilir.[128]

Ve daḫı ***Ezhār*** adlu kitābda dinildi ki taḥḳīḳ Ḥacer-i Esved ibtidāda bir melek idi. Pes Ḥaḳ teʿālā Ādem ʿāleyhi's-selāmı ḫalḳ itdi ise anı tezyīn idüp ve cennetde iskān itdi. Ve cennetüñ küllīsin aña ḥelāl itdi. İllā bir aġacı helāl itmeyüp Ādem'i andan menʿ itdi. Ve ol melegi Ḥażret-i Ādem'üñ üzerine müvekkilen gözci ḳodı ki ḥattā rabbinüñ ʿahdinüñ ẕikrini unıtmaya. Ve her bār Ḥażret-i Ādem ol aġacdan yimek istedükde melek anı menʿ ide. Pes Ḥaḳ teʿālā Ādem ʿaleyhi's-selāmı ol aġacdan yimek taḳdīr itdi ise melek andan ġāʾib oldı. Ve Ḥażret-i Ādem ol aġacdan yidi. Andan ḫulleler uçup gidüp ve cennetden iḫrāc olundı. Pes melek dönüp geldi ise Ḥażret-i Ādem rabbinüñ ʿahdini naḳż itmiş buldı. Ve Ḥaḳ teʿālā ol melege heybet naẓarı ile naẓar idicek melek ḫavfından bir aḳ cevher oldı. Ve el-ān Ādem oġlanlarınuñ günāhları anı ḳarartdı.

Muḫtār Şerḥi [H 121b/ A 159b]

Hanefi fakihi el-Mevsılî (ö. 683/1284)'nin Hanefi fıkhına dâir eseri *el-Muḫtâr li'l-fetvâ* 'nın yine Mevsılî tarafından yaptığı şerhi ise *el-İḫtiyâr li-taʿlîli'l-Muḫtâr*'dır.[129]

---

[127] M. Nazif Şahinoğlu, "Arâisü'l-Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 3/265.

[128] Mustafa Öz, "İbnü'l-Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000). 21/141-143.

Muḫtār Şerḥi'nde taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ziyāreti mendūbāt ü müsteḥabbāt aḳsāmınuñ efḍali ve yegregidür. Belki vācib mertebesine ḳarībdür, didi.

Menāsik-i Kübrā [H 130b/A 171a, H 132b/A 173b]

Nevevî'nin Kayseri Raşit Efendi nr. 424'te kayıtlı *Menāsiku'l-Kübrā* isimli eserinden hareketle Nevevî (ö. 676/1277)'nin hacca dâir yazdığı eserlerin en genişi olan *el-Îżâḥ (fî menâsiki'l-ḥac)* olduğu tahmin edilmektedir.[130]

Bu baʿżılar ravża-i şerīfede muṣallā öñünde olan ṣanduḳdadur ḳabr-i şerīfleri, didiler. Ammā ***Menāsik-i Kübrā'***da bu baʿīddür ḳaṭʿā, dir. Lākin cevhin beyān itmez ancaḳ pes Allāh sübḥanehū ve teʿālā ḥaḳīḳāt-i ḥāle aʿlemdür.

Ve daḫı baʿżılar Ḥażret-i Fāṭıma raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhā bint-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretinüñ ḳabr-i şerīfleri kendü beytindedür. Beyti Resūlu'llāh ḥażretlerinüñ ḥücre-i şerifleri ardındadur dırabzīn içinde aġaclardan binā olunan miḥrābuñ yiridür didiler. ***Menāsik-i Kübrā'***da ṣavābda aẓhar-i aḳvāl ve ulusı budur. Nitekim vālidüm böyle didi, dir.

Saḥīḥayn [H 135b/A 177a, H 141b/ A184b]

Buhari (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875)'in *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'lerinin ikisine birden verilen ad.[131]

Pes ***Saḥīḥayn*** kitāblarında gelmişdür ki: Taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: 'Uḥud bir cebeldür ki ol bizi sever biz anı severüz' deyü buyurdı.

Sāʾir ʿArab da dāḫildür dinilürse ***Ṣaḥīḥayn***'da meẕkūr olan ḥadīṯ ile müteʿārıż olmaḳ lāzım gelür ve ehl-i Medīne'nüñ şeref-i ẕāt ü mekānlarına bu ḳadar eḥādīṯ

---

[129] Davut Yaylalı, "Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29/487-488.

[130] M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007). 33/45-49.

[131] M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008). 35/527-530.

terāküm ve tezāḥüm itmiş iken sāʾir ʿArabda münderic olıcaḳ cümle ʿArabdan şefāʿātde müteʾaḫḫir olmaġa şanlarını ḳadḥ ve mekānetlerini naḳṣ u ḥaṭ olur.

Ḳurʾān-ı ʿAẓīm [H 154b/ A 202a]

Kur'ân-ı Kerîm. İslâm dininin kutsal kitabı.

Ve ***Ḳurʾān-ı ʿAẓīm***'inde ẕikr eyleyüp "*İle'l-arżı'lletī bāreknā* **[155a]** *fīhā li'l-ʿālemīn"*[132] didügi arż Beytü'l-Muḳaddes arzıdur.

Tevrat [H 169a/ A 221a, H 198b/A 260a]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerin kutsal kitabına verilen addır.[133] Eserde ehl-i Tevrat ve Allah teâlâya nispetle iki rivâyet geçmektedir.

Ve daḫı ehl-i ***Tevrat*** rivāyetinde ṭūli seksen ẕirāʿ ve arżı elli ẕirāʿ ve semāya ṭūli ve irtifāʿı otuz ẕirāʿ dinildi.

Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem 'Allāh teʿālā ***Tevrat'***da Beytü'l-Muḳaddes'e dir ki: **[199b]** 'Bir kimesne sende fevt olsa semāda fevt olmaḳ gibidür. Ve eṭrāfında fevt olsa sende fevt olmış gibidür' didi, dir."

Ziyāret-i Ḳuds

Makdisî, Şihâbuddîn Ebî Mahmûd İbn Temîm. Müsîru'l-gurâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve'ş-Şâm. thk. Ahmed el-Huteymî. Beyrût: Dâru'l-cîl, 1994/1415.

Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb'dan mervīdür ki: **[186a]** "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e bir ḥācete gelse murādı olmayup illā Allāh teʿālādan hemān ol ḥācet olsa Allāh teʿālā anı, aña iʿṭā ider" deyü buyurdı. ***Ziyāret-i Ḳuds*** kitābından böylece naḳl olundı. Ve şol kimesne Beytülahm'i ziyāret eylese ol ki Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ mevlid-i şerīfleri yaʿnī ṭoġduġı yirdür. Taḥḳīḳ sünnet-i Resūl'i ikāmet itmiş olur.

---

[132] Enbiya 21/71.

[133] Baki Adam, "Tevrat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 41/40-45.

Ġarīb-i Müheẕẕeb Şerḥi[134] *Kitāb-ı Muġnī*'de[135] [H 169b/A 221a]

Zīrā ***Ġarīb-i Müheẕẕeb Şerḥi Kitāb-ı Muġnī***'de taḥḳīḳ Ḥażret-i Ādem ile Nūḥ ʿaleyhime's-selām beyni biñ iki yüz yıl olmışdur, didi.

Ḫulāṣatü'l-ḫaḳāyıḳ [H 76a/ A 97b]

Ve daḫı ***Ḫulāṣatü'l-ḫaḳāyıḳ***[136] nām kitābda eydür. Taḥḳīḳen maḳām-ı İbrāhīm ʿāleyhi's-selām ve Ḥacer-i Esved ve Rükn-i Yemānī Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerine: "Yevm-i ḳıyāmetde sen seni ziyāret ideni şefāʿat it. Biz bizi ziyāret ideni şefāʿat iderüz" diyeler.

Menāsik-i Farsī[137] [H 63a/ A 80b] , H 121b/A 159b]

Ve ***Menāsik-i Farsī***'de "Muḥassir'üñ yanında iki küçücek ṭaġcaġızlarına varıncadur" dir.

Ve daḫı ***Menāsik-i Fārsī***'de de vüsʿat ü ḳudreti olup varup ziyāret itmege māniʿi olmıyan kişinüñ ḥaḳḳında vācibe ḳārībdür, dir.

[H 107b/A 141a]

Tuḥfe

Ṣāḥib-i Tuḥfe "Bu ḥayvān āḫir zamānda çıḳacaḳ dābbetü'l-arżdur" didi.

b. Sadece müellif ismi ile zikredilenler

Ḳazvīnī [H190b/A 249a]

---

[134] el-Mühezzeb:Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) Şâfiî fıkhına dâir eseri. Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan el-Müheẕẕeb'in birkaç neşri yapılmıştır (I-II, Kahire 1323, 1333, 1343, 1379/1959; her iki baskının kenarında Muhammed b. Ahmed b. Battâl el-Yemenî'nin en-Naẓmü'l-müstaʿẕeb fî şerḥi ġarîbi'l-Müheẕẕeb'i vardır; nşr. Muhammed ez-Zühaylî, I-VI, Dımaşk 1416/1996). TDV Dia El-Mühezzeb Maddesi.

[135] Ebü'l-Mecd İmâdüddin İbn Bâtîş, el-Muġnî fi'l-inbâʾ ʿan ġarîbi'l-Müheẕẕeb ve'l-esmâʾ (nşr. Mustafa Abdülhâfız Sâlim, I-III, Mekke 1991).

[136] Ḫulāṣatü'l-ḫalāyık H: Ḫulāṣatü'l-ḫaḳāyık A

[137] Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Horasanî el-Câmî, Menasik-i Hac, 898, Süleymaniye Ktp, Fatih nr. 4044.??

Ve daḫı Ḥażret-i Risālet'üñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem muʿteḳası Ḥażret-i Meymūne raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhādan **[190b]** mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi: "Yā Resūla'llāh! Beytü'l-Muḳaddes ḥaḳḳında bize fetvā vir" Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Meymūne binti'l-Ḥāris'e virdügi cevābı buña daḫı virdi lākin *fī ḳanādīlehu* ḳavlinden ṣoñra ziyāde idüp zīrā taḥḳīḳ bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes içün hediyye ihdā itse Beytü'l-Muḳaddes'de namāz ḳılan gibi olur" deyü buyurdı. Bu ḥadīṯ-i şerīfi isrā-ı Beytü'l-Muḳaddes bābından Ġazvīni iḫrāc eyledi.

Ezraḳī [H 20b/ A 25b]; [H38a/ A48a]

Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakī (ö. 250/864 [?]). *Aḫbâru Mekke* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi olup müellifin alıntılarda kastettiği eserdir.[138]

Ezraḳī ve bir cemāʿat böylece ẕikr eyledi. İllā bu ḳadar var ki **Ezraḳī** Ṭāʾif yolından Ḥarem'üñ ḥaddi on bir mīl olmaġa ḳāʾil oldı.

... Ve ʿAbdu'llāh bin Zübeyr her gün birer rıṭl ṭīb ve cumʿa **[38a]** gün iki rıṭl ṭīb ile Kaʿbe'yi buḫūrlardı. Ve Ḥażret-i Muʿāviye her namāzda Kaʿbe'nüñ üzerine ṭīb dökerdi. Ve beytü'l-mālden mescidüñ ḳandillerine daḫı zeyt aḳıdurdı. **Ezraḳī** kitābında böylece ẕikr eyledi.

Tirmiẕī [H26a/A 32b;H 169a/A 220b]

Kütüb-i Sitte'den *el-Câmiʿu's-Sahîh*'in müellifidir.[139]

Tirmiẕī ḥażretleri böylece rivāyet itdi.

Ve ḥālbuki **Tirmīẕī** ḥażretleri bunuñ üzerine ziyāde idüp "Bu arżuñ her niresinde saña namāz vaḳti yetişürse ol mekānda ḳıl. Pes ol mesciddür" deyü buyurıldı, dir. Ve bu ḥadīṯ ṣaḥīḥdür.

---

[138] Abdülkerim Özaydın, "Ahbâru Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/491-492.

[139] M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 41/202-204.

Kirmānī [H63a/A 80b]

Buhari şarihi olarak tanınan Şemseddin Kirmânî (ö. 786/1384)'nin e*l-Kevâkibü'd-derârî fî şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî* adlı eseri olduğu tahmin edilmektedir.[140]

Kirmānī meʾzimi "ʿArafa'dan meʾzimiyy-i Muḥasssir'e varıncadur" didi. Bir rivāyetde "Ḳarney-i? Muḥassir'e varıncadur yemīnen ve şimālen" didi.

Ebū Bekr Naḳḳāş [H79a/A 101b]

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkāş el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 351/962)'nin ulaşan tek eseri *Şifâʾü'ṣ-ṣudûr el-müheẕẕeb fî tefsîri'l-Ḳurʾân* ve *Kitâbü't-Tefsîri'l-kebîr* adlarıyla da zikredilen *Şifâʾü'ṣ-ṣudûr (fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm)* adlı tefsiridir.[141]

Ebū Bekr Naḳḳāş müfessir eydür: "Ben bunı ḥeṣab itdüm bu rivāyet üzerine pes Mescid-i Ḥarām'da münferiden bir namāz ġayrı yirde elli beş yıl ve altı ay yigirmi günüñ namāzı maḳāmına ṭurur. Ve bu taḳdīr sebebi ile Allāh-ı Ḳadīr'e muḥtāc" dir.

Zemaḫşerī [H 103a/ A135a]

e*l-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl* adlı dirâyet tefsiriyle tanınan mutezili âlim Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)dir.[142]

Ve **Zemaḫşerī** ḥażretleri ebḍaʿa bābından yebḍaʿudur. Defʿ ve iʿṭā maʿnāsınadur didi.

İbn Māce [H135b/A 177a]

Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı kabul edilen *es-Sünen*'in müellifi. İbn Mâce ile eseri kastedilmiştir.[143]

---

[140] İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002). 26/65-66.

[141] Abdulhamit Birışık, "Nakkāş, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 32/328-329.

[142] Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/235-238.

Ve bir rivāyetde ki **İbn Māce** raḍıya'llāhu ʿanh rivāyetidür: "Taḥḳīḳ Cebel-i Uḥud cennet ḳapuları üzerindedür ve taḥḳīḳ ʿAyr cebeli cehennem ḳapularından bir ḳapunuñ üzerindedür."

Buḫārī [H 141a/ A 183b; H142a/A 185a; H 169a/A 220b]

Kütübü Sitte'nin ilk kitabı olan Buhârî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* adlı eseridir.[144]

Ve Müslim ve **Buḫārī** kitāblarında eydür: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ümmetden evvel şefāʿāt idecegüm yevm-i ḳıyāmetde ehl-i Medīne ve ehl-i Ṭāʾif'dür" deyü buyurdı.

Ve daḫı taḥḳīḳ **Buḫārī** de ḥadīṯ-i Saʿd'ı iḫrāc itdi.

c. Hem eser hem müellif ismi ile zikredilenler

Kitab-ı Neseb [H 19b/ A 24a]

Metinde Zührî şeklinde yazılan Zübeyr bin Bekkār olup *Cemheretü nesebi Ḳureyş ve aḫbâruhâ* (*Kitâbü'n-Neseb*) adlı neseb kitabının müellifidir. [145]

Ḳuṣāy bin Kilāb [Zübeyr] bin Bekkār[146] ***Kitāb-ı Neseb***'de ẕikr itdügi üzre hem Ḥarem'i taḥdīd ve hem Kaʿbe'yi binā itdi.

Menāsik-i Serūcī [H 20b/ A 25b]

Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilganî el-Harrânî es-Serûcî (ö. 710/1310)'ye ait *Menâsikü'l-ḥac* adlı Harem bölgesini ve hac ibadetini konu alan bir eserdir.[147]

---

[143] M. Yaşar Kandemir, "İbn Mâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999). 20/161-162.

[144] M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 7/114-123.; Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992). 6/368-372.

[145] Mustafa Fayda, "Zübeyr b. Bekkâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 44/524-526.

[146] Metinde Zührī gibi yazılan müellifin adı Zübeyr bin Bekkār olup *Cemheretü Nesebi Ḳureyş* adlı neseb kitabının sahibidir.

Menāsik-i Serūcī de iḫtilāf-ı meẕkūrı eyle ẕikr itdi.

Müdevvene [H38a/ A 48b]

Sahnûn'un (ö. 240/854) İmam Mâlik'ten sonra Mâlikî fıkhına dâir yazdığı *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı eseridir.[148]

Ve **İmām Mālik *Müdevvene*** nām kitābda İbrāhīm ʿaleyhi's-selām zamānında maḳām şimdiki yirinde idi. Ehl-i cāhiliyyet seyl ḫavfından **[38b]** beyt-i şerīfe ulaşdurdılar. Bu Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām zamānında ve Ebū Bekr raḍıya'llāhu ʿanh zamānında böyle muttaṣıl idi. Pes Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh ḫalīfe oldı ise zamān-ı cāhiliyyetde girü ḳodıḳlarında ölçdükleri eski ipler ile birini ölçdükden ṣoñra maḳāmı girü mekānına red itdi. Ve Ebī Müleyke'den rivāyet olundı ki maḳāmuñ mevżiʿi zamān-ı cāhiliyyetde ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām ve Ḥażret-i Ebū Bekr ve ʿÖmer raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumā zamānlarında şimdiki yiri idi. Nihāyet seyl maḳāmı Ḥażret-i ʿÖmer ḫilāfetinde alup gidüp Kaʿbe'nüñ yüzine iletdi. Ḥattā Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh gelüp nās ḥuẓūrında girü evvelki yirine getürdi, didi.

Kitāb-ı Vefā [H 129b/ A 169b]

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) Hz. Peygamber'in hayatı, mûcizeleri, şemâili ve faziletlerine dâir *el-Vefâ bi-aḥvâli'l-Muṣṭafâ*, *el-Vefâ fî baʿżı aḥvâli'l-Muṣṭafâ*, *el-Vefâ bi-(fî) feżâʾili'l-Muṣṭafâ* isimleriyle anılan eseridir.[149]

Ve ʿAbdullāh bin ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "ʿĪsā bin Meryem ʿaleyhime's-selām yire iner evlenüp oġlı olur. Ve ḳırḳ beş yıl yirde mekṯ idüp andan fevt olup benüm ile ḳabrümde defn olunur.

---

[147] Ahmet Özel, "Serûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 36/572-573.

[148] Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 31/470-473.

[149] Mustafa Öz, "el-Vefâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). 42/599-600.

Andan ṣoñra ḥīn-i baʿṣde ben ve ʿĪsā bin Meryem Ebū Bekr ile ʿÖmer'üñ raḍıya'llāhu ʿanhumā ortasında bir ḳabirde ḳāʾim olurın deyü buyurdılar. Bu ḥadīṣi **Ebu'l-Cevzī *Kitāb-ı Vefā***'da rivāyet eyledi. Bu ḥadīṣlerde teʿāruż yoḳdur. Zīrā ḫurūc u ḳıyāmetde cemʿiyyet cāʾizdür. Ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmuñ teʾḫīrine mānīʿ yoḳdur. Merāma vuḳūf teʾemmül ile ḥāṣıl olur. Minhu.

Müslim [H 141a/ A 183b]

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875)'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* adlı eseridir.[150]

Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki ol didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kimesne ehl-i Medīne'ye yaramazlıḳ ḳaṣd eylese Allāh teʿālā ol kimesneyi ṭuz ṣuda ezildügi gibi ezüp ve helāk ider" deyü buyurdı. Bu ḥadīṣ-i şerīfi **İmām Müslim Menāsik'**de iḫrāc eyledi.

Ve ḥālbuki Tirmīẕī ḥażretleri bunuñ üzerine ziyāde idüp "Bu arżuñ her niresinde saña namāz vaḳti yetişürse ol mekānda ḳıl. Pes ol mesciddür" deyü buyurıldı, dir. Ve bu ḥadīṣ ṣaḥīḥdür. Buḥārī ve **Müslim** ḥażretleri ***Ṣaḥīḥ***lerinde bunı iḫrāc itdiler, didi.

Ṣaḥīḥ [H 168b/A 220a; H 169a/A 220b]

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʻfî el-Buhârî (ö. 256/870)'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* adlı eseridir.[151]

Pes Ḥażret-i **Buḫārī *Ṣaḥīḥ***'inde Ebī Ẕer raḍıya'llāhu ʿanhumādan rivāyet itdügi ḥadīṣdür ki: Taḥḳīḳ Ebī Ẕer:" Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine didüm ki 'Yā Resūla'llāh vech-i arżda evvel ḳanḳı mescid vażʿolundı?' Resūlu'llāh ḥażretleri 'Mescid-i Ḥarām vażʿ olundı' deyü buyurdı. 'İkisinüñ arasında ne ḳadar zamān murūr itdi yā Resūla'llāh?' didüm. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem 'Ḳırḳ yıl murūr itdi'

---

[150] M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993). 7/114-123.

[151] Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", 1993. 7/114-123.

diyüp andan ṣoñra 'Her ne mekānda ki saña ṣalāt yetişe pes hemān henüz evvel vaḳtinde ṣalātı ḳıl faẕl ol mekāndadur' **[169a]** deyü buyurdılar" didi.

Ve ḥālbuki Tirmīẕī ḥażretleri bunuñ üzerine ziyāde idüp "Bu arżuñ her niresinde saña namāz vaḳti yetişürse ol mekānda ḳıl. Pes ol mesciddür" deyü buyurıldı, dir. Ve bu ḥadīṯ ṣaḥīḥdür. **Buḫārī** ve Müslim ḥażretleri ***Ṣaḥīḥ***lerinde bunı iẖrāc itdiler, didi.

Bahsi geçen kaynak eserler muhtevalarına göre ele alındığında tefsir, hadis, fıkıh, İslâm tarihi, kutsal kitaplar ve sözlük olarak sınıflandırmak mümkün hâle gelmiştir.

Tefsir kitapları

Ruzbihân-i Baklî, *ʿArāʾis* [H 21b/ A 27a]

Ebū Bekr Naḳḳāş, *Şifâʾü'ṣ-ṣudûr* [H79a/A 101b]

Zemahşerî, *Keşşāf* [H 20b/A 25b , H 61b/ A 79a/H 103a/ A135a]

Hadis kitapları

Cāmiʿu'ṣ-Saḥīḥ, Buẖārī [H 141a/ A 183b; H142a/A 185a; H 169a/A 220b; H 168b/A 220a]

Cāmiʿu'ṣ-Saḥīḥ, Müslim [H 141a/ A 183b; H142a/A 185a; H 169a/A 220b; H 169a/A 220b]

*Saḥīḥayn,*Buhari ve Müslim [H 135b/A 177a, H 141b/ A184b]

Cāmiʿu'ṣ-Saḥīḥ, Tirmiẕī [H26a/A 32b;H 169a/A 220b]

Sünen, İbn Māce [H135b/A 177a]

Fıkıh

İbnü'l-Murtaza, *el-Ezhār* [H 26a/ A 32b]

Menāsik-i Farsī [H 63a/ A 80b] , H 121b/A 159b]

Nevevî, *Menāsik-i Kübrā*	[H 130b/A 171a, H 132b/A 173b]
Mevsîlî, *Muḫtār Şerḥi*	[H 121b/ A 159b]
Sahnûn, *Müdevvene*	[H38a/ A 48b]
Sözlük	
Firuzâbâdî, *Muhīṭ*	[H 20a/ A 24b]
İslâm Tarihi	
Ezraḳī, *Aḫbāru Mekke*	[H 20b/ A 25b]; [H38a/ A48a]
Zübeyr b. Bekkâr, *Kitab-ı Neseb*	[H 19b/ A 24a]
İbnü'l-Cevzî, *Kitāb-ı Vefā*	[H 129b/ A 169b]
Serûcî, *Menāsik-i Serūcī*	[H 20b/ A 25b]
Kutsal Kitaplar	
Ḳurʾān-ı ʿAẓīm	[H 154b/ A 202a]
Tevrat	[H 169a/ A 221a, H 198b/A 260a]

*Cevāmiʿ*de geçen eserleri incelediğimizde müellifin sebeb-i teʾlîfte bahsettiği gibi tefsir ve hadis kitaplarının[152] yanı sıra fıkıh, İslâm tarihi, lugat ve kutsal kitaplardan da istifâde etmiştir. Müellifin kaynakları kullanımı ise Arapça kısmında doğrudan lafızlarıyla birlikte istifâde ettiği kaynaktan derleme şeklinde olsa da Türkçe'ye aktardığı metinde tercüme ve devamında konuyu genişleterek îzah ettiği ortaya çıkmaktadır. Nihâyetinde derleme bir eser olduğunu ifâde etse de Türkçe kısmıyla te'lîfe de yaklaşmaktadır.

Müelllifin kaynaklarını ele alırken göz önünde bulundurulması gereken bir konu da mûteber olarak saydığı ama isimlerini sebeb-i te'lîfte zikretmediği bu kaynak

[152] *Cevâmiu'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil* (Hekimoğlu Ali Paşa, 449), v. 10b.

eserlerden istifâde ederken onların da kullandığı rivâyet ve kaynakları doğrudan alabileceğidir. Böylelikle karşımıza müellifin kaynakları ve kullandığı kaynakların kaynakları olarak çift aşamalı bir kaynak analizi çıkmaktadır.

Cevāmiʿ eserini yazarken müellifin kendinden önce (972/1565) Mekke Süleymaniye Medresesi müderrisi olan Diyarbekrî[153] mahlaslı Hüseyin b. Ebu Bekir el-Mekkî (Kadı Hüseyin el-Mâlikî) (ö. 990/1582)'nin İslâm tarihine dâir eseri *Tāriḫü'l-Ḥamīs* adlı eserinden Cevāmi'in Arapça kısmında yer yer doğrudan alıntılar yaptığı tespit edilmiştir. Diyarbekrî de eserini Seyyid Alâeddin gibi muteber kaynaklardan derleyerek oluşturduğunu eserinin dîbâcesinde dile getirmiştir.[154] Ahmet Duman'ın tespitine göre Diyarbekrî'nin eserinde birlikte görev yaptığı Mekke Süleymâniye Medreresesi kurucu müderrislerinden Kutbuddîn el-Mekkî en-Nehrevâlî'nin eserlerinden istifâde edip kaynaklarını kullanması[155] Seyyid Alâeddin'in de böyle bir geleneği devam ettiren üçüncü bir nesil olabileceğini akıllara getirmektedir. Diyarbekrî metod olarak mûteber kaynaklardan aldığı bilgileri aynen aktararak kaynak ve râvî ismini vererek rivâyetçi bir metodla zikretmiş, aldığı bilgilerde ise kritik yapmamış ve kendi görüşlerine neredeyse hiç yer vermemiştir. Kaynakları kendi zihin dünyasında harmanlayan Diyarbekrî seçmiş olduğu kaynakları belli konu başlıkları altında topladığı metotla eserini oluşturmuştur.[156] Muhtevâda daha özel bir konuyu ele alan Seyyid Alâeddin'in eserinin Arapça kısmında, kaynaklardan aldığı rivâyetleri doğrudan zikretmesi, farklı görüşleri vermesi ama hakkında kendi görüşlerine çok nadir yer vermesi metodik anlamda Diyarbekrî çizgisinde olduğunun göstergesidir. Diyarbekrî'nin İslâm tarihi eseri *Târihü'l-Hamîs*'ten önce kaleme aldığı küçük bir risale

---

[153] Ahmet Duman, *Diyarbekrî ve Tarihçiliği* (Ankara: Ankara SBE, Doktora, 2020), 35-63.

[154] Hüseyin b Muhammed b. Hasan Diyarbekrî, *Târîhü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs* (Beyrut: Müessesetü Şa'ban, 1283), 1-2/2.

[155] Duman, *Diyarbekrî ve Tarihçiliği*, 192.

[156] Duman, *Diyarbekrî ve Tarihçiliği*, 182.

olan *Risâle fî zer"i-l Kâbeti"l-Muʿazzama ve"l-Mescidi"l-Harâm*'da kendi izlenimleri yanı sıra tarihî bilgilere yer verirken[157] istifâde ettiği kaynakların benzerliği Seyyid Alâeddin'in bu risâleden de istifâde etmiş olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

5. Âyetler

Kur'ân-ı Kerîm İslâm dininde olduğu gibi edebiyatımızda da ilk ve en önemli kaynaktır. Türk İslâm Edebiyatı'nda da doğrudan kaynak olarak kullanılmasının yanında türlerin oluşmasına da katkıda bulunmuştur.

Müellif, eseri yazarken anlamı güçlendirmek, okuyucu üzerinde daha tesirli olabilmek için metinde âyet ve hadislerden istifâde etmiş yer yer iktibaslarda bulunmuştur. Metinde yer alan âyetleri tahlil ettiğimizde telmih bulunmayıp bütün âyetlerin iktibas yoluyla istifâde edildiği tespit edilmiştir. İktibaslar ise genellikle bir âyetin tamamını içermeyip belli kısımlarının parça parça konusu geldikçe zikredilmesi ve açıklanması şeklinde verilmiştir. Nâkıs iktibas denilecek tek bir örneğimiz olmakla birlikte diğerleri tam iktibas olarak nitelendirilebilir.

Diğer taraftan eserde geçen âyetlerin sûre bazlı incelemesi yapıldığında sırasıyla Bakara 2/191;2/125;2/125;2/127;2/127; 2/126; 2/144,149,150; 2/144; 2/158 (5 parça); 2/198; 2/125, Al-i İmran 3/96;3/97; 3/97 (farklı kısımlar) ;3/39; 3/38; 3/37, İbrahim 14/35; 14/37, Hac 22/29 (3 parça); 22/26 (3 parça), Kureyş 106/3-4 (2 kere biri kısa biri uzun), Kasas 28/57; 28/57, Yasin 36/57, Ahzab 33/56, Enbiya 21/71, Hadid 57/13, Nahl 16/120, Ankebut 28/67, Karia 101/7, Neml 27/91 sûrelerinin ağırlıklı geçtiği tespit edilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin hepsi aşağıdaki gibidir. İncelemeyi kolaylaştırması için metinde geçen âyetler esas alınan nüshanın varak numaralarına göre dipnotlarla belirtilmiştir. Ayetlerin Türkçe metinde geçtiği kısımları, altı çizilerek vurgulanmıştır.

---

[157] Duman, *Diyarbekrî ve Tarihçiliği*, 58.

"Ve inne evvele beytin vuḍiʿa li'n-nāsi"[158] *lelleẕī bi-Bekkete*[159]

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ {96}

've men daḫalehu kāne āminen'[160]

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِناً وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ

اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ {97}

"Ve lā tüḳātilūhum ʿinde'l-mescidi'l-ḥarāmi ḥattā yüḳātilūküm fīh"[161]

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلاَ تُقَاتِلُوهُمْ

عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاء الْكَافِرِينَ {191}

"İnne İbrāhīme kāne ümmeten ḳānitā"[162]

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتاً لِلّهِ حَنِيفاً وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ {120}

"Evelem yerav ennā ceʿalnā ḥaramen āminen ve yüteḫaṭṭafu'n-nāsü min ḥavlihim"[163]

---

[158] 49a. Al-i İmran 3/96. " Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir."

[159] 50a. Al-i İmran 3/96. Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir.

[160] 50b. Al-i İmran 3/97. "Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir."

[161] 51a. Bakara 2/191. "Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın.Şâyet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!"

[162] 51b. Nahl 16/120."Şüphesiz İbrahim, Allah'a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi. Allah'a ortak koşanlardan değildi."

[163] 52a. Ankebut 29/67."Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Hâlâ asılsız şeylere inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü edecekler?"

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَماً آمِناً وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ

يَكْفُرُونَ {67}

"Rabbi'cʿal hāzeʿl-belede āminen"[164]

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَن نَّعْبُدَ الأَصْنَامَ {35}

"Ve iz ceʿalneʿl-beyte meṣābeten liʿn-nās"[165]

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْناً وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ

وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ {125}

"Ve'tteḫizū min maḳāmi İbrāhīme muṣallā"[166]

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْناً وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ

وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ {125}

"Ve iz yerfeʿu İbrāhīmüʿl-ḳavāʿide"[167]

---

[164] 52a. İbrahim 14/35." İbrâhim şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"

[165] 52b. Bakara 2/125. "O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik."

[166] 53b. Bakara 2/125. 52b. Bakara 2/125. "O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik."

[167] 54b. Bakara 2/127. "İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

{127}

"*İnneke ente's-semīʿu'l-ʿalīm*".[168]

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

{127}

ʿīşeti'r-rāżiye[169]

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ {7}

"*Rabbenā innī eskentü [min] zürriyetī bi-vādin*"[170]

رَّبَّنَا إِنِّي أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ الصَّلاَةَ

فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ {37}

"*Yücbā ileyhi şemerātü külli şey'*"[171]

وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَماً آمِناً يُجْبَى إِلَيْهِ

ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقاً مِن لَّدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {57}

---

[168] 56a. Bakara 2/127. "İbrâhim İsmâil'le birlikte o evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."

[169] 56b. Karia 101/7. "İşte o mutlu bir hayat içinde olur."

[170] 56b. İbrahim 14/37." Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler."

[171] 57b. Kasas 28/57."Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız" diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."

"Men āmene minhum bi'llāhi ve'l-yevmi'l-āḫiri"[172]

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَداً آمِناً وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُم بِاللّهِ

وَالْيَوْمِ الآخِرِ قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

{126}

Fe-velli vecheke şaṭra'l-mescidi'l-ḥarām"[173]

} قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ

مِن رَّبِّهِمْ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ {144}

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ

عَمَّا تَعْمَلُونَ {149} وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ

فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ

وَاخْشَوْنِي وَلأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ {150}

"*Felenüvelliyenneke ḳıbleten terḍāhā*"[174]

---

[172] 58a. Bakara 2/126. " İbrâhim, "Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır" diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: "İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!""

[173] 58a. Bakara 2/144." Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."

149, 150.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ

وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ {144}

"*Evelem nümekkin lehum ḥaremen*"[175]

وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَماً آمِناً يُجْبَى إِلَيْهِ

ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقاً مِن لَّدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {57}

"*İnne'ṣ-ṣafā ve'l-mervete min şeʿāʾiri'llāh*"[176] "*Fe-men ḥacce'l-beyte ev iʿtemera*"[177]"*Felā cünāḥa ʿāleyhi en yeṭṭavvefe bihimā*"[178] "*Ve men teṭavveʿa ḫayran"*[179]*"Fe-inne'llāhe şākirün ʿalīm*[180]*"*

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ اللّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ

بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْراً فَإِنَّ اللّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ {158}

"*Fe-iẕā efażtüm min ʿarāfātin"*[181]

---

[174] 58b. Bakara 2/144." Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."

[175] 59a. Kasas 28/57. ."Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız" diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."

[176] 60a. Bakara 2/158." Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir."

[177] 60a. Bakara 2/158.

[178] 60b. Bakara 2/158. Âyetin metinde geçen kısmında hata vardır. "*Felā cünāḥa ʿāleyhi en **lā** yeṭṭavvefe bihimā"*

[179] 61a.Bakara 2/158.

[180] 61a. Bakara 2/158.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُواْ اللّهَ عِندَ

الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّآلِّينَ {198}

"*Sümme'l-yaḳḍū tefeṯehum*"[182] "*Ve'l-yūfū nüẕūrahum*"[183] "*Bi'l-beyti'l-ʿatīḳ*"[184]

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ {29}

"*Ve iẕ bevveʾnā li-İbrāhīme mekāne'l-beyti en lā tüşrik bī şeyʾen*"[185]"*Ve ṭahhir beytiye li'ṭ-ṭāʾifīne*"[186] "*Ve'l-ḳāʾimīne ve'r-rukkeʿi's-sücūd*[187]

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئاً وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ

وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ {26}

"İnnemā ümirtü en aʿbüde"[188]

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ

الْمُسْلِمِينَ {91}

"Fe'l-yaʿbudū rabbe hāẕe'l-beyti'llezī"[189]

---

[181] 61a. Bakara 2/198." Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırmışlardan idiniz."

[182] 63b. Hac 22/29." Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler."

[183] 64a. Hac 22/29.

[184] 64a. Hac 22/29.

[185] 64b. Hac 22/26. "İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut."

[186] 64b. Hac 22/26.

[187] 64b. Hac 22/26.

[188] 65a. Neml 27/91. "De ki: "Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin rabbine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam emredildi." Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: "Ben sadece uyarıcılardanım."

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ {3} الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ {4}

"*Fe'l-yaʿbüdū rabbe hāẕe'l-beyti'llezī eṭʿamehum min cūʿin ve āmenehum min ḫavfin*"[190]

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ {3} الَّذِي أَطْعَمَهُم مِّن جُوعٍ وَآمَنَهُم مِّنْ خَوْفٍ {4}

"Ve li'llāhi ʿale'n-nāsi ḥiccü'l-beyti[191]

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِناً وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ

اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ {97}

"Ve't-teḫizū min maḳāmi İbrāhīme muṣallā"[192]

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْناً وَاتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ

وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ {125}

"*Ve lehüm fīhā mā yeddeʿūn"*[193]

لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُم مَّا يَدَّعُونَ {57}

"İnne'llāhe ve melāʾiketehū yuṣallūne ʿale'n-nebī"[194]

---

[189] 65b. Kureyş 106/3-4." Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin rabbine kulluk etsinler."

[190] 66a. Kureyş 106/3-4. ." Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin rabbine kulluk etsinler."

[191] 77a. Al-i İmran 3/97." Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. "

[192] 77a. Bakara 2/125." O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik."

[193] 115a. Yasin 36/57." Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir." Metinde "fīhā" lafzı fazladır.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيماً {56}

"*İle'l-arżı'lletī bāreknā fīhā li'l-ʿālemīn*"[195]

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطاً إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ {71}

"Enne'llāhe yübeşşiruke bi-Yaḥyā"[196]

فَنَادَتْهُ الْمَلآئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقاً بِكَلِمَةٍ مِّنَ

اللهِ وَسَيِّداً وَحَصُوراً وَنَبِيّاً مِّنَ الصَّالِحِينَ {39}

"Yevmeʾizin yeteferrekūne[197] *ve yevmeʾizin yuʿrażūn"*

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ{14}

"Ferīḳun fi'l-cenneti ve ferīḳun fi's-saʿīr"[198]

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ

فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ{7}

"Rabbi heb lī min ledünke zürriyyeten ṭayyibeten"[199]

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاء {38}

---

[194] 124b. Ahzab 33/56." Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun. "

[195] 154b. Enbiya 21/71." Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."

[196] 156a. Al-i İmran 3/39." O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: "Allah'ın bir kelimesini (Hz. İsâ'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor."

[197] 160b. Rum 30/14. " Kıyamet kopacağı gün, işte o gün (müminlerle inkârcılar) birbirlerinden ayrılacaklardır."

[198] 160b. Şûrâ 42/7. " Böylece biz sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki, şehirlerin anası olan Mekke'de ve çevresinde bulunanları uyarasın. Hakkında asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları uyarasın. Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir."

[199] 161a. Al-i İmran 3/38." Orada Zekeriyyâ rabbine dua edip dedi ki: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin."

"Ve keffelehā Zekeriyyā küllemā deḫale ʿaleyhā Zekeriyye'l-miḥrābe vecede ʿindehā rızḳan ḳāle yā Meryemu ennā leki hāẕā ḳālet hüve min ʿindi'llāhi"[200]

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتاً حَسَناً وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقاً قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ اللهِ إِنَّ اللهَ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ {37}

"Feḍuribe beynehum bi-sūrin lehu bāb"[201]

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ {13}

Âyetlerin zikrinin geçtiği yerlerde metin içinde tercümelerinin verildiği örnekler de bulunmaktadır. Âyetlerin yarısının tercümesinin aktarıldığı tespit edilmiştir. Türkçeyi kullanması açısından âyet tercümelerini incelediğimizde ise metnin genelinin aksine âyet tercümelerinde arapça kelimeleri ağırlıklı kullandığı görülmektedir. Aşağıda Bakara Suresi 125. âyetin bir kısmını şu şekilde tercüme edip açıklamıştır;

""Ve iẕ ceʿalna'l-beyte meṣābeten li'n-nās" *Maʿnāsı Kaʿbe-i Muʿaẓẓama'yı nās içün meṣābe ḳılduḳ. Yaʿnī merciʿ ki anı ziyāret*

---

[200] 161a. Al-i İmran 3/37. " Bunun üzerine rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve "Ey Meryem! Bu sana nereden?" diye sorar, o da "Allah tarafından" cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir. "

[201] 194a. Hadid 57/13." O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: "Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım." Şöyle denecek: "Geriye dönün de başka bir nur arayın!" Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır."

idenler ve anlaruñ emṣāli ṭaġılup gitdükden ṣoñra añа rücūʿ idecek yir. Yāḫūd bir mevżiʿ-i ṣevāb ki nās anı ḥac idüp ve ʿumre getürmekle ecr üʿvaż ḥāṣıl olacaḳ maḥal ḳılduḳ dimekdür." ***(52b)***

6. Hadisler

Müellif *Cevâmiʿ* metninde konuları aktarırken yeri geldikçe çok sayıda rivâyete başvurmuştur. Bu rivâyetlerin hepsini hadis olarak değerlendirmek doğru olmasa da zikri geçen rivâyetlerin tasnifini mümkün kılan bazı ifâdeler öne çıkmıştır. Bu özellikleri ortaya çıkaran ifâdeleri tasnifler altında açıklayacağız.

a. Doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetler

Söyleyeni açısından rivâyetler incelendiğinde doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilen rivâyetlerin lafızlarında "Resûl buyurur ki", "Hadiste gelmiştir", "Rivâyet olunur ki" gibi lafızların kullanıldığı tespit edilmiştir. Buna örnek olarak Hz. Peygamber'in kendisinin ifâde ettiğini belirten "kendüler tanṣīṣ idüp" ifâdesiyle *Keşfü'l-Ḫafā*'da yer alan şu hadis verilebilir:

قال النبي صلى الله عليه وسلم أنا من الله و المؤمنون مني[202]

Nitekim kendüler tansīs idüp "Ben Allāh'danım ve müʾminler bendendür" deyü buyurdılar. (7a)

Bir diğer örnekte ise Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğini dile getiren bir ifâde ile "Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan mervīdür ki" diyerek ardından hadisi zikretmiştir.

---

[202] İsmail b. Muḥammed b. ʿAbduʾl-Hâdî el-Cerâḥî el-ʿAclûnî ed-Dimeşḳî Ebuʾl-Fidâʾ el-ʿAclûnî, *Keşfuʾl-Ḫafâʾ* (Kahire: y.y., 1351), 1/205.

Ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan mervīdür ki: "Taḥḳīḳ ben Mekke'de bir ṭaş bilürin baʿṯ olunmamdan evvel benüm üzerime selām iderdi. Ve taḥḳīḳ ben anı şimdi daḫı bilürin" deyü buyurdılar. (35b)

b. Râvîlere nisbet edilen rivâyetler

Rivâyetlerin bir kısmında ise râvî silsilesi tamamen verilmeyip sadece sahabe râvîsi yâhut tabiîn râvîsi verilen rivâyetler de ekseriyetle kullanılmaktadır. Bu rivâyetlere örnek olarak hem Arapça hem de Türkçe metinde sahabi râvîsi olarak Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğlu Abdullah b. Abbas işaret edilmektedir.

روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال لما كان العرش على الماء قبل خلق السموات و الأرض بعث الله ريحا فصفقت الماء فأبرزت حسنة في موضع البيت كأنها قبة فدحى الله سبحانه وتعالى من تحتها[203] الأرض فمادت ثم مادت فأوتدها بالجبال فكان أول جيل وضع فيها جبل أبي قبيس.

Ḥażret-i Abbās oġlı ʿAbdullāh Ḥaḳ teʿālā ikisinden bile rāżı olsun. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ʿamucası oġlıdır. Bu ümmetüñ ḫayırlısıdur. Ḥażret ana fıḳh u ḥikmet ile duʿā itmişdür. Andan mervīdür ki Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretinüñ ʿarş-ı aʿẓamı gökler ve yirler ḫalḳından evvel ṣu üzerinde oldı ise Ḥaḳ teʿālā bir yel gönderdi. Esüp ṣuyı biribirine urup Kaʿbe'nüñ yirinde ḳubbe gibi [ḫaşfe] yaʿnī bir ḥareket iẓhār itdi. Pes Ḥaḳ teʿālā ol [ḫaşfe]nüñ altından yiri döşeyüp basṭ itdükde yir biribiri ardınca ḥareket itdi. Eyle olıcak Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā bu yiri ṭaġlar ile mıḫladı. Pes evvel ol yirüñ üzerine ḳodugı Ebū Ḳubeys ṭaġı idi deyü buyurdı. (15b)

Diğer bir örnekte ise tâbiînden muhaddis ve fakih olan Nehaî'den bir rivâyet zikredilmiştir:

[203] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn ʿAbdurraḥmân b. ʿAlî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *et-Tabṣıra* (Beyrut: y.y., 1406/1986), 126.

وعن النخعي الحرم كله مقام إبراهيم، وقيل هو الحج كله لأنه مقامات.(37b).

Ḥażret-i Neḫaʿī'den mervīdür ki: "Ḥaremüñ küllīsi İbrāhīm ʿaleyhi's-selām maḳāmıdur." (38b)

c. Bir esere işaret eden rivâyetler

Rivâyetler incelendiğinde kaynakları açısından belli bir esere işaret ederek zikredilmesi de diğer bir rivâyet olarak değerlendirilebilir. "... adlı kitapta denildi ki", "...da eydür" "...da rivâyet olundu ki" gibi ifâdelerle kaynağını bir eser olarak zikredildiği örnekler yanında aşağıdaki gibi Keşşâf'da eydür diyerek ondan rivâyet olunduğuna dâir ifâdeyi de devamında serdetmiştir.

Keşşāf'da eydür: Rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Allāh teʿālā Beyt-i Şerīfi cennet yāḳūtlarından bir yāḳūt oldugı ḥālde indürdi. Anuñ şarḳī ve ġarbī iki ḳapusı vardı. Andan Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāma "ʿArşımuñ eṭrāfında ṭavāf olunur gibi senüñ içün yire bir ṭavāf olunacaḳ nesne indürdüm" didi... (20b-21a)

d. Bir müellife işaret eden rivâyetler

Müellifin aslen eseri kastedip müellifini işaret ettiği rivâyetler "Sahibü'l-Muhit eydür", Tirmizi hazretleri böylece rivâyet etti" ifâdeleriyle zikredilmektedir.

Ve daḫı *Ezhār* adlu kitābda dinildi ki taḥḳīḳ Ḥacer-i Esved ibtidāda bir melek idi. Pes Ḥaḳ teʿālā Ādem ʿāleyhi's-selāmı ḫalḳ itdi ise anı tezyīn idüp ve cennetde iskān itdi. Ve cennetüñ küllīsin aña ḥelāl itdi. İllā bir aġacı helāl itmeyüp Ādem'i andan menʿ itdi. Ve ol melegi Ḥażret-i Ādem'üñ üzerine müvekkilen gözci ḳodı ki ḥattā rabbinüñ ʿahdinüñ ẕikrini unıtmaya. Ve her bār Ḥażret-i Ādem ol aġacdan yimek istedükde melek anı menʿ ide. Pes Ḥaḳ teʿālā Ādem ʿaleyhi's-selāmı ol aġacdan yimek taḳdīr itdi ise melek andan ġāʾib oldı. Ve Ḥażret-i Ādem ol aġacdan yidi. Andan ḥulleler uçup gidüp ve cennetden iḫrāc olundı. Pes melek dönüp geldi ise Ḥażret-i Ādem rabbinüñ ʿahdini

naḳż itmiş buldı. Ve Ḥaḳ teʿālā ol melege heybet naẓarı ile naẓar idicek melek ḫavfından bir aḳ cevher oldı. Ve el-ān Ādem oġlanlarınuñ günāhları anı ḳarartdı. Tirmizī ḥażretleri böylece rivāyet itdi.

e. Söyleyeni belli olmayan rivâyetler

Bütün tasniflerin dışında kalan fakat İsrailiyyat'a da girmeyen söyleyeni belli olmayan rivâyetler de "Şarihler, bazılar didi ki" gibi genel bir kitleyi yahut belirsiz bir topluluğu işaret ederek aktarılan rivâyetler de bu tasnif altına alınmıştır.

Baʿżılar didi ki: Allāh sübḥānehu ve teʿālā bir bulut gönderdi. Mevżıʿ-i beyte gölge itdi. Ve Ḥażret-i İbrāhīm'e ol buluduñ gölgesi üzerine binā it, ziyāde ve noḳṣān itme deyü nidāʾ olundı, denildi. Ve Ḥażret-i İbrāhīm Beyt-i Şerīf'i beş ṭaġdan yapdı.(23a-23b)

f. İsrailiyyat türü rivâyetler

Eserde "Rivâyet olundu ki" "Hikâyet olunur ki" gibi lafızlarla gelen rivâyetlerin İsrailiyyat türü rivâyetler olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak aşağıda aynı zamanda İbn Kuteybe'nin yer yer Tevrat'tan ve Vehb b. Münebbih gibi İsrailiyyat türü nakiller yapan kişilerden rivâyetler içeren *el-Maârif* adlı eserinde de yer alan bir kıssa zikredilmektedir. Hz. Âdem'e Allah teâlâ cennetten ayrıldıktan sonra yaşadığı hüznü dindirmek için kendisine teselli bulması için cennetten bir çadır gönderdiği ve bu çadırın Beyt-i Ma'mûr olduğu rivâyeti Hamdullah Müstevfî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinin Mekke, Medine ve Kudüs bahsinde de yer almaktadır.[204]

Ve daḫı rivāyet olundı ki: Vaḳtā kim Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām yire indi ise melekler ile ʿarş-ı ʿaẓīmi ṭavāf kendüyi fevt itdügine elem çeküp maḥzūn oldı ve ḥüzni ve ġamı ve bükāsı yaʿnī aġlaması artdı. Ḥażret-i Ādem'üñ aġladuġına ḥatta melekler

[204] Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Kazvînî Hamdullah Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb* (London: Leiden E.J. Brill Luzac and Company, 1915), 2.

aġladılar. Pes Ḥaḳ teʿālā cennet çadırlarından bir çadır indürüp Mekke-i Mükerreme'de Kaʿbe'yi ḫalḳ itmezden evvel Kaʿbe'nüñ yirine ḳodı. Ol çadır cennet yāḳūtlarından bir ḳırmızı yāḳūt idi. Ol çadırda cennet altunından üç altun ḳandīl var idi. İçlerinde cennet nūrlarından nūr yalaburdı. Ḥālbuki rükn yaʿnī Ḥacer-i Esved ol vaḳt cennet yıldızlarından bir yıldız idi. Ol nūruñ żiyāsı Ḥarem-i Mekke olan mevżıʿa müntehā olmış idi. Pes ol vaḳt Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām Mekke'ye geldi ise Allāh teʿālā Mekke'yi Ḥażret-i Ādem içün ḫaymeyi melekler ile ḥıfẓ eyledi... (17a-17b)

g. Arapça aslıyla birlikte Türkçe tercümesi verilen rivâyetler

Rivâyetlere dil ve lafız açısından bakıldığında eserin Türkçe kısmında müellifin rivâyeti hem Arapça aslıyla ardından Türkçe tercümesini de verdiği rivâyetler olduğu tespit edilmiştir.

Ve Ḥażret-i Ḳatāde'den *"Yebükkü'n-nāsü baʿḍuhum baʿḍā"* rivāyet olundı. Yaʿnī nāsuñ baʿżı baʿżına izdiḥām ider dimekdür. (49b)

h. Arapça kısmında sahih bir kaynağa işaret edilip Türkçe kısmında hadis olduğu belirtilmeyen rivâyetler

Dil ve lafız açısından incelendiğinde dikkati çeken bir örnek ise, eserin Arapça kısmında sahih bir kaynakta geçtiği ifâde edilse de Türkçe kısmında sadece tarihî bir olay gibi aktarılıp hadis olduğu dahi zikredilmeyen rivâyet olmuştur. Aşağıdaki örnekte Arapça ifâdede sahabi râvîsi zikredilerek İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadisin *Tirmîzî*'de geçtiği de belirtilmiştir. Fakat Türkçe kısmında sadece Hacerü'l-esved'den bahsettiği yerde "Ḥālbuki ol ḥacer cennet yaḳūtlarından bir aḳ yāḳūt idi." diyerek Arapçasında hadis metninin uzun hâlini ve senedini verdiği hadise Türkçesinde sadece ifade olarak değinmekle yetinmiştir.

و روي عن ابن عمر أنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول أن الركن و المقام

ياقوتتان من يواقيت الجنة طمس نورهما لأضاء بين المشرق والمغرب. رواه الترمذي. منه[205]

Pes İbrāhīm ʿaleyhi's-selām gelüp Kaʿbe'yi binā idüp Ḥażret-i İsmāʿīl ṭaş virdi ise ve daḫı Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Ḥacer-i Esved yerine müntehā oldı ise Ebū Ḳubeys ṭaġı Ḥażret-i İbrāhīm'e çaġırup taḫḳīḳ "Senüñ içün benüm yanımda emānet vardur" diyüp andan egilüp yarılup ḥaceri kendüden çıḳardı. Ḥālbuki ol ḥacer cennet yaḳūtlarından bir aḳ yāḳūt idi. Ḥażret-i İbrāhīm alup yirine ḳodıḳdan ṣoñra ḥāyiż ʿavratlar zamān-ı cāhiliyyetde istilām idüp yapışduḳlarında ḳararup ḥālen olan heyʾetine girdi. Bu ecilden ötüri cebele Ebū Ḳubeys deyü ad virildi, dinildi. (24a-24b)

7. Atasözü

Metinde atasözü mâhiyetinde geçen farkettiğimiz tek bir Arap meseli bulunmaktadır.

Fe-baʿde'lleteyya ve'lletī (63a)

"Küçük ve büyük musibetten sonra" anlamına gelen bu Arap meseli şu şekildedir. Bir adam kısa boylu bir kadınla evlenir ama kadından çok büyük felaketler görür ve boşanır. Daha sonrasında uzun boylu bir kadınla evlenir fakat o da aynı şekilde geçimsiz biridir. Ona da bir süre tahammül eder. İfadede geçen التي müennese işaret ettiği için birinci kadını ifâde etmek için kısalığından dolayı *elletī*yi ismi tasğir sigası ile kullanmaktadır. İkinci kadın için *elletī* ismini kullanır. Adama "Üçüncü kez evlenmek ister misin?" dediklerinde "*elleteyyā* ve *elletī*den sonra" yani "Büyük ve küçük

---

[205] "عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ الرُّكْنَ وَالْمَقَامَ يَاقُوتَتَانِ مِنْ يَاقُوتِ الْجَنَّةِ طَمَسَ اللَّهُ نُورَهُمَا وَلَوْ لَمْ يَطْمِسْ نُورَهُمَا لَأَضَاءَتَا مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ"
Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-Tirmiẕî, *es-Sunen*, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1998), "Hac", 49.

felaketten, musibetten sonra asla evlenmem" demektedir. Bunu büyük-küçük felaket veya tartışma olarak çevirmektedirler.[206]

[206] Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî Meydani, *Mecmaü'l-emsâl* (Kahire: İsa el-Bâbi el-Halebî, 1979), 1/159-160.

F. Nüshalar ve Nüsha Tavsîfleri

1. Hekimoğlu 449 (H)

Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu 449 numaralı *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Kabāʾil* adlı eser Süleymaniye Medresesi müderrislerinden Seyyid Alāeddin tarafından tâlik hatla yazılan bu nüshanın müellifin kendisine ait olduğu ve ilk nüsha olduğu kaydı vardır. 209 varak olan eser müellif tarafından hem Arapça hem de Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Hem tercüme hem de te'lîf niteliğinde olan eser bu yönüyle farklı bir örnek teşkil etmektedir.

Eser adı:	Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil
Müellif adı:	Ebu'l-Fazl es-Seyyid Alāeddin
Dil:	Arapça/Türkçe
Tasnif no/Konu:	297.99/ Ziyaretgâhlar, kutsal mekânlar
Kütüphane adı:	Süleymaniye Ktp.
Koleksiyon adı:	Hekimoğlu Ali Paşa
Koleksiyon no:	00449
Bibliyografik kayıt no:	274933
Yaprak, satır, sütun sayısı:	209 v., 13 st.
Boyutlar:	213x130-147x79 mm.
Alfabe ve yazı türü:	Arap harfli-Ta'lîk
İstinsah yeri:	Mekke

Başlangıç:

(**مطلب: الحمد و الثناء**) الحمد والمنة للمنان الذي من علينا بخلق نور محمد عليه السلام في حجاب من در بيضاء وهو الخلاق المتين. و وضعه كمثل الطاوس على شجرة ذات أغصان أربع خلقها فسماها شجرة اليقين...

Bitiş:

...تمت بفضل الله تعالى و بالصلوة على النبي المجتبى و على آله و اصحابه هادي الطريق الهدى و على سآئر الأنبيآء كاشف الدجى.

Hekimoğlu nüshasında ayrıca evlâ nüha olduğun dâir bir kayıt, vakıf mührü bir de radâ kaydı yer almaktadır.

2. Ayasofya 3174 (A)

Aynı eserin Ayasofya 3174 numarada nesih hatla yazılmış 271 varaklık diğer bir nüshası bulunmaktadır. Müellif nüshasındaki hatla bu nüshada da bazı kayıtlar bulunmaktadır. Eser h. 1000 senesi muharrem ayının başında yazılmaya başlanarak 12 Rebî'ulevvel cuma temcidden önce tamamlanmıştır. Eserin yazıldığı m. 1591 yılı Sultan III. Murad (m. 1574-1595) dönemine denk gelmektedir ve sebeb-i te'lîf kısmının sonunda sultana övgüler yer almaktadır.

Eser Adı:	Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Kabāʾil
Müellif adı:	Seyyid Alâeddin el-Müderris
Dil:	Arapça/Türkçe
Tasnif no/Konu:	910/ Coğrafya ve seyahat
Kütüphane adı:	Süleymaniye Ktp.
Koleksiyon adı:	Ayasofya
Koleksiyon no:	03174
Bibliyografik kayıt no:	203801
Yaprak, satır, sütun sayısı:	273 v., 13 st.
Boyutlar:	210x130-140x75 mm.
Alfabe ve yazı türü:	Arap harfli-Nesih

Başlangıç:

الحمد والمنة للمنان الذي من علينا بخلق نور محمد عليه الصلاة و السلام في حجاب من در بيضاء وهو الخلاق المتين. و وضعه كمثل الطاوس على شجرة ذات أغصان أربع خلقها فسماها شجرة اليقين...

Bitiş:

...تمت بفضل الله تعالى و بالصلوة على النبي المجتبى و على آله و اصحابه هادي الطريق الهدى و على سآير الأنبيآء كاشف الدجى.

Eserin Ayasofya nüshasında bir vakıf mührü, teftiş kaydı ve mührü de yer almaktadır.

3. Tarihi Türkî 96 (T)

Kahire'de bulunan nüsha Milli Kütüphane katalog bilgilerine göre Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonu Tarihi Türkî 96 nr.'da yer almaktadır. Te'lîf ve istinsah tarihi olmayan eserin adı *Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil* şeklinde müellif ise Ebu'l-Fazl es-Seyyid Alāeddin olarak geçmektedir.

145x210 mm. olan bu nüsha 234 v. 13 satır taʿlik hatla yazılmıştır.

Bu nüshalar dışında eserin Hekimoğlu nüshasından mikrofilmi de Milli Kütüphane Mf1994 A4300 numarada yer almaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde müellifin bu eserden başka eseri bulunamamıştır. Sadık Yazar'ın *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* adlı doktora tezinde bu eser muhtelif kitaplardan derlenip tercüme edilen eserler kategorisinde değerlendirilmiştir.[207]

[207] Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 1030.

III. BÖLÜM *CEVĀMİʿU'L-FEŻĀʾİL FĪ MESĀCİDİ'L-ḲABĀʾİL* METNİ

A. METİN TESİSİYLE İLGİLİ YÖNTEM, DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR VE AÇIKLAMALAR

- Türkçe metin Hekimoğlu Ali Paşa nr. 449 esas alınarak Ayasofya nr. 3174 nüshasıyla karşılaştırılarak oluşturulmuştur. Arapça kısmın dizimi Hekimoğlu Ali Paşa nr. 449 nüshası esas alınarak yapılmıştır.
- Metne esas alınan Hekimoğlu 449 için H, Ayasofya 3174 için A rumuzu kullanılmıştır.
- Metnin Osmanlı Türkçesi ile yazılan bölümünde âyet, hadis, kelâm-ı kibâr yâhut duâ cümleleri metnin Arapça kısmında orijinal harfleriyle dizildiğinden Türkçe kısmında transkribe edilerek verilmiştir.
- Metnin içinde geçen Arapça âyet ve hadîsler çift tırnak içinde italik gösterilmiştir. Tercüme edilmiş aktarımlar sadece çift tırnak ile belirtilirken, Arapça kelâm-ı kibâr yâhut duâ cümleleri italik yazılmıştır.
- Derkenarlar ve konu başlıkları konu bütünlüğü gözetilerek uygun görülen yere, parantez içerisinde yazılmıştır.
- İmlâ hatası ile yazılmış kelimeler aslî imlaları ile metne alınmıştır.
- Farsça vasıf terkiplerinde eş, yakın ve zıt anlamlı kelimeleri birbirine bağlayan vâv (و) harfi “vu, vü, u, ü” şeklinde okunmuştur. Türkçe ibâreleri bağlamada kullanılan vâv (و) ise “ve” biçiminde okunmuştur
- Okunuşundan emin olunamayan sözcüklerin yanına soru işareti (??) konulmuştur.

- Esasında orta hecelerinde hemze (ء) bulunan ama nüshalarda hemzeleri ye (ى) olarak yazılıp Türkçe söyleyişe yaklaştırılan kelimeler aslî imlaları olan hemzeli biçimleriyle metne dâhil edilmiştir: ʿĀʾişe (ʿĀyişe), ḳāʾim (ḳāyim), ‘alâ’ik (‘alâyık) nāʾim (nāyim) gibi.
- Oldıgı, itdigi kelimeleri H nüshasında vav harfi olmadan yazıldığı hâlde A nüshasında oldugı, itdügi şeklinde yazılmıştır. Sık geçen kelimeler olduğu için fark olarak gösterilmemiş ve yuvarlak hâliyle yazılmıştır. İşledigi/işledügi, ḳıldıġı/ḳılduġı, geldiginde/geldüginde gibi.

B. TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا	a, ā,e	ط	ṭ
ب	b	ظ	ẓ
پ	p	ع	ʿ
ت	t	غ	ġ
ث	s̱	ف	f
ج	c,ç	ق	ḳ
چ	ç	ك	k
ح	ḥ	ڭ	ñ
خ	ḫ	گ	g, ñ
د	d	ل	l
ذ	ẕ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	ه, ھ	h, a, e
ژ	j	و	v, u, ū, ü, o, ö
س	s	ى	y, ı, i, ī
ش	ş	ـَ	a, e
ص	ṣ	ـِ	ı, i
ض	ż, ḍ	ـُ	o, ö, u, ü

C. METİN

[1a]

Haẕā Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil li'l-ʿabdi'l-müẕnibi'ẕ-ẕelīl el-faḳir ila'llāhi'l-celīl ed-dāʿī li'd-devleti'l-ʿaliyye ve li-devāmi's-salṭanati's-seniyye Ebu'l-Fażl es-Seyyid ʿAlāʾe'd-dīn el-müderris bi-iḥda'l-medārisi's-Süleymāniyye el-kāʾine bi-beledi'llāhi'l-emīn dāru'l-emn ve'r-raḥme ve'l-bereke Mekkete'l-Müşerrefete'l-Mükerrreme

[1b]

(**مطلب: الحمد و الثناء**) الحمد والمنة للمنان الذي من علينا بخلق نور محمد عليه السلام في حجاب من در بيضاء وهو الخلاق المتين. و وضعه كمثل الطاوس على شجرة ذات أغصان أربع خلقها فسماها شجرة اليقين. فسبح النور عليها مقدار سبعين ألف من السنين. وخلق مرآت الحياء و وضعها باستقباله على اليقين. فلما نظر النورفيها و رأى صورته أحسن صورة و هيئته أزين هيئة سجد خمس سجدات شكرا وحياءا من أحسن الخالقين. وتلك السجدات صارت خمس صلواة فرضا على محمد صلى الله عليه وسلم و أمته أجمعين. ثم نظر الله تعالى إلى ذلك النور فغرق في العرق من هيبة النظرمن رب **[2a]** العالمين. فمن عرق رأسه خلق جميع الملائكة المقربين، ومن عرق وجهه خلق العرش والكرسي واللوح والقلم والجنة والنار والشمس والقمر والحجاب والكواكب وما في السماء إلى خلق الآخرين ومن عرق صدره خلق الأنبياء والمرسلين والعلماء والشهداء والصالحين. ومن عرق ظهره خلق بيت المعمور في العليين. و الكعبة وبيت المقدس وسائر المساجد في الأرضيين. ومن عرق حاجبيه خلق أمة محمد صلى الله عليه وسلم من المؤمنين ومن عرق أذنيه خلق أرواح اليهودي والنصارى و المجوسيين وما أشبههم من الروافض والملحدين. ومن عرق رجليه خلق كل الأرضيين ثم خلق نورا من امام ذلك النور المبين. ونورا من ورائه ونورا من يمنيه ونورا من

يساره وهو نور أبي بكر وعمر وعثمان وعلي رضوان الله تعالى عليهم أجمعين. و نظر نوره صلى الله عليه وسلم، إلى أنوارهم فسبح لله تعالى سبعين الف سنة من السنين.

[2b] [A 3a] Ḥamd ü minnet yaʿni Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretini taʿẓīm cihetinden her şey-ʿi ḥasen üzerine lisān ile[208] yād idüp ve enbiyāsı lisānı üzerine nefs-i şerīflerine s̲enā itdükleri şey ile Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālā üzerine dil ile[209] s̲enā itmeñ ve taʿẓīm ü tevḳīri müşʿir güzel ṣıfatlar ile añup vaṣıflamañ ve münʿim olduġı sebeb ile taʿzīmin işʿār ider fiʿller işlemeñ ve kemālāt-ı ʿilmiyye ile muṭṭaṣıf olup ve aḫlāḳ-ı ilāhiyye ile müteḫallıḳ olmaḳ. *Ve'btiġāʾen li-vechi'llāhi'l-kerīm* aʿmāl-i bedeniyye getürmek ve Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālānuñ naʿmā-i laṭīfe ve elṭāf-ı şerīfesini bilüp mümkin olduġı mertebe taḳṣīr itmeyüp şükürde saʿy ü mücāhede ve taẕarruʿ u[210] niyāz itmek ol Mennān içündür. **[A 3b]** Yaʿnī ḳullarınuñ ʿibādāt ü tāʿātını ve şükr ü z̲ikrini ḳabūl idici Ḫālıḳ-ı bī-zevāl ki bizüm üzerimüze nūr-ı Muḥammedī'yi bir ḥicābda yaʿnī Ẕāt-ı muḳaddeslerine maʿlūm ve[211] maḫlūḳdan mestūr u maḫfī şānda aḳ incüden ḫalḳ ile minnet eyledi ki Ol ziyāde ve ḳavī ḫalḳ idicidür. Ve şecere-i yaḳīn deyü isim virdügi dört **[3a]** budaḳlı aġacuñ üzerine nūr-ı Muḥammedī'yi tāvūs gibi ḳodı. Pes ol nūr daḫı Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretine ol aġacuñ üzerinde yıllardan yetmiş biñ yıl miḳdārı tesbīḥ eyledi. Andan ṣoñra ol Ḫālıḳ-ı bī-miṣāl ḥayā āyinesini yaradup nūr-ı Muhammedī'nüñ ḳarşusına müteʿayyin bir yirde ḳodı. Pes ol nūr daḫı āyineye baḳup kendü **[A 4a]** ṣūretini aḥsen ṣūretde ve heyʾetini ezyen heyʾetde gördi ise Aḥsenü'l-ḫālıḳīn'den utanup ve ḥüsnüne şükr idüben Allāh tebāreke ve teʿālāya beş secde itdi. Ol secde dünyāda Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi's-selāma ve ümmetine beş vaḳt farż namāz oldı. Andan soñra Allāh teʿālā nūr-ı Muḥammedī'ye naẓar itdi. Nūr daḫı Ḥażret-i Rabbü'l-ʿālemīnüñ naẓar-

[208] lisān ile: lisānla A
[209] +ḥamd ü A
[210] -ve A
[211] -ve A

1 celālinden kendüyi ġāyib idüp ġarīḳ-i ʿaraḳ olduḳda başı derinden cemīʿ-i melāike-i muḳarrabīni yaratdı. Ve yüzi derinden ʿarş[212] ve kürsiyi ve levḥ u ḳalemi ve cennet ü nārı ve şems ü ḳameri ve ḥicāb ü kevākibi ve göklerde olan şeylerün cümlesini[213] **[3b]** yaratdı. Ve gögsi derinden enbiyā vü mürselīni ve ʿulemā vü şühedāʾ ve ṣāliḥleri yaratdı. Ve arḳası derinden yuḳaru göklerde Beytü'l-Maʿmūr'ı ve aşaġa yirlerde Kaʿbe'yi ve Beytü'**[A 4b]**l-Muḳaddes'i ve sāʾir mescidleri yaratdı. Ve ḳaşları derinden ümmet-i Muḥammed ʿaleyhi's-selāmı yaratdı. Ve ḳulaḳları derinden Yahūdīlerüñ rūḥların ve Naṣārā vü Mecūsīlerüñ rūḥlarını[214] ve rāfiżīler ve mülḥidlerden bunlara beñzer kim var ise anlaruñ da rūḥların yaratdı. Ve ayaḳları derinden cemīʿ yirleri yaratdı. Andan ṣoñra ol ẓāhir ü bāhir nūruñ öñünden bir nūr ve ardından bir nūr ve saġ yanından bir nūr ve ṣol ṭarafından bir nūr yaratdı. Ol nūr Ḥażret-i Çehār-Yār-ı Kibār Ebū Bekr ve ʿÖmer ve ʿOṯmān ve ʿAlī *ʿaleyhim rıḍvānu'llāhi'l-ġanī* nūrları idi. Pes Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ nūrı anlaruñ nūrlarına naẓar itdükde sürūrundan Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālāya yıllardan yetmiş biñ yıl tesbīḥ itdi. İmdi minnet ü ḥamd ü şükr ü ṯenā bu eşyāyı böyle iden Mennān u Ḫallāḳ-ı bī ẕevāl içündür.

[3b] (**مطلب: التحية و التصلية**) والصلاة والسلام على **[4a]**ذوي القوي القدسية و أفضل من أتصف بالآداب الإنسية الذين خلقت ارواحهم و أنوارهم من نوره صلى الله عليه وسلم فقالوا لا إله إلا الله محمد رسول الله طائفين و مسبحين مقدار مائة الف سنة حول القنديل الذي خلقه الله من العقيق الأحمر الذي يرى ظاهره من باطنه و باطنه من ظاهره و وضع فيه صورة محمد عليه السلام.

التي في الدنيا كقيامه في الصلاة ثم أمره الله تعالى بالأرواح بالنظر اليها، فمن رأى رأسه صار خليفة بين الخلائق وسلطانا. ومن رأى جبهته صار أميرا عادلا ومن رأى عينيه صار حافظا بكلام الله وتاليا. ومن

---

[212] ʿarş: ʿarşı A
[213] cümlesini: cümlesin A
[214] ruḥlarını: ruḥların A

رأى حاجبيه صار مزينا و نقاشا. ومن رأى أذنيه صار مقبلا ومستمعا، ومن رأى خديه صار محسنا وعاقلا، ومن رأى أنفه صار حكيما وعطارا ، ومن رأى شفتيه صارمعينا و وزيرا، ومن رأى فمه صار قائما وصائما، ومن رأى سنه صار وجهه جميلا و حسنا، ومن رأى لسانه صار بين السلاطين رسولا ومخبرا، ومن رأى حلقه **[4b]** صار واعظا و مؤذنا، ومن رأى لحيته صار في سبيل الله مجاهدا، ومن رأى عنقه صار تاجرا، ومن رأى عضديه صار رماحا و سيافا، ومن رأى عضده الأيمن صار حجاما، و من رأى الأيسر صار جاهلا، ومن رأى كفه الأيمن صار صرافا، ومن رأى الأيسر صار كيالا، ومن رأى يديه صار سخيا، ومن رأى أنامله صار كاتبا، ومن رأى أصابعه اليمنى صارخياطا، ومن رأى اليسرى صار حدادا، ومن رأى صدره صار عالما، مذكرا و مجتهدا، ومن رأى ظهره صار متواضعا و بالشرع مطيعا، ومن رأى جانبيه صار غازيا، ومن رأى بطنه صار قانعا و زاهدا. ومن رأى ركبتيه صار ساجدا وراكعا، ومن رأى رجليه صار صيادا، ومن رأى تحت قدميه صار ماشيا، ومن رأى ظله صار صاحب الطنبور ومغنيا، ومن نظر اليها ولم يرشيئا منها صار**[5a]** يهوديا ونصرانيا ومجوسيا. ومن لم ينظر اليها صار مدعيا بالربوبية كالفرعون (وفرعون و هو الوليد بن مصعب بن ريان و كنيته أبو مرة وقال أهل الكتابين أي التوراة و الانجيل اسمه قابوس بالسريانية وكان من القبط و هو قوم عمر اكثر من أربعمائة سنة قال ابن عباس رضي الله عنهما إن فرعون موسى ملك مصر بعد يوسف عليه السلام و هو شاب أخضرالشارب ومكث أربعمائة سنة لا يصدع له رأس ولا يصيبه هم ولا يناويه عدو وسلطانه فهم ماض و أمره جائز إلى أن يبعث موسى عليه السلام فبعد ما بعث هو ابتلى بجميع البلاء و قصته أطول القصص لا يناسب بهذا المقام. منه.) و أمثاله من الملاعين والكفرة. ألا و ذلك النور الأكمل والأفضل محمد الشفيع الذي هو مبداء الكائنات و أصل كل المخلوقات. كما قال النبي صلى الله عليه وسلم أنا من الله و المؤمنون مني، فخلق الأرواح كلها منه في عالم اللاهوت، في أحسن التقويم الحقيقي، وهو الوطن الأصلي ثم ردت إلى درك أسفل الكائنات، أعني الأجساد فدخلت فيها بأمر الله تعالى ثم خلق بني آدم على صورة اسم محمد عليه السلام، حتى لا يحرق الله

تعالى أحدا من الكفرة الإ يبدل صورته بصورة الخنزير فيحرقه. وعلى آله و أصحابه إلهاديين إلى خير الطريقة والمهاجرين من مكة المكرمة إلى المدينة المنورة، لحكمة رب العزة و محبته خير البرية و على سائر المهاجرين و المتبعين للسنة السنية الأحمدية والطريقة النبوية المحمدية.

[5b] [A 7a] Ṣalāt ü taḥiyyāt yaʿnī Cenāb-ı Rabbü'l-ʿİzzet'den cānib-i Ḥażret-i Risālet'e raḥmet ve refʿ-i derecāt ve cümle-i kāʾinātdan iʿzāz u ikrām ve iʿẓām u iḥtirām ḳuvvet-i rūḥāniyye ṣāḥiblerinüñ ekmeli üzerine ve envāʿ-ı ḫaṭādan iḥtirāzla muttaṣıf olanlaruñ efḍali üzerine ki anlaruñ nūrları ve rūḥları ol ekmel ü efḍalüñ nūrından yaradıldı ise "*Lā ilāhe ill'allāh Muḥammedün Resūlu'llāh"* didiler. Yüz biñ yıl ṭavāf u tesbīḥ idici olduḳları ḥālde ṣol ḳandilüñ eṭrāfını ki Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā anı ṣol ḳırmızı ʿaḳīḳden yaratdı ki ṭaşrası içinden ve içerüsi ṭaşından görinür ve daḫı ol ḳandīlde Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ dünyāda olan ṣūretini ṣalātda **[A 7b]** ṭurur gibi ḳodı. Andan ṣoñra cümle ervāḥa ol ṣūret-i Muḥammediyye'ye baḳmaġa emreyledi. Pes baḳup başın gören ḫalāʾıḳ arasında ḫalīfe vü sulṭān oldı. Ve alnın gören ʿādil beg oldı. Ve gözlerin[215] gören **[6a]** kelāmu'llāhı ḥıfẓ u tilāvet idici oldı. Ve ḳaşların gören zīnet virici ve naḳş idici oldı. Ve ḳulaḳların gören Allāh teʿālā emrine ḳarşu varup ve işidici oldı. Ve yañaḳların gören iḥṣān idici ve ʿāḳil oldı. Ve burnın gören ḥakīm ü ʿaṭṭār oldı. Ve ṭuṭaḳların gören fuḳarānuñ muʿīni ve melceʾi ve sulṭānuñ güç işlerin taḥammül idüp ve reʾy ü tedbīr idici oldı. Ve aġzın gören giceler ḳāʾim ve gündüzler ṣāʾim oldı. Ve dişin gören **[A 8a]** yüzi güzel ve ṣūreti gökcek oldı. Ve lisānın gören pādişāhlar arasında ilçi ve ḫaberci oldı. Ve boġazın gören vaʿẓ idici ve eẕān virici oldı. Ve ṣaḳalın gören Allāh teʿālā yolında her cihetle çalışup saʿy idici oldı. Ve boynun gören bāzergān oldı. Ve bāzūların gören sekü ṭutıcı ve ḳılıc çalıcı oldı. Ve saġ bāzūsın gören **[6b]** ḳan alıcı oldı. Ve ṣol bāzūsın gören cāhil oldı. Ve saġ ayasın gören ṣarrāf

[215] gözlerin: gözleri H

oldı. Ve ṣol ayasın gören keyyāl oldı. Ve iki ayalarınuñ arḳasın gören baḫīl oldı. Ve saġ ayasınuñ arḳasın gören ḳuyumcı oldı. Ve iki ellerin gören seḫī oldı. Ve barmaḳları ucın gören kātib oldı. Ve saġ barmaḳların **[A 8b]** gören derzi oldı. Ve ṣol barmaḳların gören demürci oldı. Ve gögsin gören ehl-i ʿilm oldı. Ve Allāh teʿālāyı[216] ve rıżāsını añdırıcı ve ʿulūm u sünenüñ vücūh u ṭuruḳını ve ʿörf-i näsı bilüp ve ḳıyāsda iṣābet idici oldı. Ve arḳasın gören tevāżuʿ idici ve şerʿ-i şerīfe iṭāʿat idici oldı. Ve iki cānibin gören ġāzī oldı. Ve ḳarnın gören ḳanaʿat idici ve yaramaz işlerden ḳaçup ve eyüleri isteyici oldı. Ve iki dizlerin gören rukūʿ u sücūd idici oldı. Ve iki ayaḳların gören av avlayıcı oldı. Ve ayaḳlarınuñ altın gören **[7a]** yayan yürüyici oldı. Ve gölgesin gören ṭanbūre çalıcı ve ırlayıcı[217] oldı. Bu ṣūret-i Muḥammediyye'ye baḳup andan bir şey görmiyen Yahūdī ve Naṣrānī ve Mecūsī oldı. Ve ol ṣūrete ḳaṭʿā baḳmayan *ḥāşā sümme ḥāşā* tañrılıḳ daʿvā idici oldı Firʿavn gibi **[A 9a]** ve melʿūnlar ve kāfirlerden añun miṣilleri. Āgāh u mütenebbih ol ki ol nūr-ı ekmel ü efḍal şefāʿat idici Muḥammed ʿa.m[218] dur ki Ol, cümle kāʾināt-ı mümkinenüñ evveli ve cemīʿ-i maḫlūḳātuñ aṣlı ve sebebidür. Nitekim kendüler tanṣīṣ idüp "Ben Allāh'danım ve müʾminler bendendür" deyü buyurdılar. Pes Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri ervāḥuñ küllīsin ʿālem-i lāhūtda -yaʿnī ibtidā-yı ʿālem-i ḫalḳda ziyāde güzel ṣūret-i ḥaḳīḳiyyede ervāḥuñ aṣıl ṭoġduġı yir odur- anda yaratdı. Baʿdehū kāʾinātuñ aşaġa ṭabaḳasına redditdi. Yaʿnī ʿālem-i ecsāda indürdi. Ve ecsāda duḫūle emr itdi. Ervāh daḫı Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā ḥażretlerinüñ emri ile cesedlere dāḫil oldı. Andan ṣoñra **[7b]** Ādem oġlanların[219] ism-i Muḥammed şeklinde ḫalḳ eyledi. Yaʿnī her ʿużvını lafẓ-ı Muḥammed'üñ her bir ḥarfine teşbīḥ itdi. Ḥattā Ḥaḳ teʿālā ḥażreti bir kimesneyi kāfirlerden **[A 9b]** āteşe yaḳmaz illā ādem ṣūretini ṣūret-i ḫınzīra döndürüp andan yaḳar. Vech-i meşrūḥ üzre ṣalāt ü taḥiyyat cemīʿ-i maḫlūḳātuñ aṣlı ve

---

[216] -teʿālāyı A
[217] ırlacı: ırlañgıc A
[218] -ʿa.m. A
[219] oġlanların: oġulların A

sebebi ve ʿuṣāt-ı ümmetüñ şefīʿi olan Ḥażret-i Seyyidü'l-kevneyn ve Resūlu'ş-şeḳaleyn Muḥammed ʿaleyhi's-selāmuñ üzerine olsun. Daḫı ehl-i beyt ve muṣāḥibleri ve muʿīn ü ẓahīrleri üzerine olsun ki ḫayırlı yola irşād ü delālet idicilerdür. Yaʿnī ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ'a sülūk idene muḫtaṣ sīretüñ ve ḫulḳ u ʿādetüñ ulki?? ḳaṭʿ-ı menāzil ve maḳāmlarda teraḳḳīdür. Ziyāde fāʾidelüsine ulaşdurıcılardur. Ve Rabbü'l-ʿizzetüñ bir ḥikmeti içün ve ḫalḳuñ yegregi ve güzīdesi muḥabbeti içün Mekke'de olan vaṭan-ı aṣlīlerini terk idüp Medīne-i Münevvere'de tevaṭṭun idicilerdür. Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber'üñ sünnet-i refīʿāsına ittibāʿ idenlerüñ ve sāʾir hicret idenlerüñ üzerlerine olsun.

[8a] (**مطلب: في سبب التأليف**) و بعد فاني لما ابتليت بسوق السائق باطزوج من مكة المكرمة و حبست و أحصرت لعؤق العوائق بالديار الرومية فاتتني مشاهدة المشاعر العظام، و آثار السارة النجباء الكرام و العبادات والزيارات والمجاورة في المسجد الحرام ومسجد حضرة النبي عليه السلام، و في المسجد الأقصى وصخرة الله بالشام ثم طالت الأزمان و كثرت الأيام لقلة المحبة إلى بيت الله الحرام و انعدام الترحم على أهله بين الأنام وعدم مساعدة بعض الكبار لحصول المرام، قلت لنفسي ذكر العيش نصف العيش، اذكر الأمكنة الشريفة التي عشت فيها و فضائلها والعبادات والزيارات فيها و المجاورة والموت بها و فضائلها تخفيفا للوحشة و تقليلا للدهشة، وجلبا اليها قلوب القاصرين في الهمة ثم اكتبها مجموعة، تذكرا و تذكيرا وهدية و اتحافا للراغبين فيها خصوصا منهم لجناب من هو أعظم قدرا و أقدم رتبة و أولى علاقة و أشد حبا**[8b]** و أرحم أهل مكة احسانا و أقوى في قضاء حوائجهم تقريرا و تنفيذا رجاءا منه حصول المرام و الإرجاع الى بلد الله الحرام، فكتبتها و حررتها آخذا و جامعا من التفاسير الشريفة و الأحاديث النبوية.

ومن سائر الكتب المعتبرة ثم رجمتها باللسان التركي ليعم نفعها و يسهل فهمها و جعلتها شفيعة لغاية آمالي عند حضرة المولى المقام العالي البدر المنير في افق المعالي. الكوكب الوضاح المتلالي جمال الأيام و

حسنة الليالي ما حي الظلم والظلمة و الظلامي الشجاعي الغضنفري الضرغامي الملكي العادلي النظامي الهمامي العالمي العلامي الأكرمي الأعظمي الفخامي راحم الغرباء ةالضعفاء، والمساكين حافظ بلد الله الأمين خادم الحرمين الشريفين باعث الحجاج والزوار المعتمرين عز الإسلام والمسلمين، ظل الله في الأرضين فاتح بلاد الروافض والملحدين قالع قلاع الكفرة و المشركين ناصر اهل الإيمان والغزاة المجاهدين، **[9a]** ناشر جناح العدل بين المؤمنين المعروف بالزهد والدين والصلاح والتقوى بين السلاطين، ألا و هو السلطان ابن السلطان السلطان مراد خان زمان صاحب قران ابن سلطان سليم خان ابن سلطان سليمان خان اعز الله تعالى أنصاره و أهلك أعداءه وضاعف قدره و عظمته و أبد ملكه و دولته وشيد نصرته وسلطنته وأدام عزه وعمره و خلافته و زاد زهده و هيبته وشوكته و اعلى في الخافقين مناره.

[A 11a] Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālāya ḥamd ü s̱enā ve taḥiyyat ü tāʿẓīm ve Ḥażret-i Resūlüne ve āl ü aṣḥāba taṣliye vü teslīm ve tefḫīm ü tekrīmden ferāġdan ṣoñra; Taḥḳīk ben bir sāʾiḳüñ sevḳi yaʿnī sürmesi sebebi ile Mekke-i Mükerreme**[A11b]**'den çıḳmaġa mübtelā ḳılınup ve bir ʿāʾiḳuñ ʿavḳı yaʿnī alıḳoması içün Rum evlerinde ḥabs olunup ve efʿāl-i ḥacdan menʿ olundum ise meşāʿir-i ʿiẓām müşāhedesi yaʿnī ibādāt u ṭāʿāt u daʿvāt ve ʿālāmāt **[9b]** yirlerini görmek ve ḫulḳı[220] gökcek kerīm kişilerüñ meserret virici sözlerini işitmek ve Kaʿbetu'llāh ve Ḥażret-i Peyġamber mescidlerinde ve Ḳuds-i Şerīf'de Mescid-i Aḳṣā ve Ṣaḫretu'llāh'da ʿibādāt u ziyārāt u mücāveret beni terk eyledi. Kütüb-i meşrūʿātda muṣarraḥdur ki ʿibādāt-ı dīniyyeyi müʾmin kendü terk ü fevt itmek dīne münāsib ü lāyıḳ olmaduġı içün ʿibādāt müʿmini terk itdi dirler, müʾmin anı terk itdi dimezler. Andan ṣoñra ḫalḳ içinde Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretlerinüñ mükerrem ü muḥterem Beyt-i Şerīf'ine muḥabbet az olduġı içün ve ehl-i Mekke'ye merḥamet ḳalmaduġı içün ve maḳṣūdumuñ ḥuṣūlüne büyük kişilerden baʿżı rāżı **[A 12a]** olmaduġı içün zamānlar uzadı ve günler çoġaldı gidemeyüp ḳaldum ise nefsüme didüm ki "Ḥayāt

[220] ḫuluḳı: ḫalḳı A

ve ṣıḥḥati añmaḳ yarı ḥayāt ve ṣıḥḥatdür. Sen daḫı ol olduġuñ yirleri ve şeref ü ʿibādātını ve ziyārāt ü ṭāʿātını ve anda mücāveret ü mevti ve faẕīletlerini ẕikr it ki üns ṭutup vaḥşetüñ yaʿnī **[10a]** ol maḳāmlardan iftirāḳdan ḥāṣıl olan ḫavf u ġamuñ taḫfīf olunup ve dehşetüñ yaʿnī ol saʿādetden hicret itdügüne ḥayret ü ıżṭırābuñ taḳlīl olunmaḳ içün ve bu devlete vuṣūle ḳudret-i şerʿiyyeleri var iken himmetde ḳuṣūr u müsāhele ve hevā-yı nefsine müsāʿade idüp bu ṭarafa ḳalb ü ḳalıbını tevcīh itmiyen kişilerüñ ḳalblerini ceẕb ve çekmek içün bu ḥālāt-ı meẕkūreyi ẕikr idüp andan ṣoñra anı bir mecmūʿa olduġı ḥālde **[A 12b]** yaz." Añup ve añdurmaḳdan ötüri ve buña raġbet iden kişilere armaġān ve bergüzār itmek içün ḫuṣūsen bunlardan şol kimesnenüñ āsitāne-i saʿādetine ki ol cümleden ziyāde ʿaẓīmü'l-ḳadrdür. Ve maḳāmda ḳadīmü'l-mertebedür ve ḳarībü'l-ʿalāḳadur ve Ḥaremeyn-i Şerīfeyn'e ve anda olan ʿibādāt u ʿābidlere ġāyet ü muḥkem muḥabbetlisidür ve ehl-i Mekke'ye iḥsānda ziyāde merḥametlisidür. Ve ḥācetlerin bitürüp muḳarrer ü nāfiẕ ḳılmaḳda ḳudret ü ḳuvvetlisidür. **[10b]** Andan maḳṣūdumuñ ḫuṣūlün ve girü beni Beledu'llāhi'l-ḥarām'a göndermek umıben yazdıydum[221]. Pes imdi bu mecmūʿaı tefāsīr-i şerīfeden ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ ḥadīṯlerinden ve sāʾir muʿteber u maḳbūl kitāblardan alup ve cemʿ idüben yazdum ve maʿnāsın beyān itdüm. Andan ṣoñra lisān-ı ʿArabīden **[A 13a]** lisān-ı Türkīye döndürdüm nefʿi ve fāʾidesi her kişiye muḳarrer olup ve añlaması ḳolay olmaġıçün ve daḫı bunı ümīdlerimüñ nihāyetine şefīʿ ḳıldum. Şol yüce maḳāmlı pādişāhuñ huẓūrında ki eṭrāf-ı ʿavālim ü semāvātda ayuñ on dördi gibi żiyā vü aydıñlıḳ viricidür yaʿnī ḫalḳ sāʾir giceden anda ziyāde müsterīḥ u müntefiʿ olduḳları gibi pādişāh ḥażretleri memālikinde de ve anuñ gibi rāḥat u ḥuẓūrda olıcılardur. Yāḫūd ay bedr olduḳda nice ḥüsni ziyāde olup ve ẓāhir ü āşikāre ise ol Ḥażret daḫı eyle güzel yüzli nūr-ı īmān üzerinde ẓāhir ü bāhir ve āṯār-ı salṭanatı her yirde **[11a]** mevcūde vü

[221] yazdıydum: yazdum H

şāyiʿadur. Ve daḫı rūşen ve ʿaẓīm nūrlı kevkebdür yaʿnī yıldızlaruñ ulısıdur[222]. Yuḳālü *kevkebü'ş-şeyʾi muʿẓamuhu*. ʿÖrf-i nāsda her şeyʾüñ muṭlaḳā **[A 13b]** büyügine kevkeb dinilür. Eyle olsa bunuñ ile muttaṣıf olan pādişāh, sāʾirlerüñ aʿẓamı ve ulısıdur[223] dimekdür. Ve bu ʿaṣırda olanlaruñ aḥseni ve marḍīsi ve gökcegi ve ḫayırlısıdur[224]. Ve küfr ü ilḥād ve ẓulm ü şirār ẓulmetlerin giderüp ve[225] maḥv idicidür. Ḳavī vü mehīb ü cesīm şecāʿatlü arslan gibidür. Ve ʿālemlere ādl ü intiẓām virici pādişāhdur. Ve ziyāde bilici şerīf ü ʿaẓīm himmet ṣāḥibidür. Ve nihāyetsiz kerem ve ʿaẓamet ü feḫāmetle muttaṣıfdur. Ġarībleri ve ẓaʿīfleri ve faḳīrleri esirgeyicidür. Ve Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālānuñ Beled-i Emīn'in ḳuvvet-i ḳāhireleri[226] ve emvāl ü ʿaskerleri ile ḥıfẓ idüp ṣaḳlayıcıdur. Allāh teʿālā ve Resūlu'llāh ṣallā'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ Ḥarem-i Şerīflerine māl ü menālleri ve ʿabīd ü memlūkleri[227] ile ḫidmet idicidür. Ve ḥacc ü ziyāret idenleri ve ʿumre getürenleri ḳuvvet ü ḳudret**[A 14a]**leri ile irsāl ü īṣāl **[11b]** idicidür. Ve Allāh dīninüñ ve dīn ṣāḥiblerinüñ ʿizz ü şerefidür. Ve yirlerde Ḥaḳ teʿālā ḥażretlerinüñ gölgesi yaʿnī ḫalīfesidür ki emr ü nehyini iḳāmet idicidür. Ve ṭarīḳ-i ḥaḳḳı terk idenlerüñ ve ḥaḳdan yüz çevirüp ve bāṭıl iş işleyenlerüñ memleketlerin feṭḥ idüp dīn ü İslām'ı iẓhār idicidür. Ve keferenüñ[228] ve Ḥaḳ teʿālāya[229] şerīk ḳoşanlaruñ ḥişārları temelini[230] devirüp ḫarāb ü tebāb idicidür. Ve ehl-i İslām'a ve Allāh yolına ġazā idüp cidd ü saʿy ile çalışanlaruñ muʿīni[231] ve yardımcısıdur. Ve müʾminīn arasında inṣāf ḳanatların neşr idüp açıcıdur. Ve pādişāhlar arasında hevā-yı nefsinden[232] iʿrāż idüp ve Ḥaḳ celle ve ʿalā ḳorḳusından evāmire imtiṣāl ve menāhīden firār ve ictinābla

---

[222] ulısıdur: ulusıdur A
[223] ulısıdur: ulusıdur A
[224] ḫayırlısıdur: ḫayırlusıdur A
[225] -ve A
[226] +ile A
[227] memlūkleri: memālikleri A
[228] keferenüñ: kāfirlerüñ A
[229] teʿālāya: teʿālā ḥażretine A
[230] temelini: temelin A
[231] muʿīni: muʿin A
[232] nefsinden: nefisden A

maʿrūf olıcıdur. İmdi āgāh ve mütenebbih ol ki ol sulṭānzāde-i sulṭān **[A 14b]** Sulṭān Murād Ḫān-ı zamān devlet ü ʿizzet ıssıdur ki[233] Sulṭān Süleymān Ḫān oġlı Sulṭān Selīm Ḫān *ʿaleyhime'r-raḥme ve'l-ġufrān* oġlıdur. Allāh teʿālā yardımcılarını iʿzāz ü ikrām idüp **[12a]** ve aʿdāsını ihlāk itsün. Ve dünyā vü āḫiretde ḳadr ü mertebesini ve feḫāmet ü ʿaẓametini ḳat ḳat itsün. Ve mülk ü devletini ḳıyāmete dek dāʾim ü s̱ābit itsün. Ve necāt ü ẓaferini ve ḳahr u ġalebesini ḳavī vü muḥkem itsün. Ve şeref ü ʿizzetini ve müddet-i ḥayātını ve ḫalīfe vü sulṭānlıġını uzadup ṭavīl ü bāḳī itsün ve ʿibādet ü ṭāʿatini ve iclāl ü şevketini ziyāde itsün. Ve maġrib ü meşrıḳda āṣār-ı dīn ü devletlerin ve ṣīt ü ṣadāların ʿālī vü refīʿ itsün. *Teḳabbel duʿāʾī yā Rabbe'l-Kaʿbete'l-Mükerremeti bi-ḥaḳḳi men lehu'l-ʿizzü*[234] *ve'l-ḥurmetu Muḥammedun ḥabību'l-ilāhi ve şefīʿu'l-ümmeti.*[235]

(**مطلب: في التسمية والتقسيم**) وسميتها جوامع الفضائل في مساجد القبائل و قسمتها على ثلاثة أبواب، مستعينا بمن عنده علم الكتاب إنه ولي العون ومعطي الثواب.

الباب الأول في مكة المكرمة و أحوالها وفيه فصول. **الفصل الأول** في ابتداء الكعبة و المسجد الحرام و بنائهما و فضائلهما، **الفصل الثاني** في الزيارات والعبادات في المسجد الحرام و فضائلها. **[12b]** **الفصل الثالث** في المجاورة و الموت والموتى بالكعبة و فضائلها،

الباب الثاني في المدينة المنورة و احوالها وفيه فصول، **الفصل الأول** في المدينة و مسجد النبي عليه السلام و الأسطوانات فيه و فضائلها، **الفصل الثاني** في الزيارات و العبادات في مساجد المدينة و فضائلها، **الفصل الثالث** في المجاورة و الموت و الموتى بالمدينة و فضائلها.

الباب الثالث في بيت المقدس و احواله وفيه فصول. **الفصل الأول** في بيت المقدس و المسجد الأقصى و بنائهما و في الصخرة و فضائلها. **الفصل الثاني** في الزيارات والعبادات في مساجد بيت المقدس

---

[233] ıssıdur ki: ıssı A
[234] lehu'l-ʿizzü: lehu'l-ḥurmetü A.
[235] -ve'l-ḥurmetu Muḥammedun ḥabību'llāhi ve şefīʿu'l-ümmeti A

و فضائلها. **الفصل الثالث** في المجاورة و الموت و الموتى ببيت المقدس و فضائلها. اللهم تفضل علينا بأن توصلنا الى هذه المساجد الشريفة والمعابد اللطيفة و زياراتها والعبادات بها و المجاورة بابها، اوفق برضائك فإن الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء و الله ذو الفضل العظيم.

[A 16a] (Maṭlab: et-Tesmiye ve't-taḳsīm bi't-Türkī)

Ve daḫı bu mecmuʿaya yaʿnī bu kitāba ***Mesācid-i*** **[13a]** ***Ḳabāʾilde Cevāmiʿ-i Feżāʾil*** deyü ad virdüm. Zīrā Mekke-i Mükerreme ehlinüñ ve Medīne-i Münevvere ḳavminüñ ve Beytü'l-Muḳaddes ḫalḳınuñ mescidlerinde olan fażīletleri bu kitāb cāmiʿ olup bunda münderic olduġıçün. Ve bu kitābı üç bāba taḳsīm itdüm. ʿİlm-i kitāb yani levḥ-i maḥfūẓda yazılan taḳdīrāt-ı ezeliyye yanında olan Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā cenābından yardım ṭaleb itdügüm ḥālde ki taḥḳīḳ ol Allāh teʿālā yardım ṣāḥibi ve s̱evāb viricidür. Ve baʿdehu aʿdāddan üç ʿadedi istis̱nā ve iḫtiyār itdüm. Zīrā bu üç şehir sāʾir şehirlerden müstes̱nā vü muḫtār olup ve bāblarından birer bābdan duḫūl meʾs̱ūr u mesnūn ve müteyemmen ü maḳbūl olduġıçün faẓıllarınuñ ẕikrine şurūʾda daḫı her birisi içün bir bābla[236] teyemmün idüp üç bāba ḥaṣr itdüm. Ve her bābda üç faṣıl iḫtiyārınuñ vücūhından bir vechi ġaraż-ı ʿilmi üçe taʿalluḳ itdügiçün ola. **[A 16b]** Yāḫūd bu Ḥarem-i şerīfleri dīni **[13b]** içün iḫtiyār idenlerüñ ekṣer aḥvāli üçe munḥaṣır olup yaʿnī ancaḳ bu şehirlerüñ ḫalḳınuñ ḥālleri ḥayāt ü memāt ve ʿibādāt olup bu üçden ġayrı nesne olmadıġıçün[237] biz daḫı her bir ḥaremüñ aḥvālinde üç faṣlı iḫtiyār idüp aña ḥaṣr itdük.

Bāb-ı evvel Mekke-i Mükerreme ve aḥvāli beyānındadur. Bu bābda üç faṣıl vardur:

Faṣl-ı evvel ibtidā-i Kaʿbe'de ve Mescid-i Ḥarām ve binālarında ve fażīletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱ānī ziyārāt u ʿibādāt-ı Mescid-i Ḥarām ve fażīletleri beyānındadur.

---

[236] bābla: bāb ile A
[237] olmadıġıçün: olmaduġıçün A

Faṣl-ı s̱āliṣ Kaʿbe'de mücāveret ve mevt ü mevtānıñ ve faẕ̇īletleri beyānındadur.

Bāb-ı s̱ānī Medīne-i Münevvere ve aḥvāli beyānındadur. Bunda daḫı üç faṣıl vardur:

Faṣl-ı evvel Medīne'de ve Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selāmda ve bunda olan direklerde ve faẕ̇īletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱ānī Medīne-i Münevvere mescidlerinde ziyārāt u ʿibādāt ve faẕ̇īletleri beyānındadur. **[A17a]**

Faṣl-ı s̱āliṣ Medīne-i Münevvere'de mücāveret ve mevt ü mevtānuñ ve faẕ̇īletlerinüñ[238] **[14a]** beyānındadur.

Bāb-ı s̱āliṣ Beyt-i Muḳaddes[239] ve aḥvāli beyānındadur ve bunda daḫı üç faṣl vardur:

Faṣl-ı evvel Beytü'l-Muḳaddes ve Mescid-i Aḳṣā ve binālarında ve Ṣaḫretu'llāh ve faẕ̇īletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱ānī Mescid-i Aḳṣā'da ziyārāt u ʿibādāt ve faẕ̇īletleri beyānındadur.

Faṣl-ı s̱āliṣ Beytü'l-Muḳaddes'de mücāveret ve mevt ü mevtānuñ ve faẕ̇īletleri[240] beyānındadur.

Yā Rab! Bizi bu ẕikrolunan mescid-i şerīflere ve maʿbed-i laṭīflere ve ziyāret ü ʿibādetlerine ve her ḳanḳısı rıżā-yı şerīfüñe muvāfıḳ-rek ise anda mücāverete bizi īṣāl itmekle bizüm üzerimüze tefaẕ̇żul ü tekerrüm eyle. Yaʿnī faẕ̇l ü keremüñ ifāḍa vü isāle eyle. Zīrā faẕ̇l taḥḳīḳ Allāh teʿālā[241] ḥażretlerinüñ yed-i ḳudretlerindedür. Ol

[238] faẕ̇īletlerinüñ: faẕ̇īletleri A
[239] Beyt-i Muḳaddes: Beytü'l-Muḳaddes A
[240] faẕ̇īletleri: faẕ̇īletlerinüñ A
[241] Allāh teʿālā: Ḥaḳ celle ve ʿalā A

faẓlı ʿibādından muḫtār u müctebā olan ḳullarına[242] iʿtā ve ītā ider. Ki[243] ol Allāh teʿālā faẓl-ı ʿaẓīm ṣāḥibidir.

(مطلب:في أحوال مكة المكرمة) الباب الأول في مكة المكرمة و أحوالها وفيه فصول.

الفصل الأول: [14b] في ابتداء الكعبة و المسجد الحرام و بنائها و فضائلهما روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال لما كان العرش على الماء قبل خلق السموات و الأرض بعث الله ريحا فصفقت الماء فأبرزت حسنة في موضع البيت كأنها قبة فدحى الله سبحانه وتعالى من تحتها الأرض فمادت ثم مادت فأوتدها بالجبال فكان أول جيل وضع فيها جبل أبي قبيس و لذلك سميت أم القرى وفي رواية دحيت الأرض من مكة المكرمة فمد الأرض من تحتها فسميت أم القرى وعن علي بن أبي طالب كرم الله تعالى وجهه ورضي الله تعالى عنه أنه قال: كانت الأرض ماء فبعث الله تعالى ريحا فظهرت على الماء زبدة فقسمها أربع قطع خلق من قطعة مكة المكرمة ومن الأخرى المدينة المنورة ومن قطعة أخرى بيت المقدس ومن الأخرى الكوفة وعن عائشة رضي الله تعالى عنها أن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال أن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال إن مكة بلد عظمه الله تعالى و عظم حرمته خلق الله مكة و حفها بالملائكة قبل أن يخلق شيئا من **[15a]** الأرض بالف عام و وصلها إلى المدينة المنورة و وصل المدينة إلى بيت المقدس ثم خلق الأرض كلها بعد ذلك بالف عام خلقا واحدا. وروي أنه تكون الكعبة وتلك الخيمة ياقوتة حمراء من يواقيت الجنة وفيها ثلث قناديل من ذهب من تبر الجنة، فيها نور تلتهب من الجنة والركن يومئذ نجم من نجومها، فكان ضوء ذلك النور ينتهي إلى موضع الحرم، فلما صار آدم عليه السلام إلى مكة حرسها الله تعالى وحرس له تلك الخيمة بالملائكة فكانوا تقفون في مواضع أنصاب الحرم، و تحرسونه وتدرؤن عنه ساكن الأرض وهم الجن و الشياطين لئلا ينبغي لهم أن ينظروا إلى شيئ من الجنة،

[242] olan ḳullarına: olanlara A
[243] -ki A

لأن **[15b]** من نظر إلى شيء منها وجبت له فلم تزل تلك الخيمة حتى قبض الله تعالى آدم عليه السلام و رفعها اليه.

[Bāb-ı evvel Mekke-i Mükerreme ve aḥvāli]

[Faṣl-ı evvel ibtidā-i Kaʿbe'de ve Mescid-i Ḥarām binālarında ve fażīletleri beyānındadır.]

[A19a] (Maṭlab: Fī aḥvāli'l-Kaʿbe bi't-Türkī)

Ḥażret-i Abbās oġlı ʿAbdullāh Ḥaḳ teʿālā ikisinden bile rāżı olsun. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ[244] ʿamucası oġlıdır. Bu ümmetüñ ḫayırlısıdur. Ḥażret[245] ana fiḳh u ḥikmet ile duʿā itmişdür. Andan mervīdür ki[246] Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretinüñ[247] ʿarş-ı aʿẓamı[248] gökler ve yirler ḫalḳından evvel ṣu üzerinde oldı ise Ḥaḳ[249] teʿālā bir yil gönderdi. Esüp ṣuyı biribirine urup Kaʿbe'nüñ yirinde ḳubbe gibi ḥasfe yaʿnī bir ḥareket iẓhār itdi. Pes Ḥaḳ teʿālā ol ḥasfenüñ altından yiri döşeyüp basṭ itdükde yir biribiri ardınca ḥareket itdi. Eyle olıcak Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā bu yiri ṭaġlar ile mıḫladı. Pes evvel ol yirüñ üzerine ḳoduġı Ebū Ḳubeys ṭaġı idi, deyü buyurdı.

(Maṭlab: Fī Cebeli Ebī Ḳubeys)

Ṣafā'ya muttaṣıl ṭaġdur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem **[A 19b]** ḥażretinüñ ve aṣḥāb-ı kirām rıḍvānu'llāhi teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīn[250]üñ İslām şāyiʿ olmazdan **[16a]** evvel ʿibādet itdükleri maġāra andadur. Ve bir rivāyetde Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām anda ol ġārda[251] defn olunmışdur. Ve Ḥażret-i Resūl'e māʾide -yaʿnī içinde ṭaʿām olan sofra dimekdür, eger taʿām olmazsa ḫᵛān dirler- bu cebel-i mübārekde

---

[244] Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ: Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ A
[245] Ḥażret: Ḥażret-i risālet A
[246] +ol didi vaḳtā kim A
[247] ḥażretinüñ: ḥażretlerinüñ A
[248] aʿẓāmı: aʿẓāmları A
[249] +sübḥānehu ve A
[250] -rıḍvānu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn A
[251] ġārda: maġārada A

nāzil olmışdur. Ve mübārek işāretleri ile ayı anda şaḳḳitmişlerdür. Ve Ḥażret-i Bilāl raḍıya'llāhu teʿālā[252] ʿanh eẕānı evvel[253] anda virmişdür.[254] Mübārek ve ḳadri ʿaẓīm ṭaġdur. Ve ḥālā daḫı Mekke'nüñ beyle sāʾir ṭaġlarından mübārek idügi ẓāhirdür ki her bār yaġmūr yaġsa irtesi hemān yaşarup ḫaḍravāt u çemenzār olur. Vech-i arżda ve Mekke yirinde evvel vażʿ olunan ṭaġ budur. Bu ẕikr olunan vech içün Mekke'ye Ümmü'l-Ḳurā deyü ad virildi, deyü buyurdı. Ve[255] bir rivāyetde arż[256] Mekke'den döşendi. **[A 20a]** Andan Mekke'nüñ altından çekilüp sāʾir yirler basṭ olunduġı içün Mekke-i Mükerreme'ye Ümmü'l-Ḳurā yaʿnī cümle bilāduñ aṣlı deyü ad virildi, dinildi. Ve Ḥażret-i ʿAlī -kerreme'llāhu vecheh-den mervīdür[257] ki: "Yir ṣu idi pes **[16b]** Allāh teʿālā bir yil gönderdi. Esüp ṣu üzerinde bir köpük ẓāhir oldı. Pes[258] ol köpügi Allāh teʿālā dört pāre idüp birisinden[259] Mekke-i Mükerreme'yi ve birisinden Medīne-i Münevvere'yi ḫalḳ itdi. Ve bir āḫar pāresinden Beytü'l-Muḳaddes'i ve birisinden Kūfe'yi ḫalḳ itdi" deyü buyurdı.[260]

(Maṭlab: Fī keyfiyyeti nikāḥi ʿĀʾişe raḍıya'llāhu ʿanhā[261])

Ve Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu[262] ʿanhā ki ümmü'l-müʾminīndür ve Ḥażret-i[263] Ebū Bekr-i Ṣıddīḳ raḍıya'llāhu ʿanh ḳızıdur. Ḥażret-i Ḫadīce raḍıya'llāhu teʿālā ʿanha fevt olduḳdan ṣoñra Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Ḫadīce ananuñ iftirāḳından ḥazīn ü maġmūm olup elem çekicek **[A 20b]** Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa'yı Ḥażret-i Resūl ʿaleyhi's-selāma gökde nikāḥ idüp baʿdehū

---

[252] -teʿālā A
[253] eẕanı evvel: evvel eẕanı A
[254] +ve A
[255] -ve A
[256] ʿarż: yir A
[257] +ol didi A
[258] -pes A
[259] idüp birisinden: itdi bir pāresinden
[260] -deyü buyurdı A
[261] raḍıya'llāhu ʿanhā: raḍa A
[262] +teʿālā A
[263] -ḥażret-i A

ṣūret-i ʿĀʾişe'yi taṣvīr idüp Cebrāʾil ʿaleyhiʾs-selām ile Peyġamber ḥażretine gönderüp bu ṣūretde olan ḳızı göklerde aña nikāḥ itdüm, yirde daḫı nikāḥ idüp alsun deyü ḫaber virdükde Peyġamber ḥażreti daḫı ḫātūnlardan ol ṣūretlü ḳızı suʾāl idicek Ḥażret-i Ebī Bekr ḳızı idügin ḫaber virdüklerinde Resūlu'llāh ṣalla**[17a]**'llāhu ʿaleyhi ve sellem[264] Ḥażret-i Ebī Bekr'i daʿvet idüp Ḥaḳ teʿālā'nuñ emrin ḫaber virüp nikāḥ itdiler. Ezvāc-ı muṭahharāt-ı Nebī ʿaleyhi's-selāmda andan ġayrınuñ firāşında vaḥy inmez idi.[265] Ezvācuñ ʿinde'llāhi ve resūlihi ulusı idi.[266] Ol ṣāḥib-i devletden mervīdür ki: Taḥḳīḳ Peyġamber ʿaleyhi's-selām "Mekke-i Mükerreme bir şehirdür ki **[A 21a]** Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā anı taʿẓīm idüp[267] ve ḥürmetini ululadı. Ve yirden bir nesne ḫalḳ itmezden biñ yıl evvel Mekke'yi ḫalḳ idüp melekler ile ḳapladı. Ve daḫı Mekke'yi Medīne-i Münevvere'ye ulaşdurup[268] Medīne'yi Beytü'l-Muḳaddes'e ulaşdurdı. Andan cümle yiri biñ yıl ṣonra bir ḫalḳla ḫalḳ eyledi" deyü buyurdı[269] dir. Ve daḫı rivāyet olundı ki: Vaḳtā kim Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām yire indi ise melekler ile ʿarş-ı ʿaẓīmi ṭavāf kendüyi fevt itdügine elem çeküp maḥzūn oldı ve ḥüzni ve ġamı ve bükāsı yaʿnī aġlaması artdı.[270] Ḥażret-i Ādem'üñ aġladuġına ḥatta[271] melekler aġladılar. Pes Ḥaḳ teʿālā cennet çadırlarından bir çadır indürüp Mekke-i Mükerreme'de Kaʿbe'yi ḫalḳ **[17b]** itmezden evvel Kaʿbe'nüñ yirine ḳodı. Ol çadır cennet yāḳūtlarından bir ḳırmızı **[A 21b]** yāḳūt idi. Ol çadırda cennet altunından üç altun ḳandīl var idi.[272] İçlerinde cennet nūrlarından nūr yalaburdı. Ḥālbuki rükn yaʿnī Ḥacer-i Esved ol vaḳt cennet yıldızlarından bir yıldız idi. Ol nūruñ żiyāsı Ḥarem-i Mekke olan mevżiʿa müntehā olmış idi. Pes ol vaḳt Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām Mekke'ye geldi ise Allāh teʿālā

[264] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ʿaleyhi's-selām A
[265] inmez idi: inmezdi A
[266] ulusı idi: ulusıdur A
[267] idüp: itdi A
[268] ulaşdurup: ulaşdurdı A
[269] deyü buyurdı: didi A
[270] +ḫattā a
[271] -ḫattā A
[272] var idi: vardı A

Mekke'yi Ḥażret-i Ādem içün ḫaymeyi melekler ile ḥıfẓ eyledi. Melekler daḫı Ḥaremu'llāh nihāyet bulduġı ʿalāmetlerüñ yirlerinde ṭurup yirüñ sākini ki anlar cinn ü şeyāṭīndür.[273] Cennetden bir şeyʾe baḳmaları lāʾıḳ[274] olmaduġıçün[275] ḥıfz u ḥırāset itdiler. (Eger müslim-i cinnüñ cennete duḫūlünüñ cevāzı ile iʿrāż olunursa anlaruñ duḫūlünüñ cevāzı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem zamānından berü şerīʿat-i muṭahharelerine naẓarandur. Ḥālā ḥüküm aña müterettibdür. Ṣadedde olan ʿadem-i cevāz Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmuñ cennetden ḫurūcı ḥīninde idi. Ol zamānda şerīʿat anuñ üzerine olduġı içün[276] olsun, ya maḳām ḳarīnesi ile ve menʿ olunmaları delāleti ile cinn-i maʿhūd yaʿnī kāfir-i cin dimek olsun deyü cevāb virmek mümkindür. Minhu) Zīrā cennetden bir şeyʾe baḳan kimesne içün cennet vācib olur. Cinn ü şeyāṭīn içün cennete duḫūl ise yoḳ. Anuñçün anlara ẕikr olunanları göstermeyüp ḥıfẓ itdiler. Ve ol ḫayme ḳatʿā zāʾil[277] olmadı. Ḥattā Ḥaḳ teʿālā ḥażreti, Ādem ʿaleyhi's-selāmı ḳabż itdi. Ve[278] ḫaymeyi kendüye refʿ **[18a]** itdi.

(مطلب: في تحديد حرم الشريف):

و روي أن اول من حد الحرم آدم عليه السلام خوفا من الشياطين فحفت به الملائكة على حدوده لمنع الشياطين ثم حدده إبراهيم عليه السلام، و جبرائل يري مواضعه ثم قصي، ثم أمر النبي عليه السلام كعب ابن اسد بذلك، ثم حدده عمر ثم عثمان ثم معاوية ثم عبدالملك بن مروان لما حج. وروى عبدالرحمن بن الحسن عن أبيه قال سمعت بعض أهل العلم يقول، لما خاف آدم عليه السلام على نفسه من الشيطان فأستعاذ بالله من ذلك، فأرسل الله تعالى ملائكة حفوا بمكة من كل جانب و وقفوا حواليها، فحرم الله سبحانه و تعالى الحرم من حيث كانت الملائكة.(و روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال:

---

[273] şeyāṭīndür: şeyṭānlardur A
[274] lāʾıḳ: lāyıḳ A
[275] olmaduġıçün: olmaduġı içün A
[276] olduġı içün: olduġıçün A
[277] zāʾil: zāyil A
[278] -ve A

قال رسول الله صلي الله عليه و سلم يوم فتح مكة إن هذا البلد حرمه الله تعالى يوم خلق السماوات و الأرض فهو حرام بحرمة الله الى يوم القيامة لا تعضد شوكته و لا ينفر صيده ولا يلتقط لقمته إلا من عرفها ولا يختلى خلاؤها إلإذخر. و في رواية إلا الإذخر و الثناء. منه.) قال أبو جعفر الهندي، و أتى مقدار الحرم من قبل المشرق لستة اميال، ومن الجانب الثاني اثني عشرميلا، قال صاحب المحيط وفيه نظر. فإن ذلك هو التنعيم. قريب من ثلاثة اميال ومن الجانب الثالث ثمانية عشر ميلا، ومن الرابع أربعة وعشرون ميلا. وحده المحرر (المواقيت فناء للحرم و الحرم فناء مكة و مكة فناء للمسجد الحرام و مسجد الحرام فناء لبيت الله المعظم، يعني المواقيت اطراف الحرم والحرم اطراف مكة المكرمة، ومكة اطراف المسجد الحرام، والمسجد الحرام اطراف بيت الله المعظم.منه.) من طريق المدينة دون التنعيم عند بيوت نفاربكسر النون وبالفاء **[18b]** على ثلاثة اميال من مكة، ومن طريق اليمن طرف إضات لبن ثنية، على وزن قناة و لبن بكسر اللام وبالموحدة على سبعة أميال، ومن طريق العراق على ثنية جبل المقطع على سبعة أميال، ومن طريق الجعرانة في شعب عبدالله بن خالد على تسعة أميال بالتاء قبل السين ومن طريق جدة منقطع الاعشاش على عشرة أميال، ومن طريق الطائف على عرفات من بطن وادي عرنة على سبعة أميال، كذا ذكره الأزرقي وجماعة، غير أن الأزرقي قال في حده من طريق الطائف احد عشر ميلا، و اكثرهم قالوا سبعة أميال، كذا ذكره في مناسك السروجي. (وفي قولهم نظر، لأن بين مكة و عرفات تسعة أميال كما صرحوا بذلك. وادي عُرنة متصل بعرفات حتى يقال أن محراب مسجد إبراهيم من وادي عُرنة، وغيره من المسجد من عرفات.منه.) (**مطلب: في بيت الله الحرام**) (هذه الرواية في الكشاف) و روي أن الله تعالى أنزل البيت ياقوتة من يواقيت الجنة، له بابان شرقي وغربي، وقال لآدم عليه السلام أهبطت لك ما يطاف به كما يطاف حول عرشي، فتوجه آدم من أرض الهند اليه ماشيا، وتلقته الملائكة فقالوا بَترَ حجك يا آدم، لقد حججنا هذا البيت قبلك بالفي عام، وحج آدم أربعين حجة من أرض الهند إلى مكة،**[19a]** على رجليه. رواه مجاهد عن ابن عباس رضي الله عنهما، فقيل لمجاهد يا أبا الحجاج ألا كان ركب، قال و أي

شيء يحمله، فوالله إن خطوته مسيرة ثلاثة أيام. وكان آدم عليه السلام وقف بعرفات وكانت حواء عليها السلام طلبته و قصدته من جدة.

(**مطلب : في تسمية عرفات و منى و يوم عرفة**) فالتقيا بعرفات يوم عرفة، فلما التقيا و تعارفا سمي ذلك الموضع عرفات. واليوم يوم عرفة، ثم انصرفا إلى منى فلما انصرفا اليه قيل لآدم عليه السلام تمنى فقال آدم عليه السلام أتمنى المغفرة و الرحمة، فسمي ذلك الموضع منى. فغفر ذنبهما وقبلت توبتهما ثم انصرفا إلى الهند ومات آدم عليه السلام فيه ودفن في مشارق الفردوس عند قرية هي اول قرية كانت في الأرض. كسفت عليه الشمس والقمر سبعة أيام ولياليهن. وقال ابن عباس رضي الله عنه لما كانت أيام الطوفان حمل نوح تابوت آدم عليه السلام في السفينة، فلما خرج منها دفنه ببيت المقدس،(تؤيد ذلك وصية آدم عليه السلام بأن يدفن في بيت المقدس لما مات، كما ستطلع عليها في باب بيت المقدس.منه.) كذا ذكره في العرائيس.

[19b] [A 24a] (Maṭlab: Fī taḥdīdi'l-Ḥarem[279] bi't-Türkī)

Ve[280] daḫı rivāyet olundu ki Ḥarem-i Mekke'yi evvel ḥaddidüp ġāyet ü nihāyet-i ḥāremi taʿyīn iden şeyāṭīn ḳorḳusından Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmdur.[281] Ādem taʿyīn itdügi ḥadler üzerine melekler Ḥarem'i ḳapladılar[282] şeyāṭīni Ḥarem'e duḫūlden menʿ içün. Andan ṣoñra belürsüz olup Ḥażret-i Cebrāʾīl maḥall-i ḥudūdın[283] göstermesi ile İbrāhīm ʿaleyhi's-selām taḥdīd itdi. Baʿdehū Ḳuṣāy ibn Kilāb Zührī bin Bekkār[284] *Kitāb-ı Neseb*'de ẕikr itdügi üzre hem Ḥarem'i taḥdīd ve hem Kaʿbe'yi binā itdi. Andan ṣoñra Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām Kaʿb bin Esed'e Ḥarem'i taḥdīde emr itdi. Ol taḥdīd idüp ṣoñra Ḥażret-i ʿÖmer andan Ḥażret-i ʿOs̱mān andan Muʿāviye andan ḥac

[279] taḥdīdi'l-Ḥarem: taḥdīd A
[280] -ve A
[281] Ādemʿaleyhi's-selāmdur: Ādem'dür A
[282] A nüshasında taḳdim tehir vardır ve Ḥı ve mim harfleriyle belirtilmişdir.
[283] ḥudūdın: ḥudūdı A
[284] Metinde Zührī gibi yazılan müellifin adı Zübeyr bin Bekkār olup *Cemheretü Nesebi Ḳureyş* adlı neseb kitabının sahibi olduğu düşünülmektedir.

itdükde ʿAbdülmelik bin Mervān taḥdīd itdiler -*rıḍvānu'llāhi teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīn*- Ve daḫı ʿAbdurraḥmān bin Ḥasan[285] babasından rivāyet itdi[286] ki baʿẕ ehl-i ʿilmi işitdüm dir ki: Vaḳtā kim Ādem **[A 24b]** ʿaleyhi's-selām nefsi üzerine şeyṭāndan ḳorḳdı ise ve Allāh teʿālāya şeyṭāndan istiʿāẕe idüp Allāh teʿālā daḫı **[20a]** melekler irsāl itdi ise melekler Mekke'yi her cānibden[287] ḳaplayup ve eṭrāfına ṭurdılar. Pes Ḥaḳ celle ve ʿalā daḫı melekler ṭurduġı yirden taḥrīm itdi. Yaʿnī Ḥarem-i Mekke'yi[288] taʿyīn itdi deyü buyurdı, dir.[289]

Ve Ebū Caʿfer Hinduvāni eydür: "Ḥarem-i Mekke'nüñ miḳdārı maşrıḳ ṭarafından[290] altı mīldür. Ve ikinci ṭarafından miḳdārı on iki mīldür. Ṣāḥib-i *Muḥīṭ*[291] eydür: "Bunda naẓar vardur. Yaʿnī cānib-i ṣānīnüñ on iki mīl olduġı maḥall-i baḥṣdür. Zīrā ol cānib Tenʿīm'dür. Ol ise üç mīlden yaḳındur" dir. Ammā bu ḥaḳīr dirin ki ṣāḥib-i Muḥīṭ'üñ kelāmında naẓar vardur. Zīrā cānib-i maşrıḳdan murād cānib-i ʿArafāt'dur. Andan cānib-i ṣānī Tenʿīm didükleri mevżiʿ degildür. Belki Ciʿrāne **[A 25a]** didükleri maḥaldür. Ol ise mā lā kelām Ebū Caʿfer didügi miḳdār vardur. Ve üçünci cānibden on sekiz mīldür. Ve dördünci cānibden yigirmi dört mīldür. Ve bu Ḥarem'üñ hadd-i muḳarreri Medīne yolından Tenʿīm didükleri maḥalden eḳal bir cemāʿatüñ evleri yanında Mekke-i Mükerreme'den üç mīl miḳdārıdur. Ve Yemen yolından ṭaġlar **[20b]** arasındaġı yoluñ Eḍāʾetü Libn[292]'i yaʿnī ṣu irkilecek yiri ṭarafıdur. Mekke'den yedi mīl olmaḳ üzredür. Ve bilād-ı ʿIrāḳ'a giden yoldan Ḥarem'üñ[293] ḥaddi Cebel-i Muḳattaʿ arasında olan yol üzerinden yedi mīl olmaḳ üzerinedür. Ve ʿAbdullāh bin Ḫālid

---

[285] Ḥasan: el-Ḥasan A
[286] +ol didi A
[287] cānibden: cānibinden A
[288] -Mekke'yi A
[289] -deyü buyurdı, dir A
[290] miḳdārı maşrıḳ ṭarafından: maşrıḳ ṭarafından miḳdārı A
[291] Ṣāḥib-i Muḥīṭ: Ṣāḥibü'l-Muḥīṭ A
[292] Yemen tarafında Ḥarem'in sınırıdır. Metinde Eḍātü Libn şeklinde ḳanāt vezninde verilmiştir.
[293] ḥaremüñ: Mekke ḥareminüñ A

vādīsindeki[294] Ciʿrāne didükleri yirüñ yolından Ḥarem'in miḳdārı ṭoḳuz mīl olmaḳ üzredür. Ve Cidde yolından Munḳatıʿu'l-aʿşāş didükleri yirdür. On mīl olmaḳ üzredür. Ve Ḥicāz'uñ ʿArafāt üzerine olan **[A 25b]** yolından Ḥarem'üñ[295] ḥaddi ʿUrene deresinüñ ortasından yedi mīl olmaḳ üzredür. Ezraḳī ve bir cemāʿat böylece ẕikr eyledi. İllā bu ḳadar var ki Ezraḳī Ṭāʾif yolından Ḥarem'üñ ḥaddi on bir mīl olmaġa ḳāʾil oldı. Ammā ekṡer-i ʿulemā yedi mīl olmaġa ḳāʾil oldı.[296] Ammā bu ḥaḳīr[297] tevfīḳe ḳāʾilin. Zīrā Ṭāʾif'üñ yolı müteʿaddiddür. Bir yolında olan ḥaddi bu miḳdār olmaḳ mümkindür. İllā meger ki maḥall-i iḫtilāf bir ola. Ol taḳdīrce taḥdīd taḳrībī olur, taḥḳīḳī olmaz. Her birisinüñ kelāmı taḳrīben vāḳıʿdur, deyü tevfīḳ mümkindür. *Menāsik-i Serūcī* de iḫtilāf-ı meẕkūrı eyle[298] ẕikr itdi. *Keşşāf*'da eydür: **[21a]** Rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Allāh teʿālā Beyt-i Şerīf'i cennet yāḳūtlarından bir yāḳūt oldugı ḥālde indürdi. Anuñ şarḳī ve ġarbī iki ḳapusı vardı. Andan Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāma "ʿArşımuñ eṭrāfında ṭavāf olunur gibi **[A 26a]** senüñ içün yire bir ṭavāf olunacaḳ nesne indürdüm" didi. Pes Ḥażret-i Ādem yüriyerek yayanca Hindüstān'dan Mekke'ye teveccüh itdi. Ve melekler gelüp Ḥażret-i Ādem'e buluşup "Ḥaccuñ mebrūr u mübārek olsun yā Ādem" didiler. Taḥḳīḳ biz bu beyti senden iki biñ yıl evvel ḥac ittük, didiler. Ve Ḥażret-i Ādem Hind'den Mekke'ye ḳırḳ kerre ayaḳları üzerine yüriyerek ḥaccitdi. Bunı Mücāhid, İbni ʿAbbās ḥażretlerinden rivāyet itdi. Ve Mücāhid'e dinildi ki: Yā ḥuccāc babası! Ḥażret-i Ādem hiç biner olmadı mı? Didi ki: Anı ne aṣıl nesne götürür? Ol Allāh ḥaḳḳīçün taḥḳīḳ her adımı üçer günlük yol idi.[299] Ve Ḥażret-i Ādem Mekke'ye geldükde ʿArafāt ṭaġında vaḳfeye ṭurdı. Ve Ḥażret-i Ḥavvā da **[21b]** Ādem ʿaleyhi's-selāmı arayup Cidde'den aña ḳaṣd **[A 26b]** itdi. Ve ʿArafāt'da yevm-i ʿarefede buluşdılar. Pes ikisi

---

[294] ki: olan A
[295] ḥaremüñ: ḥarem-i Mekke'nüñ
[296] oldı: oldılar A
[297] ḥaḳīr: faḳīr A
[298] eyle: eylece A
[299] yol idi: yoldı A

buluşup ve bilişdilerse ol mevżıʿa ʿArafāt ve ol güne ʿarefe deyü ad virildi. Andan ṣoñra Minā'ya gitdiler. Pes Minā'ya geldüklerinde Ādem ʿaleyhi's-selāma[300] dinildi ki: Temennī ve recā it. Ādem[301] daḫı maġfiret ve raḥmet temennī iderin, didi. Anuñ içün bu mevżıʿa da Minā deyü ad virildi. Ve ikisinüñ bile günāhı ʿafv olunup tevbeleri ḳabūl ḳılındı. Andan ṣoñra Hind'e gitdiler. Ve Ḥażret-i Ādem[302] fevt olup Meşārıḳu'l-Firdevs **[A 27a]** nām mevżıʿde bir ḳarye ḳatında ki ol ḳarye vech-i arżda evvel olan ḳarye idi. Anda defn olundı. Şems ü ḳamer yedi gün ve yedi gice üzerine ṭutuldı. Ve İbn-i ʿAbbās ḥażretleri[303] rivāyet itdi ki[304]: Vaḳtā kim eyyām-ı ṭūfān olduḳda Ḥażret-i Nūḥ, Ādem ʿaleyhime's-selāmuñ[305] tābūtun gemide götürüp gemiden çıḳduḳları vaḳt Ḥażret-i Nūḥ[306], Ādem ʿāleyhi's-selāmı[307] Beytü'l-Muḳaddes'de defn itdi. *ʿArāʾis* nām tefsīrde böylece z̲ikr itdi. *Raḥmetu'llāhi ʿaleyh raḥmeten vāsiʿa*.

[22a]و روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال أن آدم عليه السلام اول من سيق وصلى فيه وطاف به فكان البيت الشريف على الوجه المبيَن. (روي أن سفينة نوح عليه السلام لما طافت بأهلها الأرض كلها في ستة أشهر لا ستقر على شيء حتى أتت الحرم الشريف فطافت به أسبوعا وقد رفع الله البيت الذي كان يحجه آدم عليه السلام قبل الطوفان صيانة له من الغرق وهو البيت المعمور و خبأ جبريل عليه السلام الحجر الأسود في جبل أبي قبيس فلما طافت السفينة بالحرم الشريف ذهبت في الأرض تسير بهم حتى انتهى الجودي وهو جبل بأرض الهند بقرب من الموصل فأستقرت عليه فلم إستقرت السفينة على الجودي انتقص الماء بإذن الله. منه.) إلى أن رفعه الله تعالى أيام الطوفان إلى السماء السابعة فهو البيت المعمور. (**مطلب: في كيفية بناء إبراهيم ع.م. الكعبة الشريفة**): ثم إندرس من موضع البيت في

---

300 ʿaleyhis's-selāma: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāma A
301 +ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A
302 +ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A
303 +raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumā A
304 -ki A
305 ʿaleyhime's-selāmuñ: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ A
306 +ʿaleyhi's-selām A
307 ʿaleyhi's-selāmı: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmı A

الطوفان حتى بعث الله تعالى إبراهيم و إسماعيل عليهما السلام و أمر ببنائه و عرفه جبرائل عليه السلام مكانه فرفعا قواعده و روى أنه كان مؤسسا قبل إبراهيم فبني على ذلك الأساس. قيل بعث الله سبحانه و تعالى سحابة اظلته و نودي ابن على ظلها لا تزد و لا تنقص. قيل بناه من خمسة جبل طور سينا وطور زيتا ولبنان و الجودي و أسسه من حراء وكان إبراهيم عليه السلام يبني و إسماعيل عليه السلام يناوله الحجارة حتى إنتهى إلى موضع الحجر الأسود فقال إبراهيم لإسماعيل عليهما السلام آتيني بحجر اجعله علامة للناس لإبتداء الطواف.

[22b] مطلب: في حجر الأسود: فذهب إسماعيل عليه السلام و أتاه بحجر فقال إبراهيم عليه السلام لم أرد (أريد) هذا فأنطلق فأتاه بآخر فرده إلى الثالثة فجاءه جبرائل بالحجر من الجنة فوضعه في الركن فلما جاء إسماعيل عليه السلام و رآه قال لأبيه من أين لك هذا قال إبراهيم عليه السلام أتاني به من لم يكلني إلى حجرك فأنار شرقا و غربا ويمنا وشاما، فحرم الله الحرم حيث إنتهى نور الركن و إشراقه من كل جانب، وقيل قد أودعه جبريل عليه السلام أيام الطوفان جبل أبي قبيس فلما أتى إبراهيم عليه السلام وبنى الكعبة فتناوله إسماعيل عليه السلام الحجارة فإذا انتهى إبراهيم عليه السلام إلى موضع الحجر الأسود ناداه أبو قبيس أن لك عندي وديعة فخفض أبو قبيس فأنشق عنه و أخرجه وكان ياقوتة بيضاء من الجنة فلما لمسته الحُيّض في الجاهلية أسودّ. قيل من أجل هذا سمي الجبل أبا قبيس لأنه أقتبس منه الحجر. (و روي عن ابن عمر أنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول أن الركن و المقام ياقوتتان من يواقيت الجنة طمس نورهما لأضاء بين المشرق والمغرب. رواه الترمذي. منه.) وقيل هو إسم عابد كان فيه فلما مات ذلك العابد سمي أبو قبيس بإسمه رحمه الله.

[23a] [A 29a] (Maṭlab: Fī bināʾi İbrāhīm ʿa.m. el-Kaʿbete bi't-Türkī)

Ve daḫı İbn ʿAbbās ḥażretlerinden mervīdür ki taḥḳīḳ Ādem ʿaleyhi's-selām Beyt-i Şerīf'e sevḳ u hidāyet olunanuñ ve anda namāz ḳılup ve ṭavāf idenüñ evvelidür. Pes Beyt-i Şerīf yuḳaruda beyān olunduġı üzre ṭurup ʿibādet olunurdı. Ol zamāna dek ki

Ḥaḳ teʿālā eyyām-ı ṭūfān-ı Nūḥ'da yedinci göge ḳaldurdı. Meşhūr ol Beytü'l-Maʿmūr'dur. Andan ṣoñra ṭūfān-ı Nūḥ'da Beyt-i Şerīf'üñ yirinden nişān ḳalmayup belürsüz oldı. Ḥattā[308] Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri İbrāhīm ve İsmāʿīl ʿaleyhime's-selāmı gönderdi. Ve bināya emr itdi. Ve Ḥażret-i Cebrāʾīl beytüñ mekānını İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma bildürdi. Anlar daḫı Beyt-i Şerīf'üñ temellerini[309] ḳaldurdılar. Yaʿnī yapup yükseltdiler. Ve rivāyet olundı ki Ḥażret-i **[A 29b]** İbrāhīm'den evvel temeli ḳonulmış idi. Ol temelüñ üzerine binā olundı. Baʿżılar didi ki: Allāh sübḥānehu ve teʿālā bir bulut gönderdi. Mevżıʿ-i beyte gölge itdi. Ve Ḥażret-i İbrāhīm'e **[23b]** ol buluduñ gölgesi üzerine binā it, ziyāde vü noḳṣān itme deyü nidāʾ olundı, denildi. Ve Ḥażret-i İbrāhīm Beyt-i Şerīf'i beş ṭaġdan yapdı. Biri Ṭūr-i Sīnā'dur ki Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selām miʿrācı olan ṭaġdur. Sāḥil-i baḥre ḳarīb Mıṣr'dan Mekke'ye on merḥale miḳdārı yirdedür. Biri Ṭūr-ı Zeytā'dur ki Ḳuds-i Şerīf'dedür. Miʿrāc-ı ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmdur, deyü rivāyet olunur. Biri Cebel-i Lübnān'dur ki Cebel-i Şām'dandur. Bir günlük miḳdārı Dımaşḳ'a ḳarībdür. Biri Cebel-i Cūdī'dür ki Nūḥ ʿa.m.[310] baʿde'ṭ-ṭūfān üzerine mescid binā itdügi ṭaġdur. Bu Beyt-i Şerīf'i **[A 30a]** bu ṭaġlardan yapup temelini Ḥirā ṭaġından ḳodı. Ḥirā Mekke-i Mükerreme ṭaġlarından Minā ile Kaʿbe'nüñ mā-beyninde Minā'ya gidenüñ yesārına vāḳıʿ olur. Rükn-i Yemānī ṭarafında olan buyūt-ı Mekke'nüñ ekşerinden görinür. Ḫalḳ içinde şöhreti Nūr ṭaġı dimekledür. Ḥażret-i Risālet'üñ ṣadr-ı şerīflerini anuñ üzerinde şerḥ itmek rivāyet olunur. Bir ʿalāmet daḫı ḳonulmışdur. Ḫalḳuñ tamām-ı teveccüh idüp ve ziyāret itdüklerinüñ biridür. Bu ṭaġlardan Ḥażret-i İbrāhīm yapup **[24a]** Ḥażret-i İsmāʿīl ṭaş virürdi. **(Maṭlab: Fi'l-Ḥaceri'l-Esved)** Ḥattā Ḥacer-i Esved maḥalline geldükde Ḥażret-i İbrāhīm, İsmāʿīl ʿaleyhime's-selāma: "Baña bir ṭaş getür ḫalḳ içün ibtidā-i ṭavāfa nişān ḳılayın" didi. Pes Ḥażret-i İsmāʿīl gidüp bir

[308] -ḥattā A
[309] temellerini: temellerin A
[310] ʿa.m: ʿaleyhi's-selām A

ṭaş getürdükde İbrāhīm ʿaleyhi's-selām "Ben bu ṭaşı istemezün" diyicek Ḥażret-i İsmāʿīl gidüp bir ġayrısın getürdi. **[A 30b]** Pes İbrāhīm İsmāʿīl ʿaleyhime's-selāmı üçünciye gönderdükde Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām cennetden bir ṭaş getürdi. Rükn-i Esved yirine ḳodı. Ḥażret-i İsmāʿīl daḫı gelüp bu ḥaceri gördi ise babasına "Vu ḥacer saña ḳandan geldi" didi. İbrāhīm ʿaleyhi's-selām bunı baña[311] senüñ ṭaşıña muḥtāc itmeyen getürdi, deyü cevāb virdi. Pes bu ḥacer şarḳa vü ġarba ve Yemen ü Şām ṭaraflarına żiyā virdi. Ve Ḥaḳ teʿālā daḫı her ṭarafdan żiyā vü nūrı yetişdügi yiri Ḥarem-i Mekke ḳıldı. Ve baʿżılar taḫḳīḳ Ḥażret-i Cibrīl Ḥacer-i Esvedi Nūḥ ʿaleyhi's-selām ṭūfānında Ebū Ḳubeys ṭaġına emānet ḳodı. Pes **[24b]** İbrāhīm ʿaleyhi's-selām gelüp Kaʿbe'yi binā idüp Ḥażret-i İsmāʿīl ṭaş virdi ise ve daḫı Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Ḥacer-i Esved yirine müntehī oldı ise **[A 31a]** Ebū Ḳubeys ṭaġı Ḥażret-i İbrāhīm'e çaġırup taḫḳīḳ "Senüñ içün benüm yanımda emānet vardur" diyüp andan egilüp yarılup ḥaceri kendüden çıḳardı. Ḥālbuki ol ḥacer cennet yaḳūtlarından bir aḳ yāḳūt idi. Ḥażret-i İbrāhīm alup yirine ḳodıḳdan ṣoñra ḥāyiż ʿavratlar zamān-ı cāhiliyyetde istilām idüp yapışduḳlarında ḳararup ḥālen olan heyʾetine girdi. Bu ecilden ötüri cebele Ebū Ḳubeys deyü ad virildi, dinildi. Zīrā bu ṭaġdan Ḥacer-i Esved[312] muḳtebes ü ẓāhir oldı. Ve baʿżılar Ebū Ḳubeys bu ṭaġda ʿibādet ider bir ʿābid kimesnenüñ adı idi. Pes vaḳtā kim ol ʿābid vefāt itdi ise Ebū Ḳubeys ṭaġı ʿābidüñ ismi ile tesmiye olundı. "Tesmiyetü'l-maḥal bi'smi'l-ḥāl" ḳabīlinden olmış olur.

[25a] (**مطلب: في اصل الحجر الاسود**) و في الأزهار قيل أن الحجر الأسود كان في الإبتداء ملكا فلما خلق الله تعالى آدم عليه السلام زينه و أسكنه في الجنة و أباح له الجنة كلها الإ شجرة نهاه عنها وشرط منعه و أشهد ذلك الملك مؤكلا، على آدم عليه السلام حتى لا ينسى ذكر عهد ربه وكلما أراد أن

311 baña: beni A
312 A nüshasında takdim tehir vardır ve belirtilmiştir.

تأكل **[**يأكل**]** منها نهاه الملك فلما قدر الله تعالى أن يأكل منها آدم عليه السلام فطارت الحلل و أخرج من الجنة فلما رجع الملك وجده قد نقض عهد ربه فنظر الله تعالى إلى الملك بالهيبة فصار هو جوهرا أبيض فسودته الآن خطايا بني آدم. رواه الترمذي

وفيه نكتة لطيفة و فضيلة عظيمة وهي أن غيبوبة الملك لما كانت سببا لعصيان آدم عليه السلام و خروجه عن الجنة إلى الدنيا كانت صيرورته جوهرا أبيض في الجنة و خروجه عنها إلى الدنيا سببا لغفران ذنوب بني آدم في الدنيا. وعن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم أنه قال هذا البيت .

(مطلب: في البيوت التي في السموات و الأرضيين)

[25b] أحد أربعة عشر بيتا، سبعة في السماء إلى العرش و سبعة إلى تخوم الأرض ولكل بيت من أهل السماء و الأرض أن يعم هذا البيت و عن مجاهد رضي الله عنه أنه قال إن هذا الحرم حرم حذاه مافي السموات و الأرضيين. و أن هذا البيت رابع أربعة عشر بيتا في كل سماء و في كل أرض بيت و لو وقعن و قعن بعضهن عن بعض. وعن كعب رضي الله عنه أنه قال إن الكعبة بميزان البيت المعمور الذي في السماء السابع الذي تحجه ملائكة الله تعالى لو وقعت منهن أحجار لوقعت على بيت الله الحرام. وعن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما أنه قال إن الحرم كحرم في السموات السبع بمقداره من الأرض. وعن الحسن قال البيت بحذاء البيت المعمور و ما بينهما بحذائه إلى السماء السابع و ما أسفل منه بحذائه إلى الأرض السابع حرمه كحرم مكة المكرمة يعني مقدار حرم سائر البيوت التي في السموات و الأرضين كمقدار حرم مكة.

[26a] [A 32b] (Maṭlab: Fī aṣli'l-Ḥaceri'l-esved bi't-tercüme[313])

Ve daḫı *Ezhār* adlu kitābda dinildi ki taḥḳīḳ Ḥacer-i Esved ibtidāda bir melek idi. Pes Ḥaḳ teʿālā Ādem ʿāleyhi's-selāmı ḫalḳ itdi ise anı tezyīn idüp ve cennetde iskān

[313] Fī aṣli'l-Ḥaceri'l-esved bi't-tercüme: Fī beyāni'l-Ḥaceri'l-esved bi't-Türkī A

itdi. Ve cennetüñ küllīsin aña ḥelāl itdi. İllā bir aġacı helāl itmeyüp Ādem'i andan menʿ itdi. Ve ol melegi Ḥażret-i Ādem'üñ üzerine müvekkilen gözci ḳodı ki ḥattā rabbinüñ ʿahdinüñ ẕikrini unıtmaya. Ve her bār Ḥażret-i Ādem ol aġacdan yimek istedükde melek anı menʿ ide. Pes Ḥaḳ teʿālā Ādem ʿaleyhi's-selāmı ol aġacdan yimek taḳdīr itdi ise melek andan ġāʾib oldı. Ve Ḥażret-i Ādem ol aġacdan yidi. Andan ḥulleler uçup gidüp ve cennetden iḫrāc olundı. Pes melek dönüp geldi ise **[A 33a]** Ḥażret-i Ādem rabbinüñ ʿahdini naḳż itmiş buldı. Ve Ḥaḳ teʿālā ol melege heybet naẓarı ile naẓar idicek melek ḫavfından bir aḳ cevher oldı. Ve el-ān Ādem oġlanlarınuñ günāhları anı ḳarartdı. Tirmiẕī ḥażretleri böylece rivāyet itdi. **[26b]** Ve bunda vardur. Yaʿnī melek cevher-i ebyaż olup ve Rükn-i Kaʿbe'ye vazʿ olunmaḳda bir laṭīf nükte yaʿnī daḳīḳ maʿnā ve ulu fażīlet vardur ki ol nükte taḥḳīḳ melegüñ ġāʾib olması vaḳtā kim Ḥażret-i Ādem'üñ ʿisyānına ve cennetden dünyāya çıḳmasına sebeb oldı ise kendünüñ cevher-i ebyaż olup da cennetden dünyāya çıḳması Ādem oġlanlarınuñ günāhı maġfiret olunmaġa sebeb oldı. Yaʿnī Mekke'ye varup Rükn-i Kaʿbe'de buña istilām itse **[A 33b]** yaʿnī elin yüzin sürüp ve öpüp ve taḥiyyat ü tevḳīr itse günāhı maġfiret olunmaġa sebeb olur.

(Maṭlab: Fi'l-buyūti bi't-tercüme)

Ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan mervīdür ki: "Bu beyt on dört beytüñ birisidür. Yedisi semāda ʿarş-ı aʿẓam ḥażretine varınca ve yedisi yirdedür nihāyet-i arża varınca. Ve yir ü gök beytlerinden her birisi içün bu beyte şumūl vardur. Yaʿnī her birinden ʿaddolunmaḳ cāʾizdür" dir. Ve Ḥażret-i Mücāhid raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ bu Ḥarem-i Mekke bir şerīf ḥaremdür ki buña muḥāẕī ve muḳābildür, göklerde ver yirlerde olan ḥaremler. Ve taḥḳīḳ **[27a]** bu beyt on dört beytüñ dördüncisidür. Yaʿnī erbaʿate ʿaşerenüñ biridür. Her gökde ve her yirde bir beyt vardur. Eger bu beytler yıḳılup ve düşse biribiri üzerine düşer[314]. **[A 34a]** Yaʿnī tamām

[314] düşer: düşerdi A

biribirine muḥāẕī ve müsāvīdür, didi. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: "Taḥḳīḳ Kaʿbe yedinci gökde melāʾike ḥac itdükleri Beyt-i Maʿmūr'uñ berāberindedür. Eger bu semāvātda olan buyūtdan ṭaşlar düşse Beytu'llāhi'l-ḥarām üzerine düşerdi" didi. Ve Ḥażret-i ʿAbdullāh bin ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumādan[315] mervīdür ki: "Taḥḳīḳ Mekke-i Mükerreme'nüñ ḥaremi yaʿnī arżınuñ miḳdārı gökde olan beytlerüñ ḥaremlerinüñ miḳdārı gibidür. Büyük ve küçük degil cirmleri berāberdür didi. Ve Ḥażret-i Ḥasan'dan mervīdür ki: "Bu beyt Beytü'l-Maʿmūr berāberindedür. Ve ikisinüñ ortasında olan beytler yedinci göge varınca bu beytüñ berāberindedür. Ve bu beytden aşaġada olanlar da yedinci yire varınca girü bu beytüñ berāberindedür. Ve Mekke ḥaremi gibi ḥaremleri vardur", deyü buyurdı.

[27b](مطلب: في عدد بناء بيت الله الحرام وفي من بناه و دعوة إبراهيم عليه السلام الناس بالحج بأمر الله تعالى و في جوابهم له ع.م.):

إعلم أن الكعبة حرسها الله تعالى بُنيت سبع مرات الأولى بناء الملائكة على ما روى علي بن الحسين رضي الله عنهما او بناء آدم بنيه عليهم السلام على ما فيه الخلاف. الثانية بناها إبراهيم عليه السلام بعد الطوفان فلما فرغ من بنائها أمر الله تعالى أن يدعو الناس إلى الحج فصعد إبراهيم عليه السلام أبا قبيس وقيل صعد المقام و قال إن الله تعالى أمر ببناء بيت له، وقد بني إلا فحجوه فبلغ صوته الناس في أصلاب آبائهم وبطون أمهاتهم فأجابوا بقولهم لبيك فمن أجاب مرة حج مرة ومن أجاب مرتين حج مرتين وعلى حساب جوابهم يحجون. و اما من لم يجب دعوة سيدنا إبراهيم عليه السلام فلم يحج، ألا ترى أن كثيرا من الناس له إستطاعة بدنية و أموال كثيرة يموتون فيحرمون ولم يتيسر لهم الحج لعدم إجابتهم الدعوة. (وعن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال: جاء رجل إلى النبي عليه السلام فقال يارسول الله ما يوجب الحج قال الزاد والراحلة. رواه الترمذي وابن ماجه رضي الله عنهما. وعن أبي أمامة رضي الله عنه أنه قال قال

[315] ʿanhumādan: ʿanhdan A

رسول الله صلى الله عليه وسلم: من لم تمنعه من الحج حاجة ظاهرة أو سلطانا جابرا أو مرض حابس فمات ولم يحج فليمت إن شاء يهوديا و إن شاء نصرانيا. رواه الدارمي.منه.) و روي أن الله تعالى لما أمر إبراهيم عليه السلام أن يدعو الناس قال يارب كيف أبلغ دعوتي إليهم قال سبحانه وتعالى الدعوة منك والتبليغ منا، فالذي سبق.

[28a] له الفضل من ربه، حج وفضل على غيره. (وعن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا لقيت الحاج فسلم عليه وصافحه ومُره أن يستغفر لك قبل أن يدخل بيته فإنه مغفور. رواه أحمد رحمه الله. منه) وتشرف بزيارة بيته و نبيه، فالحمد لله الذي فضل كثيرا من عباده و أختاره لحج بيته و زيارته. الثالثة بنتها العمالقة (العمالقة من ولد عملاق بن لأود بن سام بن نوح عليهما السلام.منه.) وكان قد هدمت. و الرابعة بنتها بنو جُرهُم لما هدمت، والخامسة بنتها قريش وقد حضر النبي عليه السلام هذا البناء و كان ينقل معهم الحجارة، قيل لما أرادوا وضع الحجر الأسود تنازعوا في وضعه و طلب كل أن يضعه فاتفقوا على كل من دخل من الباب أولا فهو يضعه فكان أول من دخل منه النبي صلى الله عليه وسلم فقالوا له ضعه فأتى النبي عليه السلام الركن فقال لهم ضعوه في عبأة و ليحمل من كل طائفة منكم واحد في جوابه و أرفعوه إلىَ لأضعه ففعلوا ذلك و رفعوه اليه فأخذه و وضعه مكانه. **(مطلب: في الحطيم و إخراجه عن البيت)**: السادسة بناها عبدالله بن الزبير في خلافته على قواعد الخليل عليه السلام بمحضر من الناس و أدخل الحطيم فيها و ألصق العتبة بالأرض و جعل لها بابين شرقي و غربي وكان قد سمع قبل ذلك الحديث.**[28b]** و هو ما روي أن عائشة رضي الله تعالى عنها كانت نذرت أن فتح الله تعالى مكة المكرمة على رسوله أن تصلي في البيت ركعتين فلما فتحت مكة المكرمة أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم بيدها و أدخلها الحطيم و قال صلىَ هنا فإن الحطيم من البيت إلا أن قومك قصرت بهم النفقة فأخرجوه من البيت و لولا حِدثان عهد قومك بالجاهلية لنقضت بناء الكعبة و أظهرت قواعد الخليل عليه السلام و أدخلت الحطيم في البيت و ألصقت العتبة بالأرض و جعلت له بابين شرقيا و

غربيا و إن عشت إلى قابل لأفعلنَ ذلك فلم يعش ولم يتفرغ لذلك الخلفاء الراشدون حتى كان زمن عبد الله بن الزبير ففعل ذلك. فلما قتل كره الحجاج أن يكون الكعبة على ما فعله ابن الزبير فنقض بناء الكعبة و أعادها على ما كان في الجاهلية و أخرج الحطيم. وسبب الإخراج في الجاهلية أن قريشا تشاوروا في بناء البيت فقالوا إن لهذا البيت حرمة و أن الله تعالى طيب لا يقبل إلا الطيب من أموالكم فجمعوا الطيب من أموالهم فلم يبلغ كل البناء و قصرت النفقة فقصروا عن قواعد إبراهيم عليه الصلوة والسلام بهذا و أخرجوا بعض البيت و جعلوا في الحجر. (وهو الآن على ماشاهدناه محوط محدود على نصف دائرة خارج عن جدار البيت من جهة الشام تحت الميزاب و هو من البيت لكن ليس كله منه بل مقدار ستة أذرع وقيل سبعة أذرع سمي به الحطيم لأنه محطوم من البيت أي مكسور منه فعيل بمعنى مفعول و سمي الحجر لأنه حجر من البيت أي منع منه و سمي الحظيرة أيضا. صح.) و قد روي أنه عليه السلام قال لعائشة رضي الله تعالى عنها إن شئتِ أرأيتكِ القدر الذي أخرجوا من البيت حتى أن قومك لو أرادوا أن يبنوا لبنوه عليه فأراها نحوا من سبعة أذرع. **[29a]**

[A 37a] (Maṭlab: Fī ebniyeti'l-Kaʿbe)

Bil sen ki taḥḳīḳ Kaʿbe-i Şerīfe Ḥaḳ teʿālā anı ḥıfẓ ü ḥırāset itsün yedi kerre binā olundı. Evvelki bināsı ʿAlī bin Ḥüseyn ḥażretleri rivāyet itdügi üzre meleklerüñdür. Ya Ādem ʿaleyhi's-selāmuñ veyā oġullarınuñdur.[316] Bunda olan iḫtilāf üzre ikinci bināsı İbrahīm ʿaleyhi's-selām ṭūfāndan ṣonra yapdı. Pes İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Kaʿbe'nüñ bināsından ferāġat itdi ise Ḥaḳ sübḥanehu ve teʿālā İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma nāsı ḥacca daʿvet itmege emr itdi. Ḥażret-i İbrāhīm daḫı Cebel-i Ebī Ḳubeys'e çıḳdı. Baʿżılar maḳāma çıḳdı, didiler ve didi ki **[29b]** taḥḳīḳ Ḥaḳ teʿālā beytinüñ bināsına emr itdi. Ve ḥālbuki taḥḳīḳ binā da olundı. "İmdi āgāh u mütenebbih oluñ ve gelüp bu beyti ḥaccidüñ" deyü nidā itdükde Ḥażret-i İbrāhīm'üñ **[A 37b]** ṣavtı babaları billerinde ve

[316] oġullarınuñdur: oġlanlarınuñdur A

anaları ḳarınlarında ḫalḳuñ semʿine vāṣıl oldı. Ve "*lebbeyk*" dimeleri ile cevāb virdiler. Pes şol kimesne ki bir kerre "lebbeyk" didi bir ḥaccitdi. Ve iki kerre "*lebbeyk*" didi iki ḥaccitdi. Ve her ne ḳadar "*lebbeyk*" didilerse ol ʿaded ḥac müyesser olup ḥaccideler. Ammā şol kimesne ki bizüm ulumuz Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām daʿvetine[317] cevāb virmedi, aña ḥac müyesser olmaz. Görmez misin ki nāsdan çoḳ kimesnenüñ ḳudret-i bedeniyyeleri var[318] ve emvāl-i keşīraları var olurlar, ḥaccitmekden maḥrūm olurlar. Ve[319] anlar içün ḥac müyesser olmaz Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām daʿvetine cevāb virmedükleri içün. Ve daḫı rivāyet olundı ki taḥḳīḳ Ḥaḳ teʿālā İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma nāsı daʿvet itmek emr itdi ise "Yā Rab daʿvetimi nāsa ne ṭarīḳle yetişdüreyin" didi. Ḥaḳ teʿālā **[A 38a]** daḫı[320] **[30a] "**Çaġırmaḳ senden, ṣavtuñ yetişdürmek bizden" didi. Pes şol kimesne ki anuñ içün Rabbinden faẓl ü iḥsān sābıḳ ve geçmiş ola. Yaʿnī ḫīn-i nidāda Ḥaḳ teʿālā işitdürüp "lebbeyk" didürmiş[321] ola. Ol kişi ḥaccidüp itmeyenüñ üzerine tafḍīl olundı. Ve Beyt-i Şerīf'in ve Peyġamber'in ziyāretle şeref buldı. Pes ḥamd ü şenā şol Allāh içündür ki ḳullarından çoḳ kimseyi tafḍīl idüp ve Beyt-i Şerīf'in ḥacc ü ziyārete iḫtiyār itdi. Üçünci bināsı yıḳılmış olmaġın ʿAmāliḳa yaʿnī Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ oġlı Sām'ıñ oġlı ʿAmlīḳ'üñ evlādındandur ki memleketlere ṭaġılmışlardur, anlaruñ binā itdükleridür. Dördünci bināsı Cürhüm oġullarınuñdur. Anlar Ḥażret-i İsmāʿīl aṣḥābıdur. Yıḳıldukda anlar binā itdiler. Beşinci bināsı ṭāyife-i Ḳureyş binā itdiler. Ḥālbuki Peyġamber ḥażretleri **[A 38b]** taḥḳīḳ bu bināya ḥāżır oldı. Ve bile ṭaş ṭaşıyup virürdi. Vaḳtāki Ḥacer-i Esved'i yirine ḳomaḳ istedilerse ḳomasında münāzaʿa vü ḫuṣūmet itdiler. Cümlesi "Ḥaceri maḥalline **[30b]** ben ḳorın" didi. Eyle olıcaḳ ittifāḳ her kim ḳapudan evvel girürse ol ḳosun deyü ittifāḳ itdiler. Ve ḳapudan

---

[317] ʿaleyhi's-selām daʿvetine: ʿaleyhi's-selāma A
[318] -var A
[319] -ve A
[320] -daḫı A
[321] didürmiş: dimiş A

evvel giren Ḥażret-i Peyġamber oldı. Pes anlar Peyġamber ʿaleyhi's-selāma "Ḥaceri sen yirine ḳo" didükleri içün Ḥażret daḫı Rükn-i Esved'e gelüp bunlara: "Ḥaceri bir ʿabāya ḳoñ ve sizden her ṭāʾifeden bir kimesne eṭrāfına yapuşup götürsin ve baña ḳaldursun. Ben anı yirine ḳoyayın" didi. Anlar daḫı eyle idüp Ḥażret-i Peyġamber'e ḳaldurdılar. Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām daḫı alup yirine ḳodı. Ḥażret-i Peyġamber bu vech üzre vażʿında bir nükte-i laṭīfe vardur. Nükte budur ki **[A 39a]** evvelā cenāb-ı ʿālīlerinde olan aḫlāḳ-ı ḥamīdeyi[322] ve ḥüsn-i tedbīri ve ʿilm-i şerīfleri ġayrlara[323] ġālib olduġını beyāndur. Şāniyen Ḳureyş'üñ baʿżısınuñ Peyġamber'üñ ḳomasına rıżāları olmaduġından ġayrı kendüler ḳomamaḳ lāzım geldügine ḫāṭırları meksūr idi. Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi's-selām bu vech üzre idicek kendüler bile ḳomaḳ muḳarrer olup merkūzları mürtefiʿ olup belki Ḥażret-i Peyġamber'e nevʿ-i **[31a]** meyl ḥāṣıl oldı. Ḳalblerini ceẕb idüp ve nicesi mühtedī daḫı oldı. Altıncı bināsı müslimānlar maḥżarında Ḥażret-i İbrāhīm ḳavāʿidi üzre zamān-ı ḫilāfetinde ʿAbdullāh bin ez-Zübeyr binā eyledi.

Ve ḥaṭīmi Beyt-i Şerīf'e idḫāl idüp ve eşigin yire ulaşdurdı. Ve şarḳı ve ġarbı iki ḳapu itdi. Ḥālbuki bu binādan evvel Kaʿbe ḥaḳḳında olan ḥadīṯ-i şerīfi işitdi idi. Ḥadīṯ **[A 39b]** rivāyet olunan şeydür ki **(Maṭlab: Fī aḥvāli'l-ḥaṭīm bi't-tercüme[324])** taḥḳīḳ Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu ʿanhā neẕr itmiş idi ki eger Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Mekke-i Mükerreme'yi Resūl'i üzerine feṯḥ iderse beytüñ içinde iki rekʿat namāz ḳıla. Pes Mekke-i Mükerreme'yi feṯḥ itdükde Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[325] Ḥażret-i ʿĀʾişe'nüñ raḍıya'llāhu teʿālā[326] ʿanhā eline yapuşup ḥaṭīme idḫāl itdi. Ve "ḥaṭīmüñ içinde namāz ḳıl[327]. Zīrā ḥaṭīm daḫı Beyt-i Şerīf'dendür. İllā bu ḳadar var ki senüñ ḫışımlarıñuñ māl-i ṭayyibleri yetişmemegin mekān-ı Beytüñ bir miḳdārın bulup

---

[322] ḥamīdeyi: ḥamīde A
[323] ġayrlara: ġayrılara A
[324] -bi't-tercüme A
[325] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ʿaleyhi's-selām A
[326] -teʿālā A
[327] +didi A

ṭaşra ḳoyup bu ḳadarını binā itdiler. **[31b]** Eger senüñ ḳavmiñüñ zamānları cāhiliyyete ḳarīb olup ḥādiṯü'l-ʿahd olmayup fitne iḫtimāli olmasa Kaʿbe'nüñ bināsın bozup ḳavāʿid-i Ḫalīl ʿaleyhi's-selāmı[328] iẓhār iderdüm. Ve ḥaṭīmi Beyt-i Şerīf'e idḫāl iderdüm. Ve eşigi yire ulaşdurırdum. Ve şarḳī ve ġarbī iki ḳapu iderdüm. Eger gelecek yıla ṣāġ olursam elbette bunı böyle iderüm" deyü buyurdılar. Ḥikmet-i İlāhiye sene-i ātiyeye **[A 40a]** dek dār-ı beḳāya rıḥlet itdiler. Ve ḫulefā-i rāşidīn sāʾir meṣāliḥ-i dīniyye ve aḥvāl-i mühimmeden ḫalāṣ olup vech-i mübeyyen üzre Kaʿbe'yi yapmaġa elleri digüp fırṣat bulamadılar. Ḥattā ʿAbdullāh ibni'z-Zübeyr zamānı oldı. Ol Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurduġı üzre binā itdi. Pes ʿAbdullāh bin ez-Zübeyr ḳatl olundı ise Ḥaccāc Kaʿbe, İbni'z-Zübeyr bināsı üzre olmasın mekrūh görüp bozdı. Girü zamān-ı cāhiliyyetde oldugı üzre binā itdi. Ve ḥaṭīmi kesr idüp girü ṭaşra ḳodı. Ammā zamān-ı cāhiliyyetde ṭaşra ḳomanuñ sebebi bu idi ki taḥḳīḳan ṭāʾife-i Ḳureyş Kaʿbe'yi yapmaḳda müşāvere[329] itdiler. Ve taḥḳīḳ bu beytüñ **[32a]** ḥürmeti vardur. Ve taḥḳīḳ Allāh sübḥānehu ve teʿālā ṭayyibdür, ḳabūl itmez illā[330] ṭayyibi ḳabūl ider, didiler. Daḫı māllarından ḥelāl olanı cemʿ itdüklerinde cümle bināya yetişmedi. Nafaḳa eksik gelicek ḳavāʿid-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmdan[331] eksik binā itdiler. Ve baʿż-ı Beyt'i çıḳarup ḥicrde yaʿnī Kaʿbe'nüñ bir ṭarafında ḥaṭīm didükleri **[A 40b]** yirde ḳıldılar. Ve ḥālbuki rivāyet olundı ki taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[332] Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıya'llāhu ʿanhāya "Eger dilerseñ Beyt-i Şerīf'den iḫrāc olunan ne miḳdārdur saña göstereyin ḥattā ḳavmüñ yapmaḳ isterlerse anuñ üzerine yapsunlar" diyüp yedi ẕirāʿ ḳadar yiri Resūlu'llāh ḥażretleri[333] Ḥāżret-i ʿĀʾişe'ye gösterdi. Ol el-ān biz müşāhede itdügimiz üzre altun oluġ altında nıṣf-ı dāyirede divār çekilmişdür. Lākin Beytden olan

---

[328] Ḫalīl ʿaleyhi's-selāmı: Ḫalīl'i A
[329] yapmaḳda müşāvere: yapmaġa müşāveret A
[330] +māllarınızdan A
[331] İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmdan: İbrāhīm'den A
[332] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ʿaleyhi's-selām A
[333] -ḥażretleri A

cümlesi degil altı ẕirāʿ baʿżılar yedi ẕirāʿ miḳdārıdur, didiler. Ḥaṭīme ḥaṭīm dinildügi beytden maḥṭūm olduġıçündür. Yaʿnī andan meksūr olduġıçün didiler. Ḥicr daḫı didiler beytden maḥcūr yaʿnī memnūʿ olduġıçün (ḥaẓīre daḫı dinildi. Zīrā ḥaẓīr maḥẓūr dimekdür. Maḥẓūr ise memnūʿa dirler. Yaʿnī beytden maḥẓūr u memnūʿdur dimek olur. Ve bir daḫı ḥaẓīra[334] alçaḳ divāra dirler bu maḥallüñ ise divārı ġāyet ile alçaḳdur. Añа bināʿ dinilmiş ola. Ṣaḥ)[335]

[32b] (**مطلب: في قدر بناء الكعبة طولا و عرضا في هذا اليوم) السابعة:** بناها الحجاج الثقفي كما ذكرنا آنفا وذلك البناء الموجود اليوم و طولها في السماء سبعة و عشرون ذراعا و عرضها بين الركن الأسود و الركن الشامي خمسة و عشرون ذراعا، وبين الركن اليماني والغربي كذلك، وبين اليماني والأسود عشرون ذراعا، وبين الشامي و الغربي أحد و عشرون ذراعا، فأعتبروا أيها الإخوان. من حكمة هذا البنيان في إختلاف الزمان من عجائب صنع الله المنان، يمنع و يعطي في بعض الأوان، فإن الحجاج الثقفي جاء في المرة الأولى بمكة المكرمة و رمى على إبن الزبير بحجارة المنجنيق والنيران، حتى تعلقت بأستار الكعبة و أشتعلت فجاءت سحابة من نحو جدة مرتفعة يُسمع منها الرعد و يُرى فيها البرق و استوت فوق البيت و أمطرت فما جاوز مطرها البيت وموضع الطواف فاطفأت النار و سال الميزاب في الحجر ثم عدلت إلى أبي قبيس فرمت بالصاعقة و أحرقت المنجنيق و أمسك الحجاج **[33a]** عن القتال.(**مطلب: في قلع الحجر الأسود ونقله الى البلاد**): ثم بعد ذلك جاء أبو ظاهر القرامطي مكة المكرمة و قلع الحجر الأسود والباب و أصعد رجلا من أصحابه ليقلع ميزاب الرحمة فتردى و مات فأخذ أبو ظاهر أموال أهل مكة و الحُجاجَ و أنصرف ومعه الحجر الأسود فلما وصل إلى الكوفة علق الحجر الأسود على الأسطوانة السابعة من جامع الكوفة من الجانب الغربي ظنا من أن الحج ينتقل إلى الكوفة ثم حمل إلى هجرة سنة سبع

[334] ḥaẓīra: ḥaẓīr A
[335] Bu bölüm A nüshasında metin içinde yer almaktadır.

عشرة و ثلاثمائة و بقي عند القرامطة ثمانيا و عشرين سنة وقيل إثنين وعشرين سنة إلا شهرا و كان الأمير بحكم التركي بذل فيه خمسين الف دينار ليرده فلم يقبلوا وقالوا أخذناه بأمر ولا نرده إلا بأمر وقيل إن أبا ظاهر باعه من المقتدر بالله بستين الف دينار و أعيد إلى موضعه من البيت في خلافة المطيع بالله لخمس خلون من ذي الحجة سنة تسع وثلاثين و ثلاثمائة، وكم مرة أزيل من موضعه ورده الله اليه وسيقلع في آخر الزمان و يخرب كعبة الرحمن. **[33b]** فلما أخذه القرامطي هلك تحته أربعون جملا و لما أعيد إلى مكة أنقد على نقيوة اعجف إلى مكة و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال إني لأعرف حجرا بمكة كان يسلم علي قبل أن أبعث و إني لأعرفه الآن قيل إنه الحجر الأسود وقيل غيره و المشهور عند أهل مكة غيره و هو في زقاق في جدار يقال له سوق الحجر يسلمون عليه ويتبركون به و يدعون عنده و يسئلون الحاجات. عن مجيب الدعوات. **(مطلب: في كسوة الكعبة)**: (قال النبي عليه السلام قبل أن أبعث لأن كل الأحجار كان يسلم على النبي عليه السلام بعد كونه مبعوثا لما روي عن علي رضي الله عنه أنه قال كنا بمكة فخرجنا مع رسول الله إلى بعض نواحيها فلم نمر بشجرة و لا حجر إلا قال السلام عليك يارسول الله إلى هنا لفظه قيل هذا مجاز معناه كنا نشاهد نبوته عليه السلام بحيث لو كان للجمادات لسان لشهدت بها وسلمت عليه، عليه السلام و قيل حقيقي بأن يخلق الله تعالى فيها حيوة و نطقا معجزة له صلى الله عليه وسلم كما أن إحياء الموتى معجزة لعيسى عليه السلام بل إحياء الجمادات أقرب و أقوى وموافق بعادة الله تعالى .منه) و أما القول في كساء الكعبة الشريفة فأول من كساها تُبَع ثم كساها الناس في الجاهلية ثم كساها النبي صلى الله عليه وسلم ثم أبو بكر ثم عمر ثم عثمان عليهم رضوان الله الملك المنان. و كساها معاوية و ابن الزبير من الديباج ثم كان المأمون يكسوها ثلث مرآت الديباج الأحمر يوم التروية و التباطي اول رجب والديباج الأبيض سابع عشرين شهر رمضان ثم كساها كثير من الملوك و السلاطين الماضية في الإسلام و الدين إلى أن استقر في كسوتها اليوم كساهم الله تعالى في الجنة الحلل بلا من ولا لوم.

[34a] [A 43a] (Maṭlab: Fī[336] ḳadri bināʿi'l-Kaʿbeti'ş-Şerīfe bi't-tercüme[337])

Yedinci bināsını Ḥaccāc-ı Ṣeḳafī binā itdi. Nitekim yaḳında ẕikr itdük ol binā ḥālā mevcūd olan binādur. Ḥālbuki Kaʿbe'nüñ göge yuḳaru ṭūli yigirmi yedi ẕirāʿdur. Ḥacer-i Esved rükni yaʿnī köşesi ile Rükn-i Şāmī arası yigirmi beş ẕirāʿdur. Rükn-i Yemānī ile Rükn-i Ġarbī arası daḫı anuñ gibidür. Ve Rükn-i Yemānī ile Rükn-i Esved arası yigirmi ẕirāʿdur. Ve Rükn-i Şāmī ile Ğārbī arası yigirmi bir ẕirāʿdur. Pes ya ḳarındaşlar iḫtilāf-ı zamānda bu binānuñ ḥikmetinden ʿibret ü naṣīḥat aluñ ki minnet idici ve ziyāde minnet ḳabūl idici Allāh teʿālānuñ ʿacāyib-i sunʿundandur. Baʿż zamānda menʿ ve baʿż evānda iʿṭā vü iḥsān ider. Zīrā Ḥaccāc-ı Ṣeḳafī evvel bir kerre Mekke-i Mükerreme'ye geldi. Ve İbn-i Zübeyr'üñ[338] üzerine mancınıḳ ile ṭaş ve āteş atdı. Ḥattā Kaʿbe-i Mükerreme'nüñ **[A 43b]** ortasına ulaşup ve yalıñlanduġı[339] gibi Cidde cānibinden bir yüksek bulut geldi. Andan ṣavt işidilür ve berḳ görinür. Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan rivāyet **[34b]** olundı ki: "Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā buludı, ḫalḳ itdükde aḥsen-i nuṭḳ ile nuṭḳ ve ecmel-i ḍıḥk ile ḍıḥk ider de nuṭḳı raʿd olur ve ḍıḥki berḳ olur" deyü buyurur. Andan ol bulut Beyt-i Şerīf'üñ üzerine berāber olup yaġmur yaġdurdı. Henüz yaġmurı Beyt-i Şerīf'e ve mevżiʿ-i ṭavāfa geçmedin āteşi söndürüp altun oluġı ḥicre yaʿnī ḥaṭīm didükleri yirüñ içine aḳıtdı. Andan ṣoñra dönüp Cebel-i Ebī Ḳubeys'e gitdi. Ve bir āteş atup mancınıġı iḫrāḳ idüp ve Ḥaccāc'ı ḳıtāl ü cenkden alıḳodı.

Andan ṣoñra Ḳarāmiṭa bir ṭāʾifedür. Mekke-i Mükerreme'den bādiyeye çıḳup ḳuṭṭāʿ-i ṭarīḳ[340] oldılar. Baʿżılar ḳatında **[A 44a]** revāfiżden bir ḳavimdür. Anlardan Ebū Ẓāhir Ḳarāmiṭī[341] Mekke-i Mükerreme'ye gelüp Ḥacer-i Esvedi[342] ve Beyt-i Şerīfüñ

---

[336] + beyāni A
[337] bi't-tercüme: bi't-türkī A
[338] İbn-i Zübeyr'üñ: İbni'z-Zübeyr'üñ A
[339] yalıñlanduġı: yalıñladuġı A
[340] ḳuṭṭāʿ-i ṭarīḳ: ḳuṭṭāʿi'ṭ-ṭarīḳ A
[341] Bu isim DİA'da Ebu Ṭāhir Cennābī olarak geçmektedir.

ḳapusını ḳoparup ve aṣḥābdan bir kimesneyi altun oluġı ḳoparmaḳ içün Beyt-i Şerīfüñ üzerine çıḳardı. Derʿakab ol şaḫṣ yire düşüp öldi. Hemān Ebū Ẓāhir ehl-i Mekke'nüñ mālların ve ḫuccācı alup gitdi. **[35a]** Ve Ḥacer-i Esved kendüyle bile idi. Eyle olıcaḳ Kūfe'ye vāṣıl olduġı vaḳt ḥac Kūfe'ye naḳl olunmaḳ ẓannı ile Kūfe cāmiʿinüñ cānib-i ġarbīsinde yedinci diregüñ üzerine aṣa ḳodı. Andan ṣoñra Hecer[343] nām şehre götürtdi[344]. Üç yüz yigirmi yedinci senesinde idi[345]. Ve yigirmi sekiz yıl Ḳarāmiṭa yanında ḳaldı. Ve baʿżılar yigirmi iki yıldan bir ay eksik didiler. Ḥālbuki bir Türk begi girü yirine redditmek içün elli biñ **[A 44b]** altun ṣarf idecek olup ḳatʿā ḳabūl itmediler. "Biz anı emirle[346] alduḳ redditmezüz illā emirle reddiderüz" deyü cevāb virdiler. Ve baʿżılar didiler ki Ebū Ẓāhir, Muḳtedir-Bi'llāh nām emīre altmış biñ altuna ṣatdı. Ve hicretden üç yüz otuz ṭoḳuz senesinüñ ẕi'l-ḥiccesinden beş gün ḳala Muṭīʿ-Bi'llāh nām begüñ ḫilāfetinde girü evvelki yirine iʿāde olundı. Ve ḳaç kerre bu ḥacer-i mübārek yirinden giderilüp Ḥaḳ teʿālā girü yirine redditdi. Ve yaḳında āḫir zamānda ḥacer-i mübārek ḳalʿ olunur. Ve Kaʿbe-i Raḥmān taḫrīb olunur. **[35b]** Ve vaḳtā kim Ḳarāmiṭī aldı ise ḥacer-i mübāreküñ altında ḳırḳ deve helāk oldı. Ve Mekke'ye iʿāde olundı ise bir arıcaḳ nāḳacigüñ üzerinde Mekke'ye getürilüp ḫalāṣ olundı. Ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan **[A 45a]** mervīdür ki: (Bu ḥadīsüñ rāvīsi Ḥażret-i Müslim ol Cābir bin Semüre raḍıya'llāhu ʿanhumdan rivāyet itdi. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem baʿs olunmadın evvel benüm üzerime selām iderdi, deyü buyurdı. Zīrā baʿs olunduḳdan ṣoñra cemīʿ aḥcār aña selām iderdi. Zīrā Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olunandan ötüri ki Ḥażret-i ʿAlī: "Biz Mekke'de olduġımuzda Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ile Mekke'nüñ baʿż-ı cevānibine çıḳduḳ. Bir aġacı ve bir ṭaşı

---

[342] Esvedi: Esved A
[343] Şehrin adı Hecer olup her iki nüshada da Hecere şeklinde geçmektedir.
[344] götürtdi: götürdi A
[345] -idi A
[346] emirle: emriyle/emrile A

geçmedük illā 'Es-selāmu ʿaleyke yā Resūla'llāh' didi, deyü buyurdı. Bu rivāyet olunanuñ maʿnāsında iḫtilāf olundı. Baʿżılar mecāzdur şecerüñ ve ḥacerüñ nuṭḳı ḥaḳīḳī degildür ve dileme maʿnāsı biz Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ nübüvvetin ile müşāhede iderdük ki eger cemādātuñ yaʿnī cansuz olanlaruñ ḥayāt ve lisānları olsa nübüvvetine şehādet idüp peyġamberüñ üzerine selām virürlerdi, dimekdür didiler. Ve baʿżılar ḥaḳīḳīdür. Lisān-ı ḥaḳīḳī ile söyleyüp selām itdiler, didi. Zīrā şeref-i risāletden baʿīd degildür. Ḥaḳ celle ve ʿalā aḥcār u eşcārlarda Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāma muʿcize içün ḥayāt ve nuṭḳ ḫalḳ itsün, Ḥażret'e muʿcize olsun nitekim meyyiti iḥyāʾ itmek Ḥażret-i ʿĪsā ʿa.m. muʿcize olduġı gibi. Belki cemādāt iḥyāsı daḫı yaḳīn ü ḳavīdür ki cümle ḥayātuñ evveli cemādātdur. Ve ʿādetu'llāh da cemādı iḥyā itmekdür. Ve baʿde'l-mevt dünyāda meyyiti iḥyā degildür. Aña daḫı muvāfıḳ u münāsibdür ve hem cümle-i eflāk ḥürmetine ḫalḳ olunan sulṭāna birḳaç ṭaş ve aġac nuṭḳı mecāza maḥmūl olmaḳ müstaġreb ü müstebʿaddür. Minhu.)[347]

"Taḥḳīḳ ben[348] Mekke'de bir ṭaş bilürin baʿs olunmamdan evvel benüm üzerime selām iderdi. Ve taḥḳīḳ ben anı şimdi daḫı bilürin" deyü buyurdılar. Baʿżılar didi ki o Ḥacer-i Esveddür. Baʿżılar ġayrıdur, didiler. Ḥālbuki ehl-i Mekke ḳatlarında Ḥacer-i Esvedüñ ġayrıdur. O sūḳu'l-ḥacer dirler bir soḳaḳda bir dīvāruñ yüzünde ẓāhirdür. Esāsına ḳarīb dīvār üzerine binā olunmışdur. Nās selām virüp anuñ ile teberrük iderler ve yanında duʿā iderler ve duʿālar ḳabūl idiciden ḥācetler dilerler, dinildi.[349]

(Maṭlab: Fī kisveti'l-Kaʿbete)

Ammā Kaʿbe'nüñ kisvesi ḥaḳḳında ḳavl budur ki evvel Tübbaʿ nām melik kisveledi. Andan ṣoñra zamān-ı cāhiliyyetde ḫalḳ kisveledi. Andan ṣoñra Ḥażret-i

[347] Bu derkenar sadece H nüshasında bulunmaktadır.
[348] -ben A
[349] -dinildi A

Risālet ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem[350] kisveledi. Andan Ebū Bekr ve ʿÖmer ve ʿOṯmān **[36a]** melik-i Mennān olan Allāh ve Sübḥān ḥażretinüñ[351] rıżāsı anlaruñ üzerine olsun, **[A 45b]** anlar kisvelediler.[352] Ve daḫı Ḥażret-i Muʿāviye ve İbn Zübeyr dībācdan yaʿnī aṭlasdan kisvelediler. Andan yılda üç kerre Meʾmūn nām melik kisveler oldı. Yevm-i terviye ki ẕi'l-ḥiccenüñ sekizinci günidür. Ḳırmızı aṭlasdan ve receb ayınuñ evvelki güninde ḳubātī ki ol ṭāʾifeye mensūb bir cins kisvedür andan ve ramażān ayınuñ yigirmi yedinci güni aḳ aṭlasdan kisvelerdi. Andan soñra mülūk ü selāṭīn ki İslām ü dīnde olduḳları ḥālde āḫirete rıḥlet itmişlerdür. Anlardan çoḳ kimesne kisveledi. Şimdiki olan kisvesinde[353] ḳarār idince Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā ḥażretleri Mekke-i Mükerreme'yi kisveliyen müslimānları cennet-i aʿlāsında ḫulleler ile minnet ü levm itmeksizin faẓl ü keremi ve luṭf u iḥsānından kisveleyüp ecr ü ʿivażlar rūzī vü erzānī ḳılsun. Āmīn.

[36b](**مطلب: في تذهيب الكعبة**): و اما القول في تذهيب الكعبة حرسها الله تعالى فإن الوليد بن عبدالملك بعث إلى خالد بن عبد الله القسري بمكة ستة و ثلاثين الف دينار فجعل على بابها صفائح الذهب و على ميزابها و على الأساطين التي في بطنها وعلى الأركان و هو اول من ذهَب البيت في الإسلام. ولما رق ما على الباب بعث محمد بن الرشيد ثمانية عشر الف دينار فجعلت صفائح على الباب مع ما كان فيه. والصفائح التي هي عليه اليوم و المسامير وحلقتا الباب والعتبة التي على الباب من الذهب ثلاثة وثلاثون الف مثقال. و جميع ما فيها من الرخام الأخضر والأحمر و الأبيض من عمل الوليد و هو أول من زخرف المساجد و كان عبدالله بن الزبير يجمر الكعبة الطيب في كل صلوة و أجرى الزيت لقناديل المسجد من بيت المال كذا ذكره الأزرقي. (**مطلب: في مقام إبراهيم ع.م.**) و أما القول في مقام إبراهيم

[350] ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem: ʿaleyhi's-selām A
[351] ḥażretinüñ: ḥażretlerinüñ A
[352] kisvelediler: kisveledi A (ler eki sonradan eklenmiştir)
[353] kisvesinde: kisvesine A

عليه السلام فقيل هو الكرسي الذي كان لآدم عليه السلام و قام عليه إبراهيم حين إرتفع **[37a]** و هو الذي فيه قدماه وكان ينقله من موضع إلى موضع وفي الكشاف ومقام إبراهيم الحجر الذي فيه أثر قدميه و الموضع الذي كان فيه الحجر حين وضع عليه قدميه و هو الموضع الذي يسمى مقام إبراهيم. قيل والصحيح أنه كان في عهد النبي صلى الله عليه وسلم ملتصقا بالبيت. قال مالك في المدونة كان المقام في عهد إبراهيم عليه السلام في مكانه اليوم و كان أهل الجاهلية ألصقوه إلى البيت خيفة السيل وكان ذلك في عهد النبي صلى الله عليه وسلم و عهد أبي بكر رضي الله عنه فلما ولى عمر رضي الله عنه رده بعد أن قاس موضعه بخيوط قديمة قيس بها حين أخروه. و روي عن أبي مُليكة أنه قال موضع المقام هو الذي به اليوم وهو موضعه بالجاهلية و عهد النبي صلى الله عليه وسلم و أبي بكر و عمر رضي الله عنهما، إلا أن السيل ذهب به في خلافة عمر فجعل في وجه الكعبة حتى قدم عمر ورده بمحضر من الناس. وعن عطاء أنه قال مقام إبراهيم عليه السلام عرفة و المزدلفة و الجمار، لأنه قام في هذه **[37b]** المواضع و دعا فيها. وعن النخعي الحرم كله مقام إبراهيم، وقيل هو الحج كله لأنه مقامات.

[A 47b] (Maṭlab: Fī teẕhībi'l-Kaʿbete bi't-tercüme[354])

Ammā Kaʿbe-i Mükerreme'nüñ teẕhībi ḥaḳḳında olan ḳavlüñ beyānı: Taḥḳīḳ Velīd bin ʿAbdü'l-melik Mekke'de Ḫālid bin ʿAbdu'llāh Ḳaṣrī'ye otuz altı biñ altun gönderdi. Ol daḫı ol altunı Kaʿbe-i Şerīfe'nüñ ḳapusınuñ ve oluġınuñ ve içerüsinde olan direklerinüñ ve köşesinüñ üzerine altun varaḳlar ve taḫtalar itdi. Bu Velid bin ʿAbdü'l-melik İslām'da Beyt-i Şerīfi evvel teẕhīb idendür. Andan vaḳtā kim ḳapu üzerinde olan altun yufḳaldı ise Muḥammed bin Reşīd on sekiz biñ altun gönderdi. Evvelden olan altunla cemʿ idüp ḳapunuñ üzerine varaḳlar ve taḫtalar ḳılındı. Ḫālā ḳapuda olan taḫtalar ve mıḫlar ve ḳapunuñ ḥalḳaları ve ḳapu üzerinde altundan olan eşik **[A 48a]** otuz üç biñ miṣḳāldür. Ve cemīʿ yeşil ve ḳırmızı ve aḳ mermerler ki Kaʿbe'de vardur,

[354] -bi't-tercüme A

Velīd'üñ[355] ʿamelindendür. Mesācidi evvel tezyīn ü taḥsīn iden Velīd'dür. Ve ʿAbdu'llāh bin Zübeyr her gün birer rıṭl ṭīb ve cumʿa **[38a]** gün iki rıṭl ṭīb ile Kaʿbe'yi buḫūrlardı. Ve Ḥażret-i Muʿāviye her namāzda Kaʿbe'nüñ üzerine ṭīb dökerdi. Ve beytü'l-mālden mescidüñ ḳandillerine daḫı zeyt aḳıdurdı. Ezraḳī kitābında[356] böylece ẕikr eyledi.

(Maṭlab: Fī maḳām-ı İbrāhīm ʿa.m.)

Ammā maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmda olan ḳavlüñ beyānı. Pes ol maḳām şol kürsīdür ki Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām içün olmış idi. İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Kaʿbe'yi binā iderken yuḳaru ḳalḳmaḳ istedükde üzerine başup ṭururdı. Ol şol ṭaşdur[357] ki anda mübārek ḳademlerinüñ iṣr itdügi maḥal vardur. Ol ṭaş[358] **[A 48b]** Ḥażret-i İbrāhīm'i bir yirden bir yire naḳl iderdi. Ve daḫı *Keşşāf*'da eydür: Maḳām-ı İbrāhīm şol ḥacerdür ki anda mübārek ḳademlerinüñ iṣri vardur. Ve daḫı şol mevżiʿ ki İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ayaḳların ḳodıḳda ḥacer anda idi. Maḳām-ı İbrāhīm deyü ad virdükleri mevżiʿ odur. Baʿżılar didi ki ṣaḥīḥ ol ḥacer Ḥażret-i Nebī ʿaleyhi's-selām zamānında Beyt-i Şerīfe ulaşuḳ idi. Ve İmām Mālik *Müdevvene* nām[359] kitābda İbrāhīm ʿaleyhi's-selām zamānında maḳām şimdiki yirinde idi. Ehl-i cāhiliyyet seyl ḫavfından **[38b]** Beyt-i Şerīf'e ulaşdurdılar. Bu Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām zamānında ve Ebū Bekr raḍıya'llāhu ʿanh zamānında da böyle muttaṣıl idi. Pes Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh ḫalīfe oldı ise zamān-ı cāhiliyyetde girü ḳodıḳlarında ölçdükleri eski ipler ile birini ölçdükden ṣoñra maḳāmı girü mekānına redditdi. **[A 49a]** Ve Ebī Müleyke'den rivāyet olundı ki maḳāmuñ mevżiʿi zamān-ı cāhiliyyetde ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām[360] ve Ḥażret-i Ebū Bekr ve ʿÖmer raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumā zamānlarında şimdiki yiri idi. Nihāyet seyl maḳāmı Ḥażret-i ʿÖmer ḫilāfetinde

---

[355] Velīd'üñ: Velīd A
[356] kitābında: kitābda A
[357] ṭaşdur: nesnedür A
[358] ṭaş: nesne A
[359] nām: adlu A
[360] ʿaleyhi's-selām: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A

alup gidüp Kaʿbe'nüñ yüzine iletdi. Ḥattā Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh gelüp nās ḥużūrında girü evvelki yirine getürdi, didi. Ve ʿAṭā'dan raḍa[361] mervīdür ki: "Maḳām-ı İbrāhīm ʿarefe ve Müzdelife ve cimārdur. İbrāhīm ʿa.m.[362] bu mevżiʿlerde ṭurup ve duʿā itdügi içün" didi ve Ḥażret-i Neḫaʿī'den mervīdür ki: "Ḥaremüñ küllīsi İbrāhīm ʿaleyhi's-selām maḳāmıdur." Ve baʿżılar maḳām-ı ḥaccuñ küllīsidür, didiler. Zīrā ḥaccuñ küllīsi maḳāmlardur deyü rivāyet olundı, dir.

[39a](**مطلب: في بئر زمزم و مائها**) و عن ابن عباس رضي الله عنهما قال النبي عليه السلام يرحم الله أم إسماعيل عليه السلام لو تركت زمزم او قال عليه السلام لو لم تغرف زمزم لكانت زمزم عينا معينا إلى هنا. الحديث أي جارية على وجه الأرض مرئية بالعيون. وقصته ما روي أن إبراهيم عليه السلام جاء بهاجر أم إسماعيل و هي ترضعه فوضعهما عند مكان البيت و إناء فيه تمر وسقاء فيه ماء ثم تولى فتبعته هاجر فقالت مرارا اين تذهب تتركنا في هذا الوادي وليس فيه إنس و لا بناء ولم يلتفت اليها قالت آلله أمرك بهذا قال نعم. قالت إذن لا يضيعنا فرجعت فأنطلق إبراهيم عليه السلام حتى إذا كان عند الثنية حيث لا يرونه استقبل البيت فقال رب إني أسكنت ذرّيتي بواد غير ذي زرع الآية. فلما نفد الطعام و الشراب فعطشت و جاعت جعلت تنظر إلى إبنها تتلو من جوعه فأنطلقت كراهية أن تنظر اليه فوجدت الصفاء أقرب جبل فقامت عليه فلم تر أحدا فهبطت منه حتى، **[39b]** (**مطلب: في سبب السعي بين الصفاء والمروة**): إذا بلغت الوادي رفعت طرف درعها ثم سعت حتى جاوزت الوادي ثم أتت المروة سمعت صوتا فإذا هي بالملك عند موضع زمزم يبحث بجناحيه حتى ظهر الماء فجعلت تجعله حوضا لئلا يجري الماء و جعلت تغرف الماء في سقائها و هو يفور فشربت و أرضعت فقال لها الملك لا تخافي فإن هنا بيت الله يبينه هذا الغلام وكان موضع البيت أكمة مرتفعة من الأرض و كانت كذلك حتى مرقوم فنزلوا في أسفل

[361] raḍa: raḍıya'llāhu ʿanh A
[362] ʿa.m. : ʿaleyhi's-selām A

مكة المكرمة فرأوا طائرا يتردد حول الماء فأرسلوا رسولا فأخبرهم بالماء فأقبلوا فقالوا لها أتأذنين لنا أن ننزل عندك قالت نعم فلما بنيت فيه بيوت و شب الغلام جاء إبراهيم عليه السلام قال يا إسماعيل أمرني الله تعالى أن أبني هنا بيتا فأشار إلى أكمة مرتفعة فعند ذلك رفع قواعد البيت و هذا أول زمزم ثم بعد ذلك إنقطع **[40a]** ماءها و درس بالسيول لتقادم الزمان إلى أن جاءه عبد المطلب بن هاشم جد رسول الله صلى الله عليه وسلم وحفرها و أخرج الماء و قصته مذكورة في التواريخ. قال أبو الوليد كان ذرع زمزم من أعلاها إلى أسفلها ستين ذراعا و في قعرها ثلث عيون عين حذاء الركن الأسود و عين حذاء أبي قبيس و عين حذاء المروة ثم قلَ ماؤها فضرب فيها أذرع في خلافة المهدي و في خلافة هارون حتى كان رجل يقال له محمد بشير يعمل قال أنا وصلت في قعرها من رأسها إلى الجبل أربعون ذراعا كل ذلك بنيان و ما بقي جبل منقور و هو تسعة و عشرون ذراعا و ذرع تدوير فم زمزم أحد عشر ذراعا و سعة فمه ثلاثة أذرع و ثلثا ذراع. (**مطلب: في خاصية ماء زمزم**): و عن أبي الحسن عن مجاهد قال قال النبي عليه السلام ماء زمزم لما شرب له إن شربته لشفاء شفاك الله و إن شربته لظماء أرواك الله و إن شربته لجوع أشبعك الله قال عليه السلام و أشربوا من شراب الأبرار قيل و ما هو قال عليه السلام زمزم .

[40b] [A 51b] (Maṭlab: Fī māʾi zemzem bi't-tercüme[363])

Ve İbn-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumā ḥażretlerinden[364] mervīdür ki Peyġamber ḥażretleri ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem İsmāʿīl anasına Allāh[365] raḥmet itsün. Eger zemzemi terk itse yaḫūd elleri ile ṭutmasa idi. Zemzem vech-i arżda ʿayn-ı cāriye olup gözler ile görilürdi deyü buyurdılar. Bu zemzemüñ ḳıṣṣası rivāyet olunandur ki taḥḳīḳ İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Ḥażret-i İsmāʿīl anası Ḥażret-i Hācer'i ki İsmāʿīl ʿaleyhi's-selāma süd emzürürdi. Getürüp ikisin bile Beyt-i Şerīf'üñ mekānı yanında ḳodı. Ve bir

[363] Fī māʾi zemzem bi't-tercüme: Fī beyāni zemzem bi't-Türkī A

[364] raḍıya'llāhu ʿanhumā ve ḥażretlerinden kelimelerinde A nüshasında takdim tehir vardır.

[365] +teʿālā A

çanaḳ içinde ḫurma ve bir ḳırba içinde ṣu bile ḳoyup andan ṣonra döndi. Ḥażret-i Hācer daḫı ardınca gidüp "Bir nice kerre insān yoḳ ve binā yoḳ. Bu vādīde bizi ḳoyup ḳande gidersin?" **[A 52a]** didi. Aṣlā iltifāt itmedi. Ḥażret-i Hācer didi ki: "Bunı saña Allāh[366] mı emr itdi?" İbrāhīm ʿa1eyhi's-selām[367]: "Belī" deyü cevāb viricek bu taḳdīrce "Allāh teʿālā bizi żāyiʿ itmez" diyüp Ḥażret-i Hācer döndi. İbrāhīm ʿaleyhi's-selām[368] daḫı gitdi. Ḥattā ṭaġlar arasında anlar görmez yirde[369] **[41a]** yol yanında Beyt-i Şerīf'e teveccüh itdi. Ve "Ey bizüm Rabbimüz![370] Ben neslimi ekinsiz bir vādīde sākin ḳıldum" diyüp āyet-i kerīmeyi āḫirine dek oḳıdı[371]. Ve duʿā idüp[372] gitdi. Pes ol ṣu ve taʿām düḳendi. Ve Ḥażret-i Hācer ṣuṣayup ve acıḳdı ise oġlına baḳup açlıġına[373] teraḥḥüm ḳıldı. Ve baḳmaġı istemez olup gitdi. Ve Ṣafā ṭaġını aḳreb cebel bulup üzerine çıḳdı. Pes bir kimesne görmeyüp[374] andan indi. Ḥattā vādīye varduḳda eteginüñ **[A 52b]** bir ṭarafın ḳaldurdı. Andan ṣoñra segirdüp vādīye geçdi. Ol vādī ḥālā mesʿā didükleri yirüñ ortasında mīleyn-i aḫḍareyn arasındadur. Ki andan ḥacılar ve ʿumre getürenler segirdirek geçmek mesnūndur. Ve sebebi ḳıṣṣa-i[375] Hācer'dür. Andan vādīyi geçdükden ṣonra Merve'ye geldi. Üzerine çıḳup anda daḫı kimesne görmedi. Yedi kerre böyle idüp Merve üzerine çıḳdı. Pes Merve üzerinden aşaġa baḳdı ise bir ṣavt işitdi ki ol ṣavt bir melek zemzem yirinde ḳanatları ile ṭopraḳ ṣaçardı. Ḥattā ṣu ẓāhir oldı. Hemān Ḥażret-i Hācer akup gitmesün deyü kemāl-i şiddet-i ʿaṭş u maḥabbetinden eṭrāfın ṭutup ḥavż **[41b]** ḳıldı. Ve ḳırbasına ṣu ṭoldurmaġa başladı. Ḥālbuki ṣu ḳaynıyup çıḳardı. Hemān içüp oġlı İsmāʿīl'i **[A 53a]** emzürdi. Pes melek bunuñ şiddet-i ḥırṣ u ḫavfın müşāhede

---

366 +teʿālā A
367 ʿa1eyhi's-selām: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A
368 ʿa1eyhi's-selām: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A
369 -yirde A
370 Ve ey bizüm Rabbimüz: Yā Rab A. (H nüshasında silinip yazılmıştır)
371 oḳıdı: oḳıyup A
372 idüp: itdi ve A
373 açlıġına: açlıġından A
374 görmeyüp: göremeyüp A
375 + Ḥażret-i A

idicek Hācer'e "Ḳorḳma, bu mevżiʿde Beytu'llāh vardur. Senüñ oġluñ anı binā ider" deyü beşāret itdi. Ḥālbuki ol vaḳt mevżiʿ-i Beyt yirden yuḳaru bir yüksek pek[376] depe idi. Ol ḥāl üzre[377] ṭururdı. Ḥattā bir ṭāʾife ol aradan geçüp Mekke'nüñ aşaġasına ḳondılar. Gördiler ki anda bir ḳuş ṭolanup ṭurur. Pes bir ādem gönderdiler gelüp anlara ṣuyı ḫaber virdi. Anlar daḫı ḳalḳup gelüp Ḥażret-i Hācer'e: "Bize senüñ yanuña inmege iẕin virür misin?" diyüp Hācer daḫı "Belī, virdüm" dimesi ile gelüp her birisi anda evler binā idüp mesken ṭutdılar. İmdi Beyt-i Şerīf yanında evler binā olunup ve Ḥażret-i İsmāʾīl büyüyüp yigit oldı ise İbrāhīm ʿaleyhi's-selām **[A 53b]** geldi ve Ḥażret-i İsmāʿīl ʿaleyhi's-selāma[378]: "Yā İsmāʿīl Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā bana bu maḥalde bir beyt yapmaġa emr itdi[379]" diyüp ol ẕikr olunan ʿālī ve yüksek yire işāret itdi. Andan ol **[42a]** vaḳt ḳavāʿid-i Beyti ḳaldurup yükseltdi. Zemzemüñ evveli budur. Andan ṣoñra ṣuyı munḳatıʿ oldı. Ve zamān-ı murūrdan ötüri seyl örtüp belürsiz oldı. Şol zamāna dek ki Ḥażret-i risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ceddi Hāşim oġlı ʿAbdu'l-Muṭṭalib geldi. Zemzemi ḳazup ve ṣuyı çıḳardı. Bu zemzemüñ ḳıṣṣası tevārīḫde meẕkūredür. Ve Ebu'l-Velīd eydür: "Zemzem yuḳarudan aşaġasına inince arşunlanup[380] altmış ẕirāʿ geldi. Ve bunuñ dibinde üç biñar vardur. Biri Ḥacer-i Esved muḳābilesinde ve biri Cebel-i Ebū Ḳubeys muḳābilesinde ve biri daḫı Merve muḳābilesinde. Andan ṣoñra ṣuyı azalup Mehdī ve Hārūn ḫilāfetinde **[A 54a]** arşunlandı. Ḥattā Muḥammed bin Beşīr dirler bir kimesne anda eşelerdi. O didi ki: "Ben dibine yetişdüm yuḳaru başından kesme ṭaşa inince ḳırḳ ẕirāʿdur. Cümlesi binādur, bāḳīsi kesüp dilme ṭaşdur. Ol yigirmi ṭoḳuz ẕirāʿdur. Ve zemzemüñ aġzınuñ devri on bir ẕirāʿdur. Ve ṭoġrusına geñişligi üç ẕirāʿ ve sülüsān ẕirāʿdur. Ve Ḥażret-i Ebu'l-Ḥasan'dan mervīdür ki ol **[42b]** Ḥażret-i

---

[376] sağlam anlamında.
[377] Ol ḥāl üzre: böylece A
[378] İsmāʾīl ʿaleyhi's-selāma: İsmāʿīl'e A
[379] bu maḥalde bir beyt yapmaġa emr itdi: emr itdi bu maḥalde bir beyt yapmaġa A
[380] arşunlanup: arşunladı A

Mücāhid'den rivāyet itdi ki: Peyġamber ḥażretleri ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Mā-i zemzem ne murād içün içilürse anuñçündür. Eger şifā içün içerseñ Allāh teʿālā[381] şifā virür. Eger ṣusuzluḳ içün içerseñ ṣusuzluġuñ giderür. Ve eger açlıḳ içün içerseñ Allāh teʿālā[382] seni ṭoyurur" deyü buyurdı, didi. Ve daḫı **[A 54b] "**Şerāb-ı ebrārdan yaʿnī ṣādıḳlaruñ ve ṣāliḥlerüñ ṣuyından için" deyü emr itdiler[383]. "Şerāb-ı ebrār nedür yā Resūla'llāh?" dinildi. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Mā-i zemzemdür" deyü buyurdı. Bir rivāyetde "Mā-i zemzem raḥmetdür ve her derde devādur" deyü buyurdı. Ve bir rivāyetde "Biʾr-i zemzem mübārekedür. Ve daḫı ṭaʿām-ı taʿmdur" deyü buyurıldı. *Ẕikr-i maḥal irāde-i ḥāl* ḳabīlindendür. Yaʿnī mā-i zemzem taʿām-ı müşebbaʿdur. Ya daḫı uḥuddur dimekdür. Ebī Ẕer[384] raḍıya'llāhu[385] ʿanh ḥażretlerini Mekke'ye[386] geldükde münāfıḳlar ḍarb itdiler de ḳaçup Kaʿbe örtüsi altına gizlenüp Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine[387] gice ṭavāf iderken gelüp buluşduḳda ḥālini ḫaber virüp ve otuz beş gün münāfıḳlardan gizlenüp mā-i zemzem ile bu müddet geçindügin ḫaber virdükde "Mübārekdür ve taʿam-ı müşebbaʿdur" deyü buyurdılar.

[43a](**مطلب: في جدار المسجد الحرام**): اما القول في المسجد الحرام فعن أبي جريج رضي الله عنه كان المسجد الحرام ليس عليه جدار يحاط به إنما كانت الدور محدقة من كل جانب غير أن بينها أبوابا يدخل الناس منها فضاق على الناس فأشترى عمر ابن الخطاب رضي الله عنه دورا، فهدمها و أبى بعضهم فوضعت أثمانا في خزنة الكعبة أخذوها بعد ثم أحيط عليه جدار قصير ثم كثر الناس في زمن عثمان رضي الله عنه فأشترى دورا و أبى بعضهم أيضا فهدم عليهم و وسع المسجد و كان محاطا بجدار قصير غير

---

[381] teʿālā: tebāreke ve teʿālā ḥażretleri A
[382] +celle celāluhu A
[383] emr itdiler: buyurdılar A
[384] Ẕer: Ḫarer H
[385] +teʿālā A
[386] Mekke'ye: Mekke-i Mükerreme'ye A
[387] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine: ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve selleme A

مسقف إنما يجلس الناس حول المسجد بالغداة والعشي يتبعون الظل فجاء عبدالله بن الزبير رضي الله عنه و أشترى دورا و زاد في المسجد الحرام حتى جاءه الحجاج وقتله. وكان ابن الزبير قد انتهى بالمسجد إلى أن أشرعه على الوادي مما يلي الصفاء وكان قد أسقفه فلا يُدرى أكمله أم لا. ثم عَمّر عبدالملك بن مروان فوضع جدرانه و سقفه بالساج فجعل في رؤس الأساطين خمس مثقالا من الذهب في رأس كل أسطوانة ثم توفي و جاء الوليد بن عبدالملك بن مروان فنقض عمل عبد**[43b]**الملك وعمل عملا محكما وكان إذا عمل المساجد زخرفها و هو أول من نقل اليه أساطين الرخام و سقفه الساج المزخرف، وبعده عمل أمير المؤمنين أبو جعفر و زاد في شقه الشامي و بعده زاد المهدي (و جرد الكعبة عما كان عليها من الثياب و أمر بعمارة المسجد الحرام و أشترى من الناس.صح) امير المؤمنين سنة ستين و مائة لما حج بالناس دورهم و هدمها و كان أبو جعفر إنما جعل في المسجد من الظلال طاقا واحدا فأمر المهدي باساطين الرخام، فنقلت في السفن من الشام حتى أنزلت بجدة ثم على جرت على العجلة من جدة إلى مكة المكرمة و بعد هذه الزيادة حج أيضا بالناس المهدي سنة أربع وستين ومائة، و رأى الكعبة في شق المسجد كره ذلك و أحب أن تكون متوسطة فدعى المهندسين فتشاورهم في ذلك فقالوا لا يستوي لنا من أجل وادي السيل و نحن نخاف أن حولنا الوادي لا ينصرف لنا على ما نريد مع أن وراءه من الدور ما يكثر فيه المؤنة فقال المهدي لابد لي من ذلك حتى أوسط الكعبة في المسجد على كل حال ولو أنفقت فيه جميع ما في بيوت الأموال فقدروا ذلك و هو حاضر ونصبوا الرماح على **[44a]** الدور من أول الوادي إلى آخره ثم ذرعوا من فوق الرماح حتى عرفوا ما يدخل في المسجد و ما يكون للوادي منه ثم خرج المهدي إلى العراق و خلف الأموال و أشترى من الناس دورهم كل ذراع بخمسة وعشرين دينارا و أرسل إلى الشام و مصر فنقلت أساطين الرخام و هدموا ما كان بين الصفاء والوادي من الدور ثم حرفوا الوادي حتى لغوا به الوادي القديم فالذي زيد في المسجد من شق الوادي سبعون ذراعا من موضع جدار المسجد الأول إلى موضعه اليوم ثم مضوا في بنائه باساطين الرخام و سقفه بالساج المذهب حتى توفي المهدي سنة تسع و ستين و

مائة و قد إنتهوا إلى منتهى أساطين الحرم الرخام من أسفل المسجد فأستخلف موسى أمير المؤمنين فبادر القوم بإتمام المسجد الحرام و أسرعوا في ذلك قال الأزرقي فهذا جميع ما عمر في المسجد الحرام، و أحدث فيه إلى هذا اليوم فالله سبحانه و تعالى أعلم بحقيقة الحال و هو مبدئ المبداء و المآل

[44b] [A 57a] (Maṭlab: Fī cidāri'l-Mescidi'l-Ḥarām bi't-tercüme[388])

Ammā Mescid-i Ḥarām'uñ dīvārı[389] ḥaḳḳında[390] olan ḳavl. Pes Ebī Cüreyc raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Mescid-i Ḥarām'ı iḥāṭa itmiş üzerinde bir dīvār yoġidi. Hemān her cānibden evler iḥāṭa itmiş idi. Nihāyet evlerüñ arası ḳapular idi. Ḫalḳ andan girürler idi. Mescid nās üzerine[391] muḍāyıḳa virür olmaġın[392] Ḥażret-i ʿÖmer bin el-Ḫaṭṭāb[393] raḍıya'llāhu ʿanh evleri ṣatun alup yıḳdı. Baʿż evler ṣāḥibleri virmediler bahāların[394] Kaʿbe-i Şerīfe ḫāzinlerinde ḳoyup anlar ṣoñra ol evleri daḫı alup baʿdehū[395] bir alçaḳ dīvār binā olunup çevrildi. Baʿdehū[396] Ḥażret-i ʿOs̱mān raḍıya'llāhu[397] zamānında ḫalḳ çoġalıcaḳ Ḥażret-i ʿOs̱mān evler iştirā itdi. Girü evler ṣāḥiblerinden baʿż rāżī olmayıcaḳ üzerlerine yıḳdı. Yaʿnī rıżālarına **[A 57b]** baḳmayup yıḳup Mescid-i Şerīf'i tevsīʿi reʾy[398] itdi. Ḥālbuki örtüsiz bir alçacık dīvārla[399] çevrilmiş idi. Ḫalḳ ṣabāḥda ve aḫṣamda gölge ḳande ise anda varup ancaḳ Mescid-i Şerīf'üñ eṭrāfında otururlar idi. Zīrā şiddet-i ḥarr-ı şemsden gölgesiz oturmaḳ müyesser olmadıġıçün gölgeye tābiʿ olurlardı. **[45a]** Pes ʿAbdu'llāh bin Zübeyr gelüp evler iştirāʾ idüp Mescid'de ḥaremi arturdı. Ḥattā Ḥaccāc gelüp anı ḳatl itdi. Ḥālbuki Zübeyr taḥḳīḳ mescidüñ bināsında Ṣafā'ya ulaşan maḥalden vādī üzerine şurūʿ itdürmege müntehī

[388] bi't-tercüme: bi't-Türkī A
[389] dīvārı:cidārı A
[390] ḥaḳḳında: anda A
[391] nās üzerine: nāsa A
[392] olmaġın: olmaḳda A
[393] Ḥażret-i ʿÖmer bin el-Ḫaṭṭāb: ʿÖmer bin el-Ḫaṭṭāb ḥażretleri A
[394] bahāların: bahālarını A
[395] baʿdehu: andan ṣoñra A
[396] baʿdehu: andan ṣoñra A
[397] +teʿālā ʿanh A
[398] tevsīʿi reʾy: tevsīʿ A
[399] dīvārla: dīvār ile A

olmış idi. Ve örtüsün daḫı örtürür idi. Ammā tamām itdi mi ve[400] itmedi mi bilinmedi. Andan ṣoñra ʿAbdü'l-melik bin Mervān taʿmīr **[A 58a]** itdi. Ve dīvārlarını ḳaldurdı. Ve abanos ile üzerini örtdi. Ve her bir direginüñ başına elli miṯḳāl altun ṣarf itdi. Andan ṣoñra fevt olup ʿAbdü'l-melik bin Mervān oġlı Velīd geldi. ʿAbdü'l-melik'üñ raḍıya'llāhu ʿanhumā[401] ʿamelini bozup[402] bir muḥkem ʿamel ile ʿamel itdi. Mesācid binā itdükde ʿādeti meṣacidi tezyīn iderdi. Bu Velīd Mescid-i Ḥarām'a mermer direk naḳl idenüñ ve sac-ı müzaḫraf yaʿnī altun ile[403] tezyīn olunmış abanos aḫşab ve elvāḥla Mescid-i Ḥarām'ı örtenlerüñ evvelidür. Ve baʿdehū Emirü'l-müʾminīn Ebū Caʿfer raḍıya'llāhu ʿanh[404] Şām ṭarafından yaña mescidi arturdı. Andan Emīrü'l-müʾminīn raḍa **[45b]** Mehdī raḍıya'llāhu ʿanh[405] yüzaltmış senesinde nāsı ḥac itdürdükde mescidi ziyāde itdi. Ve Kaʿbe'nüñ üzerinde olan siyābın çıḳarup Mescid-i **[A 58b]** Ḥarām'uñ ʿimāretine emr itdi. Ve nāsdan evlerin ḳıymeti ile alup yıḳdı. Ḥālbuki Ebū Caʿfer mescidde olan gölgelikleri ancaḳ bir ḳat ḳılmış idi. Pes Mehdī mermer direkler gelmege emr itdi. Ve gemiler içinde Şām'dan naḳl olundı. Ḥattā direkler Cidde'ye indürilüp andan ḳañlı ile çıkup[406] Mekke'ye getürüldi. Ve direkler üzerine binā olunup tasḳīf olundı.[407] Ve bu ziyādeden ṣoñra yüz altmış dört senesinde Mehdī nāsı ḥac itdürdi. Ve Kaʿbe'yi Mescid-i Ḥarām'uñ bir ṭarafında gördükde Kaʿbe mescidüñ bir ṭarafında[408] olup da[409] ortasında olmamasın mekrūh gördi. Ve ortasında olmasın ḫoş görüp mühendisleri çaġırup Kaʿbe-i Şerīfe'yi Mescid-i Ḥarām'uñ ortasına düşürmeġi[410]

---

[400] -ve A
[401] -raḍıya'llāhu ʿanhā A
[402] bozup: bozdı A
[403] altun ile: altunla A
[404] -raḍıya'llāhu ʿanh A
[405] Emīrü'l-müʾminīn raḍa Mehdī raḍıya'llāhu ʿanh: Emīrü'l-müʾminīn Mehdī raḍa A
[406] +Cidde'den A
[407] - Ve direkler üzerine binā olunup tasḳīf olundı A
[408] +vāḳıʿ A
[409] -da A
[410] +anlar ile A

müşāvere itdükde vādī seyl içün berāber itmege mecāl yoḳdur. **[A 59a]** Ḥālbuki biz ḳorḳaruz taḥḳīḳ eṭrāfımızda olan vādī diledügimiz ḳadar öte gitmez. Bunuñ beri ile ardında olan evlerde çoḳ zaḥmet vardur, didiler. Mehdī daḫı elbette olmaḳ baña lāzımdur[411] ki **[46a]** ḥattā Kaʿbe-i Şerīfe'yi[412] mescidüñ ʿalā külli ḥāl ortasına düşürem. Eger beytü'l-māllarda olan māluñ cemīʿisin bu ḫuṣūṣa ṣarf itsem lāyıḳ olur. Ḥālbuki ol ḥażırdur, didi. Pes mühendisler daḫı vādīnüñ evvelinden āḫirine varınca evlerüñ üzerine seküler dikdiler. Andan ṣoñra sekülerüñ üzerinden arşunladılar. Ḥattā bu maḥalden mescide ne ḳadar yir dāḫil olur ve vādī içün ne ḳalur bildiler. Andan ṣoñra Mehdī çıḳup ʿIraḳ'a gitdi. Ve māllar ḳoyup nāsdan evleri her ẕirāʿ yigirmi beşer altuna işṭirāʾ olundı. Ve Şām'a ve Mışr'a ādem **[A 59b]** gönderilüp[413] mermer direkler naḳl olundı. Ve evlerden Ṣafā'yla vādī arasında olan evleri yıḳdılar eski vādī laġv olup gidince vādīyi āḫar yire döndürdiler. Pes imdi vādī ṭarafından Mescid-i Şerīfe ziyāde olunan şey, evvelki mescidüñ dīvārı mevżiʾinden şimdiki mevżiʿine dek yetmiş arşun yirdür. Andan ṣoñra bināya mermer direkler geçürdiler. Ve altunlı abanoslar ile mescidüñ üzerini örtdiler. Ḥattā ki yüz altmış ṭoḳuz senesinde Mehdī vefāt itdi. Ḥālbuki mescidüñ aşaġasından **[46b]** Ḥarem'üñ mermer direkleri müntehā olduġı maḥalle binā idenler müntehī olmışlar idi. Eyle olsa Mūsā Emīrü'l-Müʿminīn raḍıya'llāhu ʿanh[414] ḫalīfe ḳılındı. Ve[415] ḳavm Mescid-i Ḥarām'uñ itmāmında ivip bināsında sürʿat itdürdiler, deyü rivāyet olundı[416]. Ezraḳī ḥażretleri bu ẕikr olunan Mescid-i Ḥarām'da ʿimāret olunup ve bu āna[417] gelince **[A 60a]** mescidde iḥdaṯ olunan şeyʿüñ cemīʿsidür, didi. Pes Allāh sübḥānehu ve teʿālā[418] ḥaḳīḳa-i ḥāle aʿlemdür. Ve ol Allāh evvel ü āḫirüñ mübdiʾidür.

---

411 baña lāzımdur: lāzımdur baña A
412 Şerīfe'yi: Şerīfi A
413 gönderilüp: gönderüp A
414 -raḍıya'llāhu ʿanh A
415 -ve A
416 -deyü rivāyet olundı A
417 āna: güne A
418 +celle celāluhu A

İmām Ezraḳī ilā haẕa'l-yevm ʿimāret ü iḥdāṯ olunan budur didügi kendü evān u ʿahdine[419] belki daḫı muḳaddem olanadur.[420] Ve illā Çerākise ʿahdinde vāḳıʿ olan ʿimāret ü iḥdāṯdan mā ʿadā Devlet-i ʿOṯmāniyye'de daḫı vāḳıʿ olmışdur. Ḫuṣūṣan merḥūm ve maġfūrun leh Sulṭān Süleymān Ḫān ʿaleyhi'r-raḥmeti ve'l-ġufrān ḥażretlerinüñ fermān-ı şerīfleri ile Mescid-i Ḥarām'uñ[421] eṭrāfı tecdīde ve bir ṭarafına meḍāris bināsına[422] başlanduḳda merḥūm[423] Sulṭān Süleymān Ḫān[424] fevt olup merḥūm Sulṭān Selīm Ḫān ṭabe ṯerāhu zamānında ve saʿādetlü pādişāh-ı ʿālipenāh ḥażretleri devletinde bi'l-külliye tecdīd olunup ilā yevmi'l-ḳıyām zevāl iḫtimāli gitmişdür.

[47a](**مطلب: الخطبة على المنبر بمكة المكرمة**): اما القول في الخطبة على المنبر فأول من خطب بمكة على المنبر معاوية بن أبي سفيان سنة حج في خلافته و إني معه بمنبر صغير على ثلث درجات، و كانت الخلفاء و الولاة يخطبون على أرجلهم قياما في وجه الكعبة و في الحجر وكان كلما خرب ذلك المنبر يعمر و لا يزاد فيه حتى حج هارون الرشيد في خلافته و ابن عيسى عامل له في مصر فأهدى له منبرا عظيما في سبع درجات منقوشا، ثم أخذ منبر مكة القديم فجعل بعرفة حتى أراد الواثق بالحج فكتب بأن يعمل له ثلث منابر منبر بمكة و منبر بمناء و منبر بعرفة فعملت و وضعت في مواضعها. ثم أن كل المنابر و الأبنية العتيقة اندرست وضاعت و انهدمت و زالت و استقرت التي بنيت من المنابر وغيرها في الدولة العثمانية لأنها أسست على التقوى و ابتغاء لمرضاة الله تعالى فجزاهم الله تعالى بالفردوس الأعلى، وهو الفياض الكريم ونعم المولى. رب اجعلنا من المتقين بمكة و المعلى إلى أن نموت و نحيى بحرمة رسولك ونبيك المجتبى عليه صلوات الله تعالى. **[47b]** (**مطلب: في فضائل الكعبة**): اما القول في فضائل الكعبة المعظمة ففضل الله تعالى مكة المكرمة على جميع البلدان و أنزل ذكرها في كتابه العزيز فقال إن اول بيت

---

[419] evān u ʿahdine: evānına ve ʿahdine dek A
[420] olanadur: olandur A
[421] Mescid-i Ḥarām'uñ: Mescid'üñ A
[422] -ve bir ṭarafına meḍaris bināsına A
[423] -merḥūm A
[424]-Ḫān A

وضع للناس للذي ببكة مباركا و هدى للعالمين فيه آيات بينات مقام إبراهيم ومن دخله كان آمنا وقال رب البيت و اذ جعلنا مثابة للناس و أمنا و اتخذوا من مقام إبراهيم مصلى. وقال آله إبراهيم و إسماعيل و اذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت و إسماعيل ربنا تقبل منا إنك أنت السميع العليم. وقال رب البلد الأمين و إذ قال إبراهيم رب إجعل هذا البلد آمنا و أرزق أهله من الثمرات من آمن منهم بالله واليوم الآخر، و قال رب الحرم، أو لم نمكن لهم حرما آمنا يجبى اليه ثمرات كل شيء رزقا من لدنا. وقال خالق الشعائر، إن الصفاء والمروة من شعائر الله فمن حج البيت أو اعتمر فلا جناح عليه أن يطوف بهما ومن تطوع خيرا فإن الله شاكر عليم. وقال رب المشعر الحرام فإذا أفضتم **[48a]** من عرفات فأذكروا الله عند المشعر الحرام، و أذكروه كما هداكم و قال رب البيت العتيق ثم ليقضوا تفثهم و ليوفوا نذورهم و ليطوفوا بالبيت العتيق. وقال هو تعالى و طهر بيتي للطائفين والقائمين والركع السجود. وقال رب البلد الحرام، قل إنما أمرت أن أعبد رب هذه البلدة التي حرمها لكم. وقال رب الناس، فليعبدوا رب هذا البيت الذي أطعمهم من جوع و آمنهم من خوف. وغيرها من الآيات الشريفة القاطعة الساطعة التي أنزلها الله تعالى في شأن مكة خاصة بها. و ليس لبلد سواها ثم أقرئك بعدها ما جاء عن النبي صلى الله عليه وسلم في فضائلها و فضائل أهلها. فعن ابن عباس رضي الله تعالى عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ينزل كل يوم على البيت مائة و عشرون رحمة ستون للطائفين و أربعون للمصلين و عشرون للناظرين إليها فالذي يجمع بين هذه الأفعال ينال مائة و عشرون رحمة.

[A 62b] (Maṭlab: Fī ẖuṭbeti[425] ʿale'l-minber bi-Mekkete bi't-tercüme[426])

Ammā Kaʿbe-i Muʿaẓẓama'da **[48b]** minber üzerinde ẖuṭbe oḳumaḳ ḥaḳḳında olan ḳavl. Pes bunda evvel minber üzerinde ẖuṭbeyi Ebī Süfyān oġlı Ḥażret-i Muʿāviye kendü ẖilāfetinde ḥac itdügi senede bilesince üç ḳademeli bir küçük minber getürüp

[425] Fī ẖuṭbeti: fi'l-ẖuṭbeti A
[426] -bi't-tercüme A

üzerinde oḳıdı. Ḥālbuki ḫulefā vü vülātuñ ʿādetleri Kaʿbe-i Şerīfe'nüñ yüzünde veyā[427] ḥicrde ayaḳları üzerine ṭurup ḫiṭābet iderlerdi. Andan ṣoñra minber üzerinde oḳunup her bār ol minber ḫarāb olsa[428] taʿmīr idüp evvelki ḥālinden ziyāde nesne itmezlerdi. Ḥattā ki Hārūn er-Reşīd kendü ḫilāfetinde ḥaccitdi. İbn ʿĪsā anuñ Mıṣr'da ʿāmili idi. Hārūn'a yedi ḳademeli bir ʿaẓīm minber-i menḳūş hediyye gönderdi. Anı Mekke'ye ḳoyup andan ṣoñra Mekke'nüñ eski minberin ʿArafa'da ḳıldı. Bu minvāl üzre idi. **[A 63a]** Ḥattā ki Melik Vāṯıḳ ḥaccitmek istedükde üç minber biri Mekke'ye biri Minā'ya ve biri Arafa'ya işlenmege emr itdi. İşlenüp götürilüp[429] yirlerine vażʿ olundı. Andan ṣoñra taḫḳīḳ ḳadīmden olan minberler ve binālaruñ[430] **[49a]** cümlesi eskiyüp ve maḥv olup żāyiʿ oldı. Ve yıḳılup zāʾil oldı. Ve Devlet-i ʿOṯmāniyye'de menābir ve ġayrıdan binā olunan şey[431] müsteḳar oldı. Zīrā ol binālar taḳvā üzerine binā olunup ve Allāh teʿālā rıżāsını ṭaleb idüben yapılmışdur. Pes imdi Ḥaḳ celle ve ʿalā taḳvā üzerine binā ve Allāh rıżāsı içün yapanları Firdevs-i aʿlāsı ile[432] cezālandursın. Ḥālbuki ol Allāh teʿālā[433] ziyāde ʿaṭā idici ve kerem ṣāḥibidür. Ve gökcek pādişāhdur. Yā Rab! Sen bizi ölüp ve dirilince Mekke-i Mükerreme'de ve muʿallā-yı mübārekde[434] müttaḳīlerden ḳıl. **[A 63b]** Ḥażret-i Resūl'üñ ve Nebiyy-i Müctebā'nuñ ṣalavātu'llāhi ʿaleyhi ḥürmetiçün āmīn yā Rabbe'l-ʿālemīn.

(Maṭlab: Fī feżāʾili'l-Kaʿbe[435])

Ammā Kaʿbe-i Muʿaẓẓama'nuñ feżāʾili ḥaḳḳında olan ḳavl. Pes Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Mekke-i Mükerreme'yi cemīʿ şehirlerüñ üzerine tafḍīl idüp ve Kitāb-ı

---

[427] veyā: ve A
[428] olsa: olduḳça A
[429] götürilüp: götürüp A
[430] taḫḳīḳ ḳadīmden olan minberler ve binālaruñ: geçmiş minber ve binālardan binā olunanuñ A
[431] -şey A
[432] rıżāsı içün yapanları firdevs-i aʿlāsı ile: rıżāsıyçün binā idenleri firdevs-i aʿlāsıyla A
[433] -teʿālā A
[434] -ve muʿallā-yı mübārekde A
[435] Fī feżāʾili'l-Kaʿbe: Fī feżāʾili Mekke-i Mükerreme A

ʿazīzinde ẕikrin indürdi. *"Ve inne evvele beytin vuḍiʿa li'n-nāsi*[436]"[437] el-ʾāyete deyü buyurdı.[438] Yaʿnī Ḥaḳ teʿālā ʿibādet içün vażʿ itdügi ve ʿibāda müteʿabbed ḳılduġı beytüñ taḥḳīḳ evvelkisi Bekke'de olan beytdür, mübārekdür. (Baʿżılar Bekke de evvel beytdür şeref cihetinden zamān cihetinden degil didi. Minhu.) Yaʿnī[439] bu beyti ḥac idüp ve ʿumre getürenler[440] ve içinde iʿtikāf ve **[49b]** eṭrāfını ṭavāf iden kimesneler[441] içün ḥāṣıl olan ṡevāb ve tekfīr-i ẕünūb içün keṡīrü'l-ḫayr ve'n-nefʿdür[442]. Ve daḫı ḫalḳ-ı ʿālemlere hidāyetdür ki ḳıbleleri[443] ve ʿibādet idecek yirleridür. Bekke ve Mekke de luġatdür. Zīrā ʿArab ṭāʾifesi bāyile mīm beynini teʿāḳub itdürürler. Nitekim lāzıb da lāzım **[A 64a]** nemīṭ de nebīṭ ve rātib de rātim ve bunlaruñ emṡāli kelimeler de bāyla mīmüñ biribiri maḥallinde istiʿmālleri gibi. Ve bu Bekke beled-i ḥarāmuñ ismidür. İzdiḥām maʿnāsınadur. Nās bunda ġālib ü keṡīr olduġiçün. Ve Ḥażret-i Ḳatāde'den *"Yebükkü'n-nāsü baʿḍuhum baʿḍā"* rivāyet olundı. Yaʿnī nāsuñ baʿżı baʿżına izdiḥām ider dimekdür. Ve Bekke'dür. Zīrā bu cebr idicilerün boynın ḳoparup ḍarb idicidür[444]. Bu Bekke'ye bir cebr idici ḳaṣd itmedi illā Ḥaḳ teʿālā anı helāk itdi. İmdi[445] Bekke bu lafıẓlardan müştaḳ olmış oldı.[446] Ve baʿżılar Bekke baṭn-ı Mekke'nüñ ismidür diyüp[447] ve baʿżılar mevżıʿ-i beytüñ ve baʿżılar nefs-i mescidüñ ismidür didiler[448]. Ve Mekke beledüñ cümlesinüñ ismidür. Mekke cümlenüñ ismi olması taḳviyet ider ki taḥḳīḳ tebāk yaʿnī izdiḥām olmaz illā **[50a]** ṭavāfda vāḳıʿ olur. **[A 64b]** Ve baʿżılar Mekke mescid ve

---

[436] -vuḍiʿa ʿale'n-nāsi A
[437] Âl-i İmran 3/96.
[438] -deyü buyurdı A
[439] +keṡīrü'l-ḫayr ve'n-nefʿdür
[440] getürenler: getürüp A
[441] kimesne: kimesneler A
[442] keṡīrü'l-ḫayr ve'n-nefʿdür: dimekdür A
[443] ḳıbleleri: ḳıbleleridür A
[444] ḍarb idicidür: ve döger A
[445] -imdi A
[446] müştaḳ olmış oldı: müştaḳdur A
[447] diyüp: didi A
[448] didiler: didi A

maṭāfuñ ismi ve Bekke beledüñ ismidür. Ḥaḳ teʿālānuñ *"lelleẕī bi-Bekkete"*[449] ḳavlinden ötüri didiler. Ve bu[450] āyetüñ sebeb-i nüzūli ṭāʾife-i kefere Beytü'l-Muḳaddes Kaʿbe'den aʿẓamdur, zīrā enbiyā hicret itdügi yirdür ve arż-ı muḳaddesededür diyüp ve müslimānlar "Kaʿbe aʿẓamdur" didükleri Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine vāṣıl olduḳda ḫātırlarınuñ taḥarruk u ıżṭırābıdur[451]. (Yaʿnī bu beyt mübārek ve hüdādur. Ḫalḳ-ı ʿālemlere ḳıble ve müteʿabbed olduġından ötüri. Ve bunda āyāt-ı ʿacībe yaʿnī Allāh teʿālānuñ aẓīm ḳudretine ve nihāyetsiz ḥikmetine delālet ider ʿalāmāt olduġından ötüri dimek ola. Minhu.) Ve daḫı bu beytde āyāt-ı beyyināt yaʿnī ʿalāmāt-ı vāżıḥāt vardur. Ol ʿalāmetlerden baʿżı[452] ḳuşlar uçarken Beyt-i Şerīfe berāber olduḳlarında egildükleri gibi. Ve yırtıcı canavarluñ ziyānlusı avlanacaḳ ḥayvāncıḳlara Ḥarem-i Şerīf'de[453] taʿarruż itmeyüp ḳarışmaları gibi. Ve Ḥaḳ teʿālā bu Beyt-i Şerīfe yaramazlıḳ ḳaṣd iden cebbārları aṣḥāb-ı fīl gibi ḳahr itdügi gibidür. Ve İbn-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumā[454] ḥażretleri "Āyāt-ı beyyināt maḳām-ı İbrāhīm[455] **[A 65a]** ve Meşʿar-i Ḥarām ve Ṣafā ve Merve ve Rükn ve Ḥacer ve Mültezemdür" deyü buyurdı.[456] Ve daḫı āyātdandur ki ḳuşlar biribiri ardınca ḳovarken[457] Ḥarem'e dāḫil olduḳlarında terk iderler[458]. Ve bu[459] beytden **[50b]** yuḳaru uçmaz illā şeḳāʾ içün uçarlar[460]. Ve daḫı āyātdandur ki yaġmur Kaʿbe'nüñ her köşesine olsa her memleketde ucuzluḳ olur. Eger bir köşesine maḫṣūṣ olsa ucuzluḳ Kaʿbe'nüñ ol ṭarafında olan memleketde olur ancaḳ. Ve daḫı āyātdandur ki yedi sekiz kerre yüz biñ ādem cemre atarlar ve her bir kişi yetmiş

---

[449] Âl-i İmran 3/96.
[450] -ve bu A
[451] taḥarrük ve ıżṭırābıdur: taḥarrükidür A
[452] ʿalāmetlerden baʿżı: ʿalāmetlerdendür ki A
[453] Ḥarem-i Şerīf'de: Ḥarem'de A
[454] - raḍıya'llāhu ʿanhumā A
[455] İbrāhīm: İbrāhīmdür A
[456] deyü buyurdı: didiler A
[457] ḳovarken: giderken A
[458] olduḳlarında terk iderler: olduḳda terk ider A
[459] -bu A
[460] uçarlar: uçar A

cemre yaʿnī uvacıḳ ṭaş atarlar. Her sene[461] bu minvāl üzre atılurken ḳaṭʿā tefāvüt itmeyüp girü ve[462] evvelki ḥāl üzre görürsün. Ammā sebebi melekler cimār-ı maḳbūleyi alup yire düşmez, maḳbūl olmıyan yire vāḳıʿ olur dimişler. Ol taḳdīrce ḳılletine vech olur. Ammā *ʿalā eyyi ḥāl* **[A 65b]** her sene maḳbūl olmayup vāḳıʿ olanla[463] tefāvüt bulunmaḳ gerek idi. Maʿa hāẕā tefāvüt yoḳdur. Eyleye āyātdan idügi muḳarrer oldı[464]. Ve daḫı āyātdandur ki bir kimesne bu Ḥarem'e[465] dāḫil olsa ḳatilden emīn olur. Baʿżılar nār-ı caḥīmden emīn olur dimişler. Ve İbn-i Cüreyc'den raḍıya'llāhu ʿanh eydür: Ḥażret-i ʿAṭā'ya "Allāh teʿālā *'ve men daḫalehu kāne āminen'*[466] didüginüñ maʿnāsı nedür?" didüm. "Her şey Ḥarem'de emīn olur. Eger ḳātil ise de Ḥarem'den çıḳmayıcaḳ **[51a]** ḳatl olunmaz. İllā meger ki kendü daḫı Ḥarem'de ḳatl itmiş ola. Ol taḳdīrce Ḥarem'de ḳatl olunur. Ammā ḫāric-i Ḥarem'de ḳatl idüp ṣoñra dāḫil olsa çıḳıncaya dek emīn olur" diyüp andan ṣoñra bu[467] didügi vaḳt *"Ve lā tüḳātilūhum ʿinde'l-mescidi'l-ḥarāmi ḥattā yüḳātilüküm fīh"*[468] āyetini oḳudı. Yaʿnī siz anlar ile Mescid-i Ḥarām ḳatında[469] muḳātele itmek **[A 66a]** [470]ḥattā anlar sizüñle Mescid-i Ḥarām ḳatında muḳātele itmeyince dimekdür. Bu āyet delālet itdi ki ḳātil Ḥarem'de ḳatl itmeyicek Ḥarem'den çıḳmayınca ḳatl olunmaz imiş. Kütüb-i fıḳhda mufaṣṣalan muṣarraḥdur.

Ve bi'l-cümle āyāt-ı beyyinātdan biri maḳām-ı İbrāhīm'dür. Maḳām, mübārek ḳademlerinüñ ṭaşda iẕridür. Yaʿnī Kaʿbe-i Şerīfe'yi binā iderken ṭaş ḳaldurmaġiçün[471] üzerine baṣduġı[472] ṭaşda ayaḳları yiridür. Yāḫūd Şām'dan Mekke'ye geldükde Ḥażret-i

---

[461] +ilā hāẕihi'l-yevm A
[462] -girü ve A
[463] olanla: olan ile A
[464] muḳarrer oldı: muḳarrerdür A
[465] bu ḥareme: buña A
[466] Âl-i İmran 3/97.
[467] +sözi A
[468] Bakara 2/191.
[469] -Mescid-i Ḥarām ḳatında A
[470] + Mescid-i Ḥarām yanında A
[471] ḳaldurmaġiçün: ḳaldurırken A
[472] baṣdıġı: baṣduġı A

İsmāʿīl anası "İn aşaġa başuñ yuyayın" didükde inmeyicek bu ṭaşı getürüp saġ yanına ḳodı. Pes Ḥażret-i İbrāhīm anuñ üzerine ayaġın ḳodı. Ḥattā Ḥażret-i Hācer başınuñ saġ ṭarafın yudı. Andan ṣoñra ṭaşı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām'uñ ṣol **[51b]** ṭarafına döndürüp ol ṭarafın daḫı yuduḳda başup iki ḳadem-i şerīflerinüñ iṣri maḥallidür, dinildi. **[A 66b]** Ve āyet-i kerīmede maḳām-ı İbrāhīm mübtedaʾ[473] olup ḫaberi maḫẕūf ola. Taḳdīr-i kelām minhā, ey baʿżun mine'l-āyāt. Maḳām-ı İbrāhīm yāḫūd āyātdan bedel ola. *Bedelü'l-baʿż mine'l-kül* gibi[474]. Yāḫūd yalñuz ʿaṭf-ı beyān ola. Maḳām-ı İbrāhīm'üñ şānı ẓāhir olup ve ḳudretu'llāha[475] ve nübüvvet-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma[476] delāleti ḳavī olduġından ötüri. Nitekim Ḥaḳ teʿālā *"İnne İbrāhīme kāne ümmeten ḳānitā"*[477] didügi gibi. (Yaʿnī Ḥażret-i İbrāhīm ʿa. m. vāḥid iken cemāʿat-i keṣīreden ʿibāret olan lafıẓ ümmetle taʿbīr olunduġı gibi. Maḳām daḫı vücūh-ı meẕkūre içün vāḥid iken müteʿaddid menzilesine oldı, dimekdür[478]. Minhu.) Bu daḫı āyāt-ı keṣire menzilesinde olmaḳ iʿtibārı ile olmış ola. Yāḫūd āyāt-ı keṣīreyi iştimāli iʿtibārı ile ola. Zīrā ayaḳlarınuñ ṣaḫreʿi ṣammāʾı yaʿnī pek ṭaşda iṣri ve kaʿbeynine dek batması ve enbiyā-yı[479] kirām ʿaleyhime's-selāmuñ sāʾir āyātı bāḳī olmayup Ḥaḳ celle ve ʿalā bunı ibḳā idüp ve böyle keṣret-i aʿdā ile nice biñ yıl ḥıfẓ itmesi. Bunlardan her birisi āyet-i müstaḳılledür, dimekdür. Bu ʿaṭf-ı **[A 67a]** beyān olmaġı tevḥīd üzerine ḳırāʾati taḳviyet ider. (Yani āyetün beyyinetün ḳırāʿat itdügi ʿaṭf-ı beyān olduġına delālet ider, dimekdür.Minhu.) Ve daḫı *"Ve men deḫalehu kāne āminen"*[480] āyātdandur. Yaʿnī bu **[52a]** daḫı cümle-i müstaḳılledür.[481] Āyātuñ biri

---

[473] mübtedaʾ: mübtedā A
[474] gibi: olur A
[475] +delāleti A
[476] nübüvvet-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma: İbrāhīm ʿaleyhi's-selām'uñ nübüvvetine A
[477] Nahl 16/120.
[478] -dimekdür A
[479] enbiyā-yı: enbiyā-i A
[480] Al-i İmran 3/97.
[481] + (Yaʿnī baʿżılaruñ āyeten beyyineten ḳırāʾat itdükleri ʿaṭf-ı beyān olduġına delālet ider, dimekdür. Minhu) A

de[482] budur, dimekdür. Gerçi kim bundan münfehim olan bu ḳavilleri cümle-i müsteʾnife, ibtidāʾiyye yā şarṭıyye ise de lākin bu āyet "*Ve emine men daḫalehu*" dimek ḳuvvetindedür. Eyleye bi-ḥasebi'l-maʿnā ve'l-meʾāl maḳām-ı İbrāhīm lafẓı üzerine maʿṭūf olur. Ve ḥāl bu ḫafī degildür ki taḥḳīḳ iṯneyn cemʿden bir nevʿdür. Aña bināʾen ayātün beyyinātün dimiş iken iki şey ẕikr olundı. Yāḫūd āyatdan ikisin ẕikr idüp mā ʿadāsınuñ ẕikrini keṯretine delālet itsünçün ṭayyitmege ḥaml olunur. "*Ve emnü dāḫilihi"*nüñ maʿnāsı taʿarrużdan emndür. Nitekim Ḥaḳ teʿālānuñ *"Evelem yerav ennā ceʿalnā ḥaramen āminen ve yüteḫaṭṭafu'n-nāsü min ḥavlihim*"[483] ḳavl-i şerīflerinde böyledür. Ḥālbuki bu emn Ḥażret-i İbrāhīm **[A 67b]** ʿaleyhi's-selām *"Rabbi'cʿal hāẕa'l-belede āminen"*[484] deyü itdügi duʿā sebebi iledür. Ve Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki "Eger Ḫaṭṭāb'ı ḳatl ideni Ḥarem'de bulsam aña yapışmazdım[485] ḥattā Ḥarem'den çıḳınca" deyü buyurdı. Bunuñ içündür ki Ebū Ḫanīfe ḥażretleri ḫāric-i Ḥarem'de bir kimesneye ḳışāṣ ile yā riddet ile yā zinā ile ḳatl lāzım gelse de ḳaçup Ḥarem'e ṣıġınsa aña **[52b]** taʿarruż olunmaz nihāyet mesken virilmez ve yimek ve içmek[486] virilmez ve aña bir nesne ṣatılmaz ki ḥattā çıḳmaġa mużṭar ola, deyü buyurdı. (Rivāyet olundı ki: Ḳavm-i Lūṭ'ı Ḥaḳ teʿālā helāk itdükde bunlardan bir kimesne Mekke'ye ticārete gitmiş idi. Ol ġażabdan bir ṭaş Mekke'ye gelüp bir kimesneyi helāk itmek istedükde melāʾike-i Ḥarem ḳalḳdılar, ol ṭaşa: "Yüri, ḳanden geldüñ ise anda git, bu kimesne Allāh ḥaremindedür" didiler. Ṭaş daḫı dönüp Ḥarem'den çıḳup ṭaşrada yir ile gök arasında ṭurdı. Ḥattā bu kimesne maṣlaḥatın görüp Ḥarem'den çıḳduḳda ol ṭaş buña yetişüp helāk itdi. Minhu) Ve daḫı Rabbü'l-Beyt: *"Ve iẕ ceʿalna'l-beyte meṯābeten li'n-nās"*[487] el-āyete, didi. Maʿnāsı biz Kaʿbe-i Muʿaẓẓama'yı nās içün meṯābe ḳılduḳ.

---

[482] de: daḫı A
[483] Ankebut 28/67.
[484] İbrahim 14/35.
[485] yapışmazdım: yapışmaz idüm A
[486] içmek: ṣu A
[487] Bakara 2/125.

Yaʿnī merciʿ ki anı ziyāret idenler ve anlaruñ emṣāli ṭaġılup gitdükden ṣoñra aña rücūʿ idecek yir. Yāḫūd bir mevżiʿ-i ṣevāb ki nās anı ḥaccidüp ve ʿumre getürmekle ecr ü ʿıvaż[488] ḥāṣıl olacaḳ **[A 68a]** maḥal ḳılduḳ dimekdür. *Ceʿale taṣīru* maʿnāsına olursa *meṣābe ceʿale*nüñ mefʿūl-i ṣānīsi olur. Ammā ibdāʿ yaʿnī şeyʾi ʿademden vücūda getürmek maʿnāsına olıcaḳ meṣābe mefʿūlden yaʿnī *ceʿalna'l-beyte* ḳavillerinde lafẓ-ı beytden ḥāl olur. Ve *li'n-nās* ḳavlinde olan lām *meṣābe*nüñ ṣıfat-ı maḫẓūfesi olan kāʾinetüne müteʿallıḳ ola. Ol taḳdīrce maʿnā "Biz beyti nās içün meṣābe olıcı ḳılduḳ" dimek olur. Yāḫūd *ceʿalnā*ya müteʿallıḳ ola. Bu taḳdīrce maʿnāsı "Biz beyti meṣābe olduġı ḥālde nās içün ḳılduḳ" dimek olur. Ve meṣābāt daḫı ḳırāʾat olundı. **[53a]** Ṣevāb isteyenlerüñ teʿaddüdi iʿtibārı ile maḥalde daḫı teʿaddüd iʿtibār olunup cemʿ lafẓı ile meṣābāt ḳırāʾat olundı. Ve daḫı Kaʿbe-i Şerīfe'yi nās içün emn yaʿnī āmin ḳılduḳ. Nitekim Ḥaḳ teʿālānuñ "ḥaremen āminā" ḳavlindeki gibi mübālaġa içün maṣdaruñ **[A 68b]** ism-i fāʿil mevḳıʿine vuḳūʿı üzre yaʿnī ziyāde ile emn üzerine ḳılduḳ dimek olur. Racülün ʿādilün maḥallinde racülün ʿadlün dirsen ziyāde ʿadl murād olması içün keʾennehu ʿadl kendüsidür, dimek olur. Yāḫūd mużāf muḳadder ola taḳdīr-i kelām ẕā emn dimek ola. Maʿnāsı "Biz Kaʿbe'yi nās içün emn ṣāḥibi ḳılduḳ" dimekdür. Yāḫūd "Ḥac, ḥāccuñ ḳable'l-ḥac işledügi günāhlarını ḳatʿ u maḥv itdügi ḥayṣiyyetden bu beyti biz kendüyi ḥac iden kimesneyi ʿaẕāb-ı ʾāḫiretden yā Ḥarem'den ṭaşrada cināyet idüp Ḥarem'e dāḫil olanı Ḥarem'den çıḳıncaya dek ʿuḳūbetle taʿarrużdan emīn ḳılıcı ḳılduḳ" dimek olur isnād-ı mecāzī olmaḳ üzre. Zīrā beyt ḥaḳīḳatde āmin olamaz. Ve daḫı emn kāʾinen mā kāne her şeyʾe ḳıyāsla iʿtibār olunmaḳ **[53b]** cāʾizdür. Ḥattā taḥḳīḳ kelb ḫāric-i Ḥarem'de ṣayda ḳaṣd ü himmet ider. Ṣayd itmeden[489] ḳaçup kelb ardına düşüp **[A 69a]** ḳovarken ṣayd Ḥarem'e girse kelb andan ferāġat ider. Eyle olıcaḳ bu emnde emn-i nās duḫūli evveli ile dāḫil olur. Ve Ḥaḳ teʿālā *"Ve'tteḫiẕū min maḳāmi İbrāhīme*

[488] A nüshasında takdim tehir olup belirtilmiştir.
[489] itmeden: andan A

muṣallā"[490] didi. *İtteḫiẕū* irāde-i ḳavl üzerine *ceʿalnā* üzerine maʿṭūfdur. Yaʿnī "Biz beyti nās içün meṣābe ve emn ḳılduġımız vaḳt nāsa *"ḳulne't-teḫiẕū"* yaʿnī "Maḳām-ı İbrāhīm'den baʿżı muṣallā ittiḫāẕ idüñ, didük" dimek olur. Ya *ceʿalnā*nuñ fāʿilinden ḥāl olur. Maʿnāsı "Biz nāsa *itteḫiẕū* diyici olduġımız ḥālde beyti meṣābe ve emn ḳılduḳ" dimek olur. Yāḫūd *itteḫiẕū* bi-nefsihi *meṣābeten li'n-nās* ḳavilleri muteżammın olduġı emre maʿṭūf ola. *Ke-ennehu tūbū ileyh ve'tteḫiẕū* dinile. Yaʿnī "Kaʿbe'yi biz nāsa merciʿ ḳılduḳ, aña rucūʿ idüñ ve maḳām-ı İbrāhīm'den baʿż-ı maḥalli muṣallā yaʿnī namāz ḳılacaḳ ve duʿā idecek mevżiʿ ittiḫāẕ idüñ" dimek olur. **[A 69b]** Bu maḥalde emir gerek ṣarīḥ olsun gerekse ḥikāyetden fehm olunsun istiḥbāb içündür. Baʿżılar **[54a]** iki rekʿat ṭavāf namāzına emirdür, didi. Zīrā Ḥażret-i Cābir raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olunan şeyden ötüri ki: Taḫḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ṭavāfdan ferāġat itdi ise maḳām-ı İbrāhīm'e ḳaṣd idüp maḳām ardında iki rekʿat namāz ḳıldı. Ve "*Ve'tteḫizū min maḳāmi İbrāhīme muṣallā"*[491] āyetini oḳudı, didi. Ve bu āyetüñ sebeb-i nüzūli budur ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhuñ elin eline alup "Bu maḳām maḳām-ı İbrāhīmdür" didükde ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine "Bunı muṣallā itmez misin?" didi. Resūlu'llāh ḥażreti daḫı "Ben buña emr olunmadım" didi. Henüz şems ġāʾib olmadı idi. Pes[492] bu āyet nāzile oldı. Maḳām-ı İbrāhīm ne idüginüñ tafṣīli yuḳaruda **[A 70a]** geçmişdür. Aña mürācaʿat oluna. İmām Nāfiʿ ile İbn ʿĀmir lafẓ-ı māżī ile *ve'tteḫaẕū* ḳırāʾat itdiler. *Ceʿalnā* üzerine ʿaṭf idüben yaʿnī "Biz Kaʿbe'yi nāsa meṣābe ve emn ḳılduḳ ve nās İbrāhīm ʿaleyhi's-selām mekānından baʿżı yaʿnī Kaʿbe'yi Ḥażret-i **[54b]** İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ ihtimāmı içün ve ẕürriyyetini Kaʿbe'nüñ yanında iskān itdügi içün

[490] Bakara 2/125.
[491] Bakara 2/125.
[492] pes: ḥattā A

ḳıble ittiḫāẕ itdiler, aña namāz ḳılurlar" dimek olur. Baʿżılar *"ve'tteḫiẕū ve iẕ ceʿalnā"*[493] ḳavlindeki *iẕ*de ʿāmil olan mużmıre maʿṭūf olur. Ve baʿżılar cümle-i müsteʾnife olur dimişler. Tefāsīre mürācaʿat iden tafṣīline vāḳıf olur. Ve daḫı ālihi İbrāhīm ve İsmāʿīl[494]. *"Ve iẕ yerfeʿu İbrāhīmü'l-ḳavāʿide"*[495] el-āyete didi[496]. *Ve iẕ yerfeʿu* māḳablinde olan "*ve iẕ ḳāle İbrāhīmu*" ḳavline maʿṭūfdur. *Ve iẕ ceʿalnā* ḳavlinde meẕkūr olan iki ṭarīḳüñ birisi üzerine ve ṣīġa-i māżī yirine mużāriʿ ẕikri Kaʿbe'nüñ muʿcize-i bāhireden ḫaber virici ṣūret-i ʿacībesin istiḥḍār **[A 70b]** içün ḥāl-i māżīyi ḥikāyetden ötüridür. Ḳavāʿid ḳāʿidenüñ cemʿidür[497]. Ḳāʿide esāsdur. Ṣebāt maʿnāsına ḳuʿūddan ṣıfat-ı ġālibedür. Muḳābil-i ḳıyāmdan mecāz olmaḳ mefhūm u mercūdur. *Ḳaʿadeke'llāh* gibi. Ḳavāʿidüñ refʿinden murād anuñ[498] üzerine binādur. Zīrā aşaġalıḳ ṣūretini yuḳarulıḳ ṣūretine naḳildür. Mürtefiʿ gerçi kim ḥaḳīḳatde ḳavāʿidüñ üzerine binā olunandur. Lākin ikisi biri biri ile **[55a]** müctemiʿ u mümtezic oldı ise şey-i vāḥid oldılar da *ke-ennehu* ḳavāʿid tamām u mürtefiʿ oldı. Ve baʿżılar ḳavāʿid ile murād binānuñ ayaḳlarıdur ki her bir sāḳ bir ḳāʿidedür, üzerine binā olunan şeyʾe. Eyleye bu taḳdīrce refʿinden murād, baʿżın baʿżı üzerine yapmaḳdur diyüp ve baʿżılar ḳavāʿidüñ refʿi ile murād, beytüñ maḳām u menzilesini ʿālī ṭutup ve şerefini iẓhārdur ve nāsı ḥacca daʿvet itmekdür, didiler. Ve baʿżılar bu āyetüñ maʿnāsı beytden **[A 71a]** ayaḳ başup ve oturuşmuş ḳavāʿidi bināyla ʿāliye vü mürtefiʿa ḳılduġı vaḳt dimekdür, didiler. Ve İsmāʿīl, İbrāhīm ḳavli[499] üzerine maʿṭūfdur. Daḫı İsmāʿīl refʿ itdügi vaḳt dimekdür. İsmāʿil'i İbrāhīm ʿaleyhime's-selāmuñ ʿaḳībinde ẕikr itmeyüp mefʿūlden yaʿnī lafẓ-ı ḳavāʿidden teʾḫīr itdügini añlarun ki refʿinde[500] aṣıl İbrāhīm ʿaleyhi's-selām olup

[493] Bakara 2/125.
[494] +didi A
[495] Bakara 2/127.
[496] -didi A
[497] ḳāʿidenüñ cemʿidür: cemʿ-i ḳāʾidedür A
[498] refʿinden murād anuñ: refʿi ile murād A
[499] -ḳavli A
[500] refʿinde: refʿde A

Ḥażret-i İsmāʿīl İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma tābiʿ olduġını iʿlām içün ola. Baʿżılar İsmāʿīl ʿaleyhi's-selām ṭaş virüp Ḥażret-i İbrāhīm binā iderdi. Ḥaḳīḳatde refʿ bināʾ idenüñdür dimişler. Ve baʿżılar iki ṭarafdan ikisi bile binā iderdi, didiler. **[55b]** Bu taḳdīrce vech-i teʾẖīr İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ aṣāleti olur. Yāẖūd fāʿilden fiʿlüñ ṣudūrı ḥīninde bilā teʾẖīr mefʿūle taʿalluḳı żarūrī **[A 71b]** olduġıçün ve nefs fiʿlinüñ kendüden nefs-i ṣudūrunda aṣlā āẖara iḥtiyācı olmadıġıçün. Mefʿūlünüñ şānına ihtimām lāzım olmaġın āẖar üzerine taḳdīm olunur. Gerçi kim āẖar daẖı fāʿil olup mefʿūl-i meẕkūre fiʿli müteʿallıḳ ise de. Zīrā ẕikr olunan maʿnāyı[501] münāfī nesne fāʿil-i ṣānīde yoḳdur. Anda daẖı ẕikr olunan vücūh-ı mevcūde ve muḥaḳḳaḳa ve muḳarreredür. *Rabbenā teḳabbel minnā ḳavlī*[502] irāde-i ḳul üzerine olup[503] *ey yeḳūlān rabbenā* dimek ola. Ḥālbuki *yeḳūlāni*[504] ile ḳırāʾat olundı Ḥażret-i İbrāhīm ve İsmāʿīl'den ḥāl olmaḳ üzerine. Ve baʿżılar *ve iẕ yerfeʿu*daki *iẕ* de ʿāmildür ,yuḳarudaġı cümleye maʿṭūfdur. Taḳdīr-i kelām ve *yeḳūlān*, *rabbenā teḳabbel minnā iẕ yerfeʿāni* ey vaḳt-i refʿihimā dimekdür, didi. Ve baʿżılar İsmāʿīl mübtedāʾ[505], ẖaberi ḳavl-i maẖẕūf ki *rabbenā*da ʿāmildür. *Yeḳūlü rabbenā* gibi. Eyleye rāfīʿ İbrāhīm ve dāʿī İsmāʿīl ʿaleyhime's-selām olur. **[A 72a]** Pes imdi *yeḳūlü* cümlesi ḥāliyyet üzre manṣūb olur. Maʿnāsı İbrāhīm ḳavāʿidi refʿ itdügi vaḳt. Ḥālbuki **[56a]** taḥḳīḳ İsmāʿīl *rabbenā teḳabbel minnā* dir, dimekdür. Merbūbuñ ṣalāḥı olan şeyʾüñ ifāżasından ẖaber virici rubūbiyyet vaṣfına taʿarruż itmeleri meʿa hāẕā kendülere mużāf ḳılmaları ile.[506] Yaʿnī *rabbenā* deyü duʿā vü tażarruʿ itmeleri icābet zincīrini taḥrīk[507] yaʿnī ḳabūl olacaḳ duʿā ḳılmaḳdur. Ve *teḳabbel*üñ mefʿūlüni ẕikr itmek bunuñ biri ile *rabbenā teḳabbel duʿāʾī* ḳavlinde ẕikr itmiş iken[508] bunda terki

[501] olunan maʿnāyı: olunanı A
[502] -ḳavlī A
[503] olup: ola A
[504] yeḳūlāni: yeḳūlān A
[505] mübtedāʾ: mübtedā A
[506] -ile A
[507] taḥrīk: taḥrīkdür A
[508] itmiş iken: itmişdür A

duʿāya ve duʿānuñ ġayrı ḳurb u ṭāʿata[509] ki ṣadedinde olduḳları binā-i Kaʿbe de ol ḳurb u ṭāʿāt[510] cümlesindendür. Anlara[511] ʿāmmolmaḳ içündür. "*İnneke ente's-semīʿu'l-ʿalīm*".[512] Yaʿnī zīrā taḥḳīḳ sen cemīʿ-i mesmūʿātı ki bizim duʿāmız daḫı ol cümledendür. Ve dükeli maʿlūmātı ki cemīʿ-i aʿmālimizde niyyātımız ol zümredendür. Ziyāde işidici ve **[A 72b]** bilicisin[513] dimekdür. Ve *"inneke ente's-semīʿu'l-ʿalīm"* cümlesi duʿāyı ḳabūl itmek iḳtiżāsına taʿlīldür. Taḥḳīḳ Ḥaḳ teʿālānuñ bunlaruñ niyyātınuñ ṣıḥḥatine ve aʿmālinüñ iḫlāṣına ʿilmi tefaḍḍulen vaʿdi mūcebince taḳabbuli muḳteżā olduġı ḥayṯiyyetdendür. Yoḫsa fi'l-cümle taḳabbuli muṣaḥḥaḥ olduġı ḥayṯiyyetden **[56b]** degildür, dimek olur. Ve daḫı beled-i emīn mürebbīsi ve māliki didi: "*Ve iẕ ḳāle İbrāhīmü rabbi'cʿal*"[514] el-āyete. Bu ʿāyet mā ḳablinde olan *ve iẕ ceʿālnā*[515] āyetine bi'ẕ-ẕāt yā ʿāmil-i mużmarı ile maʿṭūfdur. Nitekim yuḳarıġı cümlede mürūr itdi[516]. *Rabbi'cʿal hāẕa'l-belede āminen* dimek *ey ẕā emnin ev āminen ehlehu* (külliyyetü nāʾim)[517] dimek ola. (Ke-*ʿīşeti'r-rāżiye*[518] ey ẕātü rıżan ev marżıyyetin. Minhu.) Maʿnāsı bu vādīyi emīn şehirlerden ḳıl dimekdür. Bu duʿāsı Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ[519] ibtidāʾ geldüginde idi. Ol zamānda vādī maḫż idi. Nitekim ḳıṣṣa-i Hācer'de mürūr itdügi **[A 73a]** üzre ki İbrāhīm ʿaleyhi's-selām anı bırakup döndükde Ḥażret-i Hācer aña: "Bizi bu belkaʿda yaʿnī otu ve ṣuyı yoḳ nāsı vü bināsı yoḳ ḫarāb yirde ḳoyup ḳande gidersin?" didügi aña yaʿnī vādi-i maḫż idügine taṣrīḥdür[520]. Bu kelāmından ṣoñra Ḥażret-i Hācer dönüp İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ṯeniyye-i Keḏāy'a

---

[509] ṭāʿāta: ṭāʿatdan A
[510] ḳurb u ṭāʿat: ṭāʿat ü ḳurb A
[511] Anlara: Duʿānuñ ġayrı anlara da A
[512] Bakara 2/127.
[513] Ziyāde işidici ve bilicisin: işidici ve ziyāde bilici sensin A
[514] Bakara 2/126.
[515] Bakara 2/125.
[516] itdi: eyledi A
[517] -(Külliyyetü nāʾim) A
[518] Karia 101/7.
[519] İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ: İbrāhīm'üñ A
[520] taṣrīḥdür: ṣarīḥdür A

(Kedā bi-fetḥi'l-kāf ve'l-meddi ye min aʿlā Mekke min ṭarīḳi'l-Ebṭaḥ ve hüve vādin ẕātü remlin ʿalā ṭarīḳi Minā ʿalā derbi'l-maʿlā bi-cenbi'l-maḳbere. Kuday bi-żammi'l-kāf ve'l-ḳaṣr ve'ṣ-ṣarfu cemʿa kediyye min esfeli Mekke ʿalā derbi'l-yemīn. Minhu) yaʿnī Mekke'nüñ üstünde Ebṭaḥ ve Minā yolı üzerinde olan ṭaġlar arasındaki yola berāber olduḳda Kaʿbe'nüñ mevżıʿi olan vādīye ḳoşturup "*Rabbenā innī eskentü [min] ẕürriyetī bi-vādin*"[521] el-āyete didügi daḫı ṭaṣrīḥdür. "*Ve'rzuḳ ehlehu mine'ṯ-ṯemerāti*" yaʿnī bu beledüñ ehlini envāʿ-ı **[57a]** yemişler ile rızıḳlandur. Buña yaḳın bir ḳarye ḳılmaġla ki envāʿ-ı ṯemerāt anda ḥāṣıl ola. Yāḫūd ʿıraḳ yirlerden[522] aña çekilüp gele. Bu ikisi bile ḥālā yevmen fe-yevmen mütezāyid olmadadur. Ṭāʾif ki ʿAbbās memleketi didükleri yirdür. **[A 73b]** İbn-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumā anda bir ḳaryede medfūndur. Yanında Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem evlādından ṭayyib ü ṭāhir ḥażretleri ve aṣḥāb-ı kirām ve şühedā-i ʿiẓām rıḍvānu'llāhi teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīn ḥażretlerinden cemm-i ġafīr ve evliyāʾu'llāh ve ṣāliḥīn ḳaddesa'llāhu teʿālā[523] ervāḥahumdan ve her tāʾife-i İslāmiyye'den cemʿ-i keṯīr anda medfūndur kirāren bu eḍʿaf-ı ʿībādu'llāh varup ziyāret idüp ve şuhūran iḳāmet itmekle[524] kemāl-i ittilāʿ vuḳūfum olmışdur. Ve bu ḳılınan duʿānuñ āṯār-ı icābetini müşāhede itdüm ki Hedā dirler bir nice ḳaryeli bir nāḥiyesi vardur. Andan Mekke-i Mükerreme'ye bir günde ṯemerāt ü fevākih vāṣıl olur. Bunuñ fevākih ü ṯemerātı tevassuṭ ider. Bundan yuḳaru vādi-i Ḳarn ve bilād-ı ʿAbbās ve vādi-yi Liyye ve eṭrāfında olan **[57b]** ḳurānuñ fevākih[525] ve nebātātı müteʾaḫḫire olup ikişer ve üçer **[A 74a]** günde Mekke'ye vāṣıl olur. Ve baʿżı ḳurı yemişler ḫod daḫı mesāfe-i baʿīdeden çekilüp gelüp[526] "*Yücbā ileyhi*

[521] İbrahim 14/37.
[522] yirlerden: cāniblerden A
[523] -teʿālā A
[524] +aḥvāline A
[525] fevākih: fevākihi A
[526] çekilüp gelüp: gelür A

ṯemerātü külli şey'"[527] āyetine maẓhar olur. Ve Mekke'nüñ aşaġa ṭarafından gelen fevākih teḳaddüm idüp fevākih-i rebīʿiyye ve ṣayfiyye ve ḫarīfiyye yaʿnī yaz ve yay ve güz yemişleri bir günde Mekke'de cemʿ olup ve nice müddet mümted olur. Sebebi budur ki bu ḥaḳīr[528] bāġ u besātīninde müşāhede itdüm ki üç ay miḳdārı fākihesi yinülürken bir ṭarafdan çiçek virür. Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ maẓhar-ı daʿavātı olup ve manẓar-ı Ḥażret-i Mucībü'd-daʿavāt olmasından ġayrı veche ḥamle mecāl mülāḥaẓa olunmaz ki nice āb u havāsı laṭīf yirlerde ḳaṭʿā[529] bu mutasavver u mesmūʿ degildür. İbn-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür ki taḫḳīḳ Ṭāʾif arż-ı Filisṭīn'den idi. Pes Ḥażret-i İbrāhīm ʿa.m.[530] bu duʿāyı itdi ise Allāh teʿālā[531] emri ile Ḥażret-i Cebrāʾil **[A 74b]** ol Ṭaʾif didükleri yiri arż-ı Şām'dan[532] ḳaldurup Ḥarem'e rızḳ içün şimdiki yirine[533] vażʿ itdi didi. (Mensūb ile'z-zehra ve hiye ḳabīletün min Ḳureyş ve hüm eḫu āli'n-nebī ʿa. m.) Ve Ḥażret-i Zührī raḍa**[58a]**dan[534] mervīdür ki: "Ḥaḳ teʿālā Şām-ı Şerīf ḳaryelerinden bir ḳaryeyi Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām duʿāsı içün naḳl idüp Ṭāʾif didükleri yire vażʿ itdi, didi." Ve *"men āmene minhum bi'llāhi ve'l-yevmi'l-āḫiri*"[535] ḳavlindeki "*men ve'rzuḳ ehlehu*"daki ehilden bedel-i baʿżdur. "*Men āmene*" diyüp īmān getüreni duʿāya taḫṣīṣ itdi. Īmānuñ şerefini iẓhār ve mertebesini beyān ve ehl-i īmānuñ şānına ihtimāmdan ötüri ve daḫı ḳavmini īmāna terġīb ve küfürden menʿ vardur. Nitekim ḥikāyesinde Ḳureyş'i ve Ehl-i Kitāb'dan Ḳureyş'üñ ġayrıları terġīb ü terhīb olduġı gibi. Ve Mescid-i Ḥarām Rabbi didi: "*Fe-velli vecheke şaṭra'l-mescidi'l-ḥarām*"[536] bundaġı fā-ı tevliyeye emr, vaʿd-i kerīm üzerine müteferriʿ

---

[527] Kasas 28/57.
[528] ḥaḳīr: faḳīr A
[529] -ḳaṭʿā A
[530] Ḥażret-i İbrāhīm ʿa.m.: İbrāhīm ʿaleyhi's-selām A
[531] -teʿālā A
[532] -arż-ı Şām'dan A
[533] yirine: yire A
[534] raḍadan: raḍıya'llāhu ʿanhdan A
[535] Bakara 2/126.
[536] Bakara 2/144,149,150.

olduġı**[A 75a]**çündür.[537] Yaʿnī Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme tābiʿ olup olmayanı temyīz içün Mekke'den ḳıbleyi Beytü'l-Muḳaddes'e taḥvīl itdükde ṣalātı Beytü'l-Muḳaddes'e ḳılurlardı. Lākin Ḥażret-i Risālet'üñ ḳalb-i şerīflerine düşüp Ḥaḳ celle ve ʿalādan girü ḳıble Kaʿbe'ye taḥvīl olunmaḳ tevaḳḳuʿ iderlerdi. Zīrā Ḳaʿbe Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳıblesi idi. **[58b]** Ve Mekke-i Mükerreme ʿArabuñ mefḫareleri ve müzārları ve meṭāfları olduġı içün. Ḳıble Kaʿbe olmaġla īmāna gelmelerin ġāyet iḳtiżā idüp ve Yahūd'a daḫı muḫālefet olduġiçün. Peyġamber ʿaleyhi's-selām ḳıblenüñ taḥvīli içün vaḥyile nüzūline[538] Ḥażret-i Cebrāʾil ʿaleyhi's-selāma[539] muntaẓır olup cānib-i semāya baḳarlar idi. Bu sebeb ile[540] Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā: "*Felenüvelliyenneke ḳıbleten terḍāhā*"[541] deyü vaʿde buyurdıḳları içün "*fevelli vecheke*"de **[A 75b]** olan fāʾ bu vaʿde tefrīʿ olur. Maʿnāsı: "Yā Muḥammed! Çünki[542] şol maḳāṣıd-ı dīniyye ki meşiyyetu'llāh ve ḥikmetine[543] muvāfıḳdur. Anı ḳaṣd idüp ḳıble girü Ḳaʿbe'ye ṭaḥvīl olunmaḳ recā idersen bu sebeb ile[544] ol Allāh ḥaḳḳiçün ol Kaʿbe'ye istiḳbāli saña virüp ve ḳādir ḳılurın, didüklerine bināʾen. "Pes imdi medār-ı teveccüh ve miʿyār olan vechüñi ya cümle bedenüñi[545] Mescid-i Ḥarām cānibine ṣarf eyle" deyü emr itdiler. Bu şol zamānda nāzil oldı ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Medīne'ye geldükden ṣoñra on altı ay Beytü'l-Muḳaddes cānibine namāz ḳılup āḫir ṣalātları Bedir ġaẓasından iki ay muḳaddem receb ayında gün henüz **[59a]** zevālden aşduḳda Benī Seleme Mescidi'nde Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem aṣḥāb-ı kirām rıḍvanu'llāhi teʿālā ʿaleyhim ecmaīne öyle namāzınuñ iki rekʿatın ḳılduḳlarında emr olunup Mekke'de Altun**[A 76a]**oluġa ḳarşu

---

[537] olduġıçündür: olduġı içündür A
[538] nüzūlüne: nüzūle A
[539] Cebrāʾil ʿaleyhi's-selāma: Cebrāʿil'e A
[540] sebeb ile: sebeble A
[541] Bakara 2/144.
[542] Yā Muḥammed! Çünki: Çünki Yā Muḥammed! A
[543] ḥikmetine: ḥikmetu'llāha A
[544] sebeb ile: sebeble A
[545] bedenüñi: bedenüñ A

namāz içinde döndiler. Erler ḫātūnlar yirine ve ḫātūnlar erler yirine taḥvīl olunup bāḳī iki rekʿati Kaʿbe'ye ḳarşu ḳılup ol mescide Mescid-i Ḳıbleteyn deyü ad virildi. Ve daḫı Rabbü'l-Ḥarem didi: "*Evelem nümekkin lehum ḥaremen*"[546] el-āyete. Bu āyetüñ sebeb-i nüzūli Ḥāriṯ bin ʿOṯmān bin Nevfel bin ʿAbdi Menāf Ḥażret-i Peyġāmber ʿaleyhi's-selāma gelüp "Yā Resūla'llāh biz bilürüz ki taḥḳīḳ sen ḥaḳ üzresin[547] lākin ḳorḳarız[548] ki eger saña tābiʿ olup ve ʿAraba muḫālefet idersek ḥālbuki ḳaçup ve ḳaçurmaġa ḳādir olmaz ṣābitce ḥāżır loḳmayuz, bizi nehb ü ġāret iderler, didükde Ḥaḳ teʿālā bunlaruñ üzerine reddidüp "Biz anları ḥıfẓ u ʿismet[549] idüp ve mekānlarını Beyt-i Ḥarām ḥürmetine ḥarem-i ẕā emn ḳılmaduḳ mı? Eyle Ḥarem ki eṭrāfında[550] gögsin gerip[551] **[59b]** ve biribirine muʿāvenet **[A 76b]** iderler. Ḥālbuki girü bunlar āminīndür. Eyle bunlar puta ʿibādet idüp ʿabede-i eṣnām iken nehb ü ġāretden ḳorḳmazlar, āminlerdür. Ḥürmet-i Beyte ve ḥürmet-i tevḥīdi żammidüp ʿabede-i ilāh olduḳlarından ṣoñra ne keyfiyyet ile[552] ḳorḳarlar" deyü cevāb virdi. "*Yücbā ileyh*" yaʿnī aña cemʿ u ḥaml olunur. "*Ṣemerātü külli şeyʾin*" yaʿnī her cānibüñ yemişleri Mekke'ye çekilüp gelür dimekdür. "*Ve*[553] *yücbā ileyh*" cümlesi Ḥarem içün ṣıfat-ı uḫrādur. Ṭaʿāmlarınuñ inḳıṭāʿı ile bu ahāli-i Mekke mutażarrır olmaḳ vehmi iḫtimālini defʿ idicidür. "*Rızḳan min ledünnā*" *ledün* ẓurūf-ı mebniyyedendür. ʿ*İnde* maʿnāsınadur. *Rızḳan* maṣdardur. *Yücbā* maʿnāsını teʿkīd idicidür. Yāḫūd ṣemerāt iżāfetle[554] müteḫaṣṣıṣ olduġıçün rızḳ merzūḳ maʿnāsına olmaḳ üzre ṣemerātdan ḥāl olıcıdur. Yaʿnī her cānibüñ ṣemerātı Ḥarem'e cemʿ u ḥaml olunur bizüm ḳatımuzdan rızḳıyyet ile. **[A 77a]** Yāḫūd her nāḥiyenüñ ṣemerātı bizüm ḳatımuzdan merzūḳ olduġı ḥālde Ḥarem'e cemʿ olur dimek ola. Ve daḫı

---

[546] Kasas 28/57.
[547] üzresin: üzerinesin A
[548] korḳarız: ḳorḳaruz A
[549] A nüshasında takdim tehir yapılmış ve belirtilmiştir.
[550] +ʿArab A
[551] gerip: gerüp A
[552] keyfiyyet ile: keyfiyyetle A
[553] -dimekdür ve A
[554] iżāfetle: iżāfet ile A

Ḫālıḳu'**[60a]**ş-şeʿāʾir[555] "*İnneʾṣ-ṣafā ve'l-mervete min şeʿāʾiri'llāh*"[556] el-āyete didi[557]. Ṣafā ve Merve Mekke-i Muʿaẓẓama'da iki cebelüñ adıdur. Evvelki ḥāline iʿtibāren. Lākin ḥālā her ṭarafı ve üzerleri buyūt[558] olmaġla cebeliyyetleri müşāhede olunmaz[559]. Birer maḥal mürtefiʿlerdür. *Şeʿāʾir şeʿīre*nüñ cemʿidür. *Şeʿīre* ʿalāmetdür.[560] "*Min şeʿāʾiri'llāh*" dimek Allāh teʿālāya ʿibādet idecek yirlerüñ ʿalāmetlerindendür, dimekdür. "*Fe-men ḥacce'l-beyte ev iʿtemera*"[561] yaʿnī[562] pes imdi şol kimesne Beytu'llāhı ḥacceylese yā ʿumre getürse dimekdür. Ḥac luġatde ḳaṣda ve iʿtimār ziyārete dirler muṭlaḳan. Lākin şerīʿatde vech-i maʿrūf üzre ḳaṣd-ı Beyt'e ve ziyāret-i Beyt'e ġālib ḳılındılar. Ḥīn-i ıṭlāḳda ḳaṣdeyn-i māʿhūdeyn ü maʿrūfeyne tebādür olunur. Eyle olsa bu ḳaṣdları **[A 77b]** iden kimesne üzerine Merve ile Ṣafā'yı ṭavāf itmede ẕenb ü günāh yoḳdur dimekdür. "*En yeṭūfe*" dinilmedi. Tefeʿʿul ṣīġası ile īrād olundı. Zīrā aṣlı *yeteṭavvefü*dür. *Ta ṭā*ya ḳalb olunduḳdan ṣoñra[563] *ṭā ṭā*da idġām olunup *yeṭṭavvefu* olmışdur. Bu ṣīġanuñ fāʾidesi ṭāʾifüñ ḥaḳḳı ṭavāfda **[60b]** tekellüf idüp yaʿnī nefsine güç idüp ve ḳudret ü himmetini ṣarf itmek idügin iʿlāmdur. Bu ṭavāf bizüm ḳatımuzda vācib, İmām Mālik ile Şāfiʿī raḥimehumu'llāh ḳatlarında rükndür, cüzʾdür. Bu ikisini ṭavāfda cenāḥ olmamaḳ ile ıradı. Bunuñ biri ile[564] kişi ṭavāfda muḫayyer olmaġı müşʿir iken şol şeyden ötüridür ki zamān-ı cāhiliyyetde Ṣafā üzerinde bir put var idi ki[565] aña İsāf dirlerdi. Ve Merve üzerinde bir put vardı ki[566] aña Nāʾile dirlerdi. Ṣafā ile[567] Merve beynin saʿy itdüklerinde anlara ellerin ve yüzlerin sürerlerdi. **[A 78a]** Pes İslām gelüp

---

[555] +didi A
[556] Bakara 2/158.
[557] -didi A
[558] buyūt: evler A
[559] olunmaz: olunur degil A
[560] +Ve A
[561] Bakara 2/158.
[562] -yaʿnī A
[563] olunduḳdan ṣoñra: olunup A
[564] +bi-maʿnā maʿa hāẕā A
[565] var idi ki:vardı A
[566] -ki A
[567] Ṣafā ile: Ṣafā'yla A

eṣnām ṣındıḳda mesḥden ḳaçuben Ṣafā ve Merve arasını ṭavāf itmege müslimānlar zaḥmet çeker olduḳları içün der-aḳab bu ʿāyet nāzil oldı. Ve baʿżılar bu ṭavāf sünnetdür, didiler. Bunı İbn Mesʿūd raḍıya'llāhu ʿanh ḥażretlerinüñ "*Felā cünāḥa ʿāleyhi en lā yeṭṭavvefe bihimā*"[568] ḳırāʾati taḳviyet ider. "*Ve men teṭavveʿa ḫayran*" yaʿnī bir ṭāʿat ü ibādet işlese gerek farż gerekse nāfile **[61a]** yāḫūd ḥac yā ʿumre veyā ṭavāfdan her ne ki üzerine farż olunmışdur anuñ üzerine ziyāde bir ḫayr işlese taḫḳīḳ Allāh teʿālā şākirdür. Yaʿnī ṭāʿate cezā viricidür. Cezādan şükürle taʿbīr olundı ʿibāda iḥsānda mübālaġadan ötüri. *Ḫayran* maṣdar-ı maḫẕūfuñ ṣıfatı olmaḳ üzre manṣubdur. Ey "*taṭavvuʿan ḫayran*" dimekdür. Yaḫud cārrı ḥaẕf idüp fiʿl aña īṣāl olunmaḳ üzre manṣūbdur. Aṣlı "*ve men taṭavveʿa bi-ḫayrin*" ola. Yaḫud bir maʿnā-yı **[A 78b]** fiʿli tażmīn itmek üzre manṣūb ola, *yeṭṭavveʿu* daḫı ḳırāʾat olundı. Aṣlı yeteṭavveʿu ola *yeṭṭavvefu* gibi. "*Ve men yeteṭavveʿu bi-ḫayrin"* daḫı ḳırāʿat olundı. ʿAlīmdür yaʿnī her şeyʾe ʿilimde mübāliġdür. Aʿmālüñüzüñ maḳādīrini ve keyfiyyetlerini bilür. Ve ecirleriñüzden bir şey naḳṣ itmez. *Fe-inne'llāhe* ḳavli *ve men teṭavvaʿa* şarṭınuñ cevābına ʿilletdür. Ve cevābuñ[569] maḳāmına ḳāʾimdür. Ke-ennehu "*ve men teṭavveʿa ḫayran"*[570] *cāzāhu'llahu teʿālā ev eṣābehu "fe-inne'llāhe şākirün ʿalīm*[571]*"* dimekdür. Ve daḫı *Rabbu'l-meşʿari'l-ḥarām* didi: "*Fe-iẕā efāżtüm min ʿarāfātin"*[572] el-āyete **[61b]** yaʿnī ḳaçan siz nefsüñizi mecmūʿat-i ʿArafat'dan defʿ idüp girü döndüñüz ise. Pes imdi Allāh teʿālāyı ẕikr idüñ, lebbeyk dimekle ve lā ilāhe illa'llāh dimekle ve duʿayla. Ve baʿżılar ḳatında aḫşam ve yatsu namāzlarını cemʿle ẕikr idüñ dimekdür. "*Efāżtüm enfüseküm min ʿarafātin*"dür aṣlı. Mefʿūl ḥaẕf olundı. **[A 79a]** Nitekim *defaʿtuhu mine'l-baṣra*'da ḥaẕf olunup da *defaʿtü* dinildigi gibi. Bu āyet-i kerīmede daḫı *enfüseküm* ḥaẕf olunup *efāżtüm min*

---

[568] Bakara 2/158. " *Felā cünāḥa ʿāleyhi en yeṭṭavvefe bihimā"*
[569] cevābuñ: cevābınuñ A
[570] Bakara 2/158.
[571] Bakara 2/158.
[572] Bakara 2/198.

ʿ*arafāt* buyuruldı. ʿArafāt mevkıf-i mübāreküñ ismidür. Cemʿdür ezruʿāt tesmiyesi gibi tesmiye olundı. Bunda ʿalemiyyet ü teʾnīṯ var iken lā yenṣarif olmayup "Niçün kesr ü tenvīn dāḫil oldı?" deyü suʾāl olunursa teʾnīṯi cemʿ içündür. Ṣarfa māniʿ degildür. Ancaḳ kendüden evvelki elif ile ʿalāmet-i cemʿ olur. İsmi ṣarfdan menʿ idemez. Taḳdīr-i kelām tā-ı teʿnīṯ cāʾiz degildür illā tā cemʿ olmıyan yirde cāʾizdür. Nitekim *Keşşāf* da böylece ẕikr itdi. Ve bu mevḳıf-i ḥuccāca ʿArefe deyü tesmiye olundı. Zīrā bu maḥal İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma vaṣf olundı idi. **[62a]** Gördügi vaḳt anı bildi. Yaḫud Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām Ḥażret-i[573] İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmı meşāʿirde devr itdürürken ʿArafāt'ı gösterdükde **[A 79b]** Ḥażret-i İbrāhīm "Bildim" didi. Yaḫud Ḥażret-i ʾĀdem ve Ḥavvā ʿaleyhime's-selām ʿArefe'de buluşup biri birini bildiler. Ve yaḫud nās ʿArefe'de bilişürler. Bu maʿānī maʿrifet vechinden ötüri ʿarefe dinilmiş ola. Ve mübālaġaten buña ʿArafāt dinildi. Bu esmā-i mürteceledendür. Yaʿnī ḳıbele'l-ʿilmiyye mevżūʿ olmıyan isimlerdendür illā meger ki ol ʿārifüñ cemʿi ḳılına, eyleye ḳablehā mevżūʿ olunmış olur. Ve bu ʾāyetde ʿArafāt'da vaḳfenüñ vücūbına delīl vardur. Zīrā ifāḍa olmaz illā vuḳūfdan soñra olur. Ve ifāḍa ise bu āyet-i şerīfeden soñra *ṯümme efīḍū* ḳavilleri ile meʾmūrun biḥādur. Bu emir muḳteżası vaḳfe vācib olmış olur. Ve daḫı Peyġamber ḥażreti ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Ḥac ʿarefedür. Pes her kim ʿarefeye yetişse ḥacca yetişmiş olur" didügi vücūbına dāllolur. Ve yaḫud ifāḍa meʾmūrun bih olan ẕikre muḳaddimedür (Fī ḳavlihi teʿālā: "*Fe'ẕküru'llāhe ʿinde'l-meşʿari'l-ḥarām*" Minhu.) **[A 80a]** didiler. Ammā bunda naẓar vardur. Zīrā ẕikr vācib **[62b]** degil ve bu ẕikre emr-i muṭlaḳ da degildür. İfāḍa ile muḳayyeddür. Yaʿnī ḳaçan ʿArafāṭ'dan ifāḍa itdügüñüzde[574] Allāh teʿālāyı Meşʿar-ı Ḥarām yanında ẕikr idüñ dimekdür, dinildi. Ve Meşʿar-i Ḥarām bir ṭaġdur ki imām-ı ḥāc anuñ üzerinde vaḳfe ider. Gicenüñ āḫir cüzünden fecrüñ cüz-i āḫirīne dek, vech-i mesnūn budur. Ve bu cebele ḍamm-ı ḳāfla ve feṯḥ-i zāyla *Ḳuzaḥ*

[573] -Ḥażret-i A
[574] itdügüñüzde: itdüñüzde A

daḫı dirler. *Ḳāziḥ*den maʿdūldür. Mürtefiʿ maʿnāsınadur. ʿAdl ü ʿilmiyyetden ötüri lā yenṣarifdür. Ve baʿżılar: "Bu Meşʿar-i Ḥarām ʿArafāt'uñ meʾzimeyni yaʿnī iki ṭaġ arasında olan ṭar yolları beyni ile ḍamm-ı mīm ile feṭḥ-i ḥāyla ve kesr-i sīnle Muḥassir Vādīsi beynidür" didiler. (Meʾzim mīmden ṣoñra hemze ile ve kesr-i zāyla iki ṭaġ arasında ṭarīḳ-i mużīḳa dirler. Minhu) Ammā ḳavl-i evveli Ḥażret-i Cābir raḍıya'llāhu ʿanh rivāyet itdügi şey taḳviyet ider. Ol şey taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Vaḳtā kim ṣabāḥ namāzın Müzdelife'de āḫir-i **[A 80b]** leylüñ ḳarañulıġında ḳıldı ise nāḳasına binüp Meşʿar-i Ḥarām'a geldi. Ve anda duʿā vü tekbīr ü tehlīl itdi. Ve tamām aydınlıḳ olunca vaḳfe idüp gitmedügidür. Meşʿar-i Ḥarām ḳatı dimegüñ maʿnāsı kendüye **[63a]** muttaṣıl u yaḳīn olan yirdür. Bunda vuḳūf efḍaldür. Yoḫsa Müzdelife'nüñ cümlesi mevḳıfdür illā Vādī-i Muḥassir degil. Ve Müzdelife'nüñ ḥaddi ʿArefe'den ṭaġlar ile aralarında olan şiʿblerden[575] yaʿnī ḳuytı ve ṭaracuḳ yirlerden yemīnen ve yesāren Vadi-yi Muḥassir'e varıncadur. Ve *Menāsik-i Farsī*'de "Muḥassir'üñ yanında iki küçücek ṭaġcaġızlarına varıncadur" dir. Kirmānī meʾzimi "ʿArafa'dan meʾzimiyy-i Muḥasssir'e varıncadur" didi. Bir rivāyetde "Ḳarney-i Muḥassir'e varıncadur yemīnen ve şimālen" didi. Meʾzimān Vādi-yi Muḥassir'de Müzdelife'den ṣol cānibdedür[576]. Muḥassir Müzdelife'den degildür. Ve Müzdelife'ye Müzdelife dinildi. *Tesmiyetü'l-maḥal bi'smi'l-ḥāl*dür. **[A 81a]** Zīrā ḥuccāc bu maḥalle ḥulūl idüp bunda Allāh teʿālāya izdilāf yaʿnī ictimāʿ vü teḳarrub iderler. Bundan ötüri ola. Ya Ḥażret-i Ādem, Ḥavvā anaya bunda izdilāf yaʿnī yaḳīn olduġıçün ola. Buña Meşʿar-i Ḥarām da ve cemʿ de dimişlerdür. *Fe-baʿde'lleteyyā ve'lletī*. "Bu meşʿar-i ḥarām ḳatında telbiye vü tehlīl **[63b]** ü duʿāyla Allāh teʿālāyı ẕikr idüñ ve daḫı size taʿlīm itdügi gibi ya taʿlīm itmekliginden ötüri Allāh teʿālāyı ẕikr idüñ veyā size hidāyet-i ḥasene ile menāsike ve menāsiküñ ġayra hidāyet itdügi veyā hidāyet itmekligi üzre ẕikr-i ḥasen ile Allāh

[575] şuʿablardan: şuʿbelerden A
[576] cānibdedür: cānibindedür A

teʿālāyı ẕikr eyleñ" deyü emr itdi. Ve daḫı Rabbü'l-Beyti'l-ʿAtīḳ didi: "*Ṯümme'l-yaḳḍū tefeṯehum*"[577] el-āyete. Yaʿnī vesaḫlarınuñ izālesini ḳażā itsünler ya izālesini muḥkem itsünler iḥrāmdan iḥlāl vaḳtinde. Taḳdīr-i kelām ḥacc ü ʿumreye **[A 81b]** iḥrāmlendükden ṣoñra terkine meʾmūr olduḳları eşyā-i mübāḥa belki mesnūne vü müsteḥabbenüñ iḥrām içün fiʿlinden menʿ olunup teʾḫīr itmişlerdi. Efʿāl-i ḥacc ü ʿumreyi edāʿ idüp eyyām-ı naḥrde ḳurbānları üzerine Ḥaḳ celle ve ʿalānuñ ismini ẕikr idüp ve ẕebḥ u ekl idüp ve fuḳarāya itʿām itdükden ṣoñra zamān-ı iḥrāmda taḥṣīl olunan vesaḫlaruñ ve kirlerüñ izālesin ḳażā itsünler ki iḥrām içün vaḳtinde idemedilerdi. Yāhud izāleyi **[64a]** bıyıḳların ve ṭırnaḳların kesmek ile ve ḳoltuġın yolmaġla ve ḳasıġın ḳazımaḳ ile iḥrāmdan çıḳacaḳ zamānda taḥkīm itsünler dimek olur. "*Ve'l-yūfū nüżūrahum*"[578] *ve'l-yüveffū* feṯḥ-i vavla ve teşdīd-i fā ile daḫı ḳırāʾat olundı. Ve daḫı ḥaclarında fiʿli cāʾiz ü ḥelāl olunan eylüklerden neẕr itdükleri şeyʾi virsünler. Ve baʿżılar mevācib-i **[A 82a]** ḥaccı edā itsünler dimekdür, didiler. Ve daḫı her şey anuñla tamām olur, ṭavāf rükni[579] ki aña ṭavāf-ı ziyāret dirler. Diḳḳat ü ihtimāmla ṭavāf itsünler Beyt-i ʿAtīkde. ve bu ṭavāf ile murād ṭavāf-ı vedāʿ didiler. Baʿżılar "*Bi'l-beyti'l-ʿatīḳ*"[580] *ey el-ḳadīm* dimekdür. Zīrā nās içün evvel vażʿ olunan beyt budur. Yāḫūd cebr idiciler musallaṭ olmaḳdan āzād olmış dimekdür. Zīrā her kim cebābireden bunı yaḳmaḳ ḳaṣdına bu ki sefer itmişdür taḥḳīḳ Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā anı helāk itdi. Ama Ḥaccāc-ı Ṯeḳafī'nüñ ḳāṣdı degil idi illā İbn Zübeyr ḥażretlerini çıḳarmaḳ idi. **[64b]** Yoḫsa Beyt-i Şerīf üzerine taslīṭ degil belki beyti kendü murādı üzerine ʿimāret idi ki müyesser oldı. Ve daḫı ol Allāh teʿālā didi: *"Ve ṭahhir beytiye li'ṭ-ṭāʾifīne"*[581] el-āyete. Yaʿnī *ve yüṭahhira beytiye* **[A 82b]** *min'el-evṯān* dimekdür. ʾĀyetüñ evveli "*Ve iẕ bevveʾnā li-*

[577] Hac 22/29.
[578] Hac 22/29.
[579] ṭavāf rükni: tavāf-ı rükn A
[580] Hac 22/29.
[581] Hac 22/26.

İbrāhīme mekāne'l-beyti en lā tüşrik bī şeyʾen"[582]dür. Ve *ṭahhir yuṭahhiru* maʿnāsına *en lā tüşrik bī*ye maʿṭūfdur. Maʿnāsı "Yā Muḥammed! Mekān-ı Beyti İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma biz ʿimāret ü ʿibādet içün aña mürācaʿat olunur bir merciʿ vü maʿbed ḳılduġımızı sen ẕikr eyle ki kefere vü münāfıḳīn mütenebbih olup müteraġġib ü müterehhib olsunlar ki biz bunı böyle eyledük. ʿİbādetde baña bir şey işrāk olunmıya. Ve ṭavāf ve namāz ḳılanlara benüm Beytümi putlardan ve vesaḫ u necāsetlerden taṭhīr ü tanẓīf eyleye" dimekdür. "*Li'ṭ-ṭāʾifīne" ve li'l-muṣallīne* dinildi. Erkān-ı ṣalātla taʿbīr itdi yaʿnī "*ve'l-ḳāʾimīne ve'r-rukkeʿi's-sücūd*[583] dinildi. Bu erkān-ı ṣalātdan her biri müstaḳil taṭhīr iḳtiżā itdügine delālet içün **[65a]** olmaḳ mercūdur. Bu ḳande ki cümlesi cemʿ ola. Ve daḫı yāʾile *yüşrike* **[A 83a]** daḫı ḳırāʾat olundı. Ve daḫı Rabbü'l-Beledi'l-ḥarām didi: *"İnnemā ümirtü en aʿbüde"*[584] el-āyete. Yaʿnī Peyġamber ʿaleyhi's-selām nāsa aḥvāl-i mebdeʾi ve meʿādı beyān ve ḳıyāmetde olacaḳları şerḥ itdükden ṣoñra bunlara böyle dimek emr olundı. Daʿvet-i dīn emrinden aṣlā nesne ḳalmayup itmām idüp bundan ṣoñra Allāh teʿālāya ʿibādete iştiġāl ve murāḳabeye tevaġġul ü istiġrāḳ itmekden ġayrı bir maṣlaḥat ḳalmaduġına tenbīhden ötüri. Tenbīh ise Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām ʿibādete meşġūl olup ḳatʿā kendülerüñ ḳüfr ü īmānları ve ṣalāḥ u fesādları ile muḳayyed olmayup ve ḳayırmaması. Bunlar umūr-ı nefislerinde ihtimām idüp ve Peyġamber ḥażretleri bunları īmāna daʿvetde muḥkem diḳḳat itmekden şeksiz bunları īmāna getürür bir nesne iẓhār ider, deyü tevehhüm daḫı itmeyüp **[A 83b]** ve aḥvāllerini tedārike meşġūl olup ve āyāt-ı bāhireden müşāhede **[65b]** itdükleri şeyde tedebbür ü taḳayyüd cānibine teveccüh itmeklik üzerine bunları ḥaml itmek içündür ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Bunlara ben emr olunmadum illā Ḥaḳ teʿālā ḥażretleri taḥrīm itdügi bu beldenüñ Rabbine ʿibādet itmege emr olundum" didi. Belde, Mekke-i

[582] Hac 22/26.
[583] Hac 22/26.
[584] Neml 27/91.

Muʿāẕẓama'dur. Ḥaḳ celle ve ʿalā kendülere mużāf kılduġı Mekke'nüñ şānını taʿẓīm ve ḳadrini tevḳīr içündür. Ve kendüler taḥrīm itdüklerini ẕikr Mekke-i Şerīf'den ṣoñra teşrīf ve taʿẓīm ardınca taʿẓīmdür. Bunuñ biri ile ʿibādete emrüñ sebebine ve emre imtiṯālüñ mūcibine işʿār u ḫaber-dār ḳılmaḳ vardur. Nitekim Ḥaḳ teʿālānuñ *"Fe'l-yaʿbudū rabbe hāẕe'l-beyti'llezī"*[585] el-āyete ḳavlinde olan gibi ki bu maḥallüñ ʿaḳabinde tafṣīl olunur. Ve bu belde-i muḥarremede işledükleri ḳabaḥatlerüñ nihāyetine işāret **[A 84a]** vardur ki bu belde-i muḥarreme iken otını biçüp ve aġacını kesüp ve ṣaydını ḳaçurup ve cemīʿ-i cihātla bunda ilḥād murād idüp bu murād üzerine fısḳ u kiẕbüñ ve ḥaḳdan rucūʿuñ ġāyet şedīdine ve envā-ı **[66a]** ilḥāduñ eşnaʿine teʿāṭī üzerine müstemir oldılar. Şol zamānda ki bu Beyt-i Şerīfüñ Rabbine ʿibādeti terk idüp ve bunda putlar naṣb idüp ʿibādet-i evṯāna iʿtikāf itdiler.-*ḳātelehumu'llāh*- Ve daḫı Rabbü'n-nās didi: "*Fe'l-yaʿbüdū rabbe hāẕe'l-beyti'llezī eṭʿamehum min cūʿin ve āmenehum min ḫavfin*"[586] Yaʿnī pes kendüleri açlıḳdan ṭoyurup ve ḳorḳudan emīn iden Rabb-i hāẕe'l-beyte ʿibādet itsünler, dimekdür. *Fe'l-yaʿbüdū*deki *fāʾ* kelāmda olan maʿnā-yı şarṭa cevābdur. Zīrā maʿnāsı: "Taḥḳīḳ Allāh teʿālānuñ niʿmetleri, üzerlerine bī-ḥaddür. **[A 84b]** Eger sāʾir niʿmetler içün ʿibādet itmezler ise bārī bu niʿmet-i celīle içün bu Beytüñ Rabbine ʿibādet itsünler ki ol niʿmet sebebi ile Allāh teʿālā anları iṭʿām eyledi. Niʿmet bu āyetüñ yuḳarusında meẕkūr olan rıḥlet-i şitā[587] vü ṣayfdur. Ki Ḥaḳ teʿālā Beyt-i Şerīfinüñ koñşısı ve Ḥareminüñ ehli ve vālīleri olmaḳ vāsıṭası ile Ḳureyş'i ḳış ile Yemen'e ve yazla[588] Şām'a sefer **[66b]** itdüklerinde imtirā vü itticār celb ü nefʿ itdürüp ve rıḥletlerinde āmīnīn ḳılup bu iki rıḥlet içün açlıḳdan Ḳureyş'i iṭʿām itdi. Ol açlıḳ ki bu rıḥletlerden evvel mübtelā olmışlardı. Baʿżılar bu açlıḳdan murād, şol ḳaḥṭdur ki Ḳureyş anda cīfeler ve kemikler yemişlerdi. Ve daḫı şol ḫavfdan ki anuñ ḳadarına muḳādere olunmaz bir ʿāẓīm ḫavf idi.

---

[585] Kureyş 106/3-4.
[586] Kureyş 106/3-4.
[587] şitā: şitāʾ A
[588] yazla: yazile A

Ol ki ḫavf-ı aṣḥāb-ı fīl veyā beledlerinde **[A 85a]** ve sefer itdükleri yirlerde nehb ü ġāret olunmaları ḫavfı idi. Ve baʿżılar maraż-ı cüẕẕām ḫavfı idi ki beledlerinde anlara bu maraż iṣābet itmez idi[589]. Bu maḳūle ehvālden emīn ḳılan Rabbe ʿibādet itsünler dimekdür. Ve bi'l-cümle bu ẕikr olunan āyāt-ı şerīfe ve ḥaḳḳı bāṭıldan ve küfri[590] īmāndan fāriḳa vü ḳāṭıʿa-ı bāhire ki Ḥaḳ teʿālā anı Mekke-i Mükerreme ḥaḳḳında indürüp Mekke'yi teşrīf ü[591] tafḍīl idüp bu āyātı Mekke-i Mükerreme'ye maḫṣūṣ ḳılup Mekke'den ġayrı bir beledüñ ḥaḳḳında daḫı bu maḳūle āyāt indürmedi. İmdi Mekke-i Mükerreme'nüñ **[67a]** ʿaẓamet ü şānı ve maḥall ü mekānı ve ibtidā-i ḥāli ve nihāyet-i meʾāli ve mertebe-i şeref ve[592] iʿzāz u ikrāmı ne idügini bu āyāt-ı rabbāniyye ve beyyināt-ı sübḥānehiyye ve āṯār-ı ilāhiyye ḳıraʾatinden müsteyḳıẓ ü mütenebih olduñ ise bu āyātdan ṣoñra Mekke'nüñ ve ehlinüñ feżāʾili **[A 85b]** ḥaḳḳında Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan ṣādır olan dürer-i ṣadef-i baḥr-i feyżiyye ve eḥādīṯ-i şerīfe ve aḫbār-ı nebeviyyeyi sen saña ḳırāʾat eyle. Pes imdi ol Ḥażret-i İbn ʿAbbās raḍıya'llāhu teʿālā ʿānhumādan mervīdür didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem her gün Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālānuñ deryā-yı raḥmetinden Beytu'llāhi'l-Ḥarām üzerine yüz yigirmi raḥmet nāzile olup altmışı Beyt-i Şerīfi ṭavāf idenlere ve ḳırḳı bunda namāz ḳılanlara ve yigirmisi Mekke'ye bir kerre naẓar idenlere virilür. Pes şol kişi ki bu efʿālüñ cümlesin cemʿ ide. Yüz yigirmi raḥmetüñ hepisin iḥrāz idüp bu maḳūle niʿmet-i ʿuẓmāya vāṣıl olur. ʿAle'l-ḫuṣūṣ her ṭāʾif ü muṣallī ẕū-baṣarda żarūrī muḳabele-i naẓarda **[67b]** taʿyīn olunan yüz yigirmi raḥmeti daḫı taḥṣīl muḳarrerdür.

(**مطلب: في النظر إلى الكعبة**): و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال النظر إلى الكعبة عبادة و من نظر إلى البيت نظرة إيمانا و إحتسابا غفرله ما تقدم من ذنبه و في رواية من نظر إلى البيت من

[589] itmez idi: itmezdi A
[590] küfri: küfr A
[591] teşrīf ü: şerīf A
[592] -ve H

غير طواف و لا صلوة تطوعا فذلك أفضل من عبادة سنة صيام نهارها و قيام ليلها. و عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال من جلس مستقبل القبلة ساعة واحدة إيمانا و إحتسابا بالله ولرسوله و تعظيم القبلة كان له مثل أجر الحاج والمعتمر و المجاهدين و المرابطين في سبيل الله. و أن الله عزوجل ينظر إلى خلقه كل يوم ثلثمائة و ستين نظرة فأول من ينظر اليه أهل حرمه و أمنه، فمن رآه طائفا غفر له و من قائما غفرله ومن رآه جالسا غفرله مستقبل القبلة غفرله، فيقول الملائكة إلهنا وسيدنا مابقي الإ النائمون، فيقول الله تعالى الحقوهم بهم فهم جيران بيتي إلا و أن أهل مكة هم أهل الله و جيران بيته الحرام، حملة القرآن وهم اهل الله **[68a]** وخاصته وعن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال قد وعد الله تعالى هذا البيت أن يحجه كل سنة ستمائة الف فإن نقصوا لكملهم الله تعالى بالملائكة و إن الكعبة تحشر كالعروس المفرفوفة من حجها يتعلق باستارها حتى تدخلهم الجنة. وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أربع مدائن في الدينا من الجنة، مكة و المدينة وبيت المقدس و دمشق. و أن مكة و المدينة لينفيان خبثهما كما ينفي الكير خبث الحديد. و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه حين خرج من مكة وقف على الحزورة و استقبل الكعبة وقال (و روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لمكة المكرمة ما أطيبك من بلد و أحبك إلي و لولا أن قومي اخرجوني منك ما سكنت غيرك. رواه الترمذي. منه.) والله إني أعلم أنك أحب أرض الله إلى الله و إنك خير بقعة على وجه الأرض و أحبها اليه تعالى. وقال عليه الصلوة و السلام اول من طاف بالبيت الملائكة قبل أن يخلق الله تعالى آدم عليه السلام بالفي عام. و ما من ملك يبعثه الله تعالى من السموات إلى الأرض في حاجة إلا اغتسل من تحت العرش و انقض محرما فيبدأ **[68b]** ببيت الله تعالى و يطوف به أسبوعا ثم يصلي خلف المقام ركعتين ثم يمضي لحاجته و ما بعث به و ما من نبي هرب من أمته إلا هرب إلى مكة المكرمة فعبد الله تعالى عند الكعبة حتى أتاه اليقين، و هو الموت و أن حول الكعبة قبر ثلثمائة نبي و ما بين الركن اليماني و الركن الأسود قبر سبعين نبيا كلهم قتلهم الجوع و القمل وقبر إسماعيل و أمه هاجر عليهما السلام في الحجر تحت الميزاب. وقبر نوح و هود و

شعيب وصالح عليهم السلام بين زمزم و المقام. و ما على وجه الأرض بلدة وفد اليها جميع النبيين و الملائكة و المرسلين. وصالح عباد الله من اهل السموات و الأرضين إلا مكة المكرمة و ما على وجه الأرض بلدة يرفع الله تعالى فيه الحسنة الواحدة بمائة الف حسنة إلا مكة المكرمة. و ما على وجه الأرض بلدة فيها شراب الأبرار و مصلى الأخيار إلا بمكة المكرمة و ما على وجه الأرض موضع يوجد فيها الطواف والعمرة و الحج إلا بمكة.

[69a] [A 88a] (Maṭlab: Fi'n-naẓari ile'l-Kaʿbeti bi't-tercüme[593])

Ve daḫı Ḥażret-i[594] Peyġamber ṣalla'llāhu ʿāleyhi ve sellemden mervīdür ki Ka'be-i Şerīfe'ye naẓar ʿibādetdür. Her kim aña iʿtiḳād ü ṣevāb recāsına bir kerre naẓar eylese cemīʿ geçmiş günāhları maġfiret olunur. Ve rivāyet-i uḫrāda "Bir kimesne ṭavāfsız ve nāfile namāzsız Beyt-i Şerīfe naẓar eylese bu naẓarı gündüzi ṣıyām ve gicesi ḳıyām üzre bir senenüñ ʿibādetinden efḍaldür" deyü buyurdılar. Ve daḫı Peyġamber ʿaleyhi's-selām ḥażretlerinden mervīdür ki: "Bir kimesne kıbleye ḳarşu Allāh ve Resūlüne īmānen ve iḥtisāben ve ḳıbleyi taʿẓīmen bir sāʿat otursa ol kimesne içün ḥaccidenlerüñ ve ʿumre getürenlerüñ ve Allāh yolında mücāhede ve murābaṭa idenlerüñ ecr ü ṣevābı gibi ecr ü ṣevāb virile. Ve daḫı taḥḳīḳ Ḥaḳ teʿālā her gün ḫalḳına üç yüz altmış **[A 88b]** kerre naẓar ider. Evvel naẓar itdügi ehl-i Ḥaremi ve emnidür. Pes imdi şol kimesneyi ki ṭavāf ider görse anuñçün maġfiret eyler. Ve şol kimesneyi ki ḳıyām ider görse anuñçün maġfiret ider. Ve şol kimesneyi **[69b]** ḳıbleye ḳarşu oturur görse aña daḫı maġfiret ider. Eyle olıcaḳ melekler: "Ey bizüm ilāhımuz ve seyyidimüz! Ḳalmadı illā nāʾimler ḳaldı ya" didüklerinde Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā: "Ol nāʾimleri daḫı maġfiret olunanlara ilḥāḳ idüñ ki anlar benüm beytümüñ ḳoñşularıdur" deyü buyururlar.

[593] bi't-tercüme: bi't-Türkī A
[594] -Ḥażret-i A

Āgāh u mütenebbih oluñ ki taḥḳīḳ ehl-i Mekke ehlu'llāhdur. Ve Beyt-i Ḥarāmınuñ ḳoñşılarıdur. Ve ḥāfıẓ-ı kelāmu'llāh'dur. Ḥālbuki kelāmu'llāhı bilüp ve ḥıfz idenler Allāh teʿālānuñ ehli ve maḫṣūṣlarıdur. Ve Ḥażret-i Peyġamber ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: **[A 89a]** "Taḥḳīḳ Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā bu Beyt-i Şerīfi her sene altı yüz biñ kimesne ḥaccitmek eksik olursa melekler ile tekmīl itmek vaʿde eyledi. Ve daḫı taḥḳīḳ Kaʿbe-i Mükerreme yevm-i ḳıyāmetde güveygüye iḥżār olunmış gelin gibi ḥaşr olunur. Her kim ki bu Kaʿbeʾyi ziyāret idüp ve ḥac itmişdür, örtüsine yapışsa ḥattā Kaʿbe anı cennetine idḫāl eyleye" deyü buyurdı. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Dünyāda dört şehir cennetdendür. **[70a]** Biri Mekke-i Mükerreme ve biri Medīne-i Münevvere'dür. Ve biri Beytü'l-Muḳaddes ve biri Dımaşḳ'dur" didi. Ve ḥālbuki "Taḥḳīḳ Mekke ve Medīne içlerinde murdār u ḳabīḥ olanları çıḳarup giderür. Nitekim körük demürüñ murdārın ve yaramazın giderdügi gibi" deyü buyurdı. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretinden **[A 89b]** mervīdür ki: "Taḥḳīḳ Resūlu'llāh Mekke-i Mükerreme'den ḫurūcı zamānında ḥazvere üzerine ṭurup -ḥazvere küçücek ṭaġ dimekdür ḥālā Ṣafā ve Merve gibi anuñ daḫı üzerine binā olunup ḳalʿ u ḳṭaʿ olunup ancaḳ maḥalli ḳalmışdur. Ḥattā mescidüñ cānib-i Yemenīsinde bir mināre vardur. Eẕān-ı ṣaḥīḥ ki tamām ve vaḳt dāḫil olduḳda oḳunan eẕāndur. Ol mināredе oḳunup aña mināre-i Ḥazvere deyü tesmiye idüp ẕeylinde olan ḳapuya daḫı bāb-ı Ḥazvere dirler.- Yaʿnī zamān-ı şerīflerinde ol ṭaġuñ üzerine çıḳup ve Kaʿbe-i Şerīfe'ye istiḳbāl idüp "Ol Allāh teʿālā ḥaḳḳiçün taḥḳīḳ ben bilürin ki taḥḳīḳ sen Allāh teʿālā ḥażretine yirlerinüñ **[70b]** ġāyet sevgilüsisin. Ve daḫı taḥḳīḳ sen vech-i arżda olan bukʿalaruñ ḫayırlusı ve Allāh teʿālāya **[A 90a]** eḥabb ü aḥsenisin" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Ādem ʿaleyhi's-selāmı ḫalḳ itmezden iki biñ yıl evvel Beyti, evvel ṭavāf iden melāʾike ʿaleyhimü's-selāmdur. Ve ḥālbuki Ḥaḳ celle ve ʿalā semāvātdan yire bir ḥācet içün bir melek göndermez illā ol melek ʿarş-ı aʿẓamuñ altında ġusl idüp ve muḥrimen inüp

Beytu'llāh ile teberrüken şurūʿ u ibtidāʾ idüp ve Beyt-i Şerīfi yedi kerre ṭavāf idüp andan Maḳām-ı İbrāhīm ardunda iki rekʿat namāz ḳılup andan ṣoñra ḥācetine ve gönderildügi maṣlaḥata gider" deyü buyurdılar. Ve daḫı bir nebī ümmetinüñ belā vü cefāsına ve küfürlerine taḥammül ü ṭāḳat getüremeyüp[595] ḳaçmayup illā Mekke'ye ḳaçmışdur. Ve kendüye yaḳīn yaʿnī mevt gelince Kaʿbe ḳatında Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretine ʿibādet itmişdür. Ve taḫḳīḳ **[A 90b]** ḥāl de budur ki Kaʿbe'nüñ **[71a]** eṭrāfında üç yüz nebī ḳabri vardur. Ve Kaʿbe'nüñ köşelerinden[596] birine Rükn-i Yemānī ve birine Rükn-i Esved dirler ki Ḥacer-i Esved anda binā olunmışdur. Bu iki rüknüñ arasında yetmiş nebī ḳabri vardur. Ki cümlesi açlıḳ ve kehle sebebi ile ḳatl olunmışlardur. Ve Ḥażret-i İsmāʿīl ve anası Ḥażret-i Hācer ʿaleyhime's-selām[597] ḳabirleri Altunoluġ altında Ḥicr yaʿnī Ḥaṭīm içindedür. Ve Ḥażret-i Nūḥ ve Hūd ve Şuʿayb ve Ṣāliḥ ʿaleyhimü's-selāmuñ[598] ḳabirleri zemzem ile maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām arasındadur, deyü buyurdılar. Ve daḫı vech-i arżda bir şehir yokdur ki cemīʿ peyġamberler ve melekler ve mürseller **[A 91a]** ve Ḥaḳ teʿālā ḥażretinüñ semāvāt u arżın ehlinden ṣāliḥ ḳulı aña irsāl olunmış ola illā Mekke-i Mükerreme vardur. Ve daḫı vech-i arżda bir şehir yoḳdur ki anda Ḥaḳ teʿālā bir ʿamel-i ṣaliḥi yüz biñ ʿamel-i ṣāliḥ yirine ḳabūl eyleye illā Mekke-i Mükerreme vardur.[599] Ve daḫı vech-i arżda bir şehir yoḳdur ki anda şarāb-ı ebrār **[71b]** ve muṣallā-yı aḫyār ola illā Mekke-i Mükerreme vardur. Şarāb-ı ebrārdan murād mā-i zemzemdür. Yuḳaruda tafṣīl olunmışdur ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerine aṣḥāb-ı kirām rāḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumdan baʿżı "Şarāb-ı ebrār ve muṣalla'l-aḫyār nedür yā Resūla'llāh?" deyü **[A 91b]** suʾāl itdüklerinde: "Mā-i zemzem ve maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmdur" deyü cevāb virmişler idi. Ebrār dimek ṣādıḳ ve

---

[595] getüremeyüp: getürmeyüp A
[596] köşelerinden: köşelerinde A
[597] ʿaleyhime's-selām: ʿaleyhime'ṣ-ṣalātü ve's-selām A
[598] ʿaleyhime's-selāmuñ: ʿaleyhime'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ A
[599] +ḥarreseha'llāhu teʿālā A

muṣaddıḳ bi'l-ḥaḳ ve ṣāliḥ ve muḥsin bi'l-ḥaḳ efʿāl-i merżıyye ve aḳvāl-i şerʿiyye ile mevṣūf u muttaṣıf kimesneler dimekdür. Aḫyār eyü ve keremlü cümle efʿāl[600] ve aḳvāli maḳbūle ve meşrūʿa ḫıyār-ı nās olan kişiler dimekdür. Eyle olıcaḳ bundan[601] bir fāʾide ḥāṣıl oldı ki her kime Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā mā-i zemzemi içmek ve maḳām-ı şerīfde namāz ḳılmaḳ müyesser ide ḫuṣūṣen ʿādeti ola, ebrār u aḫyārdan olması münfehim belki muḳarrar olur. Ve daḫı vech-i arżda bir mevżıʿ yokdur ki anda ṭavāf u ʿumre vü ḥac *min ḫayṣü'l-mecmūʿ evi'l-efrād* bulunmaḳ mümkin ü müyesser ola illā Mekke-i Mükerreme vardur.

[72a]و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال و ما على وجه الأرض بلدة أن أبواب الجنة كلها مفتحة إليها إلا مكة المكرمة و أن أبواب الجنة لثمانية كلها مفتحة بمكة إلى يوم القيامة، فباب منها باب الكعبة و باب منها تحت الميزاب وباب منها عند الركن اليماني و باب منها عند الركن الأسود و باب منها خلف المقام وباب منها عند زمزم. وباب منها على الصفاء وباب منها على المروة و ما على وجه الأرض بلدة يستجاب فيها الدعاء في خمسة عشرة مواضعا إلا مكة المكرمة فيستجاب في جوف الكعبة وعند الركن الأسود و عند الركن اليماني وتحت الميزاب و في الحجر و عند الملتزم و خلف المقام و عند بئر زمزم و على الصفاء و عند المروة وفي الموقف و في المشعر الحرام و عند الجمرات الثلث فهذه المواضع التي لا يرد فيها الدعاء هي المشاهد العظام التي ترجى فيها المغفرة من الملك العزيز العلام لمن حضر للدعاء فيها من الأنام **[72b]** و روي عن النبي عليه السلام أنه قال و ما بلدة يوجد فيها شيء إذا مسه الإنسان خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه إلا بمكة المكرمة فإنه من مس الحجر خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه، وما على وجه الأرض موضع أمر فيه بالصلوة إلا بمكة فإنه قال الله تعالى واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى. و أحب البقاع إلى الله تعالى ما بين المقام و الملتزم و خير واد على وجه الأرض وادي إبراهيم عليه

---

[600] efʿāl: efʿāli A
[601] bunda: bundan A

السلام. و خير بئر على وجه الأرض بئر زمزم و النظر إلى بئر زمزم عبادة و امان من النفاق. والحجر الأسود يد الله تعالى في أرضه يصافح بها من يشاء من عباده. (**مطلب: في بعض أحوال الحجر الأسود و المقام**): و الركن الأسود و المقام يأتيان يوم القيامة كل واحد منهما مثل جبل أبي قبيس لهما عينان و لسانان و شفتان يشهدان لكل من وافاهما وفي خلاصة الحقائق أن مقام إبراهيم و الحجر الأسود و الركن اليماني يقلن للنبي صلى الله عليه وسلم يوم القيامة اشفع أنت لمن يزورك فإنا نشفع لمن زارنا. (و عن علي رضي الله عنه أنه قال يجاء بالحجر الأسود يوم القيامة وله عينان تبصران و لسان ينطق فيشفع لمن استلمه و يشهد له و عن ابن عباس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم نزل الحجر الأسود من الجنة و هو أشد بياضا من اللبن فسودته خطايا بني آدم قيل لو لم تمسه الفجار ما مسه احد من ذوي العاهات إلا برئ من تلك العاهات. صح.) و روي أن في زمن الطوفان لم يأكل الحيتان الكبار. **[73a]** صغارها في أرض الحرم. (**مطلب: في (أفضلية) أفضل مكة المكرمة من المدينة المنورة**): فأعلم أن مكة شرفها الله تعالى أفضل من المدينة عندنا وعند أكثر أهل العلم، وعند مالك المدينة أفضل و اجمعوا بعد الإختلاف على أن موضع قبر النبي صلى الله عليه وسلم أفضل بقاع الأرض. لنا قوله صلى الله عليه وسلم لمكة المكرمة و الله إنك لخير أرض الله و أحب أرض الله إلى الله تعالى ولولا إني أُخرجت منك ما خرجتُ. و قوله صلى الله عليه وسلم صلوة في مسجد المدينة بعشرة الآف. و بمكة بمائة الف صلوة و يدل على أفضلية مكة المكرمة أصالتها في الخلق كما مر و الأمر بالحج بها و الصلوة فيها كما قال الله تعالى: **ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا**. و الآيات الكريمة و الآثار الشريفة التي ذكرت في حقها لا في حق غيرها تدل على أفضليتها.

[73b] [A 94b] Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: "Taḥḳīḳ ol vech-i arżda bir şehir yoḳdur ki taḥḳīḳen cemīʿ cennet ḳapuları aña açılmış ola illā Mekke-i Mükerreme vardur" didi. Ve ḥālbuki taḥḳīḳ

cennet ḳapuları sekiz ḳapudur. Cümlesi yevm-i ḳıyāmete dek Mekke-i Mükerreme'ye açılmış ṭurur. Pes imdi bu ebvāb-ı cennetden biri bāb-ı Kaʿbe'dür. Ve birisi Altunoluġ altıdur. Ve biri Rükn-i Yemānī ḳatındadur. Ve birisi Ḥacer-i Esved rükni ḳatındadur. Ve biri maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ardundadur. Ve birisi zemzem ḳuyusı ḳatındadur.[602] Ve biri Ṣafā üzerindedür. Ve birisi Merve üzerindedür. Cennet ḳapuları bunlar ve bunlaruñ ḳatında dimenüñ maʿnāsı şundan ḫālī degil Ḥaḳ teʿālā ḥażretlerinüñ **[A 95a]** faẓl ü ḳudretinden baʿīd degil ki fi'l-ḥaḳīḳa ebvāb-ı cenneti bir ḥayṣiyyetle ḳıla ki bu maḥāll-i meẕkūrede ola veyā[603] yanlarında ola. Bunlarda ʿibādet ü ʿābid cennete dāḫil olmış ola. Ḥālā bizüm[604] ebṣārımuzdan ḫafī vü mestūr olup ve ḳatında müşāhede oluna yāḫūd **[74a]** bu maḳāmlarda olunan ʿibādāt ve ẕikr ü tilāvet ve aʿmāl-i ṣāliḥāt ve daʿavāt-ı ḫāliṣātdan her biri Ḥażret-i Mucībü'd-daʿavāt ve Muḳbilü'l[605]-ʿaṣerāt dergāhına ṣuʿūd u refʿ olundukda bu maḳāmlardan her bir maḳāmuñ ʿameli ebvābdan maḫṣūṣ birer bābdan girüp ve ḳabūl olunmaḳ sebebi ile dinilmiş ola. Ve bi'l-cümle bu maḳāmāt bu vecihler içün cennet ḳapuları ola. Yāḫūd bu maḳāmlar sebeb-i cennet olup cennete duḫūle yol ve ṭarīḳ olduḳları içün ebvāb-ı **[A 95b]** cennet dinilmiş ola. Nitekim cennete duḫūle yol ve ṭarīḳ ḳapuları olduġı gibi muḥaṣṣal-ı kelām bu maḥalde aḳsām-ı istiʿāre muʿteber olmaḳ mümkindür. Ḥaḳīḳatden ṣarf olunıcaḳ her ḥāl üzre bu maḳāmātda ʿibādāt maḥż duḫūl-i cennet idügine delīl-i ḳavīdür ki Mekke-i Mükerreme ḳabri vü maḳbūrı ḥaḳḳında faṣl-ı sālişde ẕikr olunan eḥādīṯ-i şerīfe vü aḫbār-ı nebeviyye ki maḥallinde tafṣīl olundı. Ve daḫı vech-i arżda bir şehir yoḳdur ki anda on beş mevżiʿde duʿā **[74b]** müstecāb ola illā Mekke-i Mükerreme vardur. Pes imdi Kaʿbe-i Mükerreme'nüñ kendü içinde duʿā müstecābdur. Ve daḫı Rükn-i Esved ki Ḥacer-i Esved olan köşedür anda ve Rükn-i Yemānī ḳatında ve Altunoluġ altında ve Ḥicr yaʿnī

---

[602] ḳuyusı ḳatındadur: ḳapusı ḳatında A
[603] veyā: ve A
[604] -bizüm A
[605] maḳīl A,H

Ḥaṭīm didükleri maḥalde ve mültezem yaʿnī Ḥacer-i Esvedle **[A 96a]** Beyt-i Şerīfüñ ḳapusı arasında olan maḥalde ve maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ardında ve mā-i zemzem ḳuyusı yanında ve Ṣafā üzerinde ve Merve ḳatında ve ʿArafāt'da ve Meşʿar-i Ḥarāmda[606] ki aña Müzdelife dirler. Ve şeyṭān ʿaleyhi'llaʿneye ṭaşlar atılduġı millerde müstecābdur. Pes imdi bu duʿā müstecāb olup reddolunmıyan yirler şol ḥāżır olup ve müşāhede idecek ulu maḳāmlardur ki bunda ḫalḳdan duʿāyiçün ḥāẕır olan kimesneye Melik-i ʿAzīz-i ʿAllām ḥazretinden bu mevāżıʿ-ı mübārekede ʿafv ü maġfiret recā olunur. Ve daḫı Ḥażret-i Risāletden ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi: "Ḥālbuki bir şehir yoḳdur ki anda bir şey ola, anı insān messitdügi zamānda anasından **[75a]** ṭoġduġı **[A 96b]** gün ẕünūbden nice ʿārī ise eylece ẕünūbünden çıḳup ʿārī vü ḫalāṣ ola illā Mekke'de vardur. Zīrā bir kimesne Ḥacer-i Esved'i messeylese vech-i mübeyyen üzre günāhından ḫalāṣ olup maġfūr ola. Ve daḫı vech-i arżda bir mevżiʿ yoḳdur ki anda namāz ḳılmaġa emr oluna illā Mekke'de emr olunmışdur. Zīrā Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmdan baʿżını muṣallā ittiḫāẕ idüñ, deyü buyurdılar. Ve daḫı vech-i arżda olan mekānlaruñ Allāh teʿālāya ġāyet sevgilüsi Maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ile Mültezem arasında olan mevżıʿdur. Ve vech-i arżda olan vādīlerüñ ġāyet eyüsi ve nāfiʿi vādi-yi İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmdur. Ve daḫı vech-i arżda olan ḳuyularuñ aʿlā vü enfaʿı ekrem ü eşrefi mā-i zemzem **[A 97a]** ḳuyısıdur. Ve daḫı buña naẕar ʿibādetdür ve münāfıḳlıḳdan berī olmaḳdur ve şuyı raḥmet ve cemīʿ derdlere devā ve cümle belālara şifādur. Ve daḫı Ḥacer-i Esved **[75b]** **(Maṭlab:Fī baʿżı aḥvāli'l-Ḥaceri'l-esved ve'l-maḳām)**[607] Allāh teʿālā Ḥażretinüñ arżında yedidür yaʿnī raḥmetidür[608] bunuñla ḳullarından diledügi kimesneye muṣāfaḥa ider. Günāhından tecāvüz idüp bunuñ sebebi ile ʿafv ü maġfiret ider. Ve Ḥacer-i Esved

[606] -da H
[607] el-Ḥacerü'l-esved bi't-Türkī A.
[608] raḥmetidür: raḥmetid[ür] A.

rükni ile İbrāhīm ʿaleyhi's-selām maḳāmı yevm-i ḳıyāmetde her birisi cebel-i Ebī Ḳubeys gibi olup gelürler. Bu ikisinüñ gözleri ve dilleri ve ṭuṭaḳları olup kim ki kendülere gelüp istiġfār ve ʿahd ü ḥaḳların riʿāyet itmişdür anlardan her birisi içün şehādet iderler. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol Ḥacer-i Esved yevm-i ḳıyāmetde getürilür. Ḥālbuki **[A 97b]** anuñ içün görür iki gözi ve söyler dili[609] vardur. Kendüye istilām idene şefāʿat ü şehādet ider. Ve Ḥażret-i İbn ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür: Didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥacer-i Esved cennetden nāzil olduġı vaḳt süddden beyāżraḳ idi. Pes anı Ādem oġlanlarınuñ günāhları ḳarartdı" deyü buyurdılar. Ve dinildi ki **[76a]** eger[610] aña kefere vü münāfıḳīn ü müẕnibīn yapışmasa şedāʾid ü belāyā[611] ṣāḥiblerinden bir kimesne bu ḥacere yapışmaz illā ol şedāʾidden biri olurdı. Ve daḫı *Ḫulāṣatü'l-ḫalāyıḳ*[612] nām kitābda eydür. Taḥḳīḳen maḳām-ı İbrāhīm ʿāleyhi's-selām ve Ḥacer-i Esved ve Rükn-i Yemānī Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerine: "Yevm-i ḳıyāmetde sen seni ziyāret ideni şefāʿat it. Biz bizi ziyāret ideni şefāʿat iderüz" diyeler. **[A 98a]** Ve daḫı rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ ṭūfān-ı Nūḥ ʿaleyhi's-selām zamānında arż-ı Ḥarem'de büyük balıḳlar küçücek balıḳları yimedi Ḥarem-i Şerīf ḥürmetine.

(Maṭlab: Fī efḍaliyyeti Mekkete'l-Mükerremeti mine'l-Medīneti'l-Münevvere bi't-tercüme) [613]

İmdi bu vech-i şettā vü ṭuruḳ-i muḫtelife ile muṭlaḳā Mekke-i Mükerreme'nüñ cemīʿ büldān üzerine tafḍīli muḳarrar u muḥaḳḳāḳ oldı. Ammā bi-ḫuṣūṣihā Medīne'den efḍal midür? Eʾimme beyninde bunda iḫtilāf olundı. Pes imdi bilsen ki taḥḳīḳan Mekke-i Müşerrefe *şerrefehe'llāhu teʿālā* bizüm ḳatımuzda ve ekṣer ʿulemāʾ ḳatlarında

---

[609] görür iki gözi ve söyler dili: görür iki göz ve söyler iki dili A
[610] -eger A
[611] şedāʾid ü belāyā: şedāʾid ü belā A
[612] Ḫulāṣatü'l-ḫalāyık H: Ḫulāṣatü'l-ḫaḳāyık A
[613] Efḍaliyyetü Mekkete'l-Mükerreme mine'l-Medīneti bi't-Türkī

Medīne'den efḍaldür. Ve İmām Mālik ḳatında Medīne efḍaldür. Ve bu **[76b]** iḫtilāfdan ṣoñra eʾimme-i dīn icmāʿ u ittifāḳ itdiler ki taḥḳīḳ Ḥażret-i Peyġamberüñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḳabr-i şerīfleri mevżıʿi yirde olan mevāżıʿuñ efḍalidür. Ve Mekke-i Mükerreme'nüñ Medīne'den efḍaliyyetine bizüm delīlimüz Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretinüñ **[A 98b]** Mekke-i Mükerreme içün ol Allāh ḥaḳḳiçün taḥḳīḳ sen Allāh teʿālā ḥāżretlerinüñ arżınuñ ḫayırlusı ve Allāh teʿālāya sevgilüsisin. Eger taḥḳīḳ beni ḳavmim senden çıḳarmasalar kendü iḫtiyārım ile ben[614] senden çıḳmaz idüm[615] deyü buyurduḳlarıdur. Ve daḫı mescid-i Medīne'de bir namāz on biñ namāz maḳāmına ve Mescid-i Ḥarām'da yüz biñ namāz maḳāmına ṭurur didükleri ḳavl-i şerīfleridür. Pes imdi Mekke-i Mükerreme Medīne-i Münevvere'den efḍal olmasa Medīne-i Münevvere'de bir ṣalavāt on biñ yirine geçüp Mekke-i Mükerreme'de yüz biñ yirine geçmez idi. Ve daḫı Mekke-i Mükerreme'nüñ efḍaliyyetine yaradılmaḳda aṣāleti yaʿnī cümle arżdan nice biñ yıl evvel yaradılması delālet ider. Nitekim tafṣīli yuḳaruda **[77a]** mürūr itmişdür. Ve daḫı bu Mekke-i Mükerreme'yi ḥacca ve bunda ṣalāta emr nitekim Allāh teʿālā *"Ve li'llāhi ʿale'n-nāsi ḥiccü'l-beyti"*[616] el-āyete. Ve daḫı *"ve't-teḫiẕū min maḳāmi İbrāhīme muṣallā"*[617] didügi āyetler ile emir gibi ve sāʾir āyāt-ı kerīme ve **[A 99a]** āṯār-ı şerīfe ki Mekke-i Mükerreme ḥaḳḳında ẕikr olunup Mekke'nüñ ġayrınuñ ḥaḳḳında ẕikr olunması[618] Mekke-i Mükerreme efḍaliyyetine delālet ider. Bu edille-i naḳliyyenüñ ve beyyināt-ı şerʿiyyenüñ delāletinden māʿadā Mekke'nüñ efḍaliyyetine edille-i ʿaḳliyyeden nice delīl iḳāmeti mümkindür. Meṯelā Medīne-i Münevvere'nüñ şerefi şeref-i iżāfīdür ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem anda maḳbūr olup ravża vü maḳbereleri Medīne'de olmaḳ iżāfeti iledür. Yoḫsa evvelden ne

[614] -ben A
[615] çıḳmaz idüm: çıḳmazdum A
[616] Al-i İmran 3/97.
[617] Bakara 2/125.
[618] olunması: olunmaması A

maḳām-ı enbiyā ve ne mevlid ü mesken ve ne medfen ü mevṭınları olmışdur. Bu şeref ise Mekke'de daḫı ziyādedür ki Resūlu'llāh[619] ḫażretleri mevlūd-i Mekke'dür. Mevlidleri ve mevṭın u ḳıbleleri olup ve min külli'l-vücūh Mekke Resūlu'llāh ʿa. m. mużāf olduġından ġayrı Ḥaḳ teʿālāya da mużāf olup (Kaʿbetu'llāh Beytu'llāh ve beledu'llāh ve Mekketu'llāh ve Ḥaremu'llāh ve emnu'llāh dirler. Saḥ)

[77b](مطلب: في الزيارات و العبادات بالمسجد الحرام):

الفصل الثاني في العبادات والزيارات في المسجد الحرام و فضائلها:

قال النبي عليه السلام صلوة في المسجد الحرام بمائة الف صلوة إذا صلاها وحده و إن صلها في جماعة فصلاته بالفي الف صلوة و خمسمائة الف صلوة. فذلك خمس و عشرون مرة مائة الف صلوة. قال أبو بكر النقاش المفسر فحسبت ذلك على هذه الرواية فبلغت صلوة واحدة في المسجد الحرام وحده عمر خمس و خمسين سنة وستة أشهر و عشرين يوما في غيره. و بهذا التقدير فيقول الفقير إلى الله القدير حسبت صلوة واحدة في المسجد الحرام مع الجماعة فبلغت هي عمر الف و ثلثمائة و تسع و ثمانين سنة إلا أربعين يوما، فهذا فضل عظيم من الله العزيز العليم على من اجتباه من الأنام. للصلوة بالمسجد الحرام فضلا عن الصلاة خلف المقام، في جميع الأحوال و الأيام فلا يقادر عدة. و لا ينال حده لا يعرف كنهه ولا يعلم كمه إلا الله العالم العلام، ومن صلي **[78a]** في الحجر ركعتين ناحية الركن الشامي فكأنما احيا سبعين الف ليلة وكان له عبادة كعبادة كل مؤمن و مؤمنة و كأنما حج أربعين حجة مبرورة متقبلة، ومن صلى مقابل باب الكعبة أربع ركعات فكأنما عبدَ الله تعالى بعبادة جميع خلقه و من صلى خلف المقام ركعتين غفرله ما تقدم من ذنبه و أعطي من الحسنات بعدد كل من صلى خلفه أضعافا مضاعفة و آمنه الله تعالى يوم القيامة من الفزع الأكبر، و امر الله تعالى عزوجل جبرائل و ميكائل و جميع الملائكة عليهم السلام ان يستغفروا له إلى يوم القيامة. و في رواية و من صلى خلف المقام كان آمنا و من صلى تحت

[619] +ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem A

الميزاب ركعتين خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه. و روي عن الحسن رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم صوم يوم بمكة بمائة الف يوم. و عن النبي عليه السلام أنه قال من صام شهر رمضان بمكة فصام كله وقام منه ما تيسر كتب الله له، **[78b]** مائة الف شهر رمضان بغيرها، وكان له بكل يوم مغفرة و شفاعة، و من ختم فيها القرآن مرة واحدة كتب الله تعالى له مائة الف ختمة بغيرها، وصدقة درهم بمائة الف. وكل حسنة بمائة الف و كل أعمال البر فيها كل واحد منها بمائة الف وليوم واحد في حرم الله تعالى و أمنه أفضل من صيام الدهر و قيامه في غيرها. و الطائف حول البيت كالطائف عرش الرحمن عزوجل. و إن اكرم بني آدم الذين يطوفون حول بيته و من نظر إلى البيت نظرة ثم كان عليه خطايا مثل زبد البحر غفرها الله له كلها. وقال صلى الله عليه وسلم من طاف حول البيت رفع الله له بكل قدم درجة و أعطاه سبعين الف شفاعة فيمن شاء من أهل بيته من المسلمين، إن شاء عجلت له في الدنيا و إن شاء إدخرت له في الآخرة. و الحجاج و العمار وفد الله تعالى إن سألوا أعطاهم و إن دعوهم أجابهم و إن انفقوا أخلف عليهم بكل درهم سبعمائة درهم .

[A 101b] [79a] (Maṭlab: Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt bi'l-Mescidi'l-Ḥarām bi't-tercüme[620])

Faṣl-ı ṯānī Mescid-i Ḥarām'da olan ʿibādāt u ziyārātuñ[621] ve bunlaruñ feżāʾili beyānındadur. Peyġamber ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Mescid-i Ḥarām'da bir ṣalāt, ġayrı mescidlerde yüz biñ yirine geçer. Eger bu namāzı münferiden ḳılursa ve eger cemāʿatle ḳılursa ol kişinüñ namāzı iki biñ kerre biñ ve beş yüz biñ ṣalāt maḳāmına ḳāʾim olur. Bunuñ cümlesi yigirmi beş kerre yüz biñ namāz olur, deyü buyurdı. Ebū Bekr Naḳḳāş müfessir eydür: "Ben bunı ḥeṣab itdüm bu rivāyet üzerine pes Mescid-i Ḥarām'da münferiden bir namāz ġayrı yirde elli beş yıl ve altı ay yigirmi günüñ namāzı

[620] bi't-tercüme: ve feżāʾilihā A
[621] A nüshasında takdim tehir işaretleri vardır.

maḳāmına ṭurur. Ve bu taḳdīr sebebi ile Allāh-ı Ḳadīr'e muḥtāc" dir. "Ben Mescid-i Ḥarām'da cemāʿatle bir ṣalātı ḥesāb itdüm. Pes ol ṣalāt biñ üçyüz seksen ṭoḳuz **[A 102a]** yıldan ḳırḳ gün eksik ʿömrüñ namāzına yetişdi. Bu ʿAzīzü'l-ʿAlīm olan Allāh teʿālādan ulu ve büyük faẕl ü keremdür. Enāmdan Mescid-i Ḥarām'da ṣalāt içün ictibā itdügi kimesnenüñ **[79b]** üzerine ki bir ṣalāt yaʿnī muṭlaḳā bir vaḳt namāz ḳılmaġla Mescid-i Ḥarām'da bu ḳadar yıl sāʾir yirlerde muʿammer olup günde beş vaḳt namāz ḳılanuñ ṣalātı yirine ṭurup ol ḳadar ecr ü ṣevāb Mescid-i Ḥarām'da cemāʿatle bir vaḳt[622] ḳılana ḥāṣıl u vāṣıl olur. Bu ḳande ki cemīʿ-i sinīn ü eyyāmınuñ leyālī vü nehārında ve ʿāmme-i ʿömründe maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ardında namāz ḳılup Ḥażret-i Ḳāḍiyü'l-ḥācāt ve Cenāb-ı Mucībü'd-daʿavātdan ḥācāt u murādātın dileyüp ve daʿavāt-ı ṣāliḥāta tevaġġul ü iştiġāl üzre ḫatm **[A 102b]** ü ḳabż oluna. Pes bu maḳūle ṣalavātuñ ve ḥācāt u daʿavātuñ ecr ü ṣevābınuñ ve cezā vü ʿıvażınuñ ʿadd ü ıḥṣāsına muḳādere olunmaz. Ve ḥadd ü intihāsına muvāṣıla olunmaz. Bu maḳūle ʿibādātuñ ve ṣalāt ü ṭāʿātüñ künh ü ḥaḳīḳati ve kemm ü ʿadedini bilmez illā ʿālim ü ʿallām olan Allāh teʿālā ḥażretleri bilür. Zīrā bir vaḳt cemāʿatle edā olunan namāzuñ yigirmi beş kerre yüz biñ yirine ṭurıcaḳ bir gün ve bir gicede beş farż ü vācib **[80a]** ü nāfile nice yüz namāz ḳılanlaruñ namāzlarınuñ her bir namāzı bu ḳadar namāz yirine hesāb olunıcaḳ künh ü ḥaḳīḳati ve aded ü kemmiyyeti Ḥażret-i ʿAlīm ü ʿallāmuñ ʿilm-i şerīflerine menūṭ u mevḳūfdur ki ʿilm-i maḫlūḳ iḥāṭasından ʿāciz ü ḳāṣır olup ṭabaḳa-i imkāndan çıḳmışdur. Zīrā ʿibādu'llāhda olan evliyā vü ṣāliḥīn **[A 103a]** Kaʿbe-i Şerīfe'de cemīʿ-i ʿömrlerin ṣalāta ṣarf ide gelmişlerdür. Her bir ṣalāt-ı nāfilede ḫod yüz biñ bārı muḳarrerdür. Bu ḳadar sinīn ve eyyāmuñ ṣalavātınuñ cezāsınuñ ḥaddi vü ʿaddi eyleye maḳdūr-ı beşer olmaġa imkān olur mı? *El-ḥamdü li'llāhi'llezī enʿame ʿaleynā bi'ṣ-ṣalāti fi'l-mescidi'l-ḥarām ve*

[622] +namāz A

ceʿālnā min ümmetin ḥabībuhu Muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām[623]. Ve daḫı bir kimesne ḥicrde Rükn-i Şāmī ṭarafında iki rekʿat namāz ḳılsa idi. Ol kişi taḥḳīḳ yetmiş biñ giceyi iḥyā itmiş yaʿnī evvel-i leylden āḫirine dek Ḥaḳ teʿālā ḥażretine ʿibādet itmiş gibidür. Ve daḫı anuñçün her müʾmin ü müʾminenüñ ʿibādeti gibi ʿibādet virile ve ḳırḳ maḳbūl ve müteḳabbel ḥac itmeñüñ ṣevābı **[80b]** virile. Ve şol kimesne ki Kaʿbe-i Mükerreme'nüñ ḳapusı ḳarşusında dört rekʿat namāz ḳılsa ol ṣalāt **[A 103b]** cemīʿ-i ḫalḳuñ ʿibādeti ile ʿibādet itmek gibidür. Ve daḫı şol kimesne Maḳām-ı İbrāhīm ardında iki rekʿat namāz ḳılsa Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri ol kişinüñ geçmiş günāhların ʿafv ü maġfiret eyleye. Ve Maḳām[624] ardında namāz ḳılanlaruñ sāġışınca ḳat ḳat ṣevāblar iḥsān u iʿṭā eyleye ve yevm-i ḳıyāmetde olan ehvāl ü aḥvālüñ ve ʿitāb u ʿiḳābuñ ve şedāʾid ü belāyānuñ ulu ve ʿaẓīm feryād u fiġānından ve āh u giryānından emīn eyleye ve Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Ḥażret-i Cibrīl ve Mīkāʾile ve sāʾir melāʾik ʿaleyhimü's-selāma bu maḳām-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmda[625] namāz ḳılana ḳıyāmet günine dek istiġfāra emr eyleye. Ve bir rivāyetde āmin ola dir. Āmini muṭlaḳ ẕikri bu dinilen şeyleri tażammundan ḫālī degildür. **[A 104a]** Yāḫūd bu rivāyet üzre ẕikr-i şeyʾ māʿadāyı münāfī degildür. Rivāyāt üzre naʿmā-yı meẕkūreye ve devlet-i **[81a]** sermediyyeye neyl ü vuṣūl muḳarrer olmış olur. Ve bir kimesne Altunoluġ altında iki rekʿat namāz kılsa anası kendüyi ṭoġurduġı gün nice ẕünūbden berī vü ʿārī ise ol namāzı ḳılduġı vaḳtde cemīʿ-i günāhından çıḳup berī ola. Ve daḫı Ḥażret-i Ḥasan raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Mekke'de bir gün ṣavm, ġayrı yirlerde yüzbiñ gün ṣavm yirine ṭurur" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber'den mervīdür ki: Taḥḳīḳ Peyġamber ḥażretleri: "Bir kimesne Mekke'de

---

[623] ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām: ʿaleyhi's-selām A. "Hamd bizi habibi Muhammed aleyhi's-selama ümmet olmakla ve Mescid-i Haram'da namaz kılmakla nimetlendiren Allah içindir."

[624] maḳām: maḳām-ı İbrāhīm A

[625] ʿaleyhi's-selāmda: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmda A

ramażān ayını[626] ṣāʾim olup ve müyesser olduġı mertebe gicesi ḳāʾim olsa Ḥaḳ teʿālā ve teḳaddes **[A 104b]** ġayrı yirlerde yüz biñ ramażān ayını ṣāʾim olmışca s̱evāb yaza ve her gün her gice ol kişiye maġfiret ü şefāʿat ola. Ve şol kimesne Kaʿbe-i Şerīfe'de bir kerre Ḳurʾān-ı ʿAẓīm'i ḫatm eylese, Allāh teʿālā ol kişiye ġayrı yirlerde yüz biñ ḫatm itmek s̱evābın **[81b]** vire. Ve bir aḳça ṣadaḳa yüz biñ aḳça ṣadaḳa yirine geçer. Ve her bir ʿamel-i ṣāliḥ yüz biñ ʿamel-i ṣāliḥ maḳāmına ḳāʾim olur. Ve her bir ḥasene yüz biñ yirine ṭurur. Ve daḫı Allāh teʿālā ḥażretinüñ Ḥarem ü emninde giçen bir gün elbette[627] ġayrı yirlerde bir yıl gice ḳāʾim ve gündüz ṣāʾim olmaḳdan efḍaldür. Ve daḫı ḥavl-i Beytu'llāhı ṭavāf iden ʿarş-ı muʿaẓẓamı ṭavāf itmiş gibidür. Ve taḥḳīḳ benī ādemüñ ekremi Beytu'llāh-ı Şerīfi ṭavāf idenlerdür. Ve şol kimesne Beyt-i Şerīfe bir kerre naẓar eylese bu naẓardan ṣoñra üzerinde **[A 105a]** deñizler köpügi misillü ḫaṭāları olsa Ḥaḳ teʿālā cümlesin maġfiret eyleye. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem:[628] "Bir kimesne ḥavl-i Beyti ṭavāf eylese Allāh teʿālā anuñ her ḳademine bir derece refʿ idüp ve ehl-i beyt-i müslimīninden[629] murād itdügi kimesneler ḥaḳḳında yetmiş biñ şefāʿat iʿṭā vü iḥsān ider. Dilerse anuñçün dünyāda taʿcīl olunur. Dilerse āḫiret içün iddiḫār u cemʿ olunur. Ve daḫı ḥaccidenler ve ʿumre getürenler Ḥaḳ celle ve ʿalānuñ cemāʿati **[82a]** ve ḫidmetkārları ve ilçileri ve emrine segirdüp ve yügürdüp müsābaḳa idenleridür. Eger Allāh teʿālādan murādların isterlerse murādların virür. Eger duʿā iderlerse duʿāların ḳabūl ider. Eger ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ'a māl-ı ṭayyiblerin **[A 105b]** ḫālişen li-vechi'llāhi'l-kerīm taṣadduḳ u infāḳ iderlerse der-ʿaḳab her aḳçalarına yedi yüz aḳça ecr ü ʿıvażlar virür" deyü buyurdılar. Ve ḳāle Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "*Ve'llez̲ī nefsī bi-yedihi enne'd-dirheme minhā le-es̲ḳale min cebeliküm hāz̲ā ve eṣāra ilā cebeli ebī ḳubeys"*. Ve daḫı Resūlu'llāh ḥażretleri ʿaleyhi's-selām: "Ol Allāh

[626] Mekke'de ramażān ayını: ramażān ayını Mekke'de A
[627] -elbette A
[628] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ʿaleyhi's-selām A
[629] ehl-i beyt müslimīninden: ehl-i beyt-i müslimīnden A

ḥaḳḳıçün ki benüm nefsüm anuñ yed-i ḳudretindedür. Bu taḫlīf ü taʿvīż olunan yedi yüz aḳçadan bir aḳça elbette sizüñ bu cebeliñüzden aġırdur" deyü buyurup Cebel-i Ebī Ḳubeys'e işāret eylediler. Bu ẕikr olunan ʿibādāt-ı şerīfe ve aʿmāl-i ṣāliḥa ve laṭīfede yaḳīn buyurılan aʿdāduñ vechi keşretden ʿibāret ola. Yāḫūd ḥikmeti Ḥażret-i Ṣāriʾüñ ʿilm-i şerīflerine menūṭ ola.

[82b](**مطلب: العمرة و الحج**): و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: عمرة في رمضان تعدل حجة معي، وما من رجل أوصى بحجة إلا كتب الله له ثلث حج حجه للذي كتبها و حجة للذي أحرم بها عنه وحجة له ومن حج عن والديه كتب له حجتان حجة له و حجة لوالديه. (**مطلب: في عشية عرفة**): و من حج عن ميت حجة من غير أن يوصي كتب له حجة وكتب للذي حج عنه سبعون حجة فإذا كان عشية عرفة هبط الله سبحانه إلى سماء الدنيا فينظر إلى عباده فيباهي بهم الملائكة يقول جل وعلا يا ملائكتي اما ترون إلى عبادي قد أقبلوا من كل فج عميق شعثا غبرا يرجون رحمتي و مغفرتي أشهدكم يا ملائكتي إني وهبت مسيئهم لمحسنهم، وشفعت بعضهم في بعض و غفرت لهم أجمعين. أفيضوا عبادي كلكم مغفورون لكم ما مضى من ذنوبكم فاستأنفوا العمل من الساعة فقد غفرت لكم ذنوبكم صغيرها وكبيرها قديمها و جديدها. (قال موسى عليه السلام يارب إني لأجد أمة في التوراة يحجون البيت الحرام لا يقضون فيه وطرا يعجون (يرفعون الصوت) لك بالبكاء عجيبا ويرجون بالتلبية رجيحا فأجعلهم امتي، قال تعالى: هم أمة محمد قال يارب فما تعطيهم على ذلك قال: أردهم بالمغفرة و أشفعهم فيمن و رآءهم قال يارب فإن فيهم من ليست نفقته بزاكية و لا عمله بصالح قال و ما عملك يا موسى قال لو أنك علمتني لم أعلم قال يا موسى اشفع برهم في فاجرهم. منه.) وفي رواية و إن كانت عدد قطر السماء و رمل عالج. و عن ابن عباس بن مرداس أن رسول **[83a]** الله صلى الله عليه وسلم (**مطلب: في عفو حقوق العباد**): دعا لأمته عشية عرفة بالمغفرة فأجيب إني غفرت لهم ما خلا المظالم فأنا آخذ للمظلوم من الظالم قال رب إن شئت أعطيت للمظلوم من الجنة و غفرت للظالم فلم يجبه عشية عرفة فلما أصبح

بالمزدلفة أعاد عليه السلام الدعاء فأجيب ما سأل فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم أو قال تبسم فقال أبو بكر و عمر بأبي و أمي يارسول الله إن هذه ساعة ماكنت تضحك فيها فما أضحكك أضحك الله سنك. فقال عليه السلام إن عدو الله ابليس لعنة الله عليه لما علم أن الله تعالى قد استجاب دعائي و غفر لأمتي أخذ التراب فجعل يحثوه على رأسه و يدعوا بالويل و الثبور فأضحكني ما رأيت من حزنه. وقال صلى الله عليه وسلم من حج ببيت الله تعالى ماشيا كتب الله عزوجل له بكل قدم يرفعه و يضعه سبعين الف حسنة من حسنات الحرم كل واحد بمائة الف حسنة. و عن أبي هريرة رضي الله عنه. **[83b]** عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم أنه قال من حج هذا البيت لم يرفث ولم يفسق خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه. و عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال العمرة إلى العمرة كفارة لما بينهما و الحج المبرور ليس له جزاء إلا الجنة. و المبرور هو الذي لا يخالطه مأثم و قيل الذي لا رياء فيه ولا سمعة ولا رفث ولا فسوق وقيل الذي لا معصية بعده. و قيل الذي يرجع زاهدا في الدنيا راغبا في الآخرة. وقيل المقبول أن يعود خيرا مما كان عليه. وعن أبي الدرداء رضي الله عنه أنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يعذب الله قدمين مشيا إلى بيت الله الحرام. و عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال وحجة غير مقبولة خير من الدنيا و مافيها ويقال للذي لا يقبل حجه منه يخرج من ذنوبه. والذي يقبل منه فقد فاز فوزا عظيما .

[84a] [A 108a] (Maṭlab: Fi'l-ḥacci ve'l-ʿumreti bi't-tercüme[630])

Ve daḫı Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden rivāyet olundı ki: "Ramażān-ı şerīfde bir ʿumre getürmek benüm ile[631] bile ḥac itmege ʿıdl olur. Yaʿnī berāber ve eş olur. Ve ricālden bir kimesne kendü mālından ḥac itmege vaṣiyyet itmez illā Allāh teʿālā ol kimesne içün üç ḥac yazar. Bir ḥac vaṣiyyet yazana ve bir ḥac ḥaccidene ve bir ḥac vaṣiyyet idene. Ve şol kimesne anası ve babası içün ḥacceylese Ḥaḳ teʿālā ol kişi içün iki ḥac yazar. Bir ḥac kendüye bir ḥac anasına ve babasına yazar"

[630] Fi'l-ḥacci ve'l-ʿumreti bi't-tercüme: Fi'l-ʿumreti ve'l-ḥacci bi't-Türkī A
[631] benüm ile: benümle A

deyü buyurdı. Ve bir kimesne bir meyyitden vaṣiyyet itmedin kendüden teberruʿan bir ḥaccitse, bir ḥac kendüye ve yetmiş ḥac maḥcūc ʿanh olan meyyite[632] yazılur.

(Maṭlab: Fī ʿaşiyyeti ʿarefe bi't-tercüme[633])

Pes ʿarefe aḫşamı olduḳda Ḥaḳ celle ve ʿālā ḥażretleri semā-i dünyāya nāzil olur. Yaʿnī **[A 108b]** raḥmet ü şefḳatin ve ʿafv ü maġfiretin ve naẓar-ı ʿināyetin ʿibādına[634] yaḳīn ḳılup bunlara naẓar itdükde melāʾikeye bu ḳulları ile mübāhāt ü mefāḫire ider. Yaʿnī bu ʿibādından ve efʿāl ü evżāʿından rıżā gösterüp buyururlar ki "Yā benüm **[84b]** meleklerüm! Benüm ʿibāduma baḳmaz mısız? Baḳıña başlarınuñ ve gözlerinüñ tozı ve yaşı ile ve meşaḳḳat-i ʿaẓīme ile benüm raḥmet ü maġfiretüm recā itdükleri ḥālde ırāḳ yollardan ve ṭaġlar arasında mesāfe-i baʿīde olan geñiş yollardan Kaʿbe-ī Şerīfe'ye teveccüh ü iḳbāl idüp ḳarşu geldiler. Yā meleklerim! Sizi işhād iderin ki efʿāl-i seyyiʾe işleyenlerin ḥasene işleyenlere bağışladım. Ve baʿżın baʿżına şefāʿatci ḳıldum. Ve anlaruñ cemīʿsin ʿafv ü maġfiret eyledüm" deyü buyurup böyle melekleri **[A 109a]** işhāddan ṣoñra "Nefislerüñüzi defʿ idüp dönüñ imdi benüm ḳullarum cümleñüz maġfūrlarsız geçmiş günāhuñızı size bağışladım. Bu sāʿatden[635] eyü ʿamellere şurūʿ idüñ. Pes taḫḳīḳ ben sizüñ içün günāhlaruñızuñ kücücegin ve büyügin ve eskisin ve yeñisin yarlıġadum" deyü buyurdılar. İstīnāf lafẓından mütebādir olan eski idegeldügüñizi güneh-i evvelinden başlayup idüñ" dimekdür. Ol ise maʿṣiyete emri īhām ider. Zīrā şimdiye[636] itdügizi cemīʿan bağışladım nesne ḳalmadı şimdiki sāʿatden **[85a]** şurūʿ idüp tekrār taḥṣīl idüñ dimek fehm olunur. Eyleyse Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā bu maḳūle maʿṣıyyete emirden münezzeh ü muḳaddes olduḳları içün maʿnā dimek olur ki *maḍā mā maḍā* geçenden geçdüñ. Evvelki **[A 109b]** itdükleriñüz ẕünūb ü ḫaṭāyāñuz

---

[632] maḥcūc ʿanh olan meyyite: maḥcūc ʿanha A
[633] Fī ʿaşiyyeti ʿarefe bi't-tercüme: Fī maġfireti ʿaşiyyeti ʿArafāt bi't-Türkī A
[634] ʿibādına: ʿibādete A
[635] sāʿatden: sāʿatde A
[636] +dek A

ʿafv itdük. Pes bu muḳābelede ol günāhlarıñuz içün defʿ-i ḫāṭıra idüp hemān şimdiden eyüce aʿmāl ü efʿāle başlañ dimekdür. Ve bir rivāyetde eger gökden inen yaġmūrlar ḳaṭresince ve bādiyede ʿālic dinilen ṣāfīce ḳum olan mevżiʿuñ[637] ḳumı ʿadedince de olursa günāhlarıñuzı ʿafv ü maġfiret itdüm deyü buyurdılar dinildi.

(Maṭlab: Fī ʿafvi ḥuḳūḳi'l-ʿibād bi't-tercüme)[638]

Ve ʿAbbās ibn Mirdās raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ʿarefe gün aḫşam üzerine ümmetine taḫḳīḳ maġfiret ile duʿā idüp Allāh teʿālā ḥażretleri "Taḫḳīḳ anları maġfiret itdüm illā ẓālimlerden maẓlūmuñ ḥaḳḳını alıviricim anı maġfiret itmedüm" eiyü buyurduḳlarında Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: **[A 110a]** "Ya Rab! Eger dilerseñ mażlūma cennetden baʿż nesne virüp ve[639] **[85b]** ẓālimi maġfiret idersene" didi. ʿArefe aḫşamındası bu duʿāları ḳabūl olunmadı. Pes Müzdelife'de ṣabāḥladı ise bu duʿāyı Peyġamber ḥażreti iʿāde idüp tekrār tażarruʿ idicek duʿāları müstecāb oldı. Ve ḥīn-i isticābede Ḥażret-i Resūl ʿaleyhi's-selām güldi. Rāvī eydür: Ya tebessüm itdi. (Tebessüm evvel-i ḍıḥkdur ki anda ṣavt olmaya. Mim.) Pes Ḥażret-i Ebū Bekr u ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumā: "Babamuz ve anamuz saña fedā olsun yā Resūla'llāh! Bu bir sāʿatdür ki bunda gülmek senüñ ʿādetüñ degil idi. Allāh teʿālā senüñ dişüñi güldürsün." Diş görünmek lāzım-ı ḍıḥk olduġı içün[640] lāzımı ile taʿbīr olundı. Yaʿnī "Seni Allah güldürsün, gülmege ne şey sebeb oldı?" didüklerinde, Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Taḫḳīḳ **[A 110b]** Allāh ʿadüvvisi iblis -ʿaleyhi'llaʿne-, Allāh teʿālā benüm duʿāmı ḳabūl idüp ümmetümi maġfiret itdügüni bildügi vaḳt ṭopraġı alup başına ṣaçmaġa başladı. Ve veyl ü s̱übūr ile çaġırur yaʿnī "Vay baña helāklık ve ziyān itmek ve murādımdan menʿ olunmaḳ muṣībetlerine uġradum"

---

[637] mevżiʿun: mevżun A
[638] bi't-tercüme: bi't-Türkî A v.110b
[639] -ve A
[640] olduġı içün: olduġiçün A

diyüp çaġırup **[86a]** ṭopraḳ başına feryād ü fiġān ider. Ve[641] ol ḳadar maḥzūndur ki anda müşāhede itdügim ḥüznüñ şey-i yesīri maḳām-ı bükāda iken beni güldürdi, deyü buyurdılar. Rivāyet olunur ki Ḥażret-i Risālet ol ḳadar tażarruʿ u niyāz üzrelerdi ki mübārek ridāları vecd ü iştiyāḳ üzre olduḳları şeyʾüñ vecd ü ḥüznünden maḳām-ı vecde ve ʿaḳl ketmiñe ḳarīb olup üzerlerinden düşmiş ola. Baʿdehū duʿāları **[A 111a]** müstecāb olup meʾmūl ü mütevaḳḳiʾi vücdānla vicdānlarına vicd ü ġınā ḥāṣıl olıcaḳ İblīs ʿaleyhi'l-laʿnenüñ vücd ü ṭāḳati ḳalmayup maġfiret-i ümmete vācid ey ʿālim olduḳda ġam u ḥüzne vecd ü ikrāh olunup vecd u ṣabra vücdi vü ḳudreti ḳalmayup vāveylāh çaġırurdı. Bu maʿnāya Ḥażret-i Ebī Bekr u ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhuma: "Bu sāʿatde gülmek ʿādetüñ degil idi, ne ʿaceb güldüñ yā Resūla'llāh?" didükleri delīl-i ḳavī ve şāhid-i ʿadldür. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Bir kimesne Beytu'llāh'ı yüriyerek ḥacceylese Allāh teʿālā **[86b]** ḥażretleri ol kimesne içün her ayaġına ḳaldurup ḳodıḳça ḥasenāt-ı ḥaremden yetmiş biñ ḥasene yazar ki her birisi yüz biñ maḳāmına ṭurur. Evāʾil-i kürrāsede Kaʿbetu'llāh'da bir ṣalāt ḳılmaḳda **[A 111b]** olan feżāʾil ü s̱evābuñ tefāṣīli mekānet-i Mekke'yi nevʿan iẕʿān itdürmiş idi. Lākin Ḥaḳ celle ve ʿalānuñ bu niʿmetinde istimāʿ idüp iʿtibār u ṣımāḫ it ki Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālānuñ kerem ü cūdı mertebesini nevʿan istişmām ve Kaʿbe-i Mükerreme'nüñ şeref ü ʿaẓametini istifhām u istiʿlām idesiz. Meselā bir kimesne bundan Kaʿbe'ye varınca yürimekde ne ḳadar ḫaṭve olur. Ve her ḫaṭvede ayaġını bir ḳaldurup bir ḳomaḳ ki vardur. Muḳābelesinde yetmiş biñ kerre yüz biñ ḥasene ʿıvaż virilür. Bir ḳademde bu ḳadar ecr olıcaḳ Mekke'ye vuṣūle dek ne ḳadar yüz biñ ḳadem olur. Aña göre ḥasene mülāḥaẓa olunsa żabt u taʿdāda mecāl muḥāl olmaz mı? Mekke'yi taʿẓīm ü muḥabbet **[A 112a]** ḳaṣdına bir faḳīr[642] müz̲nibe Ḥaḳ celle ve ʿalānuñ bu lüṭf u iḥsānı **[87a]** nedür? Ve ol āsitāne-i saʿādetde olan ḥālāt ve cānib-ı Cenāb-ı ʿİzzet'den aña olan teveccüh ü

[641] -ve A
[642] +ve A

iltifāt nedür? *"Feʿtebirū yā üli'l-ebṣār"*[643] Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervīdür: Anlar Peyġamber ʿaleyhi's-selām ḥażretlerinden rivāyet iderler ki: Peyġamber ḥażreti, "Bir kimesne bu beyti ḥaccidüp hīç refeṯ ü fısḳ itmese yaʿnī kelām-ı fuḥş u ḳubḥ söylemeyüp ve ʿavratlar ḥużūrında cimāʿ lafẓı ile[644] nesne ẕikr itmeyüp ve ṭāʿatden ḫurūc itmese günāhlarından çıḳup anası kendüyi ṭoġurdığı gün gibi ẓünūbünden ʿārī **[A 112b]**vü berī ola" didi. Ve ḥadīṯ-i āḫarda: "Ol gün gibi günāhsızca Mekke'den rucūʿ ide. Yāḫūd ḥāl-i ülāsından ṯāniyyeye bī-ẕenb ü bī-günāh rucūʿ ide" didiler. Ve daḫı Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmdan mervīdür ki: "Taḥḳīḳan bir kimesne bir[645] ʿumre getürüp baʿde'l-eyyām ve'l-ezmān bir daḫı getürse mābeynlerinde olan ẕünūb u meʿāṣīye kefāretdür" deyü buyurdılar. "Ve daḫı ḥacc-ı mebrūruñ cezāsı degildür illā cennetdür. **[87b]** Ve mebrūr şol ḥacca dirler ki aña günāh karışmış olmaya. Yaʿnī refeṯ ü füṣūḳ itmiş olmaya. Ve baʿżılar anda riyā vü sümʿa olmayup ġaraż-ı dünyā ḫalṭ olunmayup ibtiġāʾen li-vechi'llāh ityān itmiş ola. Ve cenk ü cidāl olmaya. Ve şerʿ-i şerīfe muḫālif vażʿ itmiş olmaya. Ve baʿżılar **[A 113a]** şol ḥacdur ki andan ṣoñra maʿṣiyet ü günāh olmaya, didiler. Ve baʿżılar şol ḥacdur ki andan ṣoñra ḥuṭām-ı dünyādan ve şehevāt-ı nefsāniyyeden iʿrāż u ictināb ve umūr-ı āhirete teveccüh ve iḳbāl ve raġbet ü iʿtibār idüp her bār āḫiret ṭalebi ola, didiler. Ve baʿżılar ḥacc-ı maḳbūl ḥaccından ṣoñra ġay ḥāli evvelki ḥālinden ḫayırlu ola, didi. Ve Ḥażret-i Ebi'd-Derdāʾ raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Ol didi: "Ben Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem'i işitdüm dir ki: Allāh teʿālā iki ayaġa ʿaẕāb itmez ki Beytu'llāhi'l-Ḥarām'a yürümiş ola" deyü buyurdı. Ve daḫı Peyġamberden mervīdür ki: "Bir ḥacc-ı ġayr-ı maḳbūl, dünyā ve dünyāda olandan ḫayırludur. Ḥaccı maḳbūl olmıyana ẕünūbünden çıḳdı dinilür. Ve maḳbūl olana ẓafer-i ʿaẕīm ile ẓafer buldı dinilür.

---

[643] Haşr 59/2.
[644] lafẓı ile: lafẓıyla A
[645] -bir A

[88a](مطلب: في المجاورة و الموت والموتى بمكة المكرمة):

الفصل الثالث: في المجاورة و الموت و الموتى بمكة المكرمة و فضائلها. اما المجاورة بها فمكروهة عند أبي حنيفة رحمه الله و كثير من المحتاطين في دين الله تعالى خوف الملل و تسكين حرقة القلب و الإخلال بحرمتها و تعظيمها و توقيرها و اما من أمكنه التحرز عن ذلك و قدر على الوفاء بحقها و تعظيمها و توقيرها على وجه تبغي حرمة البيت و جلالته و مهابته في عينه كما دخل مكة المشرفة فالمقام و المجاورة حينئذ هو الفوز العظيم و الفضل الفخيم من الله الكريم. فضلا عن ذلك من زاد له كل يوم بل كل ساعة ما ذكر من التوقير و التعظيم و الإجلال والتكريم. و ضاعف عبادته و اشتد محبته وانصلح حاله فله ما وعده الله سبحانه و تعالى، وما بلغه الرسول المجتبى، اللهم ارزقنا بها كما رزقتنا بها في بعض السنين، وارزق سائر المسلمين بها كما رزقتهم بالإسلام و الدين. فلاجل هذا المعنى وصى بذلك و حتى بذلك الحسن البصري في رسالته إلى **[88b]** رجل من الزهاد و العباد كان يسكن بمكة المكرمة مجاورا بها و أنه أراد الخروج من مكة المكرمة إلى اليمن فبلغ ذلك الحسن البصري رحمه الله وكان يواخيه في الله تعالى فكتب اليه يرغبه في المقام بمكة يقول: قد بلغني أنك قد أجمعت رأيك على الخروج من حرم الله تعالى و أمنه إلى اليمن و إني والله كرهت ذلك و غمني و استوحشت لذلك و حشة شديدة إذا أراد الله أن يزعجك من حرمه على ما أولاك و جعلك من أهله فكان من الواجب عليك شكره أبداً ما كنت حياً إذ جعلك من أهل حرمه و أمنه و جوار بيته فإياك ثم إياك والظعن من مكة شبراً واحداً فإن المقام فيها سعادة و الخروج منها شقاوة و هي مرجع خلق العالم ومنجاء بني آدم حتى إن الملائكة لا تبعث إلى الأرض لحاجة إلا يبدأ بطواف بيت الله و الصلاة به ثم يمضي لحاجة و ما بعث به وما من نبي هرب من أمته إلا هرب إلى مكة كما مر تفصيل ذلك.

[89a] [A 115a] (Maṭlab: Fi'l-mücāvereti bi-Mekkete'l-Mükerremeti[646] ve'l-mevti ve'l-mevtā bihā bi't-tercüme[647])

Bāb-ı evvelde meẕkūr olan fuṣūlüñ üçüncisi Mekke-i Mükerreme'de mücāveret ve mevtüñ ve mevtā ve faẓiletlerinüñ beyānındadur. Ammā Mekke'de mücāveret, Ebī Ḥanīfe ḥażretleri ḳatında ve Allāh dīninde iḥtiyāṭ iden kişilerden çoḳ kimesne ḳatlarında mekrūhdur. Mekke'nüñ melālet ü ġam u ġuṣṣasına ve şedāʾid ü mekārihine ve ḥarāret ü ıssısına ṭaralmaḳ ḫavfından ötüri ve Mekke-i Mükerreme'nüñ muḥabbet ü iştiyāḳından ḳalbde olan ḥurḳat ü furḳat yaʿnī Mekke'yi görmemek ile ve görüp ayrılmaġla ḳalbüñ göyünmesi ve yanması mücāvir olmaġla sākin olmaḳ ve Mekke'nüñ ḥürmetini[648] ve taʿẓīm u tevḳīrini yanında olmaġla *kemā hüve ḥaḳḳahu* īfāda taḳṣīr idüp ḫalel **[A 115b]** getürmek ḳorḳusı içündür. Ammā şol kimesne ki bu meẕkūrlardan berī olup iḥtirāz mümkin ola. Ve ḥürmet-i Beyt ve celālet ü mehābeti gözünde ibtidāʾ gördügi gibi bāḳī ḳalmaḳ vechi üzerine Mekke'nüñ ḥaḳḳını ve taʿẓīm ü tevḳīrini *kemā hüve ḥaḳḳahu* īfā ve virmege ḳādir **[89b]** ola. Pes imdi ol kimesne Mekke-i Mükerreme'de bu taḳdīrce ṭurmaḳ ve mücāvir olmaḳ hemān bu dünyā ve āḫiret belāsından ḫalāṣ u necāt bulup ulu niʿmetlere vuṣūldür. Ve keremler idici Ḥaḳ celle ve ʿalādan büyük lüṭuf ve iḥsān ve raḥmet-i bī-pāyāndur. Daḫı bundan faẓla şol kimesne ki her gün belki her saʿāt Mekke-i Mükerreme'nüñ taʿẓīm ü tevḳīrin ve iclāl ü tekrīmin arturup ve eḍʿāf u muḍāʿaf **[A 116a]** ʿibādetler ide. Ve muḥabbeti günden güne ḳavī ve muḥkem olup ḥāli evvelki gibi olmayup ḥüsn-i ḥāle vāṣıl ola. Pes ol kişi içün Allāh sübḥānehu ve teʿālānuñ vaʿde itdügi ve Resūl muḥabbetinüñ yetişdürdügi şeyler yaʿnī ehl-i Mekke ve ʿibādāt u ṭāʿātları ḥaḳḳında vārid ü nāzil olan āyāt-ı beyyināt-ı[649] ḳāṭıʿa ve eḥādīṯ-i seniyyāt-ı sāṭıʿa taʿyīn itdügi iḥṣānlar ve cezālar vardur. Yā Rab! Sen bizi Mekke-i Mükerreme'de

---

[646] bi-Mekkete'l-Mükerremeti: bi-Mekkete A
[647] bi't-tercüme: bi't-Türkī A
[648] ḥürmetini: ḥürmeti A
[649] āyāt-ı beyyināt: āyāt u beyyināt A

mücāveretle merzūḳ ḳıl! Nitekim baʿż-ı yıllarda bu mücāvereti **[90a]** bize iḫvān-ı dīnu'llāh ile müyesser ü merzūḳ ḳılmış idüñ. Ve sāʾir müslimānları daḫı mücāveret ile rızıḳlandur. Nitekim dīn ü İslāmla rızıḳlandurmış idüñ. Pes bu maʿnā içün yaʿnī **[A 116b]** Mekke-i Mükerreme'nüñ ḥaḳḳını īfā ve taʿẓīm ü tevḳīr ne vech-i mübeyyen üzre ḳādir olan kimesneye Mekke'de mücāveretde żarār olmayup ve nice faż̌l-ı ḥaḳḳa ve naʿmā-i celīleye nāʾil ü vāṣıl olduġı içündür ki buña Ḥasan-ı Baṣrī -ḳuddise sırruhu- ḥażretleri zāhidler ve ʿābidlerden bir kimesneye yazduġı risālesinde vaṣıyyet itdi. Ol kimesne Mekke-i Mükerreme'de mücāviren sākin olurdı.[650] Mekke-i Mükerreme'den çıḳup Yemen'e gitmek murād itdükde Ḥasan-ı Baṣrī ʿāleyhi raḥmetü'l-Bārī ḥażretlerine bu kişinüñ bu ḫaberi vāṣıl oldı. Ḥālbuki bu ikisi dīn ḳarındaşları idiler. Anuñ içün bu risāleyi[651] aña yazıp Mekke'de mücāveret ve maḳāmı terġīb ü tervīc **[A 117a]** ve medḥ u s̱enā ider olduġı ḥālde dir ki: **[90b]** "Taḥḳīḳ baña ḫaber vāṣıl oldı ki sen reʾy ü taṣarrufuñı ve fikr ü tedbīrüñi cemʿ idüp Allāh sübḥānehu ve teʿālānuñ Ḥarem-i Ş̌erīf'inden ve emn ü emānetden çıḳup diyār-ı Yemen'e gitmegi taḥḳīḳ ve muḳarrer itmiş̌sin. Ḥālbuki ol Allāh teʿālā ḥażretinüñ ʿaẓamet ü ḥürmeti ḥaḳḳiçün. Taḥḳīḳ ben senüñ bu reʾyüñi ḥasen görmeyüp ġāyet gücüme geldi. Ve beni maġmūm u maḥzūn ḳıldı. Ve Mekke'den diyār-ı Yemen'e ḫurūcuñ içün muḥkem vaḥş̌et ve ḫavf yönünden ürküp ve ġuṣṣa taḥṣīl itdüm. Eger Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā seni Ḥarem-i Ş̌erīf'inden **[A 117b]** ḳalʿ ve ḳoparmaġı zaḥmetine ve ḥürmetine yaḳīn[652] idüp ve ehl-i Ḥarem'inden ḳılmaḳ üzerine irādet-i ş̌erīfeleri taʿalluḳ iderse zīrā bunda maḳām ve mücāveret niʿmet-i ʿuẓmādur. Pes senüñ üzerüñe mādām ki ḥayātda olasın ebedī ş̌ükri vācibdür ki seni ehl-i Ḥarem'inden ve emninden ve civār-ı Beytinden ḳıldı. Eyle olıcaḳ ṣaḳın ha ṣaḳın Mekke-i Mükerreme'den bir karış̌ sefer ü intiḳāl itme. **[91a]** Zīrā taḥḳīḳ Mekke-i

---

[650] -Mekke-i Mükerreme'de mücāviren sākin olurdı A
[651] risāleyi: risāle A
[652] yaḳīn: taʿyīn A

Mükerreme'de maḳām ve mücāveret-i saʿādet ve Mekke'den çıḳup āḫar yire gitmek şeḳāvet ve ḫasāretdür. Ḥālbuki Mekke-i Mükerreme kendüye rücūʿa ṣāliḥ olan ʿālem ḫalḳınuñ merciʿi ve Ādem oġlanlarınuñ mencāyıdur. Ḥattā taḥḳīḳ melekler bile **[A 118a]** bir ḥācet içün vech-i ʿarża baʿṣ ü irsāl olunmaz illā Beytu'llāh'ı evvel ṭavāf idüp ve maḳām-ı İbrāhīm'de namāz ḳılurlar. Andan ḥācetlerine ve irsāl olunduḳları maṣlaḥata giderler. Ve enbiyā-i kirām ʿaleyhimü's-selāmdan bir nebī ümmetinüñ cevr ü cefāsından ve küfr ü ḍalālından ḳaçmamışdur illā Mekke-i Mükerreme'ye ḳaçmışdur. Meleklerüñ keyfiyyet-i nüzūli ve ṭavāf u ṣalātı ve enbiyā-i kirāmuñ Mekke'ye hicret ü herebi ve iḳāmet ü mücāvereti ve Mekke'de ʿibādāt ü ṭāʿātı tafṣīl olunup ve ne sebeb ile bu dār-ı fenā vü ʿanādan ol dār-ı devām ve beḳāya rıḥlet itdükleri nitekim yuḳaruda beyān olunmışdur.

[91b]و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ألا و إن مكة أنشئت على المكروهات و الدرجات فمن صبر على شدتها كنت له شفيعا أو شهيدا يوم القيامة. و من مرض بمكة يوما واحدا حرم الله سبحانه و تعالى جسده و لحمه على النار. ومن صبر على حر مكة ساعة من نهار أبعده الله تعالى من النار مسيرة خمسمائة عام و قربه من الجنة مسيرة مائتي عام. و قال صلى الله عليه وسلم من مات بمكة بعثه الله تعالى يوم القيامة آمنا من عذابه لا حساب عليه ولا خوف ولا عذاب و يدخل الجنة بسلام آمنين و كنت له شفيعا يوم القيامة ألا و إن أهل مكة هم أهل الله و جيرانه وقال عليه الصلوة و السلام سفهاء مكة حشو الجنة وقال صلى الله عليه وسلم من استطاع أن يموت في أحد الحرمين فليمت فإنني اول من أشفع له و كان يوم القيامة آمنا من عذاب الله تعالى لا حساب عليه ولا عذاب. و عنه صلى الله عليه وسلم من مات في حرم مكة فكأنما مات في السماء الرابعة. **[92a]** و قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يحشر الله تعالى يوم القيامة من مقبرة مكة المكرمة سبعين الف شهيد يدخلون الجنة بغير حساب وجوهم كالقمر ليلة البدر يشفع كل واحد منهم في سبعين رجلا، فقيل من هم يارسول الله قال الغرباء،

وقال صلى الله عليه وسلم من مات في حرم الله تعالى بعثه الله تعالى يوم القيامة من الآمنين. و روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال الحَجُون (بفتح الحاء والجيم بعده جبل بمكة المكرمة و هو مقبرة مكة. منه.) و البقيع يؤخذ بأطرافهما و ينثران في الجنة، وهما مقبرتا مكة والمدينة و عن ابن مسعود رضي الله عنه أنه قال وقف رسول الله صلى الله عليه وسلم على ثنية الحجون و ليس فيها يؤمئذ مقبرة، فقال يبعث الله تعالى من هذه البقعة و من هذا الحرم كله سبعين الفا وجوههم كالقمر ليلة البدر يدخلون الجنة بغير حساب يشفع كل واحد منهم سبعين الفا وجوههم كالقمر ليلة البدر. وعنه صلى الله عليه وسلم من مات في طريق مكة لم يعرض ولم يحاسب صدق رسول الله صلى الله عليه وسلم .

[92b] [A 120a] Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalāt ü ve's-selāmdan mervīdür ki: Resūlu'llāh āgāh u mütenebbih oluñ ki taḥḳīḳ Mekke-i Mükerreme ḫilāf-ı maṭbūʿ envā-ʿı şedāʾid ve niçe ṭabaḳa ālām u miḥen üzerine ḫalḳ olundı. Pes şol kimesne ki Mekke'nüñ şiddetine ṣabr eylese ben aña yevm-i ḳıyāmetde şefīʿ ya şehīd olurın ve şol kimesne ki Mekke'de bir gün ḫasta olsa Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā ol kimesnenüñ gövdesin[653] ve tenin cehennem āteşine ḥarām idüp yanmaġı revā görmez. Ve şol kimesne ki Mekke'de bir günden[654] bir sāʿatde ısıcaġına ṣabr ü taḥammül eylese Allāh teʿālā ol kişiyi beş yüz yıllıḳ yol cehennem odından ıraḳ idüp iki yüz yıllıḳ yol[655] cennete yaḳın eyleye, deyü buyurdılar. Ve daḫı **[A 120b]** Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Bir kimesne Mekke'de vefāt itse Allāh teʿālā yevm-i ḳıyāmetde ol kimesneyi ʿaẕābından emīn olıcı ḫalḳ idüp üzerine ḥesāb u ḫavf u ʿaẕāb olmaz. Ve cennete sālim ve āminīn olduġı ḥālde dāḫil olur. Ve ben yevm-i ḳıyāmetde aña şefīʿolurın" deyü buyurdı. Ve āgāh **[93a]** u mütenebbih ol ki taḥḳīḳ ehl-i Mekke, ehlu'llāh ve cīrānu'llāhdur. Yaʿnī cānib-i Cenāb-ı ʿİzzete ṣalāḥiyyet ve yaḳınlıḳları olup

[653] gövdesin: cism A
[654] Mekke'de bir günden: bir gün A
[655] -yol A

Ḥaḳ celle ve ʿalā ṭarafından faẕlen ve keremen riʿāyet u ḥimāyete müsteḥaḳlardur dimek olur. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Mekke-i Mükerreme'nüñ sefīhleri cennetüñ ḥaşvidür deyü buyurdılar. Yaʿnī Mekke'nüñ ʿaḳlı **[A 121a]** eksikleri ve fikr ü tedbīri żaʿīfleri ve emr-i dīne cāhilleri cennetüñ ḥaşvidür. Ḥaşv, ẓurūfuñ içinde ṭolu olan şeyʾe dirler. Mekke'nüñ sefīhleri cennetüñ arasında ṭoludur dimek olur. Süfehāsı böyle olıcaḳ sāʾirinde devlet ü ʿizzet-i sermed ne olmaḳ gerek? Mertebelerince ḳıyās olunup ne saʿādet idügi mülāḥaẓa oluna. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bir kimesne Allāh teʿālā ve Resūli ḥaremlerinden birinde ölmege ḳādir ise yaʿnī vaṭanından *ʿalā eyyi ḥāl* bunlara vuṣūle ve *ile'l mevt* mücāverete ḳādir ise varıp gidüp **[93b]** anda fevt olsun ki taḥḳīḳ ben aña ġāyet şefāʿat idenüñ evveliyin **[A 121b]** yaʿnī benüm şefāʿatüm her şefāʿatden evvel yetişe ve yevm-i ḳıyāmetde Allāh teʿālā ʿaẕābından emīn olup üzerine ḥesāb u ʿaẕāb olmaya, deyü buyurdı. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: Bir kimesne Mekke ḥareminde vefāt itse *ke-ennehū* dördünci gökde vefāt itmek gibi olur didiler. Yaʿni ol gökde olan ḫalḳuñ şān u şerefleri ne ise bu kişinüñ ḥāli daḫı eyle olur, dimek olur. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Mekke-i Mükerreme maḳberesinden yevm-i ḳıyāmetde yetmiş biñ kişi ḥaşr olunup *bi-ġayri ḥisāb* cennete dāḫil olurlar. Yüzleri ayuñ on dördi gibi olup her birisi **[A 122a]** yetmiş kimesneye şefāʿat ider, deyü buyurduklarında: "Bunlar kimlerdür yā Resūla'llāh!" dinildi. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Ġarīblerdür yaʿnī vaṭanları Mekke'den ıraġ olup Mekkeʾyi taʿẓīm ve dīnin tekmīl ve Allāh teʿālānuñ emr-i şerīfin **[94a]** yirine getürmek içün geldüklerinde ecel münḳażī olup Mekke-i Mükerreme maḳberesine defn olunanlardur" deyü buyurdı. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem 1Bir kimesne Allāh ḥareminde fevt olsa Ḥaḳ celle ve ʿalā yevm-i ḳıyāmetde anı ehvāl-i ḳıyāmetden emīn olanlardan ḳopara" didiler. Ve daḫı ol

ṣāḥib-i devlet Ḥażret-i Risāletden mervīdür ki: Ḥacūn[656] yaʿnī Mekke'nüñ Muʿāllā didükleri maḥalde ki ḳubūrı[657]**[A 122b]** ve Baḳīʿ ki Medīne-i Münevvere meḳābiridür. Bu ikisi müntehā olduḳları ṭaraflardan yapışılup cennete ṣaçılur ve ne ḳadar mevtā ki bunlarda vardur[658] *bilā ḥisāb velā ʿaẕāb* cennete dāḫil olurlar didiler. (ʿUlemā-i ṣāliḥīnden bir ehl-i ʿilmden mervīdür ki: Bir gice kendüyi Mescid-i Ḥarām'da bāb-ı Benī Şeybe'ye karşu yürür[659] görüp ol eṣnāda gördi ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri Mescid-i Ḥarām ortasında Kaʿbe'ye müteveccih olup namāz ḳılurlar. Pes ol ehl-i ʿilm Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine namāz içinde iken selām virüp Ḥażret-i Resūlu'llāh daḫı[660] tebessüm iderek[661] selāmın alıcaḳ artlarında bir kimesne ṭurup ol ehl-i ʿilme namāz içinde iken Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme: "Niçün selām virüp terk-i edeb itdüñ?" didükde ol ehl-i ʿilm daḫı:[662] "Meʿāşir-i enbiyāya redd-i selām māni-ʿi ṣalāt degildür." deyü cevāb virdükden ṣoñra Resūlu'llāh[663] ḥażretleri ṣalātı tamām idüp ẓahrların Kaʿbe'ye virdüklerinde ol Ḥażret'den bir ḥadīṯ-i şerīf suʾāl idüp anlardan rivāyet ideyin deyü bu ehl-i ʿilme ḫāṭıra olup teʾemmül itdükde el-Ḥacūn ve'l-Baḳīʿ ḥadīṯinden ġayrı ḥadīṯ ḫāṭırına ḫuṭūr itmeyüp ancaḳ ol ḥadīṯi suʾāl itdükde Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem daḫı "*El-Ḥacūn ve'l-Baḳīʿ yüʾḥaẕ bi-eṭrāfihimā ve yenṣerāni fi'l-cenneti*" deyü buyurduḳlarından māʿadā mübārek şehādet barmaḳların iḳāmet idüp anuñla Ḥacūn'a işāret idüben *"Min hünā ilā Yeṯribi'ş-Şām"* deyü teʾkīd buyurmışlar. Yeṯribü'ş-Şām ise Medīne-i Münevvere'dür. Eyleyse bundan mütemennā vü mercū olan Ḥaremeyn-i Şerīfeyn

---

[656] Ḥacūn: Ḥacūne A
[657] Mekke'nüñ Muʿāllā didükleri maḥalde ki ḳubūrı: Mekke-i Mükerreme'nüñ ḳubūrı olup ṭaglar dibinde olan maḥal A
[658] vardur: medfūndur A
[659] yürür: gider A
[660] namāz içinde iken selām virüp Ḥażret-i Resūlu'llāh daḫı: selām virüp namāz içinde Resūlu'llāh ḥażreti A
[661]+anuñ A
[662] daḫı: ol kimesneye A
[663] +ṣalʿam A

beyninde maḳbūr ve medfūn olan da bu iki mevżi-ʿi mübārekde[664] maḳbūr olanlar gibi bi-fażli'llāhi teʿālā ve bi-bereketi Resūlihi'l-murtażā maġfūr u maʿfüv[665] olmış olalar. Minhu.) Ve daḫı İbn Mesʿūd raḍıya'llāhu ʿanhumā ḥażretlerinden mervīdür[666] ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem cebel-i Ḥacūn arasında olan yol üzerinde ṭurdı. Ḥālbuki ol zamānda anda maḳbere yoġidi. Pes Allāh teʿālā ḥażretleri bu bukʿadan yaʿnī bu s̱eniyye-i Ḥacūn'dan ve bu Ḥarem-i Mekke'den Allāh teʿālā ve teḳaddes yüzleri ayuñ on dördi gibi yetmiş biñ kişi ḥaşr **[94b]** idüp cennete hesāb u suʾālsüz dāḫil olurlar. Ve bunlardan her birisi kendüler gibi yüzleri bedr-i ḳamer **[A 123a]** gibi yetmiş biñ kişiye şefāʿat ider deyü buyurdılar. Yuḳarıġı[667] ḥadīs̱-i şerīfde Ḥacūn maḳbere-i Mekke-i Mükerreme[668]'dür didiler. Aṣl-ı Ḥacūn ʿarṣa-i ḳubūruñ ṭarafında olan cebele dirler. Cebel ḳabr olmaġa ṣāliḥ olmadıġından ġayrı aşaġasında[669] me ẕkūr olan ki ḥālā ẕeylinde olduġımuz ḥadīs̱dür. Anda s̱eniyye-i Ḥacūn ve buḳʿa taʿbīr buyurulduġı taʿārüż u teḫālif ṣūretidür. Ṭarīḳ-i tevfīḳ budur ki Ḥacūn arż-ı ḳubūrda vāḳıʿdur. Yuḳarıġı ḥadīs̱-i şerīfde[670] *ẕikrü'l-ḥāl ve irāde-i maḥal* ḳabīlinden ola. Yāḫūd nefs-i Ḥacūn'uñ kendüsinde daḫı baʿż ḳabr vardur. *Ẕikr-i kül ve irāde-i cüz* ḳabīlinden ola. Bu taḳdīrce tevfīḳ mümkin olur. Yāḫūd Ḥacūn mecmū-ʿı cebel ü ʿarsanuñ ismi ola. Eyleye beyne'l-ḥadīs̱eyn ḳīl ü ḳāl olmaz.[671] Ve şol kimesne Mekke yolında fevt olsa aña suʾāl ü ḥesāb olmaz deyü buyurdılar.

[95a](مطلب: في المدينة المنورة و احوالها):

[664] mevżi-ʿi mübārekde: mevżi-ʿi müteberrek bih ve meymūnda A
[665] maġfūr u maʿfuv: maʿfuvv u maġfūr A
[666] +ol didi A
[667] yuḳarıġı: yuḳarudaġı A
[668] -Mükerreme A
[669] aşaġasında:aşaġada A
[670] Yuḳarıġı ḥadīs̱-i şerīfde: yuḳaruḳı ḥadīs̱de A
[671] Eyleyse beyne'l-ḥadīs̱eyn ḳīl ü ḳāl olmaz: Ol taḳdīrce beyne'l-ḥadīs̱eyn tekellüf mürtefiʿ olup ḳīl ü ḳāl ve teḫālüf daḫı bulunmaz A

الباب الثاني: في المدينة المنورة و أحوالها وفيه فصول. الفصل الأول في المدينة المنورة و مسجد النبي عليه السلام و الإسطوانات فيه و فضائلها. روي عن جابر بن سمرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الله تعالى سمى المدينة بطابة وكان إسمها اولاً يثرب، فكرهه النبي عليه السلام لأن الثرب يستعمل في معنى القبح. فبين أن الله تعالى سماها بطابة لتطيب سكانها بالدين. و عن أبي هريرة رضي الله تعالى عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرت بقرية تأكل القرى يقولون يثرب و هي المدينة، تنفي الناس كما ينفي الكير خبث الحديد. إلى هنا لفظه يعني أمرت بإستيطانها و الهجرة اليها. جعل الله أهلها على القرى فيغتنمون بما فيها من السبايا و الأموال. فسموا المنافقون المدينةَ يثرب لإستقباحهم أفعال المؤمنين فيها. والثرب هو الفساد. **[95b]** و الهلاك و بهذا قال النبي عليه السلام و هي المدينة، الحديث. و عن عائشة رضي الله تعالى عنها أنها قالت كل البلاد افتتحت بالسيف و افتتحت المدينة بالقرآن. و روي عن سعد بن وقاص رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إني أحرم ما بين لابتي المدينة أن يقطع عضائها او يقتل صيدها، عضاه أشجار ام غيلان. ظاهر الحديث مشعر بأن للمدينة حرما و هو مذهب الشافعي رحمه الله و مالك رضي الله عنه. و مذهب أبي حنيفة رحمه الله نفيه، لما روي عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت كان لآل محمد بالمدينة وحوش يمسكونها. و لأن جمهور الصحابة على جواز الإصطياد في المدينة فتحريمها عبارة عن تعظيم قدرها. و روي عن علي رضي الله عنه وكرم الله وجهه أنه قال قال النبي عليه السلام المدينة حرم مابين عَير إلى ثور، الحديث. عير اسم جبل للمدينة ثور جبل معروف بمكة. و فيه الغار توارى النبي فيه حين هاجر. **[96a]** قيل ظاهر أن مابينهما ليس بحرم، فيكون ذكر ثور غلطا من الراوي. وفيه رواية مابين عير وأُحُد وهذه مستقيمة لكنها قليلة. وقيل عير جبل بمكة فالمراد به أن للمدينة حرماً قدر مابين عير و ثور بمكة المكرمة. ويحتمل أنه عليه السلام أراد بهما اللابتين، موافقا لحديث إني أحرم مابين لابتي المدينة مشبها إحدى اللابتين بعير لنتوِ وسطها، و الأخرى بِثَور لإمتناعها في الصعود. و روي عن سعد بن وقاص رضي الله عنهما أنه قال قال

رسول الله صلى الله عليه وسلم من أكل سبع تمرات مما بين لابتيها حين يصبح لم يضره سم حتى يمسئ. إلى هنا لوصول دعاء النبي عليه السلام إلى ثمار المدينة بالبركة، و أما تخصيص السبع و السم فمما يفوض علمه إلى حضرة الشارع. و عنه رضي الله عنه انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من تصبح بسبع تمرات عجوة لم يضره في ذلك اليوم سم و لا سحر.

[A125a] (Maṭlab: Fi'l-Medīneti'l-Münevvere ve aḥvālihā bi't-tercüme)

Evvel-i **[96b]** kitābda **[A125b]** ẕikr olunan ebvābdan ikinci bāb nefs-i Medīne-i Münevvere ve aḥvāli beyānındadur. Ve bu bābda üç faṣl vardur. **Faṣl-ı evvel** Medīne-i Münevvere'nüñ kendüsinde ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām mescidinde ve bu mescidde[672] olan direklerüñ ve cümlesinüñ feżāʾili beyānındadur. Cümle-i mübeyyenātdandur ki Ḥażret-i Cābir bin Semüre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan rivāyet olundı, ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: Taḥḳīḳ Allāh teʿālā Medīne-i Münevvere'ye Ṭābe ismi ile tesmiye eyledi. Ḥālbuki evvel ismi Yeṯrib idi. Pes Peyġamber ʿaleyhi's-selām ḥażretleri Yeṯrib ile tesmiyeyi mekrūh gördi. Zīrā ṯerb ḳabīḥ maʿnāda müstaʿmel olduġı içün istemeyüp taḥḳīḳ Allāh teʿālā Medīne'nüñ **[A126a]** sākinleri dīnle ṭayyib ü ṭāhir olduḳları içün Medīne'ye Ṭābe ile tesmiye itdi, deyü beyān itdi. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu **[97a]** ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Ben bir ḳaryeye emr olundum ki ḳurā yir ol ḳaryeye Yeṯrib dirler ol Medīne'dür nāṣ-ı seyyiʾi içinden çıḳarur. Nitekim körük üfüri üfüri demürüñ murdārın çıḳarduġı gibi" deyü buyurdı. Lafẓ-ı ḥadīṯ-i şerīf bu maḥalledendür. Bu ḥadīṯüñ maʿnāsı "Ben bir ḳaryede vaṭan ṭutmaġa ve aña Mekke-i Mükerreme'den ayrılup gelmege emr olundum ki ol ḳaryenüñ ehlini Ḥaḳ celle ve ʿalā ḳurā üzerine ḳıldı. Pes bu ḳaryenüñ ehli ḳurāda olan üsārā **[A126b]** vü ġanīmet mālları ile muġtenim olurlar. Yaʿnī ehl-i Medīne baña īmān getürmekle emān bulup ve benüm

[672] -ve bu mescidde A

ile kefere ḳaryelerine ġazā idüp müşrikīn ü keferenüñ emvāl ü nefislerin ve ehl ü evlādın aḫẕ ü seby ile mütenaʿʿim ü muġtenim olurlar dimekdür. Kaẕıyye böyle olmaġla münāfıḳīn müʾminlerüñ Medīne'de bu fiʿillerin ḳabīḥ gördüklerinden ötüri **[97b]** Medīne-i Münevvere'ye Yeṯrib deyü ad virdiler. *Ṣerb* ise fesād ve helākdur. Bu lafẓı Medīne'ye münāsib görmeyüp ve münāfıḳlaruñ kelāmını redditmek sebebi ile Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ol ḳarye Yeṯrib degil Medīne'dür" deyü buyurdılar. Ve Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhādan mervīdür: Ol didi ki: **[A127a]** 1Cemī-ʿi bilād seyfle yaʿnī ḳılıc ile fetḥ olundı. Medīne-i Münevvere Ḳurʾānla fetḥ olundı. Yaʿnī baʿż bilād ḳılıc ile ḳatl iderek fetḥ olunup baʿżısı ḳılıc ile fetḥi muḳarrer añlayup ḫavflarından muṭīʿ oldılar. Sebebi ḳılıc olduġı ḥayṯiyyetden ḳılıc ile fetḥ olundı diyüp sebebine isnād olundı. Ve Medīne Ḳurʾān-ı ʿAẓīm ile fetḥüñ maʿnāsı āyāt-ı beyyināt ehl-i Medīne ḳatında seyf-i ḳātıʿ olup Ḳurʾān-ı ʿAẓīm'e muḫālefete ḫavflarından Allāh ve Resūlüne muṭīʿ olup īmāna gelmeleri ile dār-ı İslām olup Ḳurʾānla fetḥ olunmış oldı.

(**Maṭlab: Fī taḥrīmi'l-Medīneti'l-Münevvere)**

Ve daḫı **[98a]** Saʿd bin Vaḳḳāṣ raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh ḥażretinden mervīdür, ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llahu ʿaleyhi ve sellem: **[A127b]** "Taḥḳīḳ ben Medīne-i Münevvere'nüñ lābeteyni yaʿnī iki ṭarafında olan ḳara ṭaşlı yirlerüñ arasında Ümmü Ġaylān aġacları kesilüp ve vaḥşī canavarları ḳatl olunmasın taḥrīm iderin" deyü buyurdılar. Ḥadīṯ-i şerīfüñ ẓāhiri taḥḳīḳ Medīne-i Münevvere içün ḥarem olmaġı iṣʿār ider. Ḥālbuki Medīne içün ḥarem olmaḳ İmām Şāfīʿī ve Mālik raḥimehuma'llāh meẕhebleridür. Ammā İmām Ebū Ḥanīfe Medīne-i Münevvere'nüñ ḥaremi olmaduġına ẓāhib olmışdur. Ḥażret-i Āʾişe raḍıya'llāhu ʿanhā'dan rivāyet olunan şeyden ötüri ki Āl-i Muḥammed'üñ Medīne-i Münevvere'de vaḥşī canavarları var idi, avlarlardı deyü buyurup ve cumhūr-ı ṣaḥābe **[A128a]** raḍıya'llāhu ʿanhum daḫı Medīne'de av avlamaġuñ cevāzına ẓāhib olduḳlarından ötüri. Pes imdi taḥrīm buyurmaları **[98b]**

Medīne-i Münevvere'nüñ ḳadr ü mekānetini taʿẓīm ü tevḳīrden ʿibāret olur. Yaʿnī bu ẕikr olunan ḥaddüñ içinde biten aġaclar ve canavarlar Medīne şerefine riʿāyet olunup ḳaṭʿ u ḳatl olunmaḳ münāsib ü lāyıḳ degildür dimek olur. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Medīne-i Münevvere ʿAyr mābeyni Ş̱evr'e varınca taḥrīm olundı" deyü buyurdılar. ʿAyr Medīne ṭaġlarından bir ṭaġuñ ismidür. Ş̱evr daḫı Mekke'de maʿrūf u meşhūr **[A128b]** bir ṭaġdur ki Peyġamber ḥażreti hicret itdükde ibtidā gidüp ṣaḳlanduġı maġāra andadur. Biri Mekke'de ve biri Medīne'de olıcaḳ ẓāhir ikisinüñ arası ḥarem degildür dinildi. Ol taḳdīrce Ş̱evr lafẓı rāvīden ġalaṭ olmış olur. Ş̱evr maḥalline bir lafẓ-ı münāsib olmaḳ[673] görinür. Ḫālbuki bu ḥadīṯ̱-i şerīfde *mābeyni ʿAyrin ve Uḥudin* rivāyeti de vardur. Ve bu rivāyet **[99a]** müstaḳīmedür. Lākin bu rivāyet ḳalīledür, ḳaviyye degildür. Ve baʿżılar ʿAyr da Mekke-i Mükerreme'de bir cebelüñ adıdur. Pes bundan maḳṣūd taḥḳīḳ Medīne-i Münevvere içün bu ikisinüñ arası ḳadar ḥarem vardur, dimek olur. Ve daḫı muḥtemeldür ki **[A129a]** taḥḳīḳ Peyġamber ʿaleyhi's-selām bu ʿAyr ve Ş̱evr ile "*İnnī uḥarrimu mābeyne lābeteyi'l-Medīneti*" ḥadīṯ̱ine muvāfaḳat içün lābeteyn murād itmiş ola. Lābeteynden birini ortası yüksek olduġı içün ʿAyr'a ve lābe-i uḫrāyı çıḳması mümteniʿ olduġından ötüri Ş̱evr'e teşbīh itmiş ola. ʿAyr ḥimār-ı vaḥşīdür. Bu cebel aña teşbīh olunmışdur. Ş̱evr daḫı öküzdür. Bu cebellerüñ heyʾetleri bu iki ḥayvāna müşābih olmaġın anlara teşbīh olunup *tesmiyetü'ş-şeyʾ bi'smi'l-müşebbeh bih* ḳabīlindendür. Yaʿnī bu ṭaġlara beñzedükleri ḥayvānlaruñ ismi ile ad virildi. Bu taḳdīrce lābeteynden birin reʾsen **[A129b]** ḥimār-ı vaḥşīye ki ʿayrdur ve birin öküze ki ş̱evrdür teşbīh **[99b]** itmek daḫı muḥtemeldür. Yāḫūd bu iḥtimālātdan ḳaṭ-ʿı naẓar Mekke ve Medīne ḥürmetine ʿAyr ṭaġından cebel-i Ş̱evr'e varınca ikisinüñ mābeyni taḥrīm olundı dimek ola da taḥrīmden murād taʿẓīm u tevḳīr olmaḳ dinile. Bu maʿnāda ne ẓāhirden

[673] bir lafẓ-ı münāsib olmaḳ: bir münāsib lafẓ olmaḳ A

ʿudūl olur ve ne tekellüf ve ne meẕhebe muḫālefet olur. Ve Ḥaremeyn-i Şerīfeyn'i ve mābeynini tefḫīm ü tekrīm daḫı olur. Ve Saʿd bin Vaḳḳāṣ raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kimesne Medīne'nüñ lābetini **[A130a]** mābeyninde olan ḫurmadan *ʿale'ṣ-ṣabāḥ*[674] yedi ḫurma yise idi aḫşama dek aña sem żarar itmez. Yaʿnī zehir yedürseler teṯīr itmez" deyü buyurdılar. Medīne'nüñ yemişlerine Ḥażret-i Peyġamber'üñ bereketile duʿāsı yetişdüginden ötüri. Ammā ḫurma yedi olmanuñ ve zehir żarar virmedüginüñ ḥikmeti ve anda taḫṣīṣ-i ʿilmi Ḥażret-i Ṣāriʿe yaʿnī Resūlu'llāh ḥażretine müfevveż olandandur. Ve daḫı Saʿd bin Vaḳḳāṣ raḍıya'llāhu[675] ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: **[100a]** Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kimesne yedi ʿacve ḫurma ile ṣabāḥlasa yaʿnī *ʿale'ṣ-ṣabāḥ ḳable külli şey* anı ekl eylese ol gün bu kimseye zehr ü siḥr żarar itmez ve teṯīri olmaz" deyü buyurdılar.

وعن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن عجوة العالية شفاء و إنها ترياق اول البكرة. إلى هنا حديث عجوة نوع من التمر يضرب، أي يميل إلى السواد و أدنى العالية ثلثة أميال من المدينة، و أبعدها ثمانية و عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الإيمان ليأرز إلى المدينة كما تأرز الحية إلى حجرها. وعن زيد بن ثابت رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، إن المدينة تنفي الخبث كما تنفي النار خبث الفضة. و عن جابر رضي الله تعالى عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما المدينة كالكير تنفي خبثها و تنصع طيبها. إلى هنا الحديث. **[100b]** تنقي بتخفيف الفاء. و روي بتشديد القاف من التنقية تنصع بالنون والصاد المهملة من التفعيل بمعنى تخلص و تمييز طيبها بتشديد الياء و فتح الباء و بكسر الطاء و ضم الباء. و روي ينصع

674 ʿale'ṣ-ṣabāḥ: ṣabāḥ A
675 +teʿālā A

من الثلاثي بمعنى يطهر. و ذكر الزمخشري يبضع من أبضعة إذا دفعه اليه. يعني أن المدينة تعطي طيبها ساكنيها لكن الرواية المشهورة هي الأولى. **(مطلب: في دعاء النبي ع.م. للمدينة المنورة)** و عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اللهم حبب الينا المدينة كحبنا مكة أو أشد. وصححها و بارك لنا في مدها وصاعها و أنقل حماها و أجعلها بالجحفة. إلى هنا لفظ الحديث. جحفة اسم موضع ساكنوها اليهود، و عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اللهم بارك لنا في ثمرنا وبارك لنا في مدينتنا و بارك لنا صاعنا وبارك لنا في مدنا. اللهم إن إبراهيم عليه السلام عبدك وخليلك و نبيك. **[101a]** و إني عبدك و نبيك، و أنه دعا لمكة و إني أدعو للمدينة بمثل ما دعاك لمكة. إلى هنا الحديث. أستجيب دعاؤه عليه السلام و ضاعف خير المدينة بأن جلب إليها كنوز قيصر وكسرى و في آخر الأمر ليأرز الدين إليها. و عن أنس رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اللهم اجعل بالمدينة ضعفي ما جعلت بمكة من البركة. و عن أبي بكرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، لا يدخل المدينة رعب المسيح الدجال، لها يومئذ سبعة أبواب، على كل باب ملكان يعني يدفعانه عن الدخول. و روي عن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس من بلد إلا سيطأه الدجال إلا مكة و المدينة ، ليس نقب من أنقابها إلا عليه الملائكة حافين يحرسونها فينزل السبخة، ثم ترجف المدينة بأهلها ثلاث رجفات، فيخرج اليه كل كافر ومنافق. و عنه رضي الله عنه

[101b] [A132b] Ve daḫı Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu ʿanhādan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Taḥḳīḳ ʿāliyenüñ ʿacvesi seḥer vaḳtinde yenmek şifā vü tiryāḳdür" deyü buyurdı. Lafẓ-ı ḥadīṯ bu mevżıādañdur. Tiryāḳ zehri defʿ iden devāya dirler. Eyle ekl-i ʿacve ile zehr defʿ olunur imiş. Bu ḥadīṯ-i şerīf ile yuḳaru ḥadīṯler *min ḥayṯü'l-maʿnā* ittiḥād bulmış oldılar. Cümlenüñ meʿāli bunı ekl

idene zehir teʾs̱īr ve żarar itmez dimek olur. ʿAcve ḫurmanuñ bir ḳısmıdur ki siyāha māʾildür. Ve ʿArab daḫı ġayrdan aña artuḳ māʾildür. Ekṣeriyā idām idinürler ve bilā ḫubz ġāliben ġıdā daḫı idinürler. Aġacına līne dirler ve bitdügi maḥalle ʿāliye dirler. Medīne-i Münevvere'den ednā mesāfesi üç mil **[A133a]** ve nihāyet-i mertebesi sekiz mil yirdür. Bu maḥalde ḥāṣıl olan ḫurmanuñ ʿacvesi böyle nāfiʿ u ḫāṣṣalıdur. Bu ḥālet ġayrı yirüñ ḫurmasında yoḳdur ki bu maẓhar-ı naẓar ve daʿavāt-ı Ḥażret-i Risālet olmışdur. **[102a]** Ve daḫı Ebū Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Taḥḳīḳ īmān Medīne-i Münevvere'ye munḍam olup çekilür. Nitekim yılan ġārına ve inine çekilür gibi" deyü buyurdılar. Bu ḥadīṣ̱-i şerīfüñ bir ḳaç maʿnāya inṣırāfı vardur. Birisi āḫir zamānda olacaġı ḫaber virmekdür ki āḫir zamānda ehl-i İslām ḳıllet bulup dīn ü İslām'a raġbet ḳalmayıcaḳ mūʾminler muẓṭarib olup nevāʾib ü meẓālime ṣabra **[A133b]** ṭāḳatleri ḳalmayup ʿalāʾim-i ḳıyāmeti müşāhede itdüklerinde yılan meʾvāsına giderken nice ṭoġrılup bilā ʿivec gidüp dāḫil olursa anuñ gibi ehl-i īmān da ṭosṭoġri olup Medīne'ye çekilir. Yāḫūd yılan ḳarnı üzerine sürüni sürüni envā-ʿı taʿab u meşaḳḳat çekerek ṣıġınup ve ṣaḳlanmaḳ içün melceʾ ü meʿvāsına geldügi gibi müʿminler daḫı āḫir zamānda dīnlerin ḥıfẓ u ḥimāyet içün niçe belālar ve zaḥmetler **[102b]** çekerek Medīne-i Münevvere'ye geleler. Ve yāḫūd geçmiş zamāndan ḫaber virmek ola ki Ḥażret-i Peyġamber ʿa.m.[676] veyā Ebū Bekr Ṣıddīḳ raḍıya'llāhu ʿanh zamānlarında olan hicret böylece bilā inʿivāc olup ya envā-ʿı meşaḳḳat üzre **[A134a]** olmışdur. Zīrā ḥubb-ı vaṭan ve iftirāḳ-ı aḳrabā ve keṣret-i aʿdā ile hicretde meşaḳḳāt çekilmişdür, dimek ola. Ammā bu maʿnādan ise evvelki maʿnā evfaḳ ve ensebdür ki ḥadīṣ̱-i şerīfüñ ẓāhir maʿnāsından ʿudūl de olmaz. Ve ḥükm ü nefʿi daḫı ʿām olup ve şānında ve ẕikrinde ihtimām olmış olur. Ve daḫı Zeyd bin Ṣābit raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve

[676] ʿa. m.: ʿaleyhi's-selām A

sellem "Taḥḳīḳ Medīne-i Münevvere yaramazın ve kötisin ve feseḳa vü feceresin içinden ṭard idüp sürer çıḳarur. Nitekim āteş gümüşi ṣızırup yaramazın ve alçaġın ṭard idüp çıḳarduġı gibi" deyü buyurdılar. Ve daḫı Ḥażret-i Cābir raḍıya'llāhu ʿanh**[A134b]**dan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Taḥḳīḳ Medīne-i **[103a]** Münevvere olmadı illā körük gibi kendüde sākin olan feseḳa ve yaramazı ṭard ve ṭayyibini tenṣīʿ ider oldı" deyü buyurdı. Lafẓ-ı şerīfleri bu maḥalledendür. Lafẓ-ı tenfī fānuñ ḥıffeti iledür. Yāḫūd tüneḳḳā tenḳıyeden meʿḫaẕ olmaḳ üzre ḳāfın şeddesi ile rivāyet olundı. Ve lafẓ-ı tüneṣṣıʿ nunla ve ṣad-ı mühmele ile tüḫalliṣ ve tümeyyiz maʿnāsına tefʿīl bābından ola. Ve ṭayyibehā yānuñ şeddesiyle ve bānuñ fetḥası ile olmaḳ üzre maʿnā Medīne-i Münevvere yaramazlarıñ sürüp çıḳarur yāḫūd yaramazların pāk ider ve eyüsini yaramazından taḫlīṣ ve temyīz ider, dimekdür. Ve yenṣaʿ yeṯhur maʿnāsına **[A135a]** s̱ülās̱īden ola ve ṭībühā kesr-i ṭā ile ve ḍamm-ı bā ile daḫı cāʾizdür. Maʿnā ṭayyibi veyā ṭībi ṭāhir olur dimek ola. Ve Zemaḫşerī ḥażretleri *ebḍaʿa* bābından *yebḍaʿu*dur. Defʿ ve iʿṭā maʿnāsınadur didi. Bu taḳdīrce *ṭībehā* kesr-i ṭā ve fetḥi ile ve fetḥ-i bāyla olmaḳ gerek. Maʿnā Medīne[677] ṭībini yā ṭayyibini sākinlerine iʿṭāʾ ider dimekdür. Lākin meşhūr olan çāḳ evvelki rivāyetdür dinildi. **[103b]** Zīrā ḫabes̱ini nefy idüp ve ṭayyibini ḫabes̱inden ayırup ḫalās̱ itmek rivāyeti münāsibdür ki ḫabes̱ini tenḳıye ider ve ṭīb ü ṭayyibi ṭāhir olur ya anları sākinlerine virür dimekde terk-i muṣṭalaḥ ve ʿörf ve tażmīnler vardur. *Ve min ḫays̱ü'l-maʿnā* rekāketi daḫı muḳarrerdür. Ve daḫı ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa **[A135b]** raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhādan[678] mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Yā Rab! Sen bize Medīne-i Münevvereʾyi sevdür, Mekkeʾyi sevdügimiz gibi, ya daḫı[679] ziyāde ve aña ṣıḥḥat vir. Ve bizüm içün Medīne'nüñ müddinde ve ṣāʿında yaʿnī ölçekinde bereket ḳıl

[677] -Medīne A
[678] ʿanhādan: ʿanhdan H
[679] ya daḫı: yāḫūd A

ve ḥummāsını ḳaldurup Cuḥfe'de ḳıl" deyü buyurdı. Lafẓ-ı ḥadīṯ bu mevżıʿadandur. Cuḥfe Yahūdīler sākin olurlar bir mevżıʿdur ki ḥālā Mıṣr ve Maġrib ve Şām mīḳātıdur. Andan ḥacılar iḥrām giyerler. Tebük yolından Mekke'ye üç merḥaleden[680] ziyādece bir köydür. Lākin Şāmīler Ḥażret-i Risālet'i ziyāret içün Medīne'ye uġrayup mīḳāt-ı Medeniyyīn'den muḥrim olurlar ki aña Ẕü'l-ḥuleyfe **[104a] [A136a]** dirler. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan[681] mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Yā Rab! Bizüm içün yemişimüzde ve Medīne'müzde ve sāʿımuzda ve müddümüzde mübāreklik ḳıl. Cümlesi ḫayr u bereket üzre olsun. Ve ey benüm Rabbüm! Taḥḳīḳ İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳuluñ ve dostuñ ve peyġamberüñdür. Ve ben daḫı ḳuluñ ve peyġamberüñüm. Ve ḥālbuki taḥḳīḳ İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Mekke içün duʿā itdi. Ve ben daḫı Medīne içün anuñ Mekke'ye duʿā itdügi şey miṯillü ile duʿā iderin deyü tażarruʿ u niyāz itdi. Ḥadīṯ-i şerīf bu maḥalledeñdür. Ḥażret-i Resūlu'llāh'uñ duʿāsı müstecāb olup ve ḳayṣer ü kisrānuñ mālları Medīne-i Münevvere'ye çekilmekle Medīne'nüñ ḫayrı **[A136b]** ve menfaʿat ü bereketi ḳat ḳat oldı. Ve ʿāḳıbet-i emrde dīn daḫı Medīne-i Münevvere'ye çekilür. Ve Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ duʿāları bereketi **[104b]** ile dīn ü[682] dünyā anda tekmīl olunup ehli müsterīḥ olurlar. Ve daḫı Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ey benüm Rabbim! Medīne-i Münevvere'de iki Mekke'de ḳılduġuñ bereket ḳadar bereket ḳıl" deyü duʿā itdi. Bu daʿavātuñ āṯārı her şeyde müşāheddür ḫod[683] ammā ṣurre ve ṣadaḳāt ve sāʾir ḫayrātda bilā şübhe maḥsūsdur ki tevzīʿde iki Medīne ehline bir Mekkeliye virilür. Dāʾimā bu ḥāl üzre olup taḫallüf olunmaz. Ve daḫı Ebū Bekr raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki **[A137a]** ol didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve

---

[680] merḥaleden: merḥale A
[681] ʿanhdan: ʿanh A
[682] -ü A
[683] -ḫod A

sellem "Medīne-i Münevvere'ye mesīḥ-i Deccāl ḫavfı girmez.[684] Ol gün Medīne'nüñ yedi ḳapusı vardur. Her bir[685] ḳapunuñ üzerinde iki melek olup Deccāl'i Medīne'ye girmekden menʿ iderler" deyü buyurdılar. Mesīḥ bir niçe maʿnāda istiʿmāl olunur. Ammā Deccāl'e mesīh dimek yüzinüñ bir ṭarafı silinüp bir gözi ve bir ḳaşı yoḳ **[105a]** dimekdür. Yā seyāḥatden ola, müddet-i yesīrde vech-i arżı seyāḥat idici dimek ola. Ve daḫı Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlullāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Vech-i arżda bir şehir ḳalmaz illā Deccāl anı yaḳında[686] ayaġı altına alur **[A137b]** illā Mekke ve Medīne degil. Bunlaruñ yollarından bir yol yoḳdur illā melekler ol yoluñ üzerinde ḳaplıyup Mekke ve Medīne'yi ḥıfẓ u ḥimāyet iderler. Ve Deccāl'i menʿ u defʿ idüp getürtmedükleri içün Deccāl de Sebḫa'ya nāzil olur. Sebḫa Medīne-i Münevvere'nüñ ardında bir yirdür. Anda nāzil olduḳdan ṣoñra Medīne-i Münevvere kendü ehline üç kerre zelzele idüp Medīne-i Münevvere içinde ne ḳadar kāfir ü münāfıḳ var ise cümlesi Deccāl'e çıḳar, anuñ tebaʿı olup aña işābet iden anlara daḫı yetişür. Bu maʿnāya "Medīne ḫabeṯini nefy idüp ve iyüsini temyīz ve taḫlīṣ ider" didükleri ḥadīṯ-i şerīf delālet ider.

[105b] و روي عن أنس رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، إن المدينة يأتيها الدجال فيجد الملائكة يحرسونها فلا يقربها الدجال و الطاعون. وعن أب هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم على أنقاب المدينة ملائكة لا يدخلها الدجال و الطاعون و عنه رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله عليه وسلم يأتي المسيح من قبل المشرق و همته المدينة، حتى ينزل دبر جبل أحد ثم تُصرف الملائكة وجهه قبل الشام و هنالك يهلك أي يقتل عيسى ابن مريم عليهما السلام إياه بباب

---

[684] +illā A
[685] -bir A
[686] anı yaḳında: yaḳında anı A

لدو يؤيد ذلك اخبار الدجال في آخر حديث تميم الداري (اما توصيف تميم الداري فإن الدار اسم جده و هو منسوب اليه فلهذا قيل تميم الداري.منه) بقوله أما أن ذلك خبرلهم أن يطيعوه إني مخبركم عني إني أنا المسيح و إني أوشك أن يؤذن لي في الخروج فأسير في الأرض فلا أدع قرية إلا هبطتها في الأربعين ليلة غير مكة و طيبة. **[106a]** هما محرمتان علي كلتاهما كلما أردت أن أدخل واحدة منهما استقبلني ملك بيده السيف صلتاً يصدني عنها و أن على كل نقب من أنقابها ملائكة يحرسونها فطعن رسول الله صلى الله عليه وسلم بمخصرته في المنبر هذه طيبة هذه طيبة الأهل كنت حدثتكم ذلك، فقال الناس نعم فإنه أعجبني حديث تميم أنه وافق الذي كنت أحدثكم عنه و عن المدينة و مكة، الحديث. (مطلب: في مساجد المدينة): و أما القول في مساجد المدينة المنورة فأول مسجد بني في الإسلام بالمدينة المنورة في زمانه صلى الله عليه وسلم مسجد قبا و اول من وضع (وهذا يقتضي أن يتأخر بناء مسجد قبا إلى مجئ عمر رضي الله عنه لأنه ماجاء عمر رضي الله عنه مع النبي عليه السلام فيلزم التأخر حتى يمكن التوفيق.منه) فيه حجرا رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم ابوبكر ثم عمر رضي الله عنهما، نادياً زيارته و الصلاة فيه. و هو في وسط بساتين المدينة المنورة بعيد عنها مقدار ما يتألم بعض الرجال من المشي اليه جداً، و هو مسجد عظيم و محل لطيف و الدعاء فيه مقبول.

[106b] [A139b] Ve daḫı Enes bin Mālik raḍıya'llāhu ʿanhumā ḥażretinden mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Deccāl Medīne-i Münevvere'ye muḥaḳḳaḳ gelüp girmek istedükde ṭaġlar arasında olan yollar üzerinde melāʾikeʾ ṭurup Medīne-i Münevvere'yi ʿadüvva'llāhdan ḥıfẓ u ḥırāset üzre bulur da Medīne'ye Deccāl de ve ṭāʿūn da ḳarīb olmaġa ḳādir olmazlar" deyü buyurdılar. Ve Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan daḫı mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Medīne'nüñ duḫūli mümkin olacaḳ yollarına ve ṭaġlar arasında olan fercelerine mefāsid ü mekārihi defʿ ve Medīne'yi ḥıfẓ içün iḥāṭa idüp

ṭurur melekler **[A140a]** vardur. Aña ṭāʿūn ve Deccāl dāḫil olmaġa mecāl muḥāldür, deyü buyurdılar. Ve girü Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervidür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Mesīḥ-i Deccāl maşrıḳ ṭarafından ẓuhūr idüp **[107a]** gelür. Ḥālbuki himmet ü ḳaṣdı Medīne-i Münevvere'dür. Ḥattā cebel-i Uḥud'uñ nihāyet ü āḫirine nāzil olup andan ḳalḳup Medīne'ye girmek üzre iken Medīne-i Münevvere ḥārisleri olan melāʾike yüzüni Şām cānibine döndürüp ṭard iderler. Deccāl de Şām'a gidüp anda helāk olur. Medīne-i Münevvere'ye gelmesi vech-i arżı gezüp gelmek idi. Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām ḳatline meʾmūr olduġı sāʿat idi. Arż-ı Şām'da bāb-ı Lüd'de Deccāl'i **[A140b]** ḳatl idüp anuñ ḳatli ile helāk olur" deyü buyurdılar. Ḥālbuki bu ẕikr olunan maʿnāları Deccāl'üñ Temīm-i Dārī ḳıṣṣasında olan ḥadīṯ-i şerīfüñ āḫirinde kendü nefsinden ḫaber virmesi taḳviyet ider. Bu ḥadīṯ-i şerīfi Fāṭıma binti Ḳays raḍıya'llāhu ʿanhā rivāyet itdi. Muttefeḳun ʿaleyhdür ki: Ol didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Aṣḥāb-ı kirām rıḍvānu'llāhi ʿaleyhim ḥażretlerini cemʿ idüp "Sizi niçün cemʿ itdügümi bilür misüz?" didi. Aṣḥāb daḫı **[107b]** "Allāh ve Resūli aʿlemdür" didiler. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Taḥḳīḳ vallāhi ben sizi bir şeyden suʾāl içün ve ḳorumaḳ içün cemʿ itdüm. Ve lākin sizi cemʿ itdüm zīrā Temīm Dārī bir racül-i Naṣrānī (Temīm ed-Dārī Dār'a mensūb dimekdür. Dār ceddinüñ ismidür. Dedesine nisbet olundı[687]. Temīm-i Dārī dinildi.) **[A141a]** idi. Pes gelüp baña beyʿat idüp ve İslām'a geldi**.**

(Maṭlab: Fī beyāni'd-Deccāl)

Ve baña bir ḫaber iḫbār itdi ki her bār size mesīḥ-i Deccāl'den ḫaber virdügim şeyʾe muvāfıḳdur. Baña ḫaber virdi ki: Laḫm ile Cüẕām ḳabīlelerinden otuz nefer kimesne ile Temīm bir sefīne-i baḥriyyeye yaʿnī deñiz gemisinde bindi. (Deñiz gemisi

[687] olundı: olunup A

dinildi zīrā deveye ḳara yir[688] gemisi dinilmek vardur. Minhu.) Bir ay furtuna olup muḫālif yirlere eyletüp aḫşama ḳarīb deñizde bir cezīreye yaḳın olduḳlarında ṣandala girüp gemiyi[689] ḳoyup cezīreye çıḳdılar. Pes anda ġalīẓ ḳıllı bir ḥayvān gördiler ki ḳıl çoḳluġından öñi ardından farḳ olunmaz. Bu kimesneler ol ḥayvāna "Sen ne şeysin?" didüklerinde "Ben cessāseyin yaʿnī Deccāle ḫaber tecessüs idiciyin" didi. Ṣāḥib-i Tuḥfe(Şahidinin tuhfesi olabilir,Sünbülzade Vehbi) "Bu ḥayvān āḫir zamānda çıḳacaḳ dābbetü'l-arżdur" didi. **[A141b]** Lākin miṣdāḳı yaʿnī ṣıdḳa delāleti **[108a]** maʿlūm degildür. Bu kimesneler "Cessāse nedür?" didiler. Üslūb-ı ḥakīm ṭarīḳi ile bunlara cevāb virüp "Ey ḳavm! Mühimmi ḳoyup benden suʾāl idersiz. Bu arada bir racül vardur, gelüñ ol racüle gidüñ. Zīrā ol sizüñ yanuñızda olan ḫabere keşīrü'ş-şevḳdür" didi. Temīm eydür: "Bu ḥayvān bize racül añduḳda bu ḥayvānı şeyṭān mı ki deyü ḳorḳup tiz tiz gidüp ol didügi yire dāḫil olduḳda gördük anda büyük insān var ki ḳaṭʿā anuñ gibi kimse görmedük. Muḥkem bağlar ile bağlanup elleri boynına bağlanmış yaʿnī dizleri ile ṭopuḳları mābeyni boynına demür ile çekilüp iki büküp boynın ayaġın bir yire cemʿ **[A142a]** idüp bağlanmışdur. Diz ile ṭopuḳ mā beyni ellerinden bedeldür dimişler. Elleri boynına bağlanmış dinilmenüñ vechi budur. Rāvī eydür: "Biz buña 'Sen nesin?' didük, didi ki: 'Siz beni bilürsüz ve ḫaberim almaġa ḳādir olursuz.' Pes hemān 'Siz kimsiz **[108b]** siz baña ḫaber virüñ' didi. Biz daḫı 'Biz ʿArabdan bir ṭāʾifeyüz sefīneye bindük, bir ay furtuna olup āḫirü'l-emr bizi bu cezīreye getürüp ṣandala girüp kendüsine vüṣūlümüzi ʿale't-tafṣīl ḫaber virdükde 'Baña Şām-ı Şerīf'de Beysān şehrinüñ ḫurmalığından ḫaber virüñ' didi. Biz daḫı "Ne ḥālinden ṣorarsın?" didük. 'Ḫurma virür mi anı ṣorarın' diyüp, biz daḫı 'Virür' didük. 'Ol aġaclar ḫurma virmemek yaḳīn olunmadı mı?' didi. Ve 'Şām **[A142b]** yanında Ṭaberiyye deñizcigi nicedür, baña ḫaber virüñ' didi. Biz daḫı 'Nesinden ṣorarsın?' didük. 'Anda ṣu var mı?' didi. 'Vardur ve

[688] -yir A
[689] gemiyi: gemi H

çoḳdur' didük. 'Taḥḳīḳ anuñ ṣuyı gitmek ḳarīb ḳılınur' didi. Ve 'Şām'uñ cānib-i ḳıblīsinde Zuġar dimekle maʿrūf şehrüñ ṣuyından baña ḫaber virüñ, ṣuyı var mı ve ehli ol ṣuyla ekin ekerler mi?' didi. Biz daḫı 'Ṣuyı da çoḳ ve anuñ ile ḫalḳı ekin daḫı ekerler' didük. Ve baña 'Ümmīler peyġamberinden ḫaber virüñ ne işler?' didi. Deccāl **[109a]** ümmīler peyġamberi didi. Ümmīlerden murādı ʿArabdur. Ekṣeriyā yazmazlar ve ḳırāʾat itmezler.[690] Anuñ içün ümmīler didi. Ve peyġamberlerinden murādı Ḥażret-i Muḥammed'dür ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām. ʿArabuñ nebīsi dimekden murādı baʿż-ı Yahūdī **[A143a]** zuʿmı üzerine ḥāṣṣaten ʿAraba mebʿūṯ olmaḳ idügine ve[691] yāḫūd ʿaḳl ü firāset ṣāḥiblerine mebʿūṯ degildür, deyü Ḥażret-i Peyġamber'e ṭaʿndur. Bu maʿnāları murād idüp 'Nebiyy-i ümmiyyīn ne işler?' didükde biz daḫı 'Taḥḳīḳ Mekke-i Mükerreme'den çıḳup Medīne-i Münevvere'ye ḳondı ve anda tavaṭṭun itdi' didük. 'Ya ʿArab anuñla muḳātele itmedi mi?' didi. 'İtdi' didük. 'Ya ʿAraba ne ḥālet itdi?' didi. Pes biz daḫı ḫaber virdük ki 'ʿArabdan her kim ki muḫālefet üzre yanına geldi ise anlara ġālib oldı ve ʿArab daḫı aña iṭāʿat itdiler' didük. 'Oldı mı o?' didi. 'Belī oldı' didük. Ol anlara ḫayr degil midür? Ḫayırdur iṭāʿat itmek gerek yaʿnī Muḥammed ʿArab'a nāfiʿdür. ʿArab Muḥammed'e iṭāʿat itmek gerek **[A143b]** yāḫūd **[109b]** ʿArab Muḥammed'e iṭāʿat itmek ḫayrdur didi. Deccālüñ bu ḫaberi Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ fażīletine delālet ider. Zīrā fażl ʿadüvvüñ şehādet itmesinde ekṣerdür. Bu ḫaberi yaʿnī ḫayrdur dimekden murādı dünyāda ḫayırdur dimek iḥtimālidür ki iṭāʿat itmezlerse anları helāk ider. İṭāʿatle dünyāda ḳatilden ḫalāṣ olup anlara ḫayır olur dimekdür. Küfrine münāsib olan maʿnā budur. Ḥażret-i Risālet'e lāyıḳ ve vāḳıʿa muṭābıḳ olan evvelki maʿnādur ki *ʿale'l-ıṭlāḳ* dünyā vü āhiretde Muḥammed ʿaleyhi's-selām ve aña iṭāʿat ḫayrdur. Yāḫūd hīç nesne murād itmeyüp *bi-ġayri ḳaṣdin* maḳhūr-i dīn olup vāḳıʿa muṭābıḳ bir kelimedür, lisānından ṣādır olmış ola. Bu kelāmından ṣoñra **[A144a]** 'Taḥḳīḳ ben

[690] itmezler: itmez A
[691] -ve A

benden daḫı size ḫaber vireyin ki muḥaḳḳaḳ ben mesīḥin yaʿnī ednā müddetde vech-i arżı seyr idiciyin ve taḥḳīḳ ben bu maḥalden çıḳup dünyāyı gezmege baña iẕin verilmege yaḳīn olunur ki çıḳam vech-i ʿarżda seyr idüp bir **[110a]** ḳarye ḳomayup ḳırḳ gicede cümlesinde nāzil olurın illā Mekke ve Ṭaybe degil yaʿnī Medīne degil. Bu ikisi benüm üzerime ḥarāmdur. Her bār bunlardan birine girmek istesem beni bir melek ḳarşulayup elinde yalıñ ḳılıc beni duḫūlden menʿ idüp birisine duḫūle ḳādir olamam. Ve bunlaruñ yolları üzerinde melekler vardur. Beni ve benüm emṣālimi duḫūlden menʿ idüp bu iki belde-i mübārekeyi ḥıfẓ ü ḥirāset iderler" didi deyü Temīm-i Dārī **[A144b]** ḥażretleri ḫaber virdükde Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem minberde ḫiṭābet iderken işāret itdügi miḫṣarası ile urup *'Hāẕihi Ṭaybe hāẕihi Ṭaybe*' diyüp Medīne'ye işāret itdi. Kişi elinde ṭutup ʿaṣā ve ʿaṣā gibi bögrüne ḳoyup ve üzerine ṭayanup ve ḫuṭbe oḳurken anuñ ile işāret itdügi şeyʾe miḫṣara dirler. Anuñ ile urup tekrār işāretleri teʾkīd içündür ve her bār aṣḥāb-ı kirām rıḍvānu'llāhi **[110b]** teʿālā ʿaleyhime ḫaber virdükleri şeyʾüñ ẓuhūrına sürür iẕhārı ve Deccāl'üñ ḫaberi ve Medīne-i Münevvere'ye Ṭaybe deyü tesmiyesi kendü ḫaberlerine ve tesmiyelerine muvāfıḳ olduġına taʿaccüb içündür ki "Böyle degil midür ben size bunı ḫaber **[A145a]** virmez miydim" deyü buyurduḳlarında nās daḫı *neʿam* böyledür didiler. Ve Resūlu'llāh[692] ḥażretleri Temīm'üñ ḫaberi beni ʿacebe götürdi ki ol ḫaber Deccāl'den ve Mekke ve Medīne'den size virdügim ḫabere muvāfıḳ oldı. Āgāh u mütenebbih oluñ ki Deccāl baḥrüñ Şām ṭarafındadur ve yāḫūd Yemen cānibindedür. Yoḳ yoḳ belki ol Deccāl maşrıḳ ḳıbelinden maşrıḳ ḳıbelinden maşrıḳ ḳıbelinden çıḳar diyüp mübārek elleri ile maşrıḳa işāret itdiler. Evvelā Şām veyā Yemen ṭarafında deyü tereddüd itdükleri Deccāl'üñ ṣarīḥ maḥalline vaḥy nāzil olmayup ẓan üzerine diyüp baʿdehū **[A145b]** bir ẓann-ı āḫar ʿārıż olduġiçün ola. Veyāḫūd Deccāl baḥrüñ bir mevżiʿinden bir mevżiʿine intiḳāl itdügi içün ola. **[111a]** Baʿdehū vaḥy ile

[692] +ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem A

maşrıḳ ḳıbelinden ḫurūcı müteʿayyin ü muḳarrer olmaġın iki evvelkini nefy idüp bel ıżrābla s̱āliṣi yaʿnī ḳıbel-i maşrıḳı taḥḳīḳ itdiler. *Min ḳıbeli'l-maşrıḳ* ḳavlinüñ tekrīri bu maʿnāyı taḳviyet ider, deyü taṣrīḥ olundı.

(Maṭlab: Fī Mesācidi'l-Medīne)

Ammā Medīne-i Münevvere mescidlerinde olan ḳavl. Pes Medīne'de[693] Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem zamānında İslām'da evvel binā olunan mescid Mescid-i Ḳuba'dur. Ḳuba ol maḥallüñ ismi ola **[A146a]** veyāḫūd ḳabvdan ola. Ḳabv ise cemʿ u ḍamme dirler. Mescid cemʿ dimek ola. Evvel-i İslām'da cümle müslimīn aña cemʿ u ḍam olduġı içün ve bu Mescid-i Ḳuba'ya ṭaş ḳoyan evvel Resūlu'llāh'dur.[694] Andan Ebū Bekr andan ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumādur. (Bu rivāyet üzre Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh Mekke-i Mükerreme'den gelince Mescid-i Ḳuba binā olunmaġa işāret vardur. Zīrā Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi's-selām ile bile gelmiş degildür. Eyleyse binā-yı Mescid-i Ḳuba Ḥażret-i ʿÖmer gelince teʾḫīr olunmaḳ iḳtiżā ider ki ḥattā tevfīḳ mümkin ola. Minhu.) Bu mescidüñ ziyāretine ve bunda namāz ḳılmaġa nidā itdükleri ḥālde. Ve bu mescid Medīne-i Münevvere bostānlarınuñ ortasındadur. Ayaḳları ile yürüyerek varan kimesnelerüñ baʿżı yürimekden müteʾellim olup ḳatʿā zaḥmet çekicek ḳadar Medīne'den ıraḳdur. **[111b]** Bu bir ulu mescid ve maḥall-i laṭīfdür. Maʿnen ve żāhiren bunda duʿā da[695] maḳbūldür.

(**مطلب: في بناء مسجد النبي ع.م.**): ثم بني مسجد النبي صلى الله عليه وسلم اليوم في وسط المدينة لكن زاد فيه كثير من الناس من الملوك و الخواص أما الفضيلة في مسجده صلى الله عليه وسلم في زمانه الشريف لا فيها زيد عليه كما صرح به شراح المشارق و هو آخر المساجد التي فضلت على غيرها من المساجد، لقوله عليه السلام إني آخر الأنبياء و مسجدي آخر المساجد، أي مساجد الأنبياء التي فضلت

[693] Medīne'de: Medīne-i Münevvere'de A
[694] +ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem A
[695] -da A

على غيرها من مساجد الأرض وهي المسجد الحرام و المسجد الأقصى و مسجد النبي عليه السلام. .(**مطلب: في القبر الشريف و الروضة و المنبر المنيف**): وفيه القبر الشريف و المنبر المنيف و بينهما روضة على ما قال صلى الله عليه وسلم ما بين قبري و منبري روضة من رياض الجنة. و مابين القبر والمنبر ثلاثة و خمسون ذراعا و شبر. وفي رواية عبد الله بن زيد الأنصاري رضي الله تعالى عنه ما بين بيتي و منبري روضة من رياض الجنة.**[112a]** ومنبري على حوضي إلى هنا لفظه الشريف. يعني أن العبادة فيه مؤدية إلى الجنة، وقيل ينتقل ذلك الموضع بعينه إلى الجنة فيكون روضة منها، وقيل لا يسأل العبد فيه شيئا إلا أعطاه الله تعالى، كما قال سبحانه في حق الجنة و لهم فيها ما يدعون. و روي و منبري على تُرعة حوضي، (و في حديث آخر أن منبري هذا على ترعة من ترع الجنة، يعني على باب من أبوابها فعلى هذا التقدير يريهم، المعنى على باب حوضي.منه.) تُرعة بضم التاء و بالراء و بالعين المهملتين مفتح الماء اليه، و هذا يدل على أن يكون للنبي عليه السلام منبر في الآخرة، ويجوز أن يكون منبره في الدنيا و فيه تنبيه على إستمداده صلى الله عليه وسلم من الحوض الزاخر النبوي، و على أن منبره صلى الله عليه وسلم مورد القلوب الصادية في بيداء الجهالة، كما أن حوضه مورد الأكباد الظامية من حر القيامة. و فيه قبر أبي بكر و عمر رضي الله عنهما على ما روي عن القاسم بن محمد رضي الله عنه قال دخلت على عائشة رضي الله عنها فقلت يا أم المؤمنين اكشفي لي عن **[112b]** قبر رسول الله صلى الله عليه وسلم و صاحبيه، فكشفت لي عن ثلاث قبور لا مشرفة و لا لاطئة، مبطوحة ببطحاء العرصة الحمراء. أخرجه أبو داود. و أبوبكر رأسه بين كتفي رسول الله صلى الله عليه وسلم. و عمر رأسه عند رجلي النبي عليه السلام و صحح الحاكم إسناده. (**مطلب: في الأسطوانات في مسجد النبي ع.م.**): وفي أسطوانات منها أسطوانة التوابة، روي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يتحرى الصلوة عندها و روى البيهقي بإسناد عن ابن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إن إعتكف يطرح فراشه أو سريره إلى أسطوانة التوبة، يستند اليها

يستغفر الله تعالى و يتوب اليه عندها. ومنها أسطوانة علي رضي الله عنه لأنه يجلس عليها في حراسة النبي عليه السلام وهي مقابلة الخوخة التي كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخرج منها من بيت عائشة رضي الله عنها الروضة الشريفة للصلوة، وهي أسطوانة التوبة و خلفها أيضا أسطوانة الوفود. روي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يجلس عليها بوفود العرب و يرى لهم بعده أصحاب كرام رضوان الله عليهم أجمعين. **[113a]**

[A148b] (Maṭlab: Fī Mescidi'n-Nebī ʿa.m.)

Baʿdehū aṣḥāb-ı kirām rıḍvānu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn çoġalup maṣlaḥat u ḥāl iḳtiżā idüp ḥālen Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selām olan mescid, Medīne-i Münevvere ortasına binā olundı. Lākin bu miḳdār ve bu heyʾet üzre degil idi. Ṣoñradan mülūk u ḫavāṣdan çoḳ nās tevsīʿ u tezyīn idüp ve binālar ziyāde itdiler. Ammā faẓīlet aṣıl Peyġamber ḥażretlerinüñ zamān-ı şerīflerinde olan mescidlerindedür, ziyāde olunanda degildür, deyü Meşārıḳ(eser ismi, hadis) şurrāḥı taṣrīḥ itdiler. Ammā şeref-i civārı ve ittiṣāli sebebi ile ziyāde olunan arżda daḫı faẓīlet olmaḳ mercūdur. ʿAle'l-ḫuṣūṣ ḳadr-i buḳʿa muʿayyen u menṣūṣ olmıya. Eger murād Mescid-i Medīne dimek olursa ḫod *mā zīde ʿaleyh* anda duḫūl-i evveli ile **[A149a]** dāḫil olur. Ve bu Mescid-i Nebī mesācid-i arżuñ üzerine tafḍīl olunan mescidlerüñ ṣoñra binā olunanıdur. **[113b]** Zīrā Peyġamber ʿaleyhi's-selām 'Taḥḳīḳ ben enbiyānuñ āḫiriyin ve mescidüm āḫir mesāciddür' deyü buyurduḳlarından ötüri yaʿnī mesācid-i arżuñ üzerine tafḍīl olunan mesācid-i enbiyā ki Mescid-i Ḥarām ve Mescid-i Aḳṣā ve Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selāmdur. Bunlardan ṣoñra binā olunmışdur, dimek ola. Ammā faẓīletde āḫiridür. Zīrā Mescid-i Ḥarām'uñ faẓīleti yüz biñ, Mescid-i Aḳṣā'nuñ elli biñ, Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selāmuñ biñdür. Bu taḳdīrce faẓīlet cihetinden ṣoñıdur, dinilürse cevāb virilür ki Mescid-i Aḳṣā'da faẓīlet elli biñdür deyü rivāyet iden Ḥażret-i **[A149b]** Enes'dür. Mescid-i Aḳṣā'ya maḥṣūr ḳılmış degildür. Her bir ṣalāt Mescid-i Resūl'de daḫı elli biñdür, deyü rivāyet itdi. Bu

taḳdīrce fażīletde ber-ā-ber olup āḫiri olmaz. Belki Ḥażret-i Ebī'd-Derdāʾ raḍıya'llāhu ʿanh rivāyetinde Mescid-i Aḳṣā'da bir ṣalāt beş yüz yirinedür. Teḳaddüm ü teʾaḫḫur fażīlete mużāf olıcaḳ, bu rivāyet üzre āḫir-i mesācid Mescid-i **[114a]** Aḳṣā olmaḳ lāzım gelür. Ve bu āḫirü'l-mesācid ḥadīṯini rivāyet iden Ebū Hureyre ḥażretleridür. Tetimme-i ḥadīṯ *"Ve ṣalātün fī mescidī efḍalü min elfi ṣalātin fīmā sivāhu ille'l-mescidi'l-ḥarām"* dur. Ve bir ḥadīṯ-i şerīf Mescid-i Aḳṣā ḥaḳḳında ʿAbdullāh bin ʿAmr bin el-ʿAṣ raḍıya'llāhu ʿanh kibār-ı ṣaḥābedendür naḳl idüp *"Ṣalātün fī Beyti'l-Maḳdis ḫayrun min elfi* **[A150a]** *ṣalātin fīmā sivāhu ille'l-Mescidi'l-Ḥarām ve mescidī hāẕā"* deyü buyuruldı, dir. Bu rivāyetler üzre *tesāvī fi'l-fażīle* olup teḳaddüm ve teʾaḫḫur iʿtibārına mecāl ḳalmayup *min ḥayṯü'l-bināʾ* āḫir olmaḳ muḳarrer oldı. Ḫuṣūṣen binā-i Kaʿbe'de taṣrīḥ olunmışdur. Ve bāb-ı Beytü'l-Muḳaddes'de Mescid-i Aḳṣā Kaʿbe'den ḳırḳ yıl ṣoñra binā olunduġı daḫı tafṣīl olunmışdur.

(Maṭlab: Fī ḳabri'n-Nebī ʿa.m. ve minberihi ve ravżatihi ʿa.m.)

Ve daḫı bu Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selāmda ḳabr-i şerīfleri ve minber-i münīfleri vardur. Ve ḳabr ile minber mābeyni ravża-i şerīfeleridür. Ḥażret-i Risālet buyurduḳları üzerine ki "Benüm ḳābrim ile minberim **[114b]** beyni cennet bāġçelerinden bir bāġçedür. Ravża deyü aṣıl çayır ve çimen ve ṣuyı çoḳ yire dirler. Yaʿnī benüm ḳabrim ile minberim mābeyni ẓāhiren ve bāṭınen keşīrü'l-menāfiʿ **[A150b]** bir mevżiʿdür dimek ola. *Mābeyne'l-ḳabr ve'l-minber* elli üç arşun ve bir ḳarış yirdür buyurıldı. Ve ʿAbdullāh bin Zeyd el-Enṣārī raḍıya'llāhu ʿanhumā rivāyetinde *"Mābeyne beytī ve minberī ravżatün min riyāżi'l-cenneti ve minberī ʿalā ḥavżī"* yaʿnī evim ile minberim arası cennet bāġçelerinden bir bāġçedür ve minberim ḥavżım üzerinde, deyü buyuruldı. Lafıẓ iḫtilāfı muḫal degildür. Zīrā maḥall-i beytleri ḳabr olmış olsun. Ya beytle minber mābeyni daḫı ravża olsun. Rivāyeteynde taʿāruż yoḳdur. Ve *ʿalā kile't-taḳdīreyn* ravża dimenüñ maʿnāsı taḥḳīḳ bu mābeynde ʿibādet cennete īṣāl idicidür, dimek ola. Ve baʿżılar ḳabr-i şerīf ile minber mābeyni, ʿaynı ile cennete naḳl olunur didiler. Bu

taḳdīrce nefsinde **[A151a]** cennetden olur. Ve baʿżılar ʿibādu'llāhdan bir kimesne bu mevżıʿda bir şey **[115a]** istemez illā Allāh teʿālā anı iʿṭā ider. Nitekim Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālā cennet ḥaḳḳında ve cennetde nesne istiyenler ḥaḳḳında *"Ve lehüm fīhā mā yeddeʿūn"*[696] yaʿnī ehl-i cennete cennetde diledikleri şey virülür, dimekdür. Çünki bu mevżıʿ cennet ravżası oldı. Ve cennetde ne dilenürse virilmek muḳarrer oldı. Eyleyse minber ile ḳabr-i şerīf mābeyninde ne ḥācet istenilürse maḳbūl olmaḳ da muḳarrer oldı. Ve daḫı *"Ve minberī ʿalā türʿati ḥavżī"* daḫı rivāyet olundı. (Ve bir ḥadīṯ-i āḫarda taḥḳīḳ benüm minberüm cennet ḳapularından bir ḳapunuñ üzerindedür deyü buyurıldı. Bāb ile taʿbīr maḥallinde türʿa dinildi. Türʿa bāb maʿnāsına olıcaḳ bu maḥalde daḫı minberüm ḥavżım ḳapusı üzerindedür, dimek cāʾiz olur. Minhu.) Türʿa tānuñ ḍammesi ile ve noḳtasız ra ve ʿaynla. Ḥavża şu aḳacak yire dirler. Bu rivāyet delālet ider ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ āḫiretde daḫı minberi ola. Ḥadīṯ-i **[A151b]** şerīfüñ lafẓı buña delālet ider. Ammā bu minberüñ ġayrı olmaḳ var ya ʿaynı ile bu minber anda münteḳıl ola. *Mābeyne'l-ḳabr ve'l-minber* intiḳāli gibi. Yāḫūd ḥavżı ḥālā dünyāda olan minberlerinüñ bir ḥayṯiyetle altında ola ki ıṭṭılāʿı bizüm maḳdūrumuz olmaya. Ve yāḫūd ḥavż mecāzī ola yaʿnī **[115b]** küfr ü ḍalāl nārı ile muḥteriḳ olup helāk olanları nübüvvet ü risālet ḥavżıma daʿvet idüp nübüvvetüm ḥavżınuñ üzerine ḳāʾim olup ol minberde nübüvvetüm ḥavżından şarāb-ı İslām'ı telḳīn ü tevcīh idüp bu ḥavżımda ḥissedār olan ḥarāret-i nār-ı küfrden yāḫūd ḥaḳīḳatinde nār-ı caḥīmden ḫalāṣ oldı, dimek olur. Ve daḫı bu ḥadīṯ-i şerīfde Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri kendüler **[A152a]** daḫı bu ḥavż zāḫir-i nebevīlerinden müstemid olduḳlarına işāret ü tenbīh vardur ki 'minberüm[697] anuñ üzerinde ṭurur didiler. Ve daḫı ḥavż-ı şerīfleri ḳıyāmet güninüñ ḥarāretinden yanup yaḳılmış ve muḥkem ṣuṣamış cigerlerüñ yaʿnī yürekleri yanmış kişilerüñ ṣulanacaḳ yiri olduġı gibi minberleri daḫı küfr ü cehālet

[696] Yasin Sūresi 36/57. "Fīhā" lafzı fazladır.
[697] -minberüm A

ṣaḥrāsında ṣu bulamayup yanmış ve ṣuṣamış ḳulūbüñ ṣu içecek yirleridür ki bu minberüñ[698] üzerinde teblīġ-i risālet ve telḳīn-i īmān idüp şarāb-ı īmānı bundan içdüklerine **[116a]** tenbīh vardur. Ve daḫı ol Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selām'da Ḳāsım bin Muḥammed raḍıya'llāhu ʿanh rivāyet itdügi üzre Ḥażret-i Ebī Bekr u ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumānuñ ḳabr-i şerīfleri vardur. **[A152b]** Ol eydür: "Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu ʿanhā yanına girdüm. 'Yā ümme'l-müʾminīn! Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ve Ebū Bekr ve ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumānuñ ḳabirlerini baña açıvir göreyüm' didüm. Pes Ḥażret-i ʿĀʾişe benüm içün üç ḳabir açdı. Ne biribirine yaḳın u muḳābil ve ne biribirine ulaşuḳ ʿarṣa-i mescidüñ yaʿnī ortasında açuḳ yirüñ ḳırmızı ḳumı ile ḳumlanmış bu ḥāl üzerine müşāhede itdüm" deyü rivāyet itdi. Bu ḥadīṯ-i şerīfi Ebū Dāvud iḫrāc itdi. Ve Ḥażret-i Ebū Bekr raḍıya'llāhu ʿanhuñ başı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu[699] ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ omuzları ortasında yaʿnī bir miḳdār aşaġa defn olunup **[A153a]** teʾeddüben cānib-i ricllerine teʾḫīr olunmış müsāvī ḳonulmamış ve Ḥażret-i **[116b]** ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhuñ başı Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ mübārek ayaḳları ḳatında yaʿnī Ḥażret-i Ebū Bekr'üñ raḍıya'llahu ʿanh[700] ardına Ebū Bekr ḥażretlerinden bir miḳdār aşaġa ḳonulmaġın Resūlu'llāh[701] ḥażretlerinüñ ayaḳları ḥiẕāsına gelür. Ve keyfiyyet-i vaż ʿda[702] böyledür. Yoḫsa ayaḳları ucına defn olunmış ola, eyle degildür. Eyle olsa Ḥażret-i Ebū[703] Bekr'üñ raḍıya'llāhu ʿanh ayaḳları ucına da gelüp Ḥażret-i Resūlu'llāh'uñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ayaġı ḳatına ḥaşruñ maʿnīsi olmazdı. Bu ḥadīṯüñ[704] isnādını Ḥażret-i **[A153b]** Ḥākim taṣḥīḥ itdi.

---

[698] minberüñ: minber A
[699] +teʿālāA
[700] Ḥażret-i Ebū Bekr'üñ raḍıya'llahu ʿanh: Ḥażret-i Ebū Bekr raḍıya'llahu ʿanhuñ A
[701] +ṣalla'llāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem A
[702] vaż ʿda : vaż ʿdaḫı A
[703] Ebū: Ebī A
[704] ḥadīṯüñ: ḥadīṯ-i şerīfüñ A

(Maṭlab: Fi'l-üstüvānāt fi'l-Mescidi'n-Nebī ʿa.m.)

Ve daḫı bu Mescid-i Şerīf'de bir niçe üstüvānāt yaʿnī direkler vardur. Üstüvāne-i tevbe didükleri direk anlardan biridür. Taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bu diregüñ ḳatında namāz ḳılmaġa pek ṭālib idi, deyü rivāyet olundı.Ve daḫı Beyḥaḳī ḥażretleri İbn-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumāya isnādla[705] rivāyet itdi ki: Taḥḳīḳ Peyġamber ʿaleyhi's-selām **[117a]** eger iʿtikāf ider olsa firāşını ya serīrini tevbe diregine bıraḳup[706] aña ṭayanur olduġı ḥālde Allāh teʿālāya istiġfār iderdi. Ve anuñ ḳatında tevbe iderdi, didi. Ḥażret-i Risālet'üñ bu ihtimāmı kemāl-i şeref ü ʿizzetine delālet idüp bu üstüvāne-i tevbeyi ziyāret mühimmātdan **[A154a]** olmış oldı. Ve bu üstüvānātdan biri Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanh diregidür. Zīrā Ḥażret-i Peyġamber'i ḥıfẓ itmek eṣnāsında ol diregüñ üzerine otururdı. Ol direk Ḥażret-i Resūlu'llāh ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu[707] ʿanhā evinden namāza ravżaya çıḳmaḳ istedükde bir kiçircek ḳapucuḳ var idi, andan çıḳarlar idi. Anuñ ḳarşusında idi. Tevbe direginüñ ardıdur ve anuñ ardı ol tevbe direginüñ ardı olduġı gibi üstüvāne-i vüfūd yaʿnī ilçi diregidür. Rivāyet olundı ki "Taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ʿArab'dan ilçi geldükde anuñ üzerine oturup ve mülāḳāt idüp söyleşürlerdi."

[117b] و منها أسطوانة المهاجرين، قيل كان اكابر الصحابة رضي الله عنهم يصلون اليها و يجلسون حولها و تسمى أسطوانة عائشة رضي الله تعالى عنها، للحديث المروي عنها فيها أنها قالت، لو عرفوها الناس لاضطربوا على الصلوة عندها، كان أكثر نوافل عبد الله بن الزبير رضي الله عنه اليها، فيصلي عندها و يحمدالله تعالى و يثني عليه بما هو أهله، و يصلي على النبي صلى الله عليه وسلم، يقال إن الدعاء عندها مستجاب، ومنها الأسطوانة الحنانة فإحتضانها سنة. لما روي أنه عليه السلام كان يستند إلى جذع

---

[705] isnādla: isnād ile A
[706] bıraḳup: bıraġup A
[707] +teʿālā A

يخطب ثم إتخذ منبرا و كان يقوم عليه فحنت التي كان يستند اليها حنيناً سمعه أهل المسجد، فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم عندها فمسحها فسكنت. و في رواية أنس رضي الله عنه إحتضنها فسكنت وقال لو لم إحتضنها لحنت إلى يوم القيامة. و الدعاء عندها مستجاب، ومنها أسطوانة أبي لبابة وهي بين القبر والمنبر، وقلب النبي**[118a]** عليه السلام .مربوط و متعلق بها يستجاب كذلك عندها الدعاء.

(**مطلب: في الزيارات و العبادات في مساجد المدينة و فضائلها**): **الفصل الثاني**: في الزيارات والعبادات في مساجد المدينة المنورة و فضائلها، إعلم أن زياراته صلى الله عليه وسلم مستحبة و مندوبة قريبة من الواجب. في حق من له قدرة. وفي شرح المختار أنها أفضل المندوبات و المستحبات، بل تقرب من درجة الوجوب، وفي مناسك الفارسي أنها قريبة إلى الوجوب. في حق من له سعة و قدرة، و قد حرض سيدنا و نبينا رسول الله صلى الله عليه وسلم، على زيارته و بالغ في الندب اليها. كما روي عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال من زارني إلى المدينة المنورة متعمدا كان في جواري إلى يوم القيامة. و روي عن النبي عليه الصلوة و السلام ما من أحد من أمتي له سعة ولم يزرني فليس له عذر عند الله تعالى. وعنه صلى الله عليه وسلم من زارني بعد وفاتي فكأنما زارني في حياتي و قال عليه الصلوة و السلام. **[118b]** من لم يدركني ولا بايعني فجاء إلى المدينة بعد وفاتي وسلم علي وعلى أبي بكر و عمر رضي الله عنهما و أتى الركن الأسود فقبله، فكأنما بايع الله و رسوله. وعنه صلى الله عليه وسلم من زار قبري و جبت له شفاعتي وفيها أحاديث كثيرة تدل على فضائلها لكن اكتفينا بيسير منها لحصول المرام و الاهتمام في زيارة النبي عليه السلام. روي في الأخبار أن الله تعالى وكَّل بقبره صلى الله عليه وسلم ملكاً يبلغه سلام من يسلّم عليه من أمته عليه السلام. وعنه صلى الله عليه وسلم أنه قال من صلّى عليَّ عند قبري سمعته فلا شك أنه عليه السلام يعلم حضور من يحضر عند قبره و قيامه و زيارته و يسمع كلامه و سلامه عليه. (**مطلب: في حكمة زيارة القبور**): و يدل على ذلك ما أجاب به بعض العلماء الصالحين في ما سئل عنهم من أن

الدعاء المستجاب يصل إلى أرواح الموتى في كل وقت من كل مكان بقدرة الله و إرادته. فما الحكمة في الرواح والذهاب اليها والدعاء عندها. **[119a]** و ذلك أن الأرواح معلقة على القبور و ناظرة إلى أجسادها و منتظرة إلى الدخول فيها، فكل من يجئ إلى القبور و يزورها و يدعو عندها من الذين بينهم و بين أهل القبور معرفة في الدنيا تراه أرواحهم و تعرفونه و يحصل لها السرور ة الإنشراح بمجيئه و زيارته و دعائه فإذا كان كذلك فالرسول الهادي أمته أولى و أحق بذلك من غيره. و روى ابن فديك و هو من علماء المدينة قال سمعت بعض أدركت يقول، بلغنا أنه من وقف عند قبر النبي صلى الله عليه وسلم، ثم تلا قوله تعالى أن الله و ملائكته يصلّون على النبي يا أيها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليما. ثم قال عليك يا محمد سبعين مرة ناداه ملك صلى الله عليك يا فلان و يستحب أن يوصي و يرسل السلام على النبي عليه الصلوة والسلام. لما روي عن عمر بن عبدالعزيز كان يوصي و يرسل البريد من الشام إلى المدينة المنورة لذلك .

[119b] [A157a] Ve daḫı üstüvāne-i muhācirīn yaʿnī aṣḥāb-ı muhācirler diregi de Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selāmda olan üstüvānātdandur. Dinildi ki ṣaḥābe raḍıya'llāhu ʿanhum ḥażretlerinüñ ululları namāzı aña muḳābil ḳılup ve eṭrāfında otururlardı. Üzerine tezāhüm idüp muḥkem iʿtibār itdükleri ʿazīmü'l-ḳadr celīlü'ṣ-ṣān direkdür. Ve buña üstüvāne-i ʿĀʾişe daḫı dirlerdi. Zīrā Ḥażret-i ʿĀʾişe[708] raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhādan rivāyet olunan ḥadīṯden ötüri ki Ḥażret-i ʿĀʾişe bu direk ḥaḳḳında didi ki "Eger nās bu diregüñ ḳadrini ve kendünüñ ve yanında ʿibādetüñ faẕlını ve buña riʿāyet ü taʿẓīmi[709] nedür bilseler idi bunuñ yanında namāz ḳılmaġa muẓṭarib ve müctemiʿ olurlardı" **[A157b]** deyü buyurdı. ʿAbdullāh bin Zübeyr raḍıya'llāhu ʿanh ekṯer-i nevāfili aña teveccüh idüp yanında ḳılurdı ve Allāh teʿālāya ḥamd idüp ve ehl ü lāyıḳ olduġı şeyle Allāh teʿālā ḥażretini ṯenā ve yād iderdi. Ve Ḥażret-i Risālet **[120a]** ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü

[708] ʿĀʾişe: ʿĀʾişe-i ṣıddīḳa A
[709] taʿẓīmi: taʿżīm A

ve's-selāmuñ üzerine ṣalāt iderdi. Taḥḳīḳ bunuñ ḳatında duʿā müstecābdur dinilür. Ve daḫı üstüvāne-i ḥannāne de bu Mescid-i Şerīf'de olan üstüvānātdandur. Bu direge ḥannāne dinildügi iñilici olduġı içündür. Bunı ḳoçmaḳ sünnetdür. Zīrā rivāyet olundı ki "Taḥḳīḳ Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Mescid-i Şerīf içinde bir ḫurma aġacına ṭayanup ḫuṭbe oḳurdı. Yaʿnī ol ḥannāne diregi didükleri direk ḫurma aġacı **[A158a]** ola. Andan ṣoñra Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bir minber ittiḫāẕ ü tedārik itdi. Ḫuṭbeyi anuñ üzerine ṭurup oḳur olduḳda evvelden ṭayanup oḳuduġı direk Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretinüñ iftirāḳından bir iñileyiş iñledi ki ehl-i mescid cümlesi işitdiler. Pes Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bunuñ yanına gelüp mübārek elleri ile sürüp ve sıġadılar. Baʿdehū sākin oldı ve Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanh rivāyetinde "Resūlu'llāh ṣalla'**[120b]**llāhu ʿaleyhi ve sellem bu ḥannāne direginüñ yanına gelüp ḳoçmaġla direk de[710] sākin oldı, baʿdehū iñilemedi" dir. Ve Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Eger ben ol diregi ḳoçmasam, ḳıyāmet günine dek iñlerdi" deyü buyurdı. Bu ḥannāne direginüñ daḫı ḳatında duʿā **[A158b]** müstecābdur. Ve bu mescid-i laṭīfde olan üstüvānātdandur: Üstüvāne-i Ebī Lübābe. Ebī Lübābe diregi dimekle maʿrūfdur. Ḳabr-i şerīfleri ile minberleri arasındadur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ḳalb-i kerīmleri bu direge merbūṭ u müteʿallıḳ olup ḫāṭır-ı pür meʿāṭırlarından çıḳmazdı. Ve aña meveddet ü maḥabbet[711] ile ḳalbleri meşġūl idi. Keẕālik bunuñ ḳatında daḫı duʿā müstecābdur. Pes bu direkler bir alay-ı cemādāt iken ve Mescid-i Şerīf daḫı bunlar emṡāli eşyādan mebnī iken bunlaruñ şeref ü ʿizzetleri ve bunlara olan iʿzāz ü ikrām, bunlar maẓhar-ı muʿcizāt-ı faḫr-i ʿālem olup ol raḥmet-i ʿālem ḥabīb-i İlāh Muḥammed Resūlu'llāh ṣalla'**[121a]**llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerine muḳārin olduḳları içündür. Ya aḥsen-i taḳvīm ile ḫalḳ olunup nesl-i **[A159a]** Ādem ʿaleyhi's-selām'dan olan

[710] -de A
[711] meveddet ü maḥabbet: maḥabbet ü meveddet A

ümmet-i Muḥammed ʿaleyhi's-selāmuñ fuḳarāʾ vü ṣuleḥāsı bu Mescid-i Şerīf'de ve āsitāne-i devletlerinde mücāveret idüp iʿmārını ziyāret ü ʿibādāta ṣarf idüp ʿāḳıbet-i emrde bu arż-ı ṭayyibede defn olunıcaḳ ḥāl ne olmaḳ gerek ḳıyās olunsun. Ve bir miḳdārın[712] daḫı ẕikr iderüz istimāʿ olunsun. *Ve mine'llāhi'l-ʿavn ve't-tevfīḳ. Ve hüve'r-rabbü'l-refīḳ.*

(Maṭlab: Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt[713] fī mesācidi'l-Medīneti'l-Münevvere ve feżāʾilihā bi't-tercüme[714])

Faṣl-ı ṯānī Mesācid-i Medīne-i Münevvere'de olan ziyārāt u ʿibādāt ve fażīletleri beyānındadur.

Yaʿnī ne ḳadar maʿbed ü mezārāt ü meşhed ü mesācid vardur ve bunlarda olunan[715] aʿmāl-i ṣāliḥa ve efʿāl-i ḥasene neye müʾeddiyedür ve ṯevāb u cezā ve ʿāḳibet-i aḥvāl nereye rāciʿdür, anlaruñ beyānındadur dimekdür. İmdi sen bil ki taḥḳīḳ **[A159b]** Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ziyāreti müsteḥabbe ve **[121b]** sevgilü gökçek fiʿl-i cemīldür, vācibe yaḳındur. Eger varup ziyārete *ʿalā eyyi ḥāl* ḳādir olursa ve *Muḫtār Şerḥi'*nde taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ziyāreti mendūbāt ü müsteḥabbāt aḳsāmınuñ efḍali ve yegregidür. Belki vācib mertebesine ḳarībdür, didi. Ve daḫı *Menāsik-i Fārsī'*de de vüsʿat ü ḳudreti olup varup ziyāret itmege māniʿi olmıyan kişinüñ ḥaḳḳında vācibe ḳārībdür, dir. Ḥālbuki taḥḳīḳ seyyid ü senedimiz Nebiyy-i ekremimiz Ḥażret-i Resūlu'llāh ʿaleyhi' ve'ṣ-ṣalātü ve's-selām[716] kendü ziyāretleri üzerine ḳındırup ve aña nedbde yaʿnī ziyāretlerini sevmekde mübālaġa idüp muḥkem teʾkīd ü tenbīh itdi[717]. Nitekim **[A160a]** Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden rivāyet olundı: "Ol bir kimesne Medīne-i Münevvere'ye gelüp

---

[712] miḳdārın: miḳdār A
[713] Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt: Fi'l-ʿibādāt ve'z-ziyārāt A
[714] -bi't-tercüme A
[715] olunan: olan A
[716] ʿaleyhi ve'ṣ-ṣalāt ü ve's-selām: ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem A
[717] itdi: itdiler A

ḳaṣden beni ziyāret itse yevm-i ḳıyāmete dek benüm civārımda ola" deyü buyurdı. Maʿnāsı 'Ben anuñla bileyüm, benüm ḥimāyetümde ola' dimekdür. Zīrā nice kimesneler ḳaṣden varup ziyāret idüp **[122a]** vaṭanlarına giderler. Ẓāhiren civārlarında olmaḳ müteṣavver degildür ve ḳıyāmete dek dimenüñ maʿnāsı ancaḳ ḳıyāmet günine dek civārımda olur dimek şeklidür. Aṣl ḫod āṣārı ḳıyāmetde olmaḳ gerek eyleyse yevm-i ḳıyāmet ile yevm-i dünyā bir cinsden olup yevm-i ḳıyāmet daḫı yevm-i dünyāda dāḫil olmaḳ meẕhebi üzre ḳıyāmet güninde daḫı ziyāret iden kişi civār-ı Resūl'de olmış olur. Yāḫūd yevm-i ḳıyāmete dek dimekden murād, cennete duḫūle dek **[A160b]** aḥvāl-i dünyā ve ehvāl-i ḳıyāmetden benüm civār[718] ve ḥimāyetimde olur. *Baʿde duḫūli'l-cenne* ḳande giderse gitsün ḳoyurmazın, dimek ola. Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmdan mervīdür ki: "Benüm ümmetimden bir ferd yoḳdur ki anuñ ziyārete ḳudreti ola da ve beni ziyāret itmiş olmıya. Pes ol kişinüñ Allāh teʿālā ḳatında ʿözri maḳbūl[719] ola deyü buyurdılar. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: "Bir kimesne dār-ı fenādan dār-ı **[122b]** beḳāya rıḥlet itdügimden ṣoñra beni Medīne'ye gelüp ziyāret itse ol kimesnenüñ ziyāreti beni ḥayātımda ziyāret itmek gibidür, didiler. Yaʿnī benüm andan rıżam ve anuñ ecr ü ʿivażı ḥayātımdaġı gibidür, dimekdür. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kimesne baña yetişmiş **[A161a]** olmayup ve baña bīʿat daḫı itmemiş olsa. Pes rıḥletimden ṣoñra Medīne-i Münevvere'ye gelüp benüm üzerime ve Ḥażret-i Ebī Bekr ve ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumā üzerlerine selām eylese ve daḫı Rükn-i Esvede gelüp anı taḳbīl eylese ol kişi Allāh teʿālā ve Resūl'i ile mübāyaʿa vü muʿāhede itmiş gibidür, didiler. Ve daḫı Ḥażret-i Resūlu'llāh ʿaleyhi's-selāmdan mervīdür ki: "Bir kimesne benüm ḳabrimi ziyāret eylese benüm şefāʿatüm ol kişi içün vācib olur" deyü buyurdı. Yaʿnī bir kimesne ki beni

[718] civār: civārumda A
[719] maḳbūl: maḳbūle A

tevḳīr u taʿẓīm[720] içün ve baña muhābbeten ve nübüvveten ve risāletime iʿtiḳāden ve inḳıyāden ve ecr ü s̱evāb recāʾ idüben gelüp beni ziyāret eylese elbette ben aña şefāʿat itmem muḳarrerdür dimek ola. Ve ḥālbuki **[123a]** bu ziyāret-i Resūl ʿaleyhi's-selām ḥaḳḳında feżāʾiline dāl eḥādīs̱-i şerīfe **[A161b]** çoḳdur. Lākin bu eḥādīs̱den āṣān u müyesser olanla iktifāʾ itdük. Zīrā Ḥażret-i Peyġamber'üñ[721] ʿaleyhi's-selām ziyāreti ḥaḳḳında yaʿnī aña tervīc ü terġībde diḳḳat ü ihtimām ve maḳṣūd u merām bunlar ile ḥāṣıl olduġı içün aña bināʾen māʿadānuñ ẕikri ṭay olunup ityān olunmadı. Ḫaberlerde getürüldi ki: Taḥḳīḳ Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretinüñ ḳabr-i şerīflerine ümmetinden üzerine selām iden kimesnenüñ ṣalāt ü selāmını teblīġ ü īṣāl içün bir melek müvekkel ḳıldı. Her kim ki ṣıdḳ u iḫlāṣla Ḥażret-i Peyġamber üzerine ṣalāt ü selām itse bu melek ol kişinüñ ṣalāt ü selāmını her ḳandan ise rūḥ-ı muṭahharlarına īṣāl ü teblīġ ider. Ḥamd ü s̱enā ol Allāhu ẕü'l-faẓle ki bir ḳulını cümle ʿālem **[A162a]** ḫalḳınuñ üzerine tafḍīl ile iʿzāz ü ikrām idüp anuñ vāsıṭa**[123b]**sı ile kāffe-i enāmı iʿzāz ü ikrām idüp bunca iḥsānlar ider. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol Ḥażret "Bir kimesne ḳabrüm yanında baña ṣalāt ü selām itse anuñ selāmını ve ṣalātını işidürin" deyü buyurdı. (**Maṭlab: Fī ḥikmeti ziyāreti'l-ḳubūr bi't-tercüme)** Eyle olıcaḳ pes imdi şek yoḳdur ki taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[722] ḳabr-i şerīflerinüñ ḳatına ḥāżır olan kimesnenüñ ḥużūrını ve öñünde ṭurduġını ve kendüleri ziyāret itdügini bilür. Ve kelāmını ve kendülerüñ üzerine selāmını işidür ve ḥālbuki ʿulemā-i ṣāliḥīnden baʿżı suʾāl olunduḳları şeyde virdükleri cevāb Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām bunları bilüp işitdügine delālet ider. **[A162b]** Suʾāl budur ki taḥḳīḳ duʿā-i müstecāb her yirden ne vaḳt olursa Ḥaḳ sübḥānehū ve teʿālānuñ ḳudret ü irādeti ile ervāḥ-ı mevtāya vāṣıl ü mütevāṣıldur. Ya

[720] tevḳīr ve taʿẓīm: taʿẓīm ve tevḳīr A
[721] Peyġamber'üñ: Peyġamber A
[722] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam ḥażretinüñ A

ḳubūra gidüp varup ziyāret idüp ve yanında duʿānuñ **[124a]** ḥikmeti nedür? dinildügidür, bu suʾālüñ cevābıdur aña dāl olan ammā cevābuñ beyānı taḥḳīḳ ervāḥ ḳubūr üzerine muʿallaḳadur. Ve ṭurdukları mevżiʿden cesedlerine nāẓırlardur. Ve gelüp girü çıḳduḳları cesedlerine girmege muntaẓırlardur. Pes imdi her kim ki ḳubūra gelür ve ḳubūrı ziyāret ider ve yanında duʿā ider şol kimesnelerden ki anlar ile ehl-i ḳubūr beyninde dünyāda maʿrife vü bilişiklik vardur. Ol kişiyi ehl-i ḳubūruñ rūḥları maḳāmlarından görürler ve bilürler ve ervāḥ içün surūr u inşirāḥ ve şādmānilik[723] **[A163a]** ḥāṣıl olur. Yaʿnī bu maḳūle kimesnenüñ ḳubūra gelmesi ile ve ziyāret ü duʿāsı ile ervāḥa ş̱emerāt-ı duʿā vāṣıl olup ḥaẓẓ idüp müsterīḥ olurlar. Pes imdi emr böyle oldı ise ümmetine ṭoġri yol ve ṭarīḳ-i müstaḳīme sevḳ iden Resūl-i Kibriyā Ḥażret-i Muḥammed Muṣṭafā ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām kendüyi ziyāret idüp selām ideni ve ḥażretine ḥāżırı ve ḳāʾimi **[124b]** vesāʾil ü dāʿiʾi bilüp ve görüp ve işitmege ġayrıdan evlā vü eḥaḳdur. Ve daḫı ʿulemā-i Medīne-i Münevvere'den İbn Füdeyk rivāyet idüp didi ki: "Ululardan yetişdügim kimesnelerüñ baʿżından işitdüm dir ki: Bize ḫaber ve rivāyet vāṣıl oldı ki taḥḳīḳ **[A163b]** bir kimesne Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretlerinüñ ḳabr-i şerīfleri ḳatında ṭurup andan ṣoñra *"İnne'llāhe ve melāʾiketehū yuṣallūne ʿale'n-nebī"*[724] āyetini āḫirine varınca oḳuyup andan ṣoñra yetmiş kerre *"ʿAleyke yā Muḥammed"* dise, bir melek Allāh teʿālā senüñ üzeriñe ṣalāt itdi yaʿnī saña raḥmet itdi yā fülān! deyü nidā ide, dir. Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām[725] üzerine selām vaṣıyyet idüp irsāl itmek müsteḥabdur. ʿÖmer bin ʿAbdü'l-ʿazīz'den rivāyet olunan şeyden ötüri ki ol vaṣıyyet idüp Ḥażret-i berīdi Şām-ı Şerīf'den Medīne-i

[723] şādmānīlik: şādmānlık H
[724] Ahzab Suresi 33/56.
[725] ʿaleyhi's-selām: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A

Münevvere'ye selām-ı Nebī ʿaleyhi's-selām[726] içün irsāl idüp ol daḫı gelüp Ḥażret-i **[125a]** Peyġamber ʿaleyhi's-selām üzerine selām virürdi.

(مطلب: في زيارة مسجد قبا و بئر اريس): و يستحب أن يزور مسجد، مسجد قبا كل يوم سبت إن أمكن إقتداء برسول الله صلى الله عليه وسلم فإنه كان يزوره كل سبت ففي الصحيحين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ياتيه كل سبت راكبا و ماشياّ ويصلي فيه ركعتين. وصح عن النبي صلى الله عليه وسلم أن الصلوة فيه كعمرة والدعاء فيه مستجاب ببركة انكشاف كرب النبي عليه السلام و ذهاب حزنه في هذا المقام. ويستحب أن يزور بئر إريس التي تفل فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وفيها سقط خاتمه عليه السلام من يد جامع القرآن سيدنا عثمان رضي الله عنه و هي عند مسجد قبا في داخل البستان. ويتوضاء و يشرب منها تبرّكا بها. **(مطلب: في مسجد الفتح و سائر المساجد و المشاهد التي على الخندق)**: ويستحب أن يزور مسجد الفتح و هو على الخندق. قال أبو اسحق بن شعبان، و أحب له عليه السلام أن يأتي مسجد الفتح الذي على الخندق بين الظهر و العصر فيركع فيه و يدعو فيه. **[125b]**بكل خير. فقد روي عن جابر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم دعا فيه ثلاثة أيام على الأحزاب، فاستجيب له يوم الرابع بين الصلوتين و يستحب أن يزور المساجد التي هناك. منها مسجد يقال له مسجد بني ظفر فيه حجر جلس النبي عليه السلام يقال ما جلست امرأة عليه تريد الولد إلا حبلت، ويستحب أن يزور جميع المشاهد التي بالمدينة وهي ثلاثون موضعا يعرفها أهل المدينة. ويستحب أن يزور الآبار التي كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضاء منها و يغتسل و يشرب من مآئها (و يتوضاء و يغتسل و يشرب منها) ، إتباعاً لفعله عليه السلام و طلباً للشفاء و البركة، وهي سبعة آبار يعرفها أهل المدينة وبئر بضاعة منها.**(مطلب: في زيارة البقيع)**: ويستحب ويسنّ أن يخرج كل يوم إلى البقيع خصوصاً يوم الجمعة، فقد جاء عن أم قيس بنت محصن رضي الله عنها قالت: لو رأيتني و رسول الله

[726] ʿaleyhi's-selām: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A

صلى الله عليه وسلم أخذاً بيدي في سكة المدينة حتى انتهى إلى البقيع، بقيع الغرقد فقال عليه السلام يا أم قيس لبيك يا رسول **[126a]** الله. وسعديك، قال عليه السلام: ترين هذه المقبرة قلت نعم، قال يبعث منها يوم الجمعة سبعون الفاً على صورة القمر ليلة البدر، يدخلون الجنة بغير حساب. وعنه صلى الله عليه وسلم أنه قال أنا اوّل من تنشقّ الأرض عنه، فأكون اوّل من يبعث فأخرج أنا و أبوبكر وعمر رضي الله عنهما إلى أهل البقيع، (و عن عبدالله ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ينزل عيسى ابن مريم عليه السلام إلى الأرض فيتزوج و يولد له و يمكث خمس و أربعون سنة ثم يموت فيدفن معي في قبري فأقوم أنا و عيسى ابن مريم في واحد، بين أبي بكر و عمر رضي الله عنهما. رواه أبو الجوزي (ابن الجوزي) في كتاب الوفاء فلا تعارض بين الحدثين لجواز الجمع بينهم في الخروج والقيام ة تأخر عيسى عليه السلام. تأمل تقف على المرام. منه.) فيبعثون ثم يبعث أهل مكة وفيه قبر أمير المؤمنين عثمان بن عفان رضي الله عنه في قبة قبر عباس رضي الله عنه و هو عمّ النبي عليه السلام، وفي هذه القبة قبر الحسن ابن علي رضي الله عنهما و زين العابدين و ولده محمد الباقر و ابن الباقر جعفر الصادق رضوان الله تعالى عليهم اجمعين. وهذه الأربعة في قبر واحد. وفيه قبر صفية بنت عبدالمطلب عمة رسول الله صلى الله عليه وسلم أم الزبير رضي الله عنهما، وقبر فاطمة بنت أسد أم علي رضي الله عنهما، وفيه قبة يقال أن فيها عقيل بن أبي طالب و ابن أخيه عبيد بن جعفر ابن أبي طالب رضي الله تعالى عنهم اجمعين . **[126b]** و قيل إن قبر عقيل في داره رضي الله عنه، و في قبلة قبة العقيل رضي الله عنه حظيرة بالجدار القبلي مبنية بالحجارة، يقال إن فيها قبور أربع من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم وقبر رومة رضي الله عنهن وفيه قبر سيدنا و مخدر منا إبراهيم ابن سيدنا و نبينا محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم، في قبة منفردة و هو مدفون إلى جنب عثمان بن مظعون رضي الله عنه و دفن إلى ذلك الجنب عبدالرحمن بن عوف هو صحابي ومن رواة الاحاديث الشريفة و عثمان بن مظعون اوّل من دفن بالبقيع في شهر شعبان على رأس ثلاثين شهرا من الهجرة النبوية. وفيه مسجد سيدتنا وقرة عيننا و كريمتنا فاطمة الزهراء بنت رسول

الله صلى الله عليه وسلم، وهو المعروف ببيت الاحزان. قيل إن قبرها رضي الله عنها فيه وقيل إن قبرها الشريف الصندوق الذي امام المصلى بالروضة الشريفة، قال في مناسك الكبرى و هو بعيد جداً فالله سبحانه أعلم .

[127a] [A166b] *(Maṭlab: Fi ziyāreti Mescid-i Ḳubā ve Biʾr-i Erīs[727])*

Ve daḫı her cumʿa ertesi eger mümkin olursa Mescid-i Ḳubā'yı ziyāret idüp anda ṣalavāt ü daʿavāt ḳılmaḳ müsteḥabb u mesnūndur. Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme iḳtidāʾen ve ittibāʿan. Zīrā anlar her cumʿa ertesi ziyāret idüp namāz ve duʿā ḳılurlardı. Pes Müslim ve Buḫārī kitāblarında meẕkūrdur ki: Taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem her cumʿa ertesi yüriyerek ve binerek Mescid-i Ḳubā'ya gelüp anda iki rekʿat namāz ḳılmaḳ ʿādetleri idi, dir. Ve daḫı Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmdan rivāyet-i ṣaḥīḥa ile rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ bu Mescid-i Ḳubā'da ṣalāt Mescid-i Ḥarām'da ʿumre getürmek gibidür, deyü buyurdılar. Ve bunda duʿā müstecāb u maḳbūldür. Ḥażret-i Risāletüñ kerb ü ġuṣṣası bunda münkeşif olup ve ġam u ḥüzni bu maḳāmda gidüp **[A167a]** ve mündefiʿ olmaḳ bereketi ile. Zīrā Ḥabīb-i Ekrem ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām Mekke-i Mükerreme'de kefere ve münāfıḳīn elinden cefālar görüp dīn-i[728] İslām iẓhārından ʿāciz olup niçe belāların ve ġam u **[127b]** ġuṣṣaların çekmegin Medīne-i Münevvere'ye hicrete emr olundı ve gelüp ḳavm-i Medīne aña ikrām idüp bu Mescid-i Ḳubā'yı binā idüp evvel bu maḳāmda iḳāmet-i dīn idüp ve teblīġ-i risālet itmeleri ile cümle kürūb u aḥzānı münkeşif ü mündefiʿ oldı ṣalavātu'llāhi ʿaleyhi ve selāmuhū. Ve daḫı Biʾr-i Erīs'i ziyāret itmek müsteḥabdur. Bu ḳuyu şol ḳuyudur ki Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem mübārek aġızları yarın teberrüken bu ḳuyuya ilḳā idüp ve Cāmiʿu'l-Ḳurʾān efendimiz ve ulumuz Ḥażret-i

[727] +ʿindehū A
[728] +ü H

ʿOs̱mān raḍıya'llāhu ʿanh elinden bu ḳuyuya **[A167b]** Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ḫātem-i şerīfleri düşmişdür. Bu ḳuyu Mescid-i Ḳubā yanında mābeynlerinde yol vardur. Şimālüñ ġarbīsinden ṭarafa bir bostāndadur ki anuñ ġarbı ṭarafında daḫı bir büyük ve geñiş ḳuyı vardur. Bulup bu biʾr-i Erīs'den fiʿl-i Nebī ile ve aġızları yarı ile ḫātem-i şerīflerī ile teberrüken ve teyemmünen ya bu biʾr bunlara maḥal olduġı ḥays̱iyyetden biʾr ile **[128a]** teberrüken abdest alup ve ṣu içe.

(Maṭlab: Fī ziyāreti Mescidi'l-Feṯḥ ʿale'l-ḫandeḳ bi't-tercüme[729])

Ve daḫı Gazve-i Ḫandeḳ'de olan Mescid-i Feṯḥ'i ziyāret idüp ṣalāt ü duʿā ḳılmaḳ müsteḥabdur. İsḥaḳ bin Şaʿbān Ḥażret-i Risālet-penāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme bu mescide beyne'ẓ-ẓuhri ve'l-ʿaṣr gelmek ve bu mescidde rukūʿ idüp ve rükūʿda her ḫayırla duʿā itmek ġāyet sevgülidür, didi. Zīrā ol ġazāda feṯḥ bu vaḳtde bu ḥālde **[A168a]** vāḳıʿ olmışdur. Pes taḥḳīḳ Ḥażret-i Cābir raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olundı ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bu ġazāda üç gün aʿdā cemāʿatleri üzerine duʿā idüp dördünci gün öyle ile ikindi vaḳti arasında duʿāları ḳabūl ḳılındı. Ve ol vaḳtde Feṯḥ-i Ḫandeḳ müyesser oldı. Aña bināʾen bu vaḳtde varmaḳ Ḥażret-i Risālet'e sevgülirek oldı. Ve daḫı ol maḥalde olan sāʾir mesācidi daḫı ziyāret itmek müsteḥabdur. Bu mesācidden bir mescide Benī Ẓafer Mescidi dirler bunda bir ṭaş vardur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri anuñ **[128b]** üzerine oturmışdur. Maḥḳīdür ki bu ṭaşuñ üzerine oġul ve ḳız istiyen ʿavratlardan bir kimesne oturmadı illā Allāh teʿālā ḥażretleri Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[730] **[A168b]** ḥürmetine ḥāmile[731] vü ḥublā ḳıldı. Ol Ḥażret'e muḳārenet ile bu ṭaşa böyle ḥālet virildi. Sen daḫı kūşiş idüp āsitāne-i saʿādetlerine vāṣıl olup muḳārin-i Ḥażret ol ki niçe kerāmāt u maḳāmāt ḥāṣıl

[729] -bi't-tercüme A
[730] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[731] -ḥāmile A

ola. Bārī sünnet-i seniyye ve şerīʿat-i Aḥmediyye'lerin *mehmā emken* riʿāyet idüp elden ḳoma ki kendülere muḳārenet şerefinden ḥiṣṣedār olasın.

Ve daḫı ḥużūrı lāzım ve ziyāret ve görmesi mühim olan Medīne-i Münevvere'de otuz mevżiʿdür. Ehl-i Medīne bilürler, bu mevāżıʿ u meşāhidi ziyāret itmek müsteḥabdur. Ve daḫı Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ṣuyundan abdest alup ve ġusl idüp ve içdügi ḳuyıları ziyāret itmek ve ṣuyundan abdest alup ve ġusl idüp **[A169a]** ve içmek Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ fiʿllerine **[129a]** ittibāʿan ve şifāʾen ve bereket ṭaleb idüben mesnūn u müsteḥabdur. Ve bu ḳuyılar yedi ḳuyudur. Ehl-i Medīne bilürler ve Biʾr-i Bidāʿa daḫı bu ḳuyulardandur.

(Maṭlab: Fī ziyāreti'l-Baḳīʿ)

Ve daḫı her gün ḫuṣūṣan cumʿa gün Baḳīʿa çıḳmaḳ ve ziyāret ü duʿā itmek mesnūn u müsteḥabdur. (Ümmü Ḳays ḥażreti ʿUḳḳāşe ḳarındaşıdur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ile mübāyaʿat idüp Mekke'den evvel hicret idenlerdendür. Ḥażret-i Peyġamber'den yigirmi dört ḥadīṯ rivāyet itdi. Minhu.) Pes Ümmü Ḳays binti Miḥṣan -bi-kesri'l-mīm- raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhādan rivāyetde gelmişdür ki ol didi: "Eger sen beni ve Resūlu'llāhı göreydüñ ki Medīne-i Münevvere soḳaġında elime yapışduġı ḥālde giderdük ḥattā Baḳīʿa varduḳda ol ki Baḳīʿ-i Ġarḳad'dur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem baña didi ki: "Yā Ümme Ḳays" "Lebbeyk yā Resūla'llāh ve saʿdeyk" didüm. "Şu maḳbere-i Baḳīʿi görür misin" didi. "Görürüm yā Resūla'llāh" didüm. "Bu maḳbereden yevm-i ḳıyāmetde leyle-i bedrde ayuñ ṣūreti üzre **[A 169b]** yetmiş biñ kimesne baʿṯ u ḥaşr olunup *bi-ġayri ḥisāb* cennete dāḫil olurlar[732]" deyü buyurdı. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ol didi ki: "Yir yarılduġı kimesnenüñ ḳıyāmet **[129b]** güninde ben evveliyin yaʿnī yir evvel benüm içün yarılup baʿṯ olunanuñ evveli ben olurın. Pes ben ve Ebū Bekr ve ʿÖmer raḍıya'llāhu

[732] olurlar: olur A

ʿanhumā ehl-i Baḳīʿa çıḳaruz da ehl-i Baḳīʿ baʿs̱ ü ḥaşr olunur. Andan ṣoñra ehl-i Mekke baʿs̱ olunur deyü buyurdılar. Eyle olsa bu ḳubūr-ı Baḳīʿüñ mekāneti ne olmaḳ gerek, mülāḥaẓa ve iʿtibār oluna. (Ve ʿAbdullāh bin ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[733] "ʿĪsā bin Meryem ʿaleyhime's-selām yire iner evlenüp[734] oġlı olur. Ve ḳırḳ beş yıl yirde meks̱ idüp andan fevt olup benüm ile ḳabrümde defn olunur. Andan ṣoñra ḥīn-i baʿs̱de ben ve ʿĪsā bin Meryem Ebū Bekr ile ʿÖmer'üñ raḍıya'llāhu ʿanhumā[735] ortasında bir ḳabirde ḳāʾim olurın." deyü buyurdılar. Bu ḥadīs̱i Ebu'l-Cevzī[736] *Kitāb-ı Vefā*'da rivāyet eyledi. Bu ḥadīs̱lerde teʿāruż yoḳdur. Zīrā ḫurūc u ḳıyāmetde cemʿiyyet cāʾizdür. Ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmuñ teʾḫīrine mānīʿ yoḳdur. Merāma vuḳūf teʾemmül ile ḥāṣıl olur. Minhu.) Ve bu baḳīʿde Emīrü'l-müʾminīn ʿOs̱mān bin ʿAffān raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh ḥażretlerinüñ ḳabr-i şerīfleri vardur. Bu ḳabr Ḥażret-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanh[737] ḳubbesindedür. Ve Ḥażret-i ʿAbbās raḍa[738] **[A170a]** Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ʿammīsidür. Ve bu ḳubbede Ḥażret-i Ḥasan bin ʿAlī raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumā ḳabri ve Zeyne'l-ʿābidīn ve oġlı Muḥammed Bāḳır ve anuñ oġlı Caʿfer-i Ṣādıḳ rıḍvānu'llāhi teʿālā ʿaleyhim ecmaʿīn ḳabirleri vardur. Bu dördinüñ ḳabri bir ḳabirdür. Yaʿnī üzerlerini bir büyük ve ʿarīż ḳabir itmişlerdür. Ve bu baḳīʿde Ḥażret-i Risālet'üñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḫālası ve Ḥażret-i Zübeyr raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhuñ anası **[130a]** ʿAbdü'l-muṭṭalib ḳızı Ḥażret-i Ṣafiyye raḍıya'llāhu ʿanhānuñ daḫı ḳabr-i şerīfleri vardur. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī kerreme'llāhu vechehu ve raḍıya'llāhu ʿanh[739] anası Fāṭıma binti Esed raḍıya'llāhu ʿanhānuñ ḳabr-i şerīfleri Baḳīʿdedür. Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu

[733] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[734] iner evlenip: inüp ve A
[735] raḍıya'llāhu ʿanhumā: raḍa A
[736] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'dir.
[737] raḍıya'llāhu ʿanh: raḍa A
[738] raḍa: raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh A
[739] raḍıya'llāhu ʿanh: raḍa A

ʿaleyhi ve sellem[740] gömleklerin aña tekfīn itmek mervīdür. Ve bu Baḳīʿde bir ḳubbe vardur. Ḥażret-i ʿAlī ḳarındaşı ʿAḳīl **[A170b]** ibn-i Ebī Ṭālib ve ḳarındaşı oġlı ʿUbeyd ibn-i Caʿfer bin Ebī Ṭālib raḍıya'llāhu ʿanhum muḥaḳḳaḳ bu ḳubbededür, dinilür. Ve baʿżılar taḥḳīḳ ʿAḳīl raḍıya'llāhu ʿanhuñ ḳabri kendü evindedür, didiler ve bu ḳubbeyi Ḥażret-i ʿAḳīl raḍıya'llāhu ʿanhuñ ḳıblesi ṭarafında bir ḥaẕīre yaʿnī ṭūlānī ḳıble ṭarafından ṭaş dīvār ile iḥāṭa olunmış bir yir vardur. Taḥḳīḳ bu maḥalde ezvāc-ı muṭahherāt-ı Nebī ʿaleyhi's-selām[741]dan dört ḳabir vardur. Ve Ḥażret-i Rūme raḍıya'llāhu ʿanhānuñ daḫı ḳabri bundadur, dinilür. Ve daḫı bu Baḳīʿde bizüm seyyidimüz efendimüz ulumuz ve peyġamberimüz Ḥażret-i Muḥammed Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[742] oġulları seyyidimüz ve çelebimüz Ḥażret-i İbrāhīm **[130b]** ʿaleyhi's-selāmuñ ḳabr-i şerīfleri ve marḳad-i laṭīfleri vardur. Başḳaca bir ḳubbededür. Ḥażret-i ʿOs̱mān bin Maẕʿūn raḍıya'llāhu ʿanh[743] yanına[744] defn olunmışdur. Ve ol cānibde ʿAbdü'r-raḥmān bin ʿAvf raḍıya'llāhu ʿanhumā[745] daḫı defn olunmışdur. Bu saḥābidür **[A171a]** ve ruvāt-i eḥādīs̱-i şerifedendür. Ve ʿOs̱mān ibn Maẕʿūn hicret-i nebeviyyeden otuzuncı ayuñ başındaki şaʿbān ayında Baḳīʿ-i mübārege evvel defn olunandur. Ve bu Baḳīʿde bizüm ḳāṭınımuz[746] ve gözlerimüz nūrı ve kerīmemüz veyā kerīmemüz nūrı Fāṭımatü'z-Zehrāʿ bint-i Ḥażret-i[747] Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ve raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhānuñ Mescid-i Şerīfleri ve maʿbed-i laṭīfleri vardur. (Zehrāʾ dinildi ziyāde yüzi nūrlı ve aḳ ve pür aḳ[748] olduḳları içün. Minhu.) Bu[749] beytü'l-aḥzān dimekle maʿrūf u meşhūrdur. Taḥḳīḳ Ḥażret-i Fāṭıma

---

[740] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[741] ʿaleyhi's-selām: ʿa.m. A
[742] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[743] raḍıya'llāhu ʿanh: raḍa A
[744] yanına: yanında A
[745] raḍıya'llāhu ʿanhumā: raḍa A
[746] ḳaṭınımuz: ulumuz A
[747] -ḥażret-i A
[748] pür aḳ: türāḳ A
[749] bu: buña A

raḍıya'llāhu ʿanhānuñ ḳabr-i şerīfi bu mesciddedür, dinildi. Ve baʿżılar Ravża-i Şerīfede muṣallā öñünde olan ṣanduḳdadur ḳabr-i şerīfleri, didiler. Ammā *Menāsik-i Kübrā*'da bu baʿīddür ḳaṭʿā, dir. Lākin cevhin beyān itmez ancaḳ pes Allāh sübḥanehū ve teʿālā ḥaḳīḳāt-i ḥāle aʿlemdür.

[131a]و قيل قبرها في بيتها، وهو مكان المحراب الخشب الذي خلف الحجرة الشريفة داخل الدرابزين، قال في مناسك الكبرى و هو اظهر الأقوال و أولى ها في الصواب كما قال والدي. وفيه قبر الامام مالك بن أنس رضي الله عنهما صاحب المذهب، يزار ويتبرك بقبورهم الشريفة و يستعان من أرواحهم اللطيفة، رضوان الله تعالى عليهم أجمعين. ولا شك أن أهل البقيع من أمة محمد عليه السلام، كلهم مغفورون لإستغفاره صلى الله عليه وسلم و دعائه لهم بأمر الله تعالى فقد روي عن عائشة رضي الله تعالى عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، ما لكِ خشيا رابية، قالت رضي الله عنها قلت لا شيء فقال عليه السلام لتخبريني أو ليخبرني اللطيف الخبير، قالت رضي الله عنها قلت يارسول الله بأبي أنت و أمي فأخبرته قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فأنتِ. **[131b]** السواد الذي رأيت امامي، قلت نعم فلهدني في صدري لهدةً اوجعتني، ثم قال عليه الصلوة والسلام أظننتِ أن يحيف الله عليك و رسوله، قالت مهما يكتم الناس يعلمه الله تعالى، قال عليه السلام نعم، قال فإن جبرئل أتاني حين رأيتِ فناداني فأخفاه منكِ فأجبته فأخفيته منكِ ولم يكن يدخل عليكِ وقد وضعتِ ثيابكِ وظننتُ أن قد رقدتِ، فكرهتُ أن أوقظكِ و خشيت أن تستوحشي فقال إن ربك يأمرك أن تأتي أهل البقيع فتستغفر لهم، (**مطلب: في زيارة جبل أحد و شهدائه**) ويستحب أن يزار قبور الشهداء في جبل أحد يوم الخميس بعد صلوة الصبح وفيه قبر عم النبي صلى الله عليه وسلم سيدنا حمزة رضي الله عنه، و يزار جبل أحد ففي الصحيحين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال أحد جبل يحبنا و نحبه وفي رواية ابن ماجه رضي الله عنه أنه على ترع الجنة و أن عيراً على ترعة النار. وفي رواية أن أُحداً من أركان الجنة. و روي أن ابن عمر

رضي الله عنهما. **[132a]** قال مرّ رسول الله صلى الله عليه وسلم على أُحد بمصعب بن عمير يوقف عليه وقال أشهداءكم أحياء عندالله تعالى فزوروهم و سلموا عليهم فوالذي نفسي بيده لا يسلم عليهم أحد إلا ردوا عليه إلى يوم القيامة. و أما الصلاة و الدعاء و سائر العبادات في مسجده صلى الله عليه وسلم مقبولة و لها الأجر و الثواب أضعافاً مضاعفاً. (**مطلب: في عبادات مسجده ع.م.**): لقوله صلى الله عليه وسلم صلوة في مسجدي هذا بالف صلوة وفي رواية خير من الف صلوة فيما سواه إلا المسجد الحرام، الحديث. وفي رواية عن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال قال رسول صلى الله عليه وسلم صلوة الرجل في بيته بصلوة و في مسجد القبائل بخمس و عشرين صلوة وفي المسجد الذي يجمع فيه بخمسمائة صلوة و صلوته في المسجد الأقصى بخمسين الف صلوة وفي مسجدي هذا بخمسين الف صلوة. الحديث و يدل هذه الأحاديث. **[132b]** و ما ذكر في عبادات المسجد الحرام على كل حسنة في مسجد النبي عليه السلام لها ثواب مثل ما ذكر في الصلاة فيه، لأن ماهية الكل شيء واحد وهي العبادة.

[A173b] Ve daḫı baʿżılar Ḥażret-i Fāṭıma raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhā bint-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretinüñ ḳabr-i şerīfleri kendü beytindedür. Beyti Resūlu'llāh ḥażretlerinüñ ḥücre-i şerifleri ardındadur dırabzīn içinde aġaclardan binā olunan miḥrābuñ yiridür, didiler. *Menāsik-i Kübrā'*da ṣavābda eẓhar aḳvāl ve evlāsı budur. Nitekim vālidüm böyle didi, dir. Ve daḫı bu Baḳīʿ-i mübārekde müctehidīn raḍıya'llāhu ʿanhum ḥażretlerinden ṣāḥibü'l-meẕheb İmām Mālik bin Enes raḍıya'llāhu ʿanhumā ḥażretinüñ ḳabr-i şerīfleri vardur. Ziyāret olunur ve ḳabr-i şerīfleri ile teyemmün ü teberrük olunur. Ve daḫı aṣḥāb-ı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden Baḳīʿde her kim var ise ziyāret olunup ve ḳubūr-ı şerīfeleri ile teberrük ü teyemmün olunup ve ervāḥ-ı laṭīfelerinden istiʿāne vü istimdād olunur rıḍvān**[A174a]**u'llāhi teʿālā **[133a]** ʿaleyhim ecmaʿīn. Ve ḥālbuki ümmet-i Muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmdan Baḳīʿ ehlinüñ cemīʿsi maġfūr idüginde şek yoḳdur. Zīrā Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretlerinüñ emr-i şerīfleri ile Peyġamber ḥażretleri anlara duʿāʾ

itmişdür. Ḥaḳ teʿālā anlaruñ maġfiretüñ murād idüp maġfiret itdügine Resūli ʿaleyhi's-selāma leyle-i muẕlimede döşeginden vaḥy-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām ile ḳaldırup Naḳīʿ-i mübāreke gönderüp duʿāya emr itmesi delīl-i ḳavī ve beyyine-i vāżıḥādur. ʿAle'l-ḫuṣūṣ niçe eḥādīṯ-i şerīfe ehl-i Baḳīʿuñ maġfireti ḥaḳḳında vāride olmış ola. Pes imdi duʿāya emr ḥaḳḳında Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya'llāhu ʿanhādan rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i ʿĀʾişe didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Benüm nevbetümde bir gice **[A174b]** gelüp yaturken ḳaftānın ve naʿllerin çıḳarup ayaġı yanına ḳodı ve futasınuñ bir ṭarafın döşege döşedi. Yanı üzerine yatup ancaḳ beni uyıdum ẓannidecek **[133b]** miḳdār eglenüp baʿdehū añlıcaḳ ḳaftanın ve naʿlının alup yapça yapça ḳapuyı açup çıḳdu ve añlıcaḳ girü örtüp gitdi. Ben daḫı gömlegümi başıma geçirüp ve futamı örtünüp ardınca gitdüm ḥattā ki Baḳīʿa geldi ve zamān-ı ṭavīl ṭurdı ve üç kerre ellerin ḳaldırup duʿā vü tażarruʿ itdi. Andan ṣoñra döndi. Hemān ben daḫı döndüm. Sürʿat itdiler, sürʿat itdüm ve yıldı yıldum. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretini müsābaḳa idüp eve girdüm döşege yatdum. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem daḫı der-aḳab içerü girüp 'Yā ʿĀʾişe! Saña noldı ki **[A175a]** tiz tiz ṣolursun ve yüregüñ inüp çıḳar?' didi. Ḥażret-i ʿĀʾişe eydür: 'Nesne yoḳ' didüm. Ḥażret-i Resūlu'llāh ʿaleyhi's-selām baña: 'Elbette ḫaber virürsin ya elbette Laṭīf Ḫabīr baña ḫaber virür' yaʿnī Allāh teʿālā ḥażretlerinden recā iderin baña bildürür, deyü buyurdılar. Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıya'llāhu ʿanhā 'Babam ve anam saña fedā olsun yā Resūla'llāh' didüm. **[134a]** Ve ardınca gidüp ve kendüden gizlenüp ve ḳalbime geleni ḫaber virdügimde 'Öñümde gördügüm ḳarartı sen mi idüñ' didi. 'Belī ben idüm' didükde gögsimden bir yitiş yitdi ki beni aġrıtdı andan ṣoñra 'Añlar mısın ki senüñ nevbetüñde bir āḫar ḫatunuma gitmek ile Allāh teʿālā ve Resūli saña ẓulm eyleye' didi. Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıya'llāhu ʿanhā maʿnen 'Yā Resūla'llāh ben ḥālimi ne keyfiyyet **[A175b]** ile senden ketm ideyin eger ketm itsem Allāh bilüp saña ḫaber virür' didüm, didi. Lākin lafẓ-ı şerīfeyn taʿmīm idüp her bār nās bir şey ketm eyleyüp ḫalḳdan gizlese Allāh teʿālā anı bilür ve murād-ı şerīfleri olduġına

bildürür, deyü taʿbīr itdi. ʿİlmü'llāhda mübālāġa ḳaṣd idüp kemāl-i ʿilmü'llāhu iʿlām içün ve Ḥażret-i Resūlu'llāh'dan bir şeyʾi kendü ketminden teʾeddüb ü istiḥyā içün ẓāhir-i ḳālden ʿudūl itdi[750] ve böyle didi. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Belī, böyledür" diyüp kendüler daḫı Ḥażret-i ʿĀʾişe-i Ṣıddīḳa raḍıya**[134b]**'llāhu teʿālā ʿanhādan iḫfā idüp ve ol ḥāl üzre gitdügini beyāna şurūʿ idüp "Ben daḫı böyle itdüm zīrā Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām sen benüm ḫurūcumı gördügüñ ḥīnde **[A176a]** baña geldi ve çaġırup kendüsin senden iḫfā itdi yaʿnī senüñ üzeriñe gelüp girmedi dimekdür. Yoḫsa müfīd olmaz. Zīrā girsün ve Ḥażret-i Risālet'e söylesün ve Ḥażret-i ʿĀʾişe anı görmesün ve kelāmın daḫı işitmesün bu cāʾiz ve muḳteżā-yı maḳāmı Cibrīl ü ʿĀʾişe'de budur. Hemān içerü girmedi dimekdür. ʿİlleti ḥadīṯde[751] meẕkūrdur ki ẕikr olunur. Resūlu'llāh ḥażreti ʿaleyhi's-selām çünki Ḥażret-i Cibrīl iḫfā itdi. Ben daḫı aña cevāb virüp senden cevābımı iḫfā itdüm zīrā ḥālbuki sen esbābuñ ve eṣvābuñ çıḳarup ḳoduġuñ yaʿnī mekşūf olduġuñ ḥālde Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām senüñ üzerüñe dāḫil olmaḳ ʿādeti degil idi, didi. İşde ʿadem-i duḫūle ve nefsini Cibrīl ḥażretleri[752] ʿĀʾişe-i **[A176b]** Ṣıddīḳā'dan **[135a]** iḫfāsına sebeb bu idi. "Ve ben seni taḥḳīḳ uyuduñ añladum. (Uyumaḳda ruḳūd ile taʿbīr olundı yaʿnī ḥadīṯ-i şerīfde *'ḳād raḳadti*' dinildi '*ve nimti'* dinilmedi. Zīrā eşeddi ile taʿbīrdür ki ruḳūd nevm-i ṭavīl ü şedīddür. Maḥalle münāsib bu lafıẓdur. Muṭlaḳa nevm[753] maḥsūsāt-ı ẓāhiredendür ḳabil-i ẓan degildür vücūdı ve ʿademi müşāhed ü maḥsūsdur. Ve *ẓanentü* buyurılacaḳ nevmüñ bu maʿnāsına mużṭar olundı. Minhu.) Pek pek ḥareket idersem uyanup yalñuz ḳalmaġla saña vaḥşet ḥāṣıl ola ḳorḳasın deyü ḳorḳup seni şiddetle ḥareketden uyarmaġı mekrūh görüp bu üslūb üzre ṭaşra çıḳduġumda Ḥażret-i Cibrīl baña 'Taḥḳīḳ Rabbüñ saña emr ider ki ehl-i Baḳīʿa yaʿnī Medīne-i Münevvere maḳbereligine varasın ve anlar içün

---

[750] itdi:idüp A
[751] +meẕkūr A
[752] ḥażretleri: ḥażretler A
[753] nevm: ruḳūd A

istiġfār idesün' didi. Ben daḫı Allāh emri ile varup anlara gördügüñ[754] gibi duʿā vü istiġfār idüp geldüm" deyü buyurdılar.

(Maṭlab: Fī ziyāret-i Cebel-i Uḥud ve şühedāʾihi bi't-tercüme[755])

Ve daḫı Cebel-i Uḥud'da olan ḳubūr-ı şühedāyı ḫamīs gün ṣabāḥ namāzın Ḥarem-i Şerīf'de ḳılduḳdan ṣoñra gidüp ziyāret itmek mesnūn u müsteḥabdur. Ve bu Cebel-i Uḥud'da Ḥażret-i Risālet'üñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ʿammīsi seyyidimüz ve seyyidü**[A177a]**'ş-şühedāʾ Ḥażret-i Ḥamza raḍıya'llāhu ʿanh ḳabri vardur. Ziyāret ve teberrük ve istiʿānet ve teyemmün oluna. Ve Cebel-i Uḥud **[135b]** daḫı ziyāret olunmaḳ mesnūn u müsteḥabdur. Pes *Saḥīḥayn* kitāblarında gelmişdür ki: Taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: 'Uḥud bir cebeldür ki ol bizi sever biz anı severüz' deyü buyurdı[756]. Ve bir rivāyetde ki İbn Māce raḍıya'llāhu ʿanh rivāyetidür: "Taḥḳīḳ Cebel-i Uḥud cennet ḳapuları üzerindedür ve taḥḳīḳ ʿAyr cebeli cehennem ḳapularından bir ḳapunuñ üzerindedür." Ve bir rivāyetde "Taḥḳīḳ Uḥud cennet rüknlerinden bir rükndür" deyü buyuruldı. Cebel-i Uḥud'uñ Ḥażret-i Risālet'i sevdügi[757] ẓāhirdür ki Ḥabīb-i İlāh ve Resūl-i Rabbi'l-ʿālemīn ve sebeb-i vücūd-i ʿālem ve faḫr-i kāʾinātdur. Baʿs ü risāletine **[A177b]** aḥcār u eşcār daḫı şehādet itmişdür. Maḥbūb-ı cemīʿ-i maḫlūḳātdur. Ammā Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem anı sevmenüñ ḥükmüni Ġazve-i Uḥud'da vāḳıʿ olan şiddet ü ibtilāda Resūlu'llāh ḥażretlerine Cebel-i Uḥud münşaḳ olup bıçaḳ ile kesilmiş gibi müşāheddür. Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥürmetine ve muḥabbetine[758] ayrılup Resūlu'llāh **[136a]** ḥażretini içine alup melceʾi idinüp kefere şerrinden emīn olmaġa sebeb olduġiçün ola. Veyāḫūd nefsinde Ṣaḫretu'llāh gibi ve Ḥacer-i Esved ve Maḳām-ı İbrāhīm gibi ve bunlaruñ emṣāli bir şerīfetü'l-ḫalḳa cebel

---

[754] gördügüñ: gördüñ A
[755] - ***ve şühedāʾihi bi't-tercüme A***
[756] buyurdı: buyurdılar A
[757] sevdügi: sevdüginüñ vechi A
[758] -ve muḥabbetine A

ola. Bu maʿnāya "*ʿalā türaʿi'l-cenne ve min erkāni'l-cenne*" ḥadīṯ-i şerīfleri delālet iderler. Ve Cebel-i ʿAyr *ʿalā türʿati'n-nār* olması delīleyn-i meẕkūreynüñ birinüñ intifāsı birinüñ naḳīżinüñ **[A178a]** vücūdı ola. Yāḫūd ʿilmi Ḥażret-i Şāriʿe müfevvıż olanlardan ola. Ve daḫı rivāyet olundı ki taḥḳīḳ İbn ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Musʿab bin ʿUmeyr ile Cebel-i Uḥud'uñ üzerine ʿUmeyr'i vāḳıf ḳılduġı ḥālde murūr itdi. Ve didi ki: "Sizüñ şehidlerüñüz Allāh teʿālā ḳatında dirilür degil midür, diridür a niçün ziyāret itmezsiz. Pes anları siz ziyāret idüp ve üzerlerine selām idüñ ki ol Allāh ḥaḳḳiçün ki benüm nefsüm anuñ yed-i ḳudretindedür şühedā-yı **[136b]** Uḥud üzerlerine bir kimesne selām itmez illā ḳıyāmet günine dek şühedāʾ ol kimesnenüñ üzerine redd-i selām iderler" deyü buyurdı. Ziyāret bu maḥalde tamām oldı.

(Maṭlab: Fi'l-ʿibādāt fī mescidihī[759] ʿa.m.)

Ammā Mescid-i Resūl ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemde **[A178b]** ṣalāt ü duʿāʾ ve sāʾir efʿāl-i ḥasene ve ṭāʿāt ü ʿībādāt maḳbūledür. Ve bunlar içün ḳat ḳat ecr ü ʿivaż ve ṣevāb u cezā vardur. Zīrā Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Benüm bu[760] mescidümde bir namāz biñ namāz yirine geçer." Bir rivāyetde "Ġayrı mescidlerde biñ namāz ḳılmaḳdan ḫayırlıdur illā Mescid-i Ḥarām'da degil" diyüp bāb-ı Mekke-i Mükerreme'de meẕkūr olduġı üzre āhir-i ḥadīṯ-i şerīfi ẕikr eyledi. Ve Enes ibn Mālik raḍıya'llāhu ʿanhumādan rivāyetde Enes didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bir kimesne evinde namāz ḳılmaḳ bir namāza geçer ve maḥalle mescidlerinde ḳılmaḳ yigirmi beş namāza geçer ve cumʿa namāzı ḳılduḳları mescid-i cāmiʿde beş yüz namāz yirine ṭurur **[137a]** ve Mescid-i Aḳṣā'da bir ṣalāt elli biñ ṣalāt maḳāmına ṭurur. **[A179a]**Ve benüm bu mescidümde bir namāz elli biñ namāz maḳāmına ḳāʾim olur diyüp ve Mescid-i Ḥarām'da nice olduġın beyān içün āḫir-i ḥadīṯi ẕikr eyledi. Ve

[759] mescidihī: mescidi'n-Nebī A
[760] -bu A

*mescidī hāẕā*dan ẓāhir ü mütebādir olan Medīne-i Müneverre'de kendü Ravża-i muṭahharaları olan mesciddür. Ammā cemīʿ-i mesācid-i arż Ḥażret-i Resūl'e mużāfdur. Ḫilāfet ü imāmet ve ḳażā vü ḫiṭābet ve meşīḫat ü imāret ve bunlaruñ emṡāli maḳāmāt cümlesi maḳām-ı Resūldür. Mebdeʾ ü menşeʾ odur. Cümlesine maḳām-ı Resūl ve seccāde-i Resūl dinildügi gibi cümle mesācide mesācid-i Resūl dimek ṣādıḳdur. *Haẕā* lafẓı bunlardan ḳayd-ı iḥtirāzī olup murād-ı şerīfleri 'Medīnem mescidi' dimek ola ki nefs-i Medīne'nüñ içinde olan **[A179b]** mescidlerde daḫı ʿibādātuñ ecr ü ṡevābı ẕikr olunan miḳdārı ola. Böyle olmazsa Medīne-i Münevvere'nüñ sāʾir mesācidinde olan ʿibādāt **[137b]** ü ṣalāt sāʾir bilāduñ mesācidinde olan ṣalāt ile farḳı olmamaḳ lāzım gelür. Ve sāʾir Mescid-i Ḥarām'da olan ṣalātdan māʿadā ṣalāt ki cumʿa mescidlerinde ḳılınur. Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanh rivāyet itdügi ḥadīṡ muḳteżāsınca beş yüz ṣalāta geçüp Medīne'nüñ sāʾir mescidleri ṣalātı *ġāyetü mā fi'l-bāb* yigirmi beş ṣalāta geçmek lāzım gelür. Zīrā bu üç Ḥarem'de şerʿan mescid-i cāmiʿ münḥaṣırdur. Ġayrı yirde cumʿa ḳılınmaz ve mescid-i cāmiʿde beş yüz olmaḳ bu üç Ḥarem'üñ ġayrınuñ cāmiʿleri oldı. Öyleye **[A180a]** ġayrı mesācid ḫāric ḳalıcaḳ bu mescidler ṣalātınuñ ṡevābı ġayrı yirüñ cāmiʿleri ṣalātından dūn olıcaḳ ḥürmet-i ḥārem ve şeref-i bukʿa bölünmemiş olur. Ve mābeyn-i lābetey-i Medīne-i Münevvere'de olan eşcāruñ ṡemerātı ḥaḳḳında ve aḥcār u etrābesi ve aṣḥāb u ehli ve mevt ü mevtāsı cümlesinüñ sāʾir bilādda olan emṡālinden eḍʿāf **[138a]** u muḍāʿaf şeref ü ʿizzetleri ve ḳadr ü menziletleri ḥaḳḳında nice āṡār[761] u eḥādīṡ-i şerīfe ve aḫbār-ı münīfe olup bunlar ile Mescid-i Ḥarām'dan māʿadā bilāduñ ḥāl ü maḥallerinde ḳaṭā münāsebet olmayup Medīne-i Münevvere'nüñ bu ẕikr olunan şeyleri eşref-i emṡāl **[A180b]** iken evliyā-yı kirāmuñ ve ʿibādu'llāh-ı ṣāliḥīnüñ meṡelā Baḳīʿde ve Ḳubā'da ve Uḥud'da ve Ḫandeḳ'de bunlar emṡāli olan mevāżiʿuñ meṣācidinde olan ṣalāt ü daʿavātı ve ʿibādet ü ṭāʿātı sāʾir yirlerde bir ḳarye mescidi

[761] āṡār: eṡer H

ṣalātı ve daʿavātı gibi olmaḳ lāzım olur. Buña bir aḥad ḳāʾil olmaz. Murād-ı şerīfleri Mescid-i Medīne olmaḳ görinür. Ḥaḳīḳatü'l-ḥāl ʿilm-i şerīflerine müfevvıżdur. Bu ṣalāt-ı Mescid-i Nebī ʿaleyhi's-selām ḥaḳḳında meẕkūr olan eḥādīṯ-i şerīfe ve Mescid-i Ḥarām'uñ ʿibādātı fażlında mektūb olan edille-i ḳāṭʿiyye Mescid-i Nebī ʿa.m.da[762] olan bir ḥasenenüñ ṯevābı Mescid-i Nebī[763]'de olan ṣalātuñ ṯevābı gibi olmaġa **[138b]** delālet ider. Zīrā cümlenüñ māhiyyeti şey-i vāḥiddür ki ol ʿibādetdür.

(**مطلب: في المجاورة و الموت و الموتى بالمدينة**): **الفصل الثالث**: في المجاورة و الموت و الموتى بالمدينة و فضائلها، اما المجاورة و المقام بالمدينة المنورة و الجواب بها كالجواب بمكة كما تقدم في فصل المجاورة بمكة المكرمة فمن قدر على حفظ الحرمة والتوقير وقيام حقها كما وجب بلا إخلال بالحرمة بها، فله الفوز العظيم والخير العميم والموت فيها رحمة الرحيم. فقد روي عن أبي هريرة رضي الله تعالى عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، لا يصبر على لاء وآء المدينة و شدتها أحد من أمتي إلا كنت شفيعا له يوم القيامة أو شهيدا إلى هنا لفظ الحديث. لاءوا بهمزة بعد اللام و بالمد ضيق المعيشة، لا يخفى إن شفاعته صلى الله عليه وسلم، عامة لأمته عليه السلام فتكون لزيادة الدرجات. وفي الصحيحين أن النبي صلى الله عليه وسلم قال اوّل من أشفع له من أمتي يوم، **[139a]** القيامة أهل المدينة و أهل الطائف، وعن ابن عمر رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، اول من أشفع له يوم القيامة من أمتي أهل بيتي ثم الأقرب فالأقرب من قريش ثم الأنصار ثم من آمن بي من اليمن ثم من سائر العرب ثم الأعاجم. ومن أشفع له أولاً أفضل. و روي عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من أراد أهل المدينة بسوء أذابه الله تعالى كما يذوب الملح في الماء. أخرجه مسلم في المناسك. و أخرجه أيضا بمعناه من حديث سعد بن وقاص رضي الله عنه وقد أخرج البخاري حديث سعد. وله رواية

[762] a.m da: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmda A
[763] +ʿaleyhi's-selām A

عائشة بنت سعد عن أبيها مرفوعا، لا يكيد أهل المدينة أحد إلا انماع كما ينماع الملح في الماء. و في رواية لمسلم في حديث سعد لا يريد أحد أهل بسوء إلا أذابه الله تعالى في النار ذوب الرصاص او ذوب الملح في الماء . (فإن قلت الأحاديث المذكورة تدل على أن الإذابة يكون في الدنيا إلا أن إذابة الله في النار ذوب الرصاص، حديث يدل على إذابته في الآخرة لأن الإذابة في النار فيها قلنا في النار متعلق بالمصدر المؤخر أي ذوب الرصاص في النار فلا تخاف ولا كلام لحصول المرام. منه.) **[139b]** إلى هنا لفظ الحديث. أذابه أهلكه بكليته عبّر عنه بالذوب تخويفا في إيلامه لأن الم الهلاك بالتدريج أشد مما يكون بغتة، وفيه إشارة إلى أن أهل المدينة لوفور علمهم وصفاء قريحتهم مشبهون بالماء ومن يريد كيدهم يرجع نكاية كيدهم إليه كما أن الملح يريد إفساد الماء فيذوب ألا يرى أن مسلم ابن عقيقة لما حارب المدينة أيام بني أمية هلك في منصرفه عنها، ويزيد بن معاوية هلك أيضا بعد الرجوع. و غيرهما مما صنع صنيعتهما وقال سعد بن وقاص رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة خيرلهم لو كانوا يعلمون لا يدعها أحد رغبته عنها إلا أبدل الله فيها من هو خير منه، ولا يثبت احد على لاوائها وجهدها إلا كنت له شفيعا أو شهيدا يوم القيامة. وعن أبي هريرة رضي الله عنه يأتي زمان على الناس يدعو الرجل ابن عمه وقريبه إلى الرخاء هلمّ إلى الرخاء والمدينة خير لهم لو كانوا يعلمون.

[140a] [A182b] (Maṭlab: Fi'l-mücāvereti bi'l-Medīneti'l-Münevvere ve'l-mevt ve'l-mevtā bihā)

Medīne-i Münevvere bābında meẕkūr olan fuṣūlüñ üçünci faṣlı Medīne-i Münevvere'de mücāveret ve mevt ü mevtānuñ ve faẓīletlerinüñ beyānındadur. Ammā Medīne-i Münevvere'de mücāveret ve maḳām ḥaḳḳında olan aḳvāl ve aña cevāb Mekke-i Mükerreme ḥaḳḳında beyān u tafṣīl olunan gibidür. Nitekim Mekke-i Mükerreme'de mücāveret faṣlında taḳaddüm itdi. Pes imdi şol kimesne ki Medīne-i Münevvere'nüñ ḥürmet ü tevḳīrüñ ḥıfz u ḥaḳḳını ḳāʾim ḳılmaġa ḳādir ola. Ḥürmet-i Medīne'ye ḫalel virmeksizin nitekim vācib olduġı gibi ʿuhde ve ḥaḳḳını īfā idüp ve

menzilesini riʿāyet ide. Ol aṣl kimesne içün ulu ẓafer ve dükeli ḫayırlar vardur. Ve bu Medīne'de mevt Ḥażret-i Raḥīm'üñ raḥmetidür. Pes imdi Medīne-i Münevvere'de mücāveret ü mevtüñ **[A183a]** ḥaḳḳında Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan taḥḳīḳ rivāyet olundı. Ebū Hureyre didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Medīne-i Münevvere'nüñ maʿīşeti tengligine ve ḳıtlıġına ve sāʾir şiddetine ümmetimden bir aḥad ṣabr itmez illā ben aña **[140b]** yevm-i ḳıyāmetde şefīʿ yā şehīd olurın" didi, ḥadīṯ-i şerīfi bu maḥalledeñdür. *Leʾvāʾ*, lamdan ṣoñra hemze ile ve medle[764]. Maʿīşet ü dirlik ṭarlıġıdur. Yaʿnī bir kimesne Medīne'nüñ ḳıtlıġına ve faḳr u fāḳasına ṣabr eylese yevm-i ḳıyāmetde ben anuñ günāhları yarlıġanmaġa şefāʿat iderin ya bilesince ḥāżır olup ve iyilügine şehādet idüp bāʿiṯ-i refʿ-i derecāt olurın, dimekdür. Senüñ üzeriñe ḫafī degildür ki taḥḳīḳ Ḥażret-i Peyġamber'üñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ümmetine şefāʿati **[A183b]** ʿāmme vü mevʿūde vü muḳarrerdür. Eyleyse bu şedāʾide ṣabr idene şefāʿat vaʿdesi refʿ-i derecāt içün olmış oldı, dinildi. Ammā taḥḳīḳ ḥaḳīḳ budur ki şefāʿat ümmet-i Muḥammed'e ʿāmmedür. Her ferdüñ ḥaḳḳında mercū vü muḥtemeldür. Lākin cümlesine īcāb ü taḳarrur yoḳdur ammā bu ḥadīṯ-i şerīfde mevʿūd olan kimesne ḥaḳḳında muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür. *Şefīʿan ev şehīden* terdīdi daḫı müʾeyyed ü muʿayyendür. Yaʿnī bu kişinüñ ḥāli şefāʿat iḳtiżā iderse şefāʿat şehādet iḳtiżā iderse şehādet **[141a]** idüp ahādihimāyı tevcīh ü taʿyīn ve fāʾide-i ṣabr-ı leʾvāʾ vü şedāʾid şefāʿati ve şehādeti ol kimesne içün taḳrīr ü taḥḳīḳdür. Ve Müslim ve Buḫārī kitāblarında eydür: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ümmetden evvel şefāʿāt idecegüm yevm-i ḳıyāmetde ehl-i Medīne **[A184a]** ve ehl-i Ṭāʾif'dür" deyü buyurdı. Ṭāʾif Mekke-i Mükerreme'nüñ üsti yanında Ḥicāz'da İbn ʿAbbās ḥażretleri raḍıya'llāhu ʿanhānuñ ḳabr-i şerīfleri olan yire dirler. Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi'ṣ-ṣalāt ü ve's-selāmuñ ṭayyib ü ṭāhir nām oġulları ḳubbe-i İbn ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumda medfūnlardur. Ve

[764] medle: meddile A

ġuzāt u şühedā-i aṣḥāb-ı kirām ʿaleyhim rıḍvānu'llāhi'l-Meliki'l-ʿAllām ḥażretlerinden cemāʿat-i keşire anuñ eṭrāfında medfūnlardur. Ve daḫı İbn ʿÖmer ḥażretlerinden raḍıya'llāhu ʿanhumā mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Yevm-i ḳıyāmetde ümmetümden evvel şefāʿat idecegüm ehl-i beytümdür. Andan ṣoñra Ḳureyş'den baña aḳrab kim ise aña, andan enṣāra, andan Yemen ḳavminden baña īmān getürene **[141b]** andan ṣoñra sāʾir ʿArab'dan baña īmān getürene **[A184b]** andan ṣoñra ʿArab muḳābili olan cins-i ʿAcemlere yaʿnī ʿArab olmıyanlara ḫālbuki benüm evvel şefāʿat idecegüm efḍaldür" deyü buyurdılar. Bu ḥadīṯ-i şerīfüñ daḫı mefhūmı ehl-i Medīne şefāʿatde muḳaddem olup ve bunda mücāveret ü mevt, raḥmet ü saʿādet olmaġa delālet ider. Zīrā ehl-i Medīne'yi müstaḳil ẕikr itmedügi ehl-i beytde duḫūlin iḳtiżā ider. Sāʾir ʿArab da dāḫildür dinilürse *Ṣaḥīḥayn*'da meẕkūr olan ḥadīṯ ile müteʿārıż olmaḳ lāzım gelür ve ehl-i Medīne'nüñ şeref-i ẕāt ü mekānlarına bu ḳadar eḥādīṯ terāküm ü tezāḥüm itmiş iken sāʾir ʿArab da münderic olıcaḳ cümle ʿArabdan şefāʿātde müteʾaḫḫir olmaġla şanlarını ḳadḥ ve mekānetlerini naḳṣ u ḥaṭ olur. Sāʾir eḥādīṯ-i şerīfe mūcebince ḥālleri mütebeyyen olmaġın **[A185a]** bu ḥadīṯde meskūt ʿanhumdur dinilürse yuḳarıġı ḥadīṯde olan evveliyyetle bu ḥadīṯde olan evveliyyet müteʿārıż olur. *Be-her ḥāl* tevfīḳ **[142a]** içün ehl-i Medīne ehl-i beytde dāḫil olmaḳ iḳtiżā ider. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki ol didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kimesne ehl-i Medīne'ye yaramazlıḳ ḳaṣd eylese Allāh teʿālā ol kimesneyi ṭuz ṣuda ezildügi gibi ezüp ve helāk ider" deyü buyurdı. Bu ḥadīṯ-i şerīfi İmām Müslim Menāsik'de iḫrāc eyledi. Ve İmām Müslim Saʿd bin Vaḳḳāṣ ḥadīṯinden kendü maʿnāsına girü geçenleyin bu ḥadīṯi iḫrāc eyledi. Ve daḫı taḥḳīḳ Buḫārī de ḥadīṯ-i Saʿd'ı iḫrāc itdi. Ve daḫı ʿĀʾişe binti Saʿd'uñ raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumā **[A185b]** babasından rivāyetinde ḥadīṯ merfūʿ olduġı ḥālde yaʿnī Saʿd bi'ẕ-ẕāt Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden rivāyet itdügi ḥālde Buḫārī ḥażretleri içün *"Lā yekīdü ehle'l-Medīneti aḥadün illā inmāʿun kemā yenmāʿu'l-milḥ ve fi'l-māʾ* ḥadīṯi

vardur. Yaʿnī ehl-i Medīne'ye bir kimesne mekr ü cenk itmez illā ṣuda ṭuz erir gibi **[142b]** eriyüp helāk olur, dimekdür. Ve daḫı Müslim içün ḥadīṯ-i Saʿd ḥaḳḳında olan bir rivāyetde āḫir-i ḥadīṯe dek *"Lā yürīdü aḥadün ehle'l-medīneti bi-sūʾin"* ḥadīṯi vardur. Yaʿnī bir kimesne ehl-i Medīne'ye yaramazlıġı murād itmez illā ḳable vuḳūʿi fiʿlihi ḥīn-i irādesinde ol kimesneyi Ḥaḳ celle ve ʿalā nārda ḳalay eridügi gibi eridüp helāk ider yāḫūd ṣuda ṭuz ezildügi gibi ezilüp helāk olur, deyü buyuruldı. **[A186a]** Lafẓ-ı ḥadīṯ bu maḥalledeñdür. Sāʾir eḥādīṯ ẕevb ve iẕābe dünyāda olmaġa delālet ider. Ve Medīne-i Münevvere ḥaḳḳında mübālaġa maḳṣūd olmaḳ anı iḳtiża ider ve illā her kişinüñ bir āḫara ẓulmde yaramazlıġında āḫiretde helāk olması muḳarrer ü mürīd-i isāʾe ve keyd-i müteʿammid ve muṣır olmaġa anda daḫı āḫiretde helāk muḳarrerdür. (Muḳteżā-yı şerʿ u vaʿīd her ẓālim muʾāḫiz olunmaḳdur ʿafv ü maġfiret fażl-ı ḥaḳḳa menūṭ u müfevveżdür. Minhu.) Ehl-i Medīne ḥaḳḳında dünyāda olmaḳ üzredür. Eyle olıcaḳ Müslim içün yuḳaruda meẕkūr olan *"eẕābehu'llāhu fi'n-nār"* ḥadīṯi āhiretde *iẕābehu* olmaġa delālet ider. Zīrā nārda **[143a]** iẕābe ʿādetu'llāhda āḫiretde olur dinilürse bu ḥadīṯ-i şerīfde *fi'n-nāri ẕevbü'r-raṣāṣi*digi maṣdar-ı muʾaḫḫara müteʿallıḳdur. *Ẕevbü'r-raṣāṣi fi'n-nār* dimekdür. Bu taḳdīrce ne eḥādīṯ beyninde teḫālüf **[A186b]** ve ne murād ḥāṣıl olmaġla kelām ḳalur. Yāḫūd nārdan murād ʿaẕāb u şiddet ola. Ẕevb raṣāṣuñ lāzımı olmaġın getürilüp ʿaẕābdan kināye ola. Maʿnāsı Allāh teʿālā anı ḳalay ezer gibi ʿaẕāb içinde tedrīcle ve ziyāde elem ile eridüp ḳahr u helāk ider deyü aḫbār ola. Yāḫūd helāk eyleye deyü duʿā-i ʿaleyh olup inşā ola. Çoḳ ḥadīṯde aḫbār u inşā maʿan bir ḥadīṯde tecvīz olunugelmişdür. Bunda daḫı eyle ola. Bu ḥadīṯ-i şerīflerde *eẕābehu* dimek *ehlekehu bi-külliyyetihi* dimekdür. Helākdan ẕevb ile taʿbīr itdi ẕevbüñ elem virmesinden ḳorḳutmaḳ içün. Zīrā helāk elemi yap yap yaʿnī tedrīc ile şeyʾen fe-şeyʾen olması defʿaten bir yirden helāk **[143b] [A187a]** olmaḳdan eşeddür. Görülmez ki bir kimesne bir maraża mübtelā olup *neʿūẕü bi'llāh* şuhūran ve sinīnen çeke çeke fevt olmaḳ bir iki gün ḫasta olup veyā fücʾeten fevt olmaḳ *'eyne ẕāk ve eyne hāẕā'* yaʿnī 'o

ḳande bu ḳande' helāk bi'ẕ-ẕevb ile helāk bi'l-baġte de böyledür. Ve daḫı ḥadīṯ-i şerīfde taḥḳīḳ ehl-i Medīne ziyāde ʿilmleri çoḳ olup ve ṭabīʿatleri ṣāfī olduġından ötüri ṣuya teşbīh olunmışlardur. Şol kimesne ki bunlara mekr u yaramazlıḳ murād itmekde muṣır olup veyā fiʿle getürse ehl-i Medīne'ye keyd ü mekrinüñ cerāḥat ü şiddeti kendüye rāciʿ u ʿāʾid olur. Nitekim ṭuz ṣuyı ifsād idüp ol ṣafā vü leṭāfeti gidermek **[A187b]** isteyüp ṣuya ḳaṣd ider de kendü ezilüp helāk olur. Görmez miyin ki taḥḳīḳ ʿUḳbe oġlı Müslim Benī Ümeyye zamānında yaʿnī anlar ḫilāfetinde Medīne-i Münevvere'de muḥārebe itdi ise Medīne'den döndükleyin helāk oldı. Ve Yezīd **[144a]** ibn Muʿāviye daḫı keẕālik Medīne'den rucūʿdan ṣoñra helāk oldı. Ve bunlaruñ ġayrı her kim bunlaruñ itdügin itdi ise anlar daḫı helāk oldı. Ve daḫı Saʿd bin Vaḳḳāṣ raḍıya'llāhu ʿanh didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Medīne-i Münevvere'yi terk idüp giden kimesneler ḥaḳḳında "Eger bilür olsalardı Medīne anlara ḫayr idi bir kimesne Medīne'den ḳaçuben Medīne'yi terk itmez illā Ḥaḳ teʿālā Medīne'ye ol ḳaçan **[A188a]** şaḫṣdan ḫayırlu bir bedel virür. Ve bir kimesne Medīne-i Münevvere'nüñ ḍīḳ-ı maʿāşına ve ḳaḥṭ u ġalāsına ve belā vü meşaḳḳatine ṣabr u taḥammül itmez illā ben aña yevm-i ḳıyāmetde şefīʿ veyā şehīd olurın yaʿnī maḳām-ı şefāʿatde olursa şefāʿat idüp ve maḥall-i şeḥādetde ise şehādet idüp nevāl-i ʿizzetine bāʿiṯ ü dāʿī olurın" deyü buyurdılar. Ve Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem **[144b]** nās üzerine bir zamān gelür ki bir racül ʿamucası oġlın ve ḫışmın ve ḳavmin 'Çekilüñ ucuzlıġa, gelüñ ucuzlıġa' deyü çaġırup Medīne-i Münevvere'den ḍīḳ-i maʿīşet içün ucuzluḳ (olan yire daʿvet ide. Ḥālbuki Medīne anlar içün **[A188b]** ḫayırdur. Eger çaġıran ve ḫısmı ve ḳavmi.ṣaḥ ṣaḥ)[765] Medīne'de iḳāmetde olan menāfiʿi ve ecr ü ṣevābı bilür olsalardı Medīne-i Münevvere'den ḫurūcı nite ṭaleb iderlerdi, itmezlerdi. *Helümme* bir fiʿlüñ ismidür. *Aḳbil* maʿnāsınadur. *Lev kānū* lafẓında levüñ

[765] Bu sah kaydı A nüshasında metin içindedir.

cevābı ḫaẕf olunmışdur. Taḳdīr-i kelām *"Lev kānū yaʿlemūne mā fi'l-iḳāmeti fi'l-Medīneti'l-Münevvereti mine'l-ḫayri ve'l-menāfiʿi lemā ṭalebu'l-ḫurūc minhā"* dimekdür. Eyleyse lemā ṭalebū kelime-i leve cevāb oldı. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Medīne'den çıḳmaḳ istiyenlerden ʿilmi nefy eyledi. Zīrā bilüp ʿilimleri ile ʿamel itmezlerse *ke-ennehū* bilmemiş gibi olurlar. Eger fi'l-ḥaḳīḳa bilmezlerse ẓāhiri ile ʿamel olur, nefy-i ḥaḳīḳī olur. Ve *lev* temennī içün daḫı olmaḳ cāʾizdür. Maʿnāsı nolaydı bilelerdi, dimekdür.

[145a]و الذي نفسي بيده لا يخرج منهم أحد رغبة عنها إلا أخلف الله خيرا منه ألا أن المدينة كالكير تخرج الخبيث لا تقوم الساعة حتى تنفي المدينة شرارها كما ينفي الكير خبث الحديد وعن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يتركون المدينة على خير ما كانت لا يغشاها إلا العوافي، و آخر من يحشر راعيان من مزينة يريدان المدينة ينعقان بغنمهما فيجدانها وحوشا حتى إذا بلغا ثنية الوداع حراً على وجوههما. الحديث

لا دراكهما قيام الساعة. وعن سفيان ابن أبي زهير الأزدي رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يفتح اليمن فيأتي قوم يبسون فيتحملون بأهلهم و من أطاعهم والمدينة خيرلهم لو كانوا يعملون فيفتح الشام فيأتي قوم يبسّون فيتحملون بأهلهم ومن أطاعهم والمدينة خيرلهم لو كانوا يعلمون فيفتح العراق فيأتي قوم يبسّون فيتحملون. **[145b]** بأهلهم ومن أطاعهم والمدينة خيرلهم لو كانوا يعلمون وعن جابر رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، غلظ القلوب في أهل المشرق و الإيمان في أهل الحجاز إلى هنا لفظ الحديث. (قوله عليه السلام و الإيمان في اهل الحجاز يمكن أن يراد بالحجاز المدينة لأنها منه فيكون من قبيل ذكر الكل و إرادة جزء او يراد بالمدينة الحجاز كله، كما أريد بها كل الشام في حديث أن الإيمان ليأرز إلى المدينة. الشام يعني الأرض المقدسة كما صرّح به شراح المشارق، اما إن دلالة بهذا الحديث على تلك الإرادة فغير ظاهرة لأن معنى الأرز في الحديث الشريف هو الإنضمام

و الاجتماع من غيرها إلى المدينة. و هو يدل على وجود الإيمان في غيرها، فضلا عن إختصاصه بالمدينة، و إذا أريد بالأرز معنى الثبوت فينا فيه كلمة إلى و السياق فيختص بمعنى الإنضمام و الاجتماع فلا يوجد في الحديث دلالة عليها. اللهم إلا أن يراد في قوله عليه السلام الإيمان في أهل الحجاز، إن أهل الحجاز مبداء الإيمان ومعاد لأنه انتشر منهم إلى سائر البلاد في اول الزمان وسيعود اليه في آخر الزمان، فلهذا إختص الإيمان في أهل الحجاز من الإنسان فعلى هذه الإرادة يوجد في الحديث الدلالة على تلك الإرادة .منه.) و يجوز أن يراد بأهل الحجاز أهل المدينة فقط لقوله عليه الصلوة والسلام إن الإيمان ليأزر إلى المدينة، الحديث. و عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله عليه وسلم، اللهم اجعل رزق آل محمد قوتا إلى هنا لفظه. القوت قدر ما يمسك الرمق و قيل هي الكفاية من غير إسراف. وفيه بيان أن الكفاف أفضل من الغناء و الفقر. وعن سعد بن وقاص رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، اللهم بارك لأهل المدينة في مدّهم من أرادها بسوء أذابه الله تعالى كما يذوب الملح في الماء، (**مطلب: الموت و الموتى بالمدينة**) و اما القول في كون الموت بالمدينة المنورة رحمة الله عظمى و كون الميت مغفورا معظما. فما روي عن.**[146a]** النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال من استطاع أن يموت بالمدينة فليمت بها فإني أشفع بمن يموت فيها. و عنه صلى الله عليه وسلم انه قال من مات بالمدينة بعثه الله تعالى يوم القيامة آمنا من عذابه لا حساب عليه و لا خوف ولا عذاب و يدخل الجنة بسلام آمنين. وكنت له شفيعا يوم القيامة. وقال صلى الله عليه وسلم من استطاع أن يموت في عذاب الله تعالى لا حساب عليه ولا عذاب. وعنه صلى الله عليه وسلم من مات في حرم رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثه الله تعالى يوم القيامة من الآمنين. و روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال البقيع يؤخذ بأطرافه و ينثر في الجنة و هو مقبرة المدينة المنورة و هذه الأحاديث الشريفة ناطقة في فضل الموت و الموتى بها وسائر الأحاديث المذكورة في شرف أحوالها دالة عليها فلهذا صار الموت بها سعادة سرمدية

[A190b] Saʿādet-i sermediyye **[146b] [A191a]**Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem *"Yeʾtī zamānün ʿale'n-nās"* ḥadīṯinde 'Medīne anlar içün ḫayırdur. Eger Medīne'de iḳāmetde ne fāʾide var idügin bilselerdi çıḳmaḳ istemezlerdi' didükden ṣoñra tamām-ı ḥadīṯde ol Allāh teʿālā ḥaḳḳiçün ki benüm nefsüm anuñ yed-i ḳudretindedür. Bu yuḳaruda ẕikr olunan kimesnelerden bir ferd Medīne-i Münevvere'den iʿrāż u firār idüben çıḳmaz illā Allāh sübḥānehū ve teʿālā bir daḫı andan ḫayırlusın gönderür. Böyle muʿazzez ü mükerrem Ḥarem-i Resūl'den mehbiṭ-i vaḥy ü Ḳurān'dan ādem eksik olmaz. "Āgāh ol ki taḥḳīḳ Medīne ḥaddāduñ körigi gibidür. İçindeki ḫabīṯi çıḳarup taḫlīṣ ü tenḳiye idüp ḫayr-ı maḥż olur. Ḳıyāmet kopmaz ḥattā Medīne yaramazların körük demürüñ yaramazın giderdügi gibi gidermeyince" **[A191b]** deyü buyurdılar. Ve daḫı Ebū Hureyre raḍıya'llāhu[766] ʿanhdan mervīdür ki ol didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ḳıyāmet ḳopmaḳ ḳarīb olup Medīne'yi[767] ehli terk itdükde yaʿnī kimesne **[147a]** ḳalmaduḳda Medīne-i Münevvere evvelki ḥālinden aʿlā vü maʿmūr terk olunur. Bu Medīne'ye gelmez illā ol zamānda ʿuvāfı yaʿnī ḫalḳuñ eger ṭayr eger behāʾim ve eger insāndan rızḳ istiyenler gelürler ve bu Medīne'de ta ṣoñra fevt olan Müzeyne ḳabīlesinden iki çūbāndur. Medīne-i Münevvere'yi isteyüp ḳoyunlarına ṣayḥa idüp ve çaġıraraḳ gelürler de Medīne'yi vaḥşī ḥayvānāt[768] ile ṭolmış bulurlar. Ḥattā ṭaġ arasında vedāʿ yolına geldüklerinde yüzleri üzerine yıḳılup ḳıyāmet ḳopmasını bildükleri içün fevt olurlar. Ve daḫı Süfyān bin Züheyr el-Ezdī ḥażretlerinden **[A192a]** mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bilād-ı Yemen feṯḥ olunur da bir ḳavm gelür yap yap ṭavarların sürüp ehilleri ile göçüp ve kendülere muṭīʿ olanlar ile feṯḥ olunan yirlere giderler. Ḥālbuki Medīne-i Münevvere anlara göçüp gitdükleri ve iḳāmet idecekleri yirlerden ḫayırlıdur. Zīrā Medīne Ḥarem-i Resūl ve mehbıṭ-i vaḥydür. **[147b]**

---

[766] +teʿālā A
[767] Medīne'yi: Medīne A
[768] ḥayvānāt: ḥayvān A

Eger bu Medīne'de olan fevāʾid-i dīniyye[769] ve menāfi-ʿi uḫreviyyeyi bilselerdi irtiḥāl itmezlerdi. Ya bilmezler nolaydı, bilelerdi" deyü buyurdılar. "Pes daḫı Şām diyārı fetḥ olunur da bir ḳavm gelür Medīne'den ṭavarların sürüp ve ehillerin getürüp ve kendülere iṭāʿat eyleyeni alup fetḥ olunan şehirlere giderler. Ḥālbuki Medīne anlaruñ dīnine ve āḫiretine **[A192b]** ve iḳāmetine ḫayırdur. Eger bilselerdi ya nolaydı, bilelerdi ki irtiḥāl itmezler ve Medīne'den çıḳup gitmezlerdi.Ve daḫı ʿIraḳ memleketi fetḥ olunur da (ʿIraḳ'a ʿıraḳ dinildügi esfel-i arż-ı ʿArab olduġı içündür. Minhu.) bir ḳavm gelür Medīne'den ṭavarların sürüp ehillerin ve kendülere muṭīʿ olanların alup götürüp irtiḥāl idüp bu fetḥ olunan yirlere göçüp giderler. Ḥālbuki Medīne-i Münevvere'de iḳāmet, gitdükleri yirde iḳāmetden dīnlerine ḫayırludur. Eger Medīne'de olan ḥālātı bilselerdi" deyü buyurdılar. Bu ẕikr u sevḳ olunan eḥādīṯ-i şerīfede Medīne'nüñ ve ehlinüñ fażīletini ve şedāʾidine ṣabruñ fāʾidesini beyān vardur. Ve daḫı Ḥażret-i **[148a]** Cābir raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ġılaẓu'l-ḳulūb yaʿnī raḥm ü şefḳāt ve kerem **[A193a]** ü iḥsān olmamaḳ belki küfr ü füsūḳ şarḳ ṭarafınıñ ādemlerindedür. Ve īmān Ḥicāz ehlindedür, deyü buyurdılar.[770] (Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem īmān ehl-i Ḥicāz'dadur, deyü buyurdılar. Ḥicāz'dan Medīne murād olmaḳ mümkindür. Zīrā Medīne Ḥicāz'dan baʿżdur. Ḥicāz'uñ küllīsin ẕikr idüp baʿżın dilemekdür. Yāḫūd Medīne ile murād Ḥicāz'uñ cümlesi ola. Nitekim *"İnne'l-īmāne le-yeʾrizü ile'l-Medine"* ḥadīṯinde Şām'uñ küllīsi dinildügi gibi. Şām'dan murād ise arż-ı muḳaddesedür. Nitekim buña Meşāriḳ şāriḥleri taṣrīḥ itdiler. Yaʿnī bu ḥadīṯde Medīne'den murād cümle Şām vilāyetidür. Īmān cümle Şām'a munżam olur, dimekdür. Medīne ẕikri şerefi içündür, dinildi. Bu maʿnāya Ḥicāz ile Medīne murād olur. Ammā *"inne'l-īmāne leyeʾrizü"* ḥadīṯinüñ bu murāda delāleti ẓāhir degildür. Ẓīrā ḥadīṯ-i şerīfde *erzüñ* maʿnāsı ancaḳ Medīne'ye inżımām ve

[769] dīniyye: dīniyyeyi A
[770] -deyü buyurdılar A

ictimāʿdur. Bu ise īmān Medīne'ye muḫtaṣ olmaḳ ḳande Medīne'den ġayrda[771] daḫı īmānuñ vücūdına delīldür. Eger *erz*den murād s̱übūt maʿnāsıdur, dirseñ. *İle'l-Medīneti*'deki ilā ve siyāḳ-ı kelām bunı münāfīdür. Eyleyse inżımām u ictimāʿ maʿnāsına muḫtaṣ olur da Ḥicāz ile murād Medīne idügine ḥadīs̱de delālet bulunmaz illā meger ki *fī ehli'l-Ḥicāz* ḳavllerinde Ḥicāz īmānuñ ẓuhūr itdügi ve yaḳında girü ʿavdet idecegi yirdür. Zīrā evvel-i zamānda īmān Ḥicāz'dan sāʾir yirlere münteşir oldı ve āḫir zamānda girü aña ʿavdet ider. Bu maʿnāya s̱āʾir edilleden māʿadā bu ṣadedde olan ḥadīs̱ daḫı delālet ider. Bu maʿnāya īmān ehl-i Ḥicāz'a münḥaṣır olur. Eyle olıcaḳ ḥadīs̱-i şerīfde delālet de olur. Minhu.) Lafż-ı ḥadīs̱-i şerīf bu maḥalledendür. Ehl-i Ḥicāz'dan murād ehl-i Medīne olmaḳ cāʾizdür. "*İnne'l-īmāne le-yeʾrizü ile'l-Medīneti"* ḥadīs̱i içün yaʿnī taḥḳīḳ īmān Medīne-i Münevvere'ye munżam olup anda s̱ābit olduġı içün. Ve daḫı Ebī Hureyre raḍıya'llāhu ʿanh ḥażretlerinden mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Yā Rab! Āl-i Muḥammed'üñ rızḳını sen ḳūt ḳıl!" deyü buyurdı. Ḳūt cān çıḳmayıcak ḳadre, baʿż kimesneler israfsız kifāyet idecek miḳdāra didiler. Ḥālbuki bu ḥadīs̱-i şerīfde kifāf ġınā vü faḳrden efḍal idügini beyān vardur. Zīrā Ḥażret-i Risālet āline ḫayr olanla duʿā itdügi muḳarrerdür. **[A193b]** Eyleyse āl-i Muḥammed ve ehl-i Medīne'nüñ rızıḳları kifāf olıcaḳ kifāf daḫı ġınā vü faḳrdan **[148b]** efḍal oldı. Ve daḫı Saʿd bin Vaḳḳāṣ raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Ey benüm Rabbim! Ehl-i Medīne'nüñ müdlerinde sen bereket ḳıl diyüp ve şol kimesne Medīne'ye[772] yaramazlıḳ ḳaṣd itse Allāh teʿālā ṣuda ṭuz ezilür gibi ezüp helāk ide" deyü buyurdı. İbtidā-i faṣıldan beru z̲ikr olunan eḥādīs̱-i şerīfe ve aḫbār-ı münīfe Medīne-i Münevvere'de mücāveret ü iḳāmetüñ fażl u şerefine nāṭıḳa vü dālledür.

[771] ġayrda: ġayra A
[772] Medīne'ye: ki A

(Maṭlab: Fi'l-mevti ve'l-mevtā bi'l-Medineti ve feżāʾilihā bi't-Türkī)[773]

Ammā muṭlaḳan mücāveret ve mücāveretsiz Medīne-i Münevvere'de mevt raḥmet-i ʿuẓmā ve meyyit maġfūr-ı muʿaẓẓam olmaḳlıġında ḳavl. Pes Ḥażret-i Peyġamber'den ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem rivāyet olunan şeydür ki: Taḥḳīḳ **[A194a]** Peyġamber ḥażreti "Şol kimesne Medīne-i Münevvere'de ölmege ḳādir ise anda fevt olsun yaʿnī varup anda mücāveret ü iḳāmete ḳudret-i şerʿiyyesi var ise varup anda ölünce iḳāmete saʿy itsün veyā muḳīm ü mücāvir ise ālām u şedāʾidine ṣabr idüp çıḳup āḫar yire gitmesün. Anda āḫirete rıḥlet **[149a]** itsün. Zīrā Medīne'de fevt olana ziyāde şefāʿat iden benüm" didi. Ve daḫı Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: Taḥḳīḳ Resūlu'llāh "Bir kimesne Medīne'de fevt olsa Allāh sübḥānehu ve teʿālā yevm-i ḳıyāmetde anı ʿaẕābından emīn olduġı ḥālde baʿṣ ü ḫalḳ idüp anuñ üzerine ne ḥesāb ve ne ḫavf ve ne ʿaẕāb vardur. Ve cennete daḫı selāmet ile her şeyden āmīn olıcı olduġı ḥālde dāḫil olur. **[A194b]** Ve yevm-i ḳıyāmetde aña şefīʿ daḫı olurın" deyü buyurdılar. Ve daḫı Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Şol kimesne Ḥaremu'llāh ve Ḥarem-i Resūlu'llāh'dan birinde fevt olmaġa ḳādir olursa pes taḥḳīḳ ben aña ġāyet şefāʿāt idenüñ evveliyin ve yevm-i ḳıyāmetde ol kişi ʿaẕābu'llāhdan emīn olup üzerine ḥesāb u ʿaẕāb olmaz." Ve bir rivāyetde Ḥarem-i Resūl ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem'de fevt olsa yevm-i ḳıyāmetde Allāh teʿālā anı āmīnīnden baʿṣ u ḫalḳ ider" deyü buyurdı.**[149b]** Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu[774] ʿaleyhi ve sellemden mervīdür ki: Resūlu'llāh "Baḳīʿ-i mübārek dört cānibinden yapışulup cennete ṣaçılur. Baḳīʿ Medīne-i Münevvere'nüñ maḳberesidür. Bunda olan mevtā eyüsi veyā telüsi **[A195a]** şeref-i Resūlu'llāh ve mekānı ḥürmetine suʾāl ü ḥesābsız bir yirden cennete sepüp ṭaġıdurlar" deyü buyurıldı. Bu eḥādīṣ-i şerīfe Medīne-i Münevvere'de mevtüñ ve meyyitlerüñ faẓlında nāṭıḳadur. Yaʿnī ṣarīḥ u vāżıḥ faẓlın beyān ider. Medīne'nüñ muṭlaḳā aḥvālinde

[773] -Maṭlab: Fi'l-mevti ve'l-mevtā bi'l-Medineti ve feżāʾilihā bi't-Türkī H
[774] +teʿālā A

ve şerefinde meẕkūr olan sāʾir eḥādīṯ bunda mevt ü mevtānuñ fażıllarına edilledür. Yaʿnī ṣarāḥatleri yoḳ ise de maʿnālarında delāletleri muḳarrerdür dimek olur. Pes bu edille-i ḳāṭıʿa içün Medīne-i Münevvere'de mevt saʿādet-i sermediyye yaʿnī dāʾime ve müsteḳarre oldı. Ḥamd ü ṯenā ol Ḥażret-i Vāhibü'l-minen'e ki kendü ve Resūli ṣalla'llāhu[775] ʿaleyhi ve sellem ḥaremlerinüñ feżāʾilinden bir nebẕüñ ẕikr ü itmāmını eḍʿaf-i ʿibādından bu müẕnib-i ẕelīle müyesser itdi.

[150a] (مطلب: في بيت المقدس وما فيه) الباب الثالث: في بيت المقدس و أحواله، وفيه فصول: الفصل الأول: في بيت المقدس و المسجد الأقصى و بنائه و في الصخرة و فضائلها:

روي عن معاوية رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله عزوجل يقول ياروشلم أنت صفوتي من بلادي و أنا سائق اليك صفوتي من عبادي من كان مولده فيك و أختار عليك غيرك فبذنب يصيبه و من كان مولده في غيرك و أختارك على مولده فبرحمة مني فياروشلم أنت مقدس بنوري و فيك محشر عبادي أزفك يوم القيامة كالعروس إلى بعلها ومن دخلك استغنى عن الزيت و القمح روشلم اسم لبيت المقدس وعن خالد بن معدان رضي الله عنه أنه قال قام معاوية بن أبي سفيان رضي الله عنه على منبر بيت المقدس و هو يقول مايلي حايطي هذا المسجد أحب إلى الله تعالى من سائر الأرضين و عن كعب رضي الله عنه أن النبي عليه السلام، **[150b]** قال، قال الله تعالى لبيت المقدس أنت جنتي و قدسي و صفوتي من بلادي من سكنك فبرحمة مني و من خرج منك فبسخط مني عليه و عن خليل بن دعلج رضي الله عنه أنه قال أن زوج رسول الله صلى الله عليه وسلم أم المؤمنين صفية رضي الله عنها أتت إلى بيت المقدس فصلت فيه وقامت على الجبل وقالت من ههنا يتفرق الناس إلى الجنة و إلى النار و عن ميمونة بنت الحارث أم المؤمنين زوج النبي صلى الله عليه وسلم و عن ميمونة مولاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضي الله عنه أنه قال كل ليلة ينزل سبعون الف ملك من السماء إلى مسجد بيت المقدس، يهللون

[775] +teʿālā A

الله و يسبحونه و يحمدونه لا يعودون اليه إلى أن تقوم الساعة. وعن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال إن الجنة تحنّ شوقاً إلى بيت المقدس. الحديث، وعن **[151a]** الحافظ بهاءالدين عن مقاتل رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اوّل الأرض التي بارك الله فيها أرض بيت المقدس، ويجعل الرب تعالى مقام يوم القيامة في الأرض بيت المقدس و جعل صفوته من الأرض كلها أرض بيت المقدس. و الأرض التي ذكرها الله تعالى في القرآن فقال إلى الأرض التي باركنا فيها للعالمين هي أرض بيت المقدس(وقيل هي ارض المكة المكرمة.منه.) وقال الله تعالى لموسى عليه السلام انطلق الى بيت المقدس، فإن فيه نوري و ناري و كلم الله موسى عليه السلام في أرض بيت المقدس و تجلى الله تعالى للجبل في أرض بيت المقدس و رأى موسى عليه السلام نور رب العزة في أرض بيت المقدس و إذا قال الرجل للرجل انطلق بنا إلى بيت المقدس ففعلا يقول الله تعالى طوبى للقائل ة المقول له. وعن مقاتل رضي الله عنه أنه قال تاب الله على داود وسليمان عليهما السلام في أرض بيت المقدس و غفر خطايا بني آدم فيها و رد الله ملكه على سليمان عليه السلام فيها و بشّر **[151b]** الله زكريا بيحيى فيها لما دعى زكريا في المحراب بمسجد بيت المقدس بقوله رب هب لي من لدنك ذرية طيبة، أي ولدا مباركاً تقياً رضيّاً إنك سميع الدعاء، فنادته الملائكة و هو قائم يصلي في المحراب يا زكريا إن الله يبشرك بيحيي عليه السلام، وسخر الله داود الجبال و الطير فيها و تسوّرت الملائكة على داود عليه السلام المحراب بها، و كان داود عليه السلام تقرب القرابين بها و تهبط الملائكة كل ليلة إليها و اتيت مريم عليها السلام فاكهة الشتاء في الصيف و فاكهة الصيف في الشتاء فيها. و اجرى الله تعالى نهراً من الأردن إلى بيت بيت المقدس و أنبت الله النخلة لمريم عليها السلام ببيت المقدس، وكلم الله عيسى عليه السلام صبياً في المهد ببيت المقدس، (روي عن عطاء بن رباح عن سلمان الفارسي لما سأل الحواريون المائدة ليس عيسى عليه السلام جبة من شعر و قام و وضع يمينه على يساره طأطاء رأسه خاشعا لله تعالى و بكى حتى سالت الدموع على لحيته و صدره و هو يتضرع فيقول ربنا أنزل علينا مائدة من السماء. الآية . فنزلت سفرة حمراء بين غمامتين غمامة من فوقها و غمامة من

تحتها وهم ينظرون اليها و هي تهوي منقضة ملتفة حتى سقطت بين أيديهم فبكى عيسى عليه السلام وقال اللهم اجعلني من الشاكرين فبكى اللهم اجعلها رحمة ولا تجعلها عقوبة و اليهود و ينظرون إلى شيء لم يروا مثله قط، ولم يجدوا ريحا أطيب من ريحه فقال عيسى عليه السلام فليقم أحسنكم عملا فيكشف عنها و يذكر اسم الله عليها فقال شمعون الصفا رأس الحواريين أنت أولى بذلك منا فقام عيسى عليه السلام فكشف المنديل عنها فإذا هي سمكة مشوية ليس عليها فلوس و لا شوك فعند رأسها ملح و عند ذنبها خلّ و حولها من الوان البقول ما خلا الكراث و خمسة أرغفة على واحدة زيتون و على الثاني عسل وعلى الثالث سمن وعلى الرابع جبن و على الخامس قديد فقال شمعون يا روح الله من طعام الدنيا هذا ام من طعام الآخرة فقال عليه السلام ليس شيء مما ترون من طعام الدنيا و لا من طعام الآخرة و لكن افتعله الله تعالى بالقدرة فقال الحواريون يا روح الله كن اول من يأكل منها قال عليه السلام معاذ الله أن آكل منها و لكن يأكل منها من يسألها فخافوا أن يأكلوا منها فدعي لها أهل الفاقة و المرض و أهل البرص و الجزام والمقعدين فأكلوا عنها الف و ثلاثمائة رجل و إمراة من فقير كلهم شبعان و إذا السمكة كهيئتها ثم طارت المائدة. و أوحى الله إلى عيسى عليه السلام رأس ثلاثين سنة من عمره و رفعه من البيت المقدس ليلة القدر من شهر رمضان و هو ابن ثلث و ثلاثين سنة و كانت نبوته ثلث و ثلاثين سنة و عاشت أمه مريم عليها السلام بعد رفعه ست سنين.منه.) و ولد بها و رفعه الله تعالى إلى السماء من بيت المقدس و ينزل من السماء إلى أرض بيت المقدس و أنزل عليه المائدة بها و يغلب يأجوج و مأجوج على الأرض كلها غير أرض بيت المقدس و يهلكهم الله تعالى في أرضها و ينظر الله تعالى في كل يوم بخير إلى تلك الأرض.

[152a] [A198a] Bu kitāb evvelinde meẕkūr olan ebvābın üçüncisi Beytü'l-Muḳaddes ve aḥvāli beyānındadur. Bu bābda üç faṣıl vardur.

(Maṭlab: Fī Beyti'l-Muḳaddes ve Mescidi'l-Aḳṣā ve binā'ihi ve fi'ṣ-Ṣaḫre ve feżā'ilihā)

Faṣl-ı evvel Beytü'l-Muḳaddes[776] ve Mescid-i Aḳṣā ve her birinüñ[777] bināsı ve Ṣaḫretu'llāh ve fażīletleri beyānındadur. Beytü'l-Muḳaddes'üñ[778] feżāʾiline dāl olan eşyādan biri Ḥazret-i Muʿāviye raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olunandur ki: Taḥḳīḳ Muʿāviye didi: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[779]: Taḥḳīḳ Ḥak celle ve ʿala dir ki: "Yeruşalim sen benüm şehirlerimüñ güzīdesi ve üründülenmüş aʿlāsısın ve ʿibādımuñ daḫı aʿlā vü güzīdesin saña sevḳ idüp gönderürin şol kimesnenüñ ki mevlidi ve vaṭanı sende ola da seni ḳoyup āḫar yiri iḫtiyār idüp senden çıḳup anda gide, aña bir günāh iṣābet idüp ol günāh sebebi ile **[A198b]** anı saña lāyıḳ görmeyüp senden āḫar yire çıkarmışındur. Ve şol kimesnenüñ mevlid ü mevṭını senden ġayrı yirde ola da seni kendü yirine ve vaṭanı üzerine iḫtiyār idüp **[152b]** gele sende muḳīm ü mücāvir ola. Pes ol kişi benden bir raḥmet sebebi ile gelmiş olur. Pes imdi Yeruşalim sen benüm nūrum ile taḳdīs ü taṭhīr olunmışsındur. Yevm-i ḳıyāmetde benüm ḳullarumuñ maḥşeri yaʿnī ḥaşr ü cemʿ olunup ve ḥayāt bulup ḥesāb u suʿāl olunacaḳ yirleri sendedür. Gelin güyegüye techīz ü tezyīn ve iḥżār olundıġı gibi yevm-i kıyāmetde ben daḫı seni tezyīn ve ḳullarum içün tehīʾe vü iḥżār iderin. Ḥālbuki şol kimesne dünyāda saña dāḫil olmış ola, zeyt ü buġdaydan müstaġnī ola. Yaʿnī sende duḫulle şifā gelüp ekl ü şurbdan müstaġnī ola. Yāḫūd ḳıyāmet **[A199a]** ẓulümātından ol kişi nūra ġarḳ olup şemʿ u zeyt żiyāsına muḥtāc olmaya. Ve cūʿ-i ḳıyāmetde açlıḳ nedür bilmeyüp taʿam ve eklinden müstaġnī ola. Yāḫūd cümle-i müsteʾnefe ola. Yaʿnī ve daḫı şol kimesne ġayrı yirden gelüp sende sākin olsa, sende bu iki şeyʾüñ vefret ü keṣretinden ve leṭāfet ü aʿlālıġından aṣlā zeyt ü buġdaya ḥāceti ḳalmaya dimek ola. Ruşalim Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma gelince Ḳuds-i **[153a]** Şerif'üñ ismi idi. Hālā daḫı ism-i kadīmidür, ġayr-ı şāyiʿdür ve ʿArabī degildür. Ḥazret-i İbrāhīm ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām bu Ruşalim'e

---

[776] Beytü'l-Muḳaddes: Beyt-i Muḳaddes A
[777] her birinüñ: bunuñ A
[778] Beytü'l-Muḳaddes'üñ: Beyt-i Muḳaddes'üñ A
[779] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A

Ḳuds'le duʿa itdi. Ḳuds ṭuhra yaʿnī pāklıga dirler maṣdarda olur ve isim daḫı olur. Yaʿnī adını ve kendüyi ḳuds ü ṭāhir ḳıl ve maḥalle-i ḥāc ḳıl dimekdür. Maḥalle aṣlında çoḳ ādem **[A199b]** ṭurduġı yire dirler. Keşirü'l-ḥulūl maʿnāsınadur. Yaʿnī çoḳ çoḳ ḥuccāc gelüp ziyāret idecek maḳām u mevżıʿ ḳıl, deyü duʿā itdi. Ḳādisiyyet sebebi daʿvet-i Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām olup ol zamāndan beru Ḳuds-i Şerīf ve Beytü'l-Muḳaddes dirler. Ve Arż-ı Muḳadddese daḫı dirler. Bu duʿā sebebi ile arż-ı muṭahhara olduġı içün. Mimüñ ḍammı ile ve daluñ şeddesi ve fetḥası ile Muḳaddes dimek cāʾiz ve mimüñ fetḥi ve daluñ kesresi[780] ve taḫfīfi ile Maḳdis daḫı cāʾizdür. Bu Ḳuds-i Şerīfe mensūb olanda Muḳaddesī dinilür Muḥammedī gibi ve Maḳdisī dinilür meclisī gibi deyü taṣrīḥ olunmışdur. Ve Ḥażret-i **[153b]** Ḫālid bin Maʿdān raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: "Muʿāviye bin Süfyān raḍıya'llāhu ʿanh **[A200a]** Beytü'l-Muḳaddes minberi üzerine ṭurup bu mescid Beytü'l-Muḳaddes'üñ dīvārlarına yaḳīn olan mevāżıʿ sāʾir yirlerden Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretine sevgülürekdür, didi. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i Peyġamber ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Beytü'l-Muḳaddes'e[781] sen benüm cennetüm sen benüm Ḳudsüm ve bilādımuñ muṣaffā vü güzīdesisin. Şol kimesne ki sende sākin olur, benden bir raḥmet sebebi ile gelüp bu niʿmet-i mücāveret ü süknāya vāṣıl olur. Ve şol kimesne senden çıḳup beled-i āḫara dāḫil ü muḳīm olur, benden anuñ üzerine bir ġażāb u belā ile bu naḳmet-i ḫurūca mütelāḳī olup āḫar yirde iḳāmete rāżı olur didi, deyü buyurdı. Ve Ḫalī[d][782] bin Daʿlec raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Ol Ḫalīl **[A200b]** Ümmü'l-müʾminīn ve Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ḫatunı Ḥażret-i Ṣafiyye raḍıya'llāhu ʿanhā **[154a]** Beytü'l-Muḳaddes'e[783] gelüp Mescid-i Beytü'l-Muḳaddes'de namāz kıldı. Ve Cebel-i Beytü'l-Muḳaddes üzerine ṭurup 'Bu Beytü'l-

---

[780]+ile A
[781] Beytü'l-Muḳaddes'e: Beyt-i Muḳaddes'e A
[782] Ḫalīl A,H
[783] Beytü'l-Muḳaddes'e: Beyt-i Muḳaddes'e A

Muḳaddes'den nās cennete ve cehenneme müteferrıḳ olup ehl-i cennet cennete, ehl-i cehennem cehenneme giderler' deyü buyurdı dir. Ve Ümmü'l-müʾminīn Ḥażret-i Meymūne binti'l-Ḥāriṣ zevcü'n-nebī ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemden ve daḫı Ḥażret-i Risālet'üñ muʿtaḳası Ḥażret-i Meymūne raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür: Bu ikisi didiler ki: "Yā Resūla'llāh! Bize fetvā vir ki Beytü'l-Muḳaddes ne şeydür ve şerefi ne keyfiyyet üzredür?" Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem daḫı "Bu Beytü'l-Muḳaddes arżı[784] maḥşer ü menşerdür. Yaʿnī nās cemʿ olup suʾāl **[A201a]** ü ḥesāb olunacaḳ ve andan cennet[785] ü cehenneme ṭaġılacaḳ yirdür" deyü buyurdılar. Ammā ḥadīṯ-i şerīfüñ āḫirinde daḫı feżāʾil[786] meẕkūredür. Lākin āḫiri bu maḥalle münāsib olmaduġı içün faṣl-ı ʿibādātda iʿāde olunup bi-tamāmihi anda ẕikr ü tafṣīl olunmışdur. Ve Ḥażret-i Muḳātil raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi[787]: "Her gice gökden **[154b]** Beytü'l-Muḳaddes'e yetmiş biñ melek nāzil olup tehlīl ü tesbīḥ ve ḥamd ü ṣenā iderler. Ve ḳıyāmet ḳopunca bu ḥāl üzre olup bir gelenler bir daḫı gelmez. Ḥaḳ celle ve ʿalānuñ ʿaẓamet ü kibriyāsı mülāḥaẓa olunmaḳ gerekdür ki dünyānuñ evvelinden āḫirine dek her gice yetmiş biñ melek **[A201b]** muḳarrer ola. Ve bir gelenler bir daḫı gelmeye ne ḳadar melek olur. Ve bu Ḫālıḳ-ı bī-miṣāl ḥażretleri ne Sulṭān-ı Ẕü'l-kibriyāʾ olmış olur, biline.(nasihat,düşünceye sevk) Ve Ḥażret-i Enes bin Mālik raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol Ḥażret[788] "Cennet Beytü'l-Muḳaddes'e[789] şevḳ u iştiyāḳından āh u enīn idüp iñiler" deyü buyurdı. Ve Ḥażret-i Ḥāfiż Bahāʾüddīn'den mervīdür ki: Ol daḫı Muḳātil ḥażretleri raḍıya'llāhu ʿanhumādan rivāyet idüp didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Allāh sübḥānehū ve teʿālā mübārek ḳılduġı yirlerüñ evvelkisi arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'dür. Ve Ḥaḳ celle ve ʿalā yevm-i ḳıyāmetüñ maḳāmını

---

[784] arżı: arż-ı A
[785] cennet: cennete A
[786] feżāʾil: feżāʾili A
[787] +ki A
[788] +ki A
[789] Beytü'l-Muḳaddes'e: Beyt-i Muḳaddes'e A

arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de ḳılur. Ve cemī-ʿi arżlaruñ güzīde vü muṣaffa ve ḫayırlı vü aʿlāsını arż-ı **[A202a]** Beytü'l-Muḳaddes ḳıldı. Ve Ḳurʾān-ı ʿAẕīm'inde[790] ẕikr eyleyüp "*İle'l-arżı'lletī bāreknā* **[155a]** *fīhā li'l-ʿālemīn"*[791] didügi arż Beytü'l-Muḳaddes arzıdur. (Ve baʿẓılar arż-ı Mekke-i Mükerreme'dür didiler. Minhu.) Ve daḫı Ḥaḳ teʿālā Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāma "Var Beytü'l-Muḳaddes'e git, zīrā benüm anda nūr u nārım yaʿnī cennet ü cehennemim vardur" didi. Ve[792] Mūsā ʿaleyhi's-selāma bu arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de tekellüm itdi. Ve cebele arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de tecellī itdi. Ve Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selām Ḥażret-i Rabbü'l-ʿizzetüñ nūrını arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de gördi. Ve daḫı ḳaçan bir kimesne bir kimesneye 'Gel bizüm ile Beytü'l-Muḳaddes'e git' dise ve ikisi bile Beytü'l-Muḳaddes'e gitseler Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri saʿādet ü ḫayr ve aḳsā-yı **[A202b]** āmāl ve ṭūbā aġacı ve cennet ve Ḥaḳ teʿālānuñ rıżāsı ve dünyā vü āḫiret iyilikleri 'Gel Beytü'l-Maḳḍis'e gidelüm' diyen ile dinilen kişilere" deyü buyurdı. Bu daḫı ne ʿizzetdür ki[793] bir kişi bir kişiye[794] 'Gel Beytü'l-Muḳaddes'e gidelüm' diyüp ittifaḳla gitmeleri ile bi'ẕ-ẕāt Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri 'Anlara bu ḳadar ʿizzet vardur' deyü ḫaber virürler. Ve Ḥażret-i Muḳātil raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Allāh sübḥānehū ve[795] teʿālā ḥażretleri "Ḥażret-i Dāvūd[796] ve Süleymān **[155b]** ʿaleyhime's-selāmuñ tevbelerin arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de ḳabūl itdi. Ve ādem oġlanlarınuñ ḫaṭāyāvü günāhların arż-ı Beytü'l-Maḳḍis'de maġfiret itdi. Ve Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāma mülkini arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de redditdi. Ve Ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi's-selāma[797] Yaḥyā ʿaleyhi'**[A203a]**s-selāmı arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de

---

[790] ʿAẕīm'inde: ʿAẕīm'de A
[791] Enbiya 21/71.
[792] +Ḥażret-i A
[793] -ki A
[794] kişiye: kişi ile A
[795] -sübḥānehū ve A
[796] Dāvūd: Dāvūd'uñ A
[797] Zekeriyyā ʿaleyhi's-selāma: Zekeriyyā'ya ʿa.m. A

muştuladı. Şol zamānda ki[798] Zekeriyyā ʿaleyhi's-selām Mescid-i Beytü'l-Muḳaddes miḥrābında "Yā Rab! Senüñ ḳatuñdan baña bir ẕürriyyet-i ṭayyibe bağışla! Yaʿnī bir veled-i mübārek ki senden ḳorkucı, sen andan rāżı ve[799] ol senden rāżı olıcı bir oġul ola. Zīrā taḥḳīḳ sen duʿālar işidici Allāh teʿālāsın[800]" deyü duʿā itdi de miḥrābda namāz ḳılduġı ḥālde Ḥażret-i Cibrīl, Zekeriyyā ʿaleyhi's-selāma "Taḥḳīḳ Allāh teʿālā Yaḥyā ʿaleyhi's-selāmı saña muştular" deyü nidā itdi. Ḥażret-i Zekeriyyā böyle deyü veled tevaḳḳuʿ idüp tażarruʿ u niyāzınuñ ḥikmeti bu idi ki evlādı ve ehl-i beyti munḳarıża olup kimesnesi ḳalmamış idi. Ve kendüsi daḫı ġāyet pīr olup **[A203b]** veledden meʾyūs olmış idi. ʿĀlim-i kebīr idi. Ol zamānda duʿālarınuñ ḳabūlüne ve ʿadem-i **[156a]** ḳabūlüne ḳurbānlarınuñ ḳabūli ve ʿadem-i ḳabūli ʿalāmet idi. Maḳbūl olanı gökden āteş inüp götürüp göge giderdi. Ve maḳbūl[801] olmıyan yirinde ḳalurdı ve[802] bu ḳurbānları Ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi's-selām taḳrīb iderdi. Ve ḳurbān boġazlayıcaḳ yirüñ ḳapusın Zekeriyyā ʿaleyhi's-selām açardı ve andan[803] iẕin olmayınca kimesne girmezdi. Bu meẕbaḥuñ yanında mescidde namāz ḳılurdı. Ḫalḳ meẕbaḥuñ açılmasına[804] muntaẓırlardı. Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām aḳlar giyüp bir yigit ṣūretinde çağırup "Yā Zekeriyyā *"Enne'llāhe yübeşşiruke bi-Yaḥyā"*[805] *"* deyü nidāʾ itdi. Yaḥyā dinildüginüñ **[A204a]** vechi aṣlā ʿömrinde maʿṣıyete ḳaṣd itmemiş idi ve dāʾimā ʿibādet üzre idi. Allāh teʿālā anı kendüye ṭāʿat ile iḥyā itdi ḥattā Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kimesne bu ḳadar ki Allāh teʿālāya mülāḳi ola illā ol günāha ḳaṣd itmişdür illā Ḥażret-i Yaḥyā degil, ne günāh işledi ve ne günāha[806] ḳaṣd itdi" deyü buyurdı. Ḥażret-i

[798] +Ḥażret-i A
[799] -ve A
[800] Allāh teʿālāsın: Allāh'sın A
[801] -ve maḳbūl A
[802] -ve A
[803] +kimesneye A
[804] meẕbaḥuñ açılmasına: meẕbaḥ açılmaġa A
[805] Al-i İmran 3/39.
[806] günāha: işlemege A

ʿAbbās'dan ʿİkrime raḍıya'llāhu ʿanhumā böylece[807] rivāyet itdi. **[156b]** Ve bir rivāyetde Yaḥyā dinildügine bāʿiṯ şehīd olduġıdur. Zīrā şühedāʾ Allāh teʿālā ḳatında aḥyā vü merzūḳındür. Ḥażret-i Zekeriyyā "Yā Rab baña ẕürriyyet-i ṭayyibe bağışla" deyü itdügi duʿānuñ ṯemeresi ẕuhūr idüp ḳable'l-vilāde Ḥaḳ celle ve ʿalā bu iki niʿmet, ṭāʿat ve şehādeti **[A204b]** Ḥażret-i Yaḥyā'da[808] ḫalḳ u taḳdīr idüp Yaḥyā dimekle beşāret buyurdılar. Ve daḫı Ḥażret-i Rabbü'l-ʿizzet Dāvūd ʿaleyhi's-selāma[809] ṭaġları ve ḳuşları arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de teshīr u muṭīʿ itdi. Ve melāʾike Dāvūd ʿaleyhi's-selām ḥażretine[810] miḥrābı Ḳuds-i Şerīf'de indürdiler. Ve Ḥażret-i Dāvūd[811] ḳurbānların Ḳuds-i Şerīf arżında iderdi. Ve melekler her gice Beytü'l-Muḳaddes'e inerler ve Ḥażret-i Meryem[812] ʿaleyhe's-selāma ḳış yemişi yazın, yaz yemişi ḳışın arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de virilürdi.[813] Ve Ḥaḳ teʿālā Ürdün ırmaġın Beytü'l-Muḳaddes'e aḳıttı. **[A205a]** Ürdün Şām-ı Şerīf'üñ nāḥiye-i aʿlāsına dirler. Ve Ḥaḳ teʿālā ḥażreti ḫurma aġacı bitecek yir degil iken Ḥażret-i Meryem ʿaleyhime's-selām içün[814] bir ḫurma aġacını Beytü'l-Muḳaddes'de bitürdi. Ve Ḥażret-i **[157a]** ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmı[815] ṣabī iken beşikde Beytü'l-Muḳaddes'de söyletdi. Ve Ḳuds-i Şerīf arżında ṭoġdı. Ve göge Beytü'l-Muḳaddes'de Ṭūr-i Zeytā'dan refʿ olundı. Ve girü gökden arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'e iner ve Allāh teʿālā[816] māʾideyi yaʿnī içinde ṭaʿamla sofrayı ʿĪsā ʿaleyhi's-selām[817] üzerine arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de indürdi. Ve Yeʾcūc **[A205b]** ü[818] Meʾcūc cemīʿi arża ġālib olur illā Beytü'l-Muḳaddes arżına olmaz. Ve Ḥaḳ teʿālā Yeʾcūc ü

---

[807] böylece: böyle A
[808] Yaḥyā'da: Yaḥyā A
[809] ʿaleyhi's-selāma: ʿaleyhi's-ṣalātü ve's-selāma A
[810] Dāvūd ʿaleyhi's-selām ḥażretine: Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-ṣalātü ve's-selāma A
[811] +ʿaleyhi's-ṣalātü ve's-selām A
[812] Ḥażret-i Meryem: Ḥażre...yem A
[813] virilürdi: virüldi A
[814] Meryem ʿaleyhime's-selām içün: Meryem'e A
[815] ʿaleyhi's-selāmı: ʿaleyhi's-ṣalātü ve's-selāmı A
[816] +celle ẕikruhū ḥażretleri A
[817] ʿaleyhi's-selām: ʿaleyhi's-ṣalātü ve's-selām A
[818] -ü A

Meʾcūc ṭāʾifesini[819] arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de helāk ider. Ve Allāh sübḥānehū ve teʿālā her gün arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'e ḫayrla naẓar ider. Bu maḳūle āyāt u feżāʾil ve emārāt ve ʿalāʾim ki Ḳuds-i Şerīf ḥaḳḳında vardur, bilāddan bir beledüñ ve arżīnden bir arżuñ ḥaḳḳında vāḳıʿ olmamışdur. *ʿAle'l-ḫuṣūṣ* bu ẕikr olunan cümle-i feżāʾilīnden[820] bir nebẕdür ki bāḳīsin feżāʾil-i Ḳuds'e müteʿallıḳ olan kitāblarda ẕikr itmişlerdür. Ve bir miḳdārı[821] daḫı bu kitābda *ʿalā vusʿi'ṭ-ṭāḳa* ẕikr olunur. İstimāʿa ṣımāḫ[822] ṭutulsun.

و روي أن الله تعالى **[157b]** أعطى البراق للنبي عليه السلام فحملته إلى بيت المقدس و أوصى آدم عليه السلام حين مات بأرض الهند أن يدفن في أرض بيت المقدس و دفنه بها نوح عليه السلام بعد الطوفان في رواية كما ذكرنا في باب مكة المكرمة و أوصى إبراهيم عليه السلام و ابنه اسحق عليه السلام إذا ماتا أن يدفنا في أرض بيت المقدس و هاجر إبراهيم عليه السلام من كوثريا (موضع في بلاد العراق) إلى أرض بيت المقدس و دفن هو و كثير من أهله في أرض بيت المقدس و يكون الهجرة في آخر الزمان إلى بيت المقدس و رأى النبي عليه السلام ليلة أسري به مالك النار ببيت المقدس و ركب البراق من بيت المقدس و عرج السماء من بيت المقدس و صلى بالنبين ببيت المقدس و يأتي الله في ظلل من الغمام إلى بيت المقدس و تزفّ الجنة يوم القيامة إلى بيت المقدس و يصير الخلق ترابا غير الثقلين ببيت المقدس و الحساب يوم القيامة ببيت المقدس و ينصب الصراط على متن جهنم إلى الجنة بأرض بيت المقدس.

[158a]و يوضع الميزان يوم القيامة ببيت المقدس و ينفخ اسرافيل عليه السلام في الصور على صخرة بيت المقدس و ينادي أيتها العظام البالية و اللحوم المتمزقة و العروق المنقطعة أُخرجوا إلى حسابكم ينفخ فيكم أرواحكم و تجازون بأعمالكم و يتفرق الناس من بيت المقدس إلى الجنة و النار. فذلك قوله تعالى يومئذ يتفرقون و يومئذ يعرضون فريق في الجنة و فريق في السعير، و كفل زكريا مريم عليهما السلام ببيت

---

[819] ṭāʾifesini: ṭāʾifesin A
[820] feżāʾilinden: feżāʾilden A
[821] miḳdārı: miḳdār A
[822] ṣımāḫ: simāḫ A

المقدس و يقتل عيسى عليه السلام الدجال في أرض بيت المقدس و فهم الله سليمان عليه السلام منطق الطير ببيت المقدس و سأل سليمان عليه السلام ربه ملكا لا ينبغي لأحد من بعده فأعطاه الله ذلك في بيت المقدس و سأل الله تعالى أن يغفر لمن دخل ذلك البيت فقال يارب إني أسألك لمن دخل هذا البيت لا يريد إلا الصلوة فيه أن يخرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه قال الله تعالى لك ذلك فقال يارب و أسئلك لمن جاءه من سقيم أن تشفيه، قال الله تعالى لك ذلك، فقال يارب، **[158b]** و أسئلك أن تكون عينيك على من دخل بيت المقدس إلى يوم القيامة، قال الله تعالى لك ذلك، قال و ينظر الله تعالى كل يوم إلى من دخل بيت المقدس، و تظهر عصاة موسى عليه السلام في آخر الزمان في بيت المقدس و فضلها على نساء العالمين في بيت المقدس و يمنع الله تعالى عدوه الدجال من الدخول إلى بيت المقدس و يغلب على الأرضين كلها إلا بيت المقدس و الحرمين الشريفين وتاب الله تعالى على آدم عليه السلام ببيت المقدس و بسط الله الأرض من بيت المقدس و يطوي منها و يطلع الله كل يوم في صبحه إلى بيت المقدس فيدرّ عليه من رحمته و جنانه ثم يدرّ على ماشاء من سائر البلاد والظل الذي ينزل على بيت المقدس شفاء من كل داء لأنه من ظلال الجنة وقال صلى الله عليه وسلم لأبي عبيدة بن الجراح رضي الله عنه التجئ التجئ إلى بيت المقدس إذا ظهرت الفتن، قال يارسول الله. **[159a]** فإن لم أدرك بيت المقدس قال عليه السلام فابذل مالك و احرز دينك، وقال علي رضي الله عنه لصعصعة رضي الله عنه نِعم المسكن عند ظهور الفتن بيت المقدس، القائم فيها كالمجاهد في سبيل الله و ليأتينّ زمان على الناس يقول أحدهم ياليتني تبنة في لبنته في بيت المقدس، و أحبّ الشام (الشام هي الأرض المقدسة و كان لها الف قرية في كل قرية الف بستان و كان لا يحمل عنقودا من عنبهم الأحمر انفس و يدخل في شطر الرمانة اذا نزع حبتها خمسة انفس. منه.) إلى الله تعالى بيت المقدس و أحب جبالها الصخرة وهي آخر الأرضين خرابا بأربعين عاماً، وهي روضة من رياض الجنة و عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما أنه قال إن بيت المقدس كمقدس في السماء السابعة بمقداره في الأرض نقلته من باب القدس و عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول

الله صلى الله عليه وسلم أربع مداين في الدنيا من الجنة، مكة و المدينة وبيت المقدس و دمشق و عن كعب رضي الله عنه أنه قال من أتى بيت المقدس لحاجة لا يسأل الله غيرها أعطاه الله إياها نقلته عن زيارة القدس و عن أنس بن مالك رضي الله عنه من أتى بيت المقدس غفرله و رفع له أربع درجات.

[159b] [A208b] Ve daḫı rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Allāh teʿālā Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām'a leyle-i İsrā'da Burāḳ iʿṭā idüp Burāḳ daḫı Ḥażret-i Peyġamber'i Beyt-i Muḳaddes'e götürdi, dinildi. Burāḳ cennetde binecek dābbelerden bir dābbedür. Sürʿat-i seyrinden berḳ-ı seḥāba teşbīh olunup Burāḳ deyü ad virildi. Ve daḫı Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām[823] arż-ı Hind'de ölecegi ḥīnde arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'e defn olunmasın[824] vaṣiyyet itdi. Ḥālbuki bir rivāyetde Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selām ṭūfānda Ādem'i[825] ḳabrinden gemisine alup baʿde'ṭ-ṭūfān gemiden çıḳarup Ḳuds-i Şerīf'de defn eyledi. Nitekim Mekke-i Mükerreme bābında ẕikr eyledük(bağlantt kurmuş). Ve daḫı İbrāhīm ve oġlı İsḥāḳ ʿaleyhime'ṣ-ṣalātü ve's-selām ḥażretleri öldükleri zamānda arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'e **[A209a]** defn olunmaların vaṣiyyet itdiler. Ve daḫı Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām beled-i Kūṯeriyya'dan arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'e hicret itdi. (Kūvṯeriyyā ʿIrāḳ vilāyetinde bir yirüñ adıdur. Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ mevlididür. Andan Filisṭīn, Ürdün, Şām'a hicret itmişdür. Tafsīli aşaġada meẕkūrdur. Minhu.) Kendüsi ve ehl-i beytinden çoḳ kimse arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de defn olundı ʿaleyhimü's-selām[826]. **[160a]** Ve daḫı āḫir zamānda sāʾir bilādda fiten ẓuhūr u ḫurūc idüp Beytü'l-Muḳaddes'e hicret olunur. Ve daḫı Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem isrā olunduġı gice cehennem ḫāzini yaʿnī ḫazīnedārı olan Mālik'i Beytü'l-Muḳaddes'de gördi. Ve Burāḳ'a Beytü'l-Muḳaddes'de

---

[823] ʿaleyhi's-selām: ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām A
[824] olunmasın: olunmaḳlıġın A
[825] -Ādem'i A
[826] - ʿaleyhimü's-selām A

bindi ve anuñla göge Beytü'l-Muḳaddes'den ʿurūc itdi. Ve ervāḥ-ı enbiyā ʿaleyhimü's-selāma namāzı Beytü'l-Muḳaddes'de ḳıldı. Ve Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri bulutdan gölgeler içinde veyāḫūd mestūr gölgeler içinde ḥuḳūḳ-ı ʿibād ḳażāsına **[A209b]** Beyt-i Muḳaddes'e gelür. Yaʿnī ḥükm ü ḳażāsı ẓāhir ü vārid olur. Ve cennet tezyīn ü tehyiʾe olunup gelin gibi yevm-i ḳıyāmetde Beyt-i Muḳaddes'e gelür. Ve cinn ü insāndan māʿadā ḫalḳ Beytü'l-Muḳaddes'de türāb olup cinn ü insān cennet ü cehenneme andan tefrīḳ olunurlar. Ve yevm-i ḳıyāmetde suʾāl u ḥesāb Beytü'l-Muḳaddes'de olur. Ve ol gün ṣırāṭ köprisi cennete ṭoġri cehennem ẓahrınuñ ortasına arż-ı Beytü'l-Maḳḍis'de **[160b]** ḳurılur. Ve yevm-i ḳıyāmetde mīzān yaʿnī ʿibāduñ aʿmāli bilinicek şey Beyt-i Muḳaddes'de ḳonılur. Ve Ḥażret-i İsrāfīl ʿaleyhis's-selām ṣūra Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresi üzerinde nefḫ ider. "Ey çürimiş kemikler ve yırtılup ṭaġılmış etler ve ey kesilmiş siñirler! Çıḳuñ ḥeṣabıñuza, ruḥlarıñuz size nefḫ olunur **[A210a]** ve ʿamelleriñüz ile mücāzāt olunursuz" deyü nidāʾ idüp çaġırur. Ve nās Beytü'l-Muḳaddes'den cennet ü cehenneme müteferriḳ ü münteşir olurlar. Bu teferruḳ Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālānuñ *"yevmeʾiẕin yeteferreḳūne"*[827] *ve yevmeʾiẕin yuʿrażūn "ferīḳun fi'l-cenneti ve ferīḳun fi's-saʿīr"*[828] ḳavillerinüñ mefhūm u meʾālidür. Yaʿnī yevm-i ḳıyāmetde nās iki bölük olup ve ol günde ʿarż u ḥesāb olunur. Andan bir bölügi cennet-i kerīme ve bir bölügi nār-ı saʿīre giderler, dimekdür. *Allāhümme innā nesʾelüke ḫayra'd-dāri müsteʾīẕen bike min şiddeti'n-nār.*[829] Ve daḫı Ḥażret-i Zekeriyyā Meryem ʿaleyhime's-selāmı Beytü'l-Maḳḍis'de tekfīl itdi. Yaʿnī ʿiyāl idinüp kendüye ḍamm idüp **[161a]** müʾnetin ve mühimmātın görürdi. Ḥattā Ḥażret-i Zekeriyyā pīr-i fānī olup ve ḫātūnı daḫı ʿacūz **[A210b]** u ʿāḳir olup veled recāları yoġiken *"Rabbi heb lī min ledünke ẕürriyyeten*

[827] Rum 30/14.
[828] Şûrâ 42/7.
[829] "EyAllahım! cehennem azabının şiddedinden sana sığınarak senden dünya hayrını istiyoruz."

ṭayyibeten"[830] duʿāsına sebeb her bār Ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām Ḥażret-i Meryem'üñ üzerine girdükce ḳışla yaz ve yazla ḳış yemişleri bulup "Bu saña ḳandan gelür" didükde "Bu benüm içün Allāh ḳatından gelür" deyü cevāb virürdi. Nitekim Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā *"Ve keffelehā Zekeriyyā küllemā deḫale ʿaleyhā Zekeriyye'l-miḥrābe vecede ʿindehā rızḳan ḳāle yā Meryemu ennā leki hāẕā ḳālet hüve min ʿindi'llāhi"*[831] didügi gibi Zekeriyyā ʿaleyhi's-selām bunı işidüp ve vaḳtsüz Ḥaḳ teʿālā rızıḳlar virdügin göricek kendüye daḫı vaḳtsiz veled virmek luṭf-ı Ḥaḳ'dan mercū olduġına ṭamʿan duʿā idüp Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā daḫı ʿādet-i şerīfe**[A211a]**lerine muḫālif veled virmek niʿmet-i ʿuẓmā olmaġın Ḥażret-i Yaḥyā ʿaleyhi's-selām ile tebşīr eyledi. Ḥażret-i Yaḥyā ile ʿĪsā ʿaleyhime's-selām ḫāle yaʿni teyze oġulları **[161b]** idi. Ḥażret-i Yaḥyā ʿĪsā ʿaleyhime's-selām ḥażretlerinden altı aylıḳ büyük idi. Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma evvel īmān ü taṣdīḳ iden Ḥażret-i Yaḥyā idi ki anası kendüye ḥāmile idi, bir gün Ḥażret-i Meryem ʿaleyhe's-selāma ḳarşu gelüp Meryem daḫı ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma ḥāmile idi. Ḥażret-i Yaḥyā anası, Meryem ʿaleyhe's-selāma "Ḥāmile misin yoḫsa?" didi. Ḥażret-i Meryem daḫı "Niçün ṣorarsın?" diyüp Yaḥyā ʿaleyhi's-selām anasu daḫı "Ben benüm ḳarnumdaġını senüñ ḳarnında olana secde ider görürin" didi. **[A211b]** Ḥażret-i Yaḥyā'nuñ evvel īmān ü taṣdīḳinüñ maʿnāsı budur. Ve Ḥażret-i ʿĪsā refʿ olunmazdan evvel Yaḥyā ʿaleyhi's-selām şehīd olup andan evvel Cenāb-ı Rabbü'l-ʿİzzet'e vāṣıl oldı. Ve Ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi's-selāmuñ daḫı tekeffüline[832] ḥikmet bu idi. Ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām[833] Deccāl'i arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'de ḳatl ider. Ve Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Süleymān ʿaleyhi's-selāma ḳuşlaruñ kelāmını Beytü'l-Muḳaddes'de tefhīm itdi. Ve Ḥażret-i Süleymān **[162a]** Rabbinden kendüden ṣoñra bir ferde lāyıḳ olmaz mülk istedi. Allāh teʿālā daḫı ol mülki Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-

---

[830] Al-i İmran 3/38.
[831] Al-i İmran 3/37.
[832] tekeffüline: tekfīline A
[833] ʿaleyhi's-selām: ʿa.m A

selāma Beyt-i Maḳdis'de virdi. Ve daḫı bu Beyt-i Şerīf'e dāḫil olan kimesneyi maġfiret itmesin ṭaleb idüp "Yā Rab bu Beytü'l-Muḳaddes'e **[A212a]** dāḫil olan kimesnenüñ murādı degül illā bunda ṣalāt içün dāḫil olsa ol kimesneyi anası ṭoġurduġı gün gibi günāhlarından berī vü ʿārī ḳılmaḳ[834] dilerin" didi. Allāh sübḥānehū ve teʿālā daḫı "Saña bu murāduñı[835] virdüm didükde Ḥażret-i Süleymān daḫı "Yā Rab daḫı bu beyte bir saḳīm ü marīż gelmeye illā sen aña şifāʾ virmek isterin" didükde Ḥaḳ celle ve ʿalā daḫı "Bu murāduñı daḫı ḳabūl itdüm" didi. Ḥażret-i Süleymān daḫı "Yā Rab bu beyte dāḫil olan kimesnenüñ yevm-i ḳıyāmete dek üzerine ʿayn-ı ʿināyetüñ olmaḳ suʾāl iderin" diyüp Ḥaḳ teʿālā daḫı "Bu duʿāñı daḫı ḳabūl idüp cümle murādlaruñı[836] virdüm" didi. Rāvī, "Allāh teʿālā ḥażretleri her gün Beyt-i Muḳaddes'e dāḫil olan **[162b] [A212b]** kimesneye naẓar idüp ḳıyāmete dek manẓūr-ı Ḥaḳ olup her murādına vāṣıl olur" deyü rivāyet itdi. Ve daḫı Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāmuñ ʿaṣāsı āḫir zamānda Beytü'l-Muḳaddes'de ẓāhir olur. Ve Ḥaḳ teʿālā ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmı Ḥażret-i Meryem'e Ḳuds-i Şerīf'de muştuladı. Ve Ḥażret-i Meryem'i cümle ʿālem nisāsı üzerine Beytü'l-Muḳaddes'de tafḍīl itdi. Ve ʿadūsi olan Deccāl'i Ḥaḳ teʿālā Ḳuds-i Şerīf'e girmekden menʿ ider. Ve Deccāl cemīʿ-i arżı ayaġı altına alup cümlesine ġālib olur illā Beytü'l-Muḳaddes ve Ḥaremeyn-i Şerīfeyn'e degil anlara duḫūlden melekler menʿ ider. Ve Ḥaḳ celle ve ʿalā Ādem ʿaleyhi's-selām[837] üzerine Beyt-i Şerīf'de tevbe itdi. Yaʿnī tevbesin Beytü'l-Muḳaddes'de ḳabūl itdi. Ve arż-ı Ḥaremeyn-i Şerīfeyn**[A213a]**'den māʿadā arżları Beyt-i Muḳaddes'den düşdi. Ve girü ḳıyāmet ḳopduḳda andan ṭurup[838] ḳaldurur. Ve her gün ṣabāḫla Ḥaḳ teʿālā Beytü'l-Muḳaddes'e muṭṭaliʿ olup yuḳarudan naẓar ider

---

[834] ḳılmaḳ: olmaḳ A (H nüshasında elif vav yazılıp üstü çizilmiş yanına ḳılmaḳ yazılmıştır.)

[835] Saña, bu murāduñı kelimelerinde takdim tehir notlandırması vardır. A

[836] murādlaruñı: murāduñı A

[837] ʿaleyhi's-selām: ʿa. m. A

[838] ṭurup: durup A

de bu Beytü'l-Muḳaddes üzerine raḥmet ve cinānından raḥmet u niʿmetler idrār[839] **[163a]** ve dāʾimā iʿṭā ider. Andan ṣoñra sāʾir belādan diledügi beledüñ üzerine raḥmet ü niʿmetin idrār u ifāḍa ider. Ve şol gölge ki Beyt-i Muḳaddes üzerine iner. Ol gölge her derde şifādur. Zīrā cennet gölgelerindendür. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[840] ḥażretleri Ebī ʿUbeyde bin el-Cerrāḥ'a āḫir zamānda fitneler żuhūr itdügi vaḳt Beytü'l-Muḳaddes'e gidüp "Aña ṣıġın, aña sıġın" deyü teʾkīd idüp mükerreren emr eyledi. Ol daḫı "Yā Resūla'llāh! Eger Beytü'l-Muḳaddes'e varamaz isem **[A213b]** ne ḥālet ideyin?" didi. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[841] daḫı "Yā Ebī ʿUbeyde! Māluñı beẕl idüp dīnüñi ḥıfẓ eyle ve muḥkem ṣaḳla" deyü buyurdılar. Bundan münfehim olan cümle, mā meleküñ ṣarf eyle ve gitmege saʿy it ki varup anda dīnüñi ṣaḳlayasın" veyāḫūd "Aña vuṣūle mecāl yoḳ ise cümle māluñdan geç, dīnüñe ḫalel virecek şeyʾe ḳarīb olma" dimekdür. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanh Ṣaʿṣaʿa raḍıya'llāhu **[163b]** ʿanha[842] "Fitneler ẓuhūr itdükde ne gökcek ve güzel meskendür Beytü'l-Muḳaddes, bunda ḳāʾim u muḳīm olan Allāh yolında mücāhede iden gibidür. Ve elbette nās üzerine bir zamān gele ki nāsdan her birisi 'Yā Rab! Nolaydı ben Beytü'l-Muḳaddes'e kerpicinüñ içinde bir dāne ṣaman olaydım, tek Beytü'l-Muḳaddes'de bulunaydım diye" didi. Āḫir zamānda anda bulunmaḳ bu meṣābede ola. Ve daḫı Ḥaḳ celle ve ʿalā **[A214a]** ḥażretine "Arż-ı Şām'uñ ġāyet sevgülisi Beytü'l-Muḳaddes'dür ve ṭaġlarınuñ ziyāde Allāh teʿālāya muḥabbetlüsi Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresidür" dir ki aña Ṣaḫretu'llāh dirler. Ḥażret-i Risālet ʿaleyhi's-selām anuñ üzerinden miʿrāca gitmişdür. Ve bu arż-ı Beytü'l-Muḳaddes sāʾir arżlardan ḳırḳ yıl ṣoñra ḫarāb olan arżdur. Ve bu arż-ı Beytü'l-Muḳaddes cennet ravżalarından bir ravża yaʿnī cennet bostānlarından bir bostāndur. Yuḳaruda ravża ḥadīṣinde iʿtibār olunan meʿānī bunda daḫı muʿtebere

---

[839] idrār A: urar H
[840] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[841] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[842] ʿanha: ʿanhuya A

olmaġa bir māniʿ **[164a]** ü müzāḥim yoḳdur. Bunda daḫı iʿtibār olunmaḳ münāsibdür. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAbdu'llāh bin ʿÖmer raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhumādan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: "Yirde Beytü'l-Muḳaddes'üñ miḳdārı yaʿnī cirmi vü cismi yedinci gökde **[A214b]** olan Beytü'l-Muḳaddes'üñ miḳdārı gibidür." Bu ḥadīṯ-i şerīf aḫẕ olunan kitābuñ müʾellifi "Ben bu ḥadīṯi bāb-ı Ḳudüs'den naḳl itdüm" didi. Ve daḫı Ebū Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā[843] ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Dünyāda dört şehir cennetdendür: Biri Mekke-i Mükerreme ve biri Medīne-i Münevvere ve biri Beytü'l-Muḳaddes ve biri Dımeşḳu'ş-Şām'dur" deyü buyurdılar. Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol "Bir kimesne bir ḥācet içün Beytü'l-Muḳaddes'e gelüp ol ḥācetden ġayrı nesne istemese Allāh teʿālā ol ḥāceti ol kişiye virür" deyü buyurdı. Bu daḫı Ziyāretü'l-Ḳuds'den menḳūldür. Ve Enes bin Mālik raḍıya'llāhu ʿanh "Bir kimesne Ḳuds-i Şerīf'e gelse Allāh teʿālā ol kimesne içün maġfiret idüp ve dört[844] derecāt refʿ ider" deyü buyurdı.

[164b]و عن كعب رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب مفتوح من السماء من أبواب الجنة، ينزل منه الظلال و الرحمة على بيت المقدس كل صباح حتى تقوم الساعة، وعن الحافظ بهاءالدين عن مقاتل رضي الله عنهما أنه قال إذا قال العبد لصاحبه انطلق بنا إلى بيت المقدس يقول الله تعالى يا ملائكتي اشهدوا إني قد غفرت لهما أن قبل أن يخرجامن أرضهما. هذا إذا كانا لا يصران على الذنب و عن ذي الأصابع رضي الله عنه أنه قال يارسول الله أ رأيت إن أُبتليت بالبقاء بعد فأين تأمرنا قال عليه السلام عليك ببيت المقدس لعل الله يرزقك ذرية يغدون و يروحون يعني ببيت المقدس. وعن أبي امامة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الشام صفوة الله من بلاده اليها يجبى صفوته من عباده فمن خرج من الشام إلى غيرها فبسخطه ومن دخلها من غيرها فبرحمته،

[843] -teʿālā A
[844] -dört A

فطوبى للشام لأن ملائكة الرحمن باسطة رحمته عليه، والشام.**[165a]** اسم الأرض المقدسة مطلقاً. و عن علي رضي الله عنه أنه قال الأبدال بالشام و هم أربعون رجلاً كلما مات منهم رجل أبدل الله مكانه رجلا آخر يسقى بهم الغيث و ينتصر بهم على الأعداء و يصرف عن أهل الشام بهم العذاب. وفي رواية انس رضي الله عنه زاد عليه و أربعون امرأة كلما مات امرأة. الحديث. و عن عوف بن مالك رضي الله عنهما أنه قال الأبدال في أهل الشام و بهم ينصرون وبهم يرزقون وعن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال لن تخلو الأرض من ثلاثين مثل إبراهيم خليل الرحمن بهم تغاثون و بهم تمطرون وعن أنس رضي الله عنه أنه قال، لن تخلو الأرض من أربعين رجلا مثل خليل الرحمن فيهم تسقون وبهم تنصرون ما مات منهم أحد الإ أبدل الله مكانه آخر. (**مطلب: في مسجد الأقصى و بنائه**) اما القول في بيان المسجد الأقصى و بنائه فما روى البخاري رضي الله عنه في صحيحه عن أبي ذر رضي الله عنه أنه قال قلت يارسول الله أي مسجد وضع في الأرض أولاً قال عليه السلام المسجد الحرام قلت ثم أيٍّ، **[165b]** قال عليه السلام المسجد الأقصى، قلت كم كان بينهما قال عليه السلام أربعون سنة، ثم أينما أدركتك الصلاة بعد فصلٍّ، فإن الفضل فيه و زاد الترمذي فأيتها أدركتك الصلوة فصلٍّ فهو مسجد، حديث صحيح أخرجاه في الصحيحين. وعن كعب رضي الله عنه أنه قال أسس مسجده بيت المقدس، سام بن نوح عليهما السلام ثم بني داود عليه السلام و سليمان بعده على الأساس الذي أسسه سام بن نوح عليهما السلام و كان ابتداء المسجد الأقصى كثيراً قبل سام فإنه قال في كتاب المغني في غريب المهذب إنه كان بين آدم و نوح عليهما السلام الف و ماتا سنة فظهر أن ابتداء المسجد الأقصى قبل سام أكثر من ثلاث آلاف سنة، لأن المسجد الأقصى موجود في أوائل عمر آدم عليه السلام للحديث المذكور في كون بين المسجد الحرام وبينه أربعين سنة فإذا حوسب عمر آدم و هو الف سنة و عمر نوح عليه السلام وهو الف سنة.

(و اختلف في عمر نوح عليه السلام و الأصح أنه الف و أربعمائة و خمسون سنة مائتان و خمسون سنة، مائتان و خمسون سنة قبل الوحي و مئتان وخمسون سنة بعد هلاك قومه بالطوفان و

تسعمائة و خمسون سنة بين قومه كما قال الله تعالى فلبث فيهم الف سنة إلا خمسين عاماً و كان أهل عصره كلهم كفاراً.منه.

و صفة السفينة و هي أن طولها ستمائة ذراع و عرضها ثلاثمائة ذراع و ثلاث و ثلاثون ذراعا في الأرض ستون ذراعا و طولها في السماء ثلاث و ثلاثون ذراعا والذراع من القدم إلى المنكب و رأسها كرأس الديك وجو جوءه كجوء جوء يطير و ذنبه كذنب الديك و في رواية أهل التوراة طولها ثمان ذراعا و عرضها خمسون ذراعا و طولها في السماء ثلاثون ذراعا و في رواية عن ابن عباس رضي الله عنه لما سأل عيسى عليه السلام يوم أُحيي سام بن نوح عليه السلام بإذن الله عن سفينة نوح عليه السلام قال سام كان طولها الف ذراع و مأتي ذراع و عرضها ستمائة ذراع و كانت ثلث طبقات طبقة فيها الدواب و الوحوش و طبقة فيها الانس و طبقة الطير و تفصيلها في قصة نوح عليه السلام.منه.

حكى أن الحواريون رضي الله عنهم و هم اصحاب عيسى عليه السلام قالو له ع.م. و هو يصف لهم سفينة نوح عليه السلام ابعث لنا من شهد السفينة فنعت لنا ذلك فقام ع.م. واتى تلا اى ارضا مرتفعة و ضرب بيده و اخذ قبضته من تراب و فقال هذا كعب سام بن نوح و ضرب التل بعصاه و قال احي بإذن الله فخرج سام من قبره.و قد شاب رأسه قال له عسى كيف شاب رأسك و لم يكن في زمانكم شيب؟ قال لما سمعت صوتك ظننت أن القيامة قد قامت فمن هول ذلك شاب رأسي و كان سام قد عاش خمسمائةسنة. وهو شاب فسأله عن نزع الروح. فقال سام أن مرارة النزع لم تذهب عن حنجرتي و قد كان من موته اكثر من اربعة الآف سنة.فاخبرهم بخبر السفينة ثم قال له عيسى عليهما السلام متْ قال بشرط أن يعيذني الله من سكرات الموت. فدعى الله عيسى عليه السلام ففعل. منه.

حكى أن آدم عليه السلام لما سأل الله عن عمر داود عليه السلام قال الله تعالى ستون سنة قال يارب زدني في عمره قال لا إلأ أن تزيد من عمرك و كان عمر آدم الف سنة فوهب منه أربعين عاما. فكتب الله عليه كتابا و اشهد الملائكة فلما مضى من عمر آدم تسعمائة و ستون جاءه ملك الموت قال له

آدم عجلت على يا ملك الموت بقي من عمري أربعين سنة قال إنك وهبتها لإبنك داود عليه السلام قال ما فعلت و ما وهبت له شيئا. فأنزل الله عليه الكتاب في امام الملائكة شهداء ثم أكمل الله تعالى لآدم الف سنة و لداود مائة سنة، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم نسي آدم عليه السلام فنسئت ذريته و جحد آدم فجحدت ذريته فأمر الله تعالى بالكتاب و الشهود من ذلك الوقت فسلم به عمر آدم و داود سبب الكتاب و الشهود.منه.) و السنون التي مضت بينهما وهي الف و مأتا سنة لا شك أنه.

[166a]يكون أشكل من ذلك و أكثر. (**مطلب: في فراغ سليمان ع.م. من بناء مسجد بيت المقدس**): وعن كعب رضي الله عنه أنه قال لما فرغ سليمان عليه السلام من بناء بيت المقدس وضع القربان في رحبة المسجد ثم قام على الصخرة ثم قال بعد ثناء و حمد، اللهم إني أسئلك لمن دخل هذا المسجد خمس خصال، أن لا يدخل بذنب لم يتعمد إلا طلب التوبة أن تتقبل منه و تتوب عليه و لا يدخل اليه خائف لم يتعمد إلا طلب الأمانة أن تؤمّنه من خوفه و تغفر ذنبه ولا يدخل اليه سقيم لم يتعمّد إلا طلب الشفاء أن تشفيه من سقمه و تغفر ذنبه ولا يدخل اليه مقحط لم يتعمد إلا طلب الإستسقاء، أن تسقي بلاده ولا تصرف بصرك عمن دخله حتى يخرج منه، اللهم إن أحببني و أعطيتني مسئلتي فأجعل لي علامة ذلك أن تتقبل قرباني، فنزلت نار من السماء فأحتملت القربان و صعدت إلى السماء، وعن عمر رضي الله عنه أنه قال: قال رسول الله صلعم لما فرغ سليمان عليه السلام من بناء بيت المقدس سأل ربه ثلاثا فأعطاه اثنين و انا أرجو أن يكون أعطاه. **[166b]** الثالثة سأله ملكا لا ينبغي لأحد من بعده فأعطاه ذلك و سأله حكما و علما لا ينبغي لأحد من بعده فأعطاه ذلك و سأله أن لا يأتي أحد هذا البيت فيصلي فيه أن يرجع من ذنوبه كيوم ولدته أمه، و أنا أرجو أن يكون قد أعطاه ذلك.

[A217b] Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[845] "Cennet ḳapularından bir ḳapu gökden açılmışdur. Ol ḳapudan Beytü'l-Muḳaddes üzerine gölgeler ve raḥmet tā ḳıyāmete dek her ṣabāḥ nāzil olur. Ehl-i Muḳaddes'e bunlardan dünyevī vü uḫrevī niçe fāʾideler ḥāṣıl olur" deyü buyurdılar. Ve daḫı Ḥāfıẓ Bahāʾüddīn'den mervīdür: Ol Ḥażret-i Muḳātil'den raḍıya'llāhu ʿanhumā rivāyet ider: "ʿİbādu'llāhdan bir ḳul yoldaşına ve muṣāḥibine 'Gel bizüm ile Beytü'l-Muḳaddes'e git' dise, Allāh sübḥānehū ve teʿālā 'Yā meleklerüm! Siz şāhid oluñ ki daḫı yirlerinden[846] çıḳmazdan evvel ikisini bile yarlıġadum' diyeler. Ammā bu didügimüz günāh üzerine muṣır olmıyacaḳ olurlarsadur. Ve daḫı **[167a]** Ẕü'l-eṣābiʿ ḥażretlerinden raḍıya'llāhu ʿanhdan[847] mervīdür: Taḥḳīḳ **[A218a]** ol "Yā Resūla'llāh! Eger senden ṣoñra beḳāya mübtelā olursam yaʿnī senden evvel rıḥlet itmezsem bize ḳande olmaḳ emr idersin?" didi. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Senüñ üzeriñe Beytü'l-Muḳaddes ile emr iderin. Recā iderin ki Allāh sübḥānehu ve teʿālā Ḳuds-i Şerīfe gider ve gelür evlādla seni rızıḳlandıra" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Ümāme raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Şām yaʿnī Arż-ı Muḳaddese Allāh bilādınuñ ṣafvesi vü güzīdesidür. ʿİbādından güzīde vü muṣaffā olanı ol Beytü'l-Muḳaddes'e üründiler. Pes imdi bir kişi Şām'dan ġayra çıḳsa Allāh teʿālā ḥażretinüñ saḫṭ u ġażabı ile çıḳar. Ve bir kimesne ġayr-ı bilāddan bu bilāda dāḫil olur, **[A218b]** Allāh teʿālānuñ raḥmet ü iḥsānı ile dāḫil olur. *Ṭūbā li'ş-Şām* yaʿnī saʿādet ü ʿizzet Şām içündür. Zīrā Raḥmān melekleri Allāh teʿālānuñ raḥmetini Şām üzerine basṭ **[167b]** ider. Şām Arż-ı Muḳaddese'nüñ ismidür. Şām ḥaḳḳında ẕikr olunan fevāʾid ü feżāʾil ʿörf-i nāsda Şām didükleri beldeye maḫṣūṣ degildür. Arż-ı Muḳaddese'nüñ cümlesine şāmildür. Zīrā bu beldenüñ ismi

[845] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[846] yirlerinden: yirlerden A
[847] raḍıya'llāhu ʿanhdan: raḍa A

aṣlında *ʿinde'l-ʿArab ve'l-luġa* Dımaşḳ'dur. Dımaşḳ dimek ḳaṣabatü'ş-Şām dimekdür. (Dımaşḳ'da daluñ feṭḥi ve kesri cāʾizdür. Ammā mīm elbette meftūḥdur. Minhu.) Eyleyse bu belde Arż-ı Muḳaddesenüñ ḳaṣabası olmış oldı. Ve Şām ḥaḳḳında ẕikr olunan feżāʾil muṭlaḳā Arż-ı Muḳaddese içün oldı. Dımaşḳ'a ve Dımaşḳ'uñ ġayrıya şāmil olur. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i ʿAlī abdāl-ı Şām'dadur. Yaʿnī Arż**[A219a]**-ı Muḳaddesededür. Bu abdāl didükleri erler ḳırḳ erdür, her bār bunlardan bir er āḫirete intiḳāl itse Allāh sübḥānehu ve teʿālā intiḳāl idenüñ yirine bir āḫar racül bedel virür. Bunlar sebebi ile Ḥaḳ teʿālā yaġmur[848] virür ve aʿdāʾ üzerine nuṣret virür ve ehl-i Şām'dan ʿaẕābı ṣarf u menʿ ider" deyü buyurdı. Ve Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanh rivāyetinde bunuñ **[168a]** üzerine ziyāde idüp "Ve daḫı ḳırḳ ḫātūndur, bunlardan bir ḫātūn āḫirete intiḳāl itse Allāh teʿālā yirine bir uḫrāyı bedel virür" deyü buyurdı. Ve daḫı ʿAvf bin Mālik raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür: Taḥḳīḳ ol: "Abdāl Şām-ı Şerīf ehlindedür. Bunlar sebebi ile nuṣret olunur ve bunlar ile rızıḳlanılur" deyü buyurdı. **[A219b]** Ve Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ebī Hureyre "Elbette arż, Ḥażret-i İbrāhīm Ḫalīlü'r-Raḥmān ʿaleyhi's-selām gibi otuz kimesneden ḫālī degildür ki bunlar sebebi ile aʿdāʾ üzerine muntaṣır olup ve yaġmurlanılursız" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol "Elbette arż Ḥażret-i İbrāhīm Ḫalīlü'r-Raḥmān gibi ḳırḳ racülden ḫālī degildür ki ricāl sebebi ile yaġmurlar ve ṣular ile ṣuvarılup ve aʿdāñuz üzerine muntaṣır olursuz. Bunlardan biri āḫirete intiḳāl itmez illā hemān Ḥaḳ teʿālā yirine bir āḫirin bedel virüp ḳullarınuñ meṣāliḥin görürler" deyü **[168b]** buyurdı. Bu ricālüñ Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma müṣābehetleri ʿibādu'llāhuñ menfaʿat ve riʿāyetinde olup anlara iḥsāna müteʿallıḳ **[A220a]** ḥāllerde olduḳları içündür. Yoḫsa

[848] yaġmur: yaġmurlar A

risālet ve nübüvvet ve faẕīlet cihetinden müşābehet degildür. Nefs-i Beytü'l-Muḳaddes'üñ aḥvāli icmālen beyān olundı.

(Maṭlab: Fi'l-Mescidi'l-Aḳṣā ve binā'ihi)

Ammā Beytü'l-Muḳaddes'üñ Mescid-i Aḳṣā'sınuñ ve binālarınuñ beyānında olan aḫbār ve āyāt. Pes Ḥażret-i Buḫārī *Ṣaḥīḥ*'inde Ebī Ẕer raḍıya'llāhu ʿanhumādan rivāyet itdügi ḥadīṯdür ki: Taḥḳīḳ Ebī Ẕer:" Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretine didüm ki 'Yā Resūla'llāh vech-i arżda evvel ḳanḳı mescid vaż'olundı?' Resūlu'llāh ḥażretleri 'Mescid-i Ḥarām vaż' olundı' deyü buyurdı. 'İkisinüñ arasında ne ḳadar zamān murūr itdi yā Resūla'llāh?' didüm. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi **[A220b]** ve sellem 'Ḳırḳ yıl murūr itdi' diyüp andan ṣoñra 'Her ne mekānda ki saña ṣalāt yetişe pes hemān henüz evvel vaḳtinde ṣalātı ḳıl faẕl ol mekāndadur' **[169a]** deyü buyurdılar" didi. Ve ḥālbuki Tirmīẕī ḥażretleri bunuñ üzerine ziyāde idüp "Bu arżuñ her niresinde saña namāz vaḳti yetişürse ol mekānda ḳıl. Pes ol mesciddür" deyü buyurıldı, dir. Ve bu ḥadīṯ ṣaḥīḥdür. Buḫārī ve Müslim ḥażretleri *Ṣaḥīḥ*lerinde bunı iḫrāc itdiler, didi. Bu ḥadīṯ-i şerīfde namāzı evvel vaḳtinde ḳılmaġuñ faẕlına işāret vardur. Ve vech-i arżuñ cümlesi Resūlu'llāh ḥażretine ve ümmetine mescid olduġına delālet vardur. Ve kelām-ı sā'ilden münfehim olan ümem-i sālife içün mescidden ġayrıda namāz ḳılmaḳ cā'iz olmaduġı gibi mescidden **[A221a]** su'āl idüp yüridügi içün bu ümmete daḫı eyle olmaḳ iḥtimāl virmesini red vardur. Ve mescidde edā ideyin deyü muḳayyed olup ṣalāt vaḳtini fevt itmege tenbīh vardur. Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol[849] Beytü'l-Muḳaddes'i Sām bin Nūḥ ʿaleyhime's-selām binā'[850] itdi. Andan ṣoñra Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selām binā' itdi. (Ḥālbuki kiminüñ vaṣfı taḥḳīḳ uzunı[851] altı yüz arşun ve arżı üç yüz otuz üç arşun ve yire ṭoḳunan biri altmış arşun ve göge

[849] -ol A
[850] binā': te'sīs A
[851] uzunı: ṭūli A

yuḳaru ṭūli ve irtifāʿı otuz üç arşun[852] idi. Arşunuñ ṭūli ayaḳdan omuza varınca idi. Ve ol kiminüñ başı ḫoros başı gibi ve gögsi ḳuş gögsi gibi idi ve ḳıçı ḫoros ḳuyruġı gibi idi dinildi. Ve daḫı ehl-i Tevrat rivāyetinde ṭūli seksen ẕirāʿ ve arżı elli ẕirāʿ ve semāya ṭūli ve irtifāʿı otuz ẕirāʿ dinildi. Ve İbn ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumādan rivāyetde vaḳtā kim ʿĪsā ʿaleyhi's-selām Allāh teʿālā emri ile Sām bin Nūḥ ʿaleyhime's-selāmı iḥyā itdügi gün Ḥażret-i Sām'a Nuḥ ʿa.m. sefīnesinden suʿāl itdi ise cevāb virüp ṭūli biñ iki yüz ẕirāʿ idi. Ve ʿarżı altı yüz ẕirāʿ idi. Ve evci ṭabaḳa idi. Bir ṭabaḳasında devvāb ve ḥoş var idi ve bir ṭabaḳasında üns ve uḫrāsında ḳuşlar var idi deyü buyurdı. Ḥālbūki bu sefīnenüñ tafṣīl-i ḥāli tefsīr-i şerīʿatlerde Ḥażret-i Nūḥ ʿa.m. ḳıṣṣasındadur. Minhu)

(Ḥikāyet olundı ki taḥḳīḳ ḥavariyyīn ʿĪsā ʿa.m. aṣḥābıdur. Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām anlara Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ gemisin vaṣf iderken ol gemiyi görmiş bir kimesne dirildi ve yüregi bize gemiyi vaṣf ide didiler. ʿĪsā ʿa.m daḫı ḳalḳup bir yüksek depeye geldi. Eli ile urup ve bir avuç türāb alup bu Nūḥ oġlı Sām'uñdur Kaʿbī didi. Ve ol depeye ʿaṣāsı ile ḍarb idüp "Yā Sām! Allāh adı ile diri ol" didi. Pes hemān Sām ḳabrinden çıḳdı. Başınuñ ṣaçınuñ yarısı aġarmış. Ḥażret-i ʿĪsā aña "Sizüñ zamānuñuzda ḳocaluḳ yoġidi ne keyfiyyet ile ṣacuñ aġardı" didi. Sām senüñ ṣavtuñı işitdük de rūḥu'llāh kelāmına icābet it dinilüp ṣandum ki ḳıyāmet ḳopdı. Anuñ ḳorḳusından ṣaçuñ aġardı didi. Ḥālbūki Sām beş yüz yıl yaş yaşamışdı. Dahi yigit idi. Pes ʿĪsā ʿaleyhi's-selām aña ḥālet-i nezʿden suʾāl itdi. Ḥażret-i Sām daḫı taḥḳīḳ ḥālet-i nezʿuñ acısı ḥālā unukumdan gitmedi, didi. Ḥālbuki anuñ mevtinden bu zamāna gelince dört biñ yıldan ekṣer olmış idi. Andan ṣoñra Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ gemisinden suʾāl olunup Ḥażret-i Sām daḫı yeminüñ ketm ü keyfinden bunlara ḫaber virdi. Andan ṣoñra Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām girü ol ḳabrüñe gir imdi, didi. Ḥażret-i Sām daḫı sekerāt-ı mevtden Allāh teʿālāya iʿāẕe itmek şarṭı ile didi. Pes Ḥażret-i ʿĪsā ʿa.m Ḥaḳ teʿālāya duʿā itdi.

[852] arşun: ẕirāʿ A

Duʿāsı ḳabūl olunup sekerāt-ı mevti görmedin Sām ḥażretleri girü Allāh emrine münḳād oldı. Bu ḥikāyeden Ḥażret-i ʿĪsā'nuñ faẕlı ve Sām'uñ ʿömri ve ikisinüñ mābeyninde olan müddet maʿlūm olup mülāḥaẓa olunsa daḫı niçe fāʾideler ḥāṣıl oldı. Hemān mütenebbih oluna. Minhu) Baʿdehu Süleymān ʿaleyhi's-selām **[169b]** Sām bin Nūḥ'uñ teʾsīs itdügi esāsuñ üzerine binā itdi, didi. Ḥālbuki Mescid-i Aḳṣā'nuñ ibtidāsı çoḳ zamān Sām'dan evvel idi. Zīrā *Ġarīb-i Müheẕẕeb Şerḥi Kitāb-ı Muġnī*'de taḥḳīḳ Ḥażret-i Ādem ile Nūḥ ʿaleyhime's-selām beyni biñ iki yüz yıl olmışdur, didi. Eyleyse ẓāhir oldı ki taḥḳīḳ Mescid-i Aḳṣā'nuñ ibtidāsı **[A221b]** Sām ḥażretlerinden evvel üç biñ yıldan ekṣerdür. Zīrā Mescid-i Aḳṣā Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām ʿömrinüñ evāʾilinde mevcūd idi. Mescid-i Ḥarāmla[853] Mescid-i Aḳṣā beyni ḳırḳ yıl idüginde ẕikr olunan ḥadīṣ delālet itdügiçün pes imdi ḳaçan Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmuñ ʿömri ki biñ yıldur. Ve Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ ʿömri daḫı biñ yıl yā ekṣerdür, dinildi ve[854] ikisinüñ mābeyninde geçen yıllar ki biñ iki yüz yıldur. Bunlar ḥesāb olunsa şek yoḳdur ki bu müddet üç biñ yıldan eşbeh ve ekṣer olur.

(Maṭlab: Fī ferāġi Süleymān ʿa.m. fī bināʿi Beytü'l-Muḳaddes[855])

Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu[856] ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi:

(Ḥikāyet olundı ki taḥḳīḳ Ādem ʿa.m. Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretine Dāvūd ʿa.m. ʿömrinden suʾāl itdükde Ḥaḳ teʿālā altmış yıldur deyü cevāb virdi. Ḥażret-i Ādem daḫı "Yā Rab! Benüm içün aña daḫice ʿömür vir diyüp Allāh teʿālā daḫı Ādem oġlanlarınuñ ʿömri defteri tamām olup ve ḳalem ḳurıdı. Meger ki sen kendü ʿömrüñden bağışlayasın didi. Ḥażret-i Ādem'üñ ʿömri biñ yıl idi. Ḳırḳcağızuñ Ḥażret-i Dāvūd'a bağışladı. Allāh teʿālā daḫı buña ḥüccet yazup melekleri şāhit ṭutdı. Pes Ḥażret-i Ādem'üñ ʿömrinden ṭoḳuz yüz altmışı geçdükde rūḥuñ ḳabża melekü'l-mevt geldi. Ḥażret-i Ādem ʿa.m.

---

[853] Ḥarāmla: Ḥarām ile A
[854] dinildi ve: dinildügi A
[855] -Maṭlab: Fī ferāġi Süleymān ʿa.m. fī bināʿi Beytü'l-Muḳaddes H
[856] raḍıya'llāhu: raḍa A

melekü'l-mevte "Benüm üzerime ʿacele idersin yā melekü'l-mevt" didi. Melekü'l-mevt daḫı "ben ʿacele itmedüm belki ecelüñ istīfāʾ itdüñ" didi. Ḥażret-i Ādem daḫı "Benüm ḳırḳ yıl ʿömrüm daḫı ḳaldı" diyüp Ḥażret-i melekü'l-mevt "taḥḳīḳ sen anı oġluñ Dāvūd'a bağışladuñ" didi. Ḥażret-i Ādem daḫı "lā ben bağışlamadum ve bu işi ben işlemedüm" didükde Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā daḫı kitāb yaʿnī yazduġı ḥüccet itdürdi ve melekleri şāhid ṭurġurdı. Andan ṣoñra kereminden Ḥażret-i Ādem'e biñ yılı tamām itdi. Ve Ḥażret-i Dāvūd'uñ daḫı ʿömrin yüz yıl itdi. Zīrā Ḥażret-i Ādem'den bu inkār degül idi. Ḫaṭā ve nisyān idi. Muḳteżā-yı beşeriyyet ẓuhūr idüp Ḥaḳ teʿālā daḫı ḥikmet ve keremin iẓhār itdi. Zīrā Resulu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Ādem ʿa.m. unutdı. Pes evlādı daḫı unutdı. Ve Ḥażret-i Ādem nisyānla inkār itdi. Evlādı daḫı inkār itdi. Ol zamāndan berü Ḥaḳ celle ve ʿalā daḫı ḥüccet ve şāhide emr itdi deyü buyurdı. Bu ḥikāye sebebi ile ʿömr-i Ādem ve Dāvūd ʿaleyhime's-selām ve sebeb-i ḥüccet ü şuhūd beyne'l-enām bilinüp vechi mütebeyyen oldı. Minhu)

(Aṣḥāb-ı ʿilm ü aḳvāl beyninde ʿömri Nūḥ ʿaleyhi's-selāmda iḫtilāf olundı. Ḥālbuki eṣaḥḥı Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ ʿömri biñ dört yüz elli yıldur. İki yüz ellisi ḳable'l-vaḥy ve iki yüz ellisi ṭūfānla ḳavmi helāk olduḳdan ṣoñradur. Ve ṭoḳuz yüz ellisi ḳavmini İslām'a daʿvetde geçmişdür. Nitekim Ḥaḳ sübḥānehu "ve teʿālā fe-lebiṯet fīhim elfe senetin illā ḫamsīne ʿāmen" didügi gibi. Yaʿnī Ḥażret-i Nūḥ ḳavmi içinde biñ yıldan elli yıl eksik eglendi, dimekdür ve bu müddet daʿvet itmiş iken cümle zamānınuñ ehli kefere idi. Minhu)

"Vaḳtā kim **[170a]** Süleymān ʿaleyhi's-selām Beytü'l-Muḳaddes'üñ bināsından ferāġat itdi ise Mescidüñ sāḥa ve ṣaḫrāsına ḳurbānın ḳoyup andañ ṣoñra **[A222a]** Saḫretu'llāh üzerine ṭurup ḥamd ü ṯenā vü şükr itdükden ṣoñra 'Ey benüm Rabbüm! Bu Mescid-i Şerīf'e dāḫil olan kimesne içün senden beş ḫaṣlet[857] ḥüsn-i ḫulḳ recā iderin:

[857] +ve A

Bir ḫaṣlet ol kimesne bu mescide ẕenbile dāḫil olmıya. Lākin duḫūlle ḳaṣd itmeyüp illā tevbe ṭalebi ḳaṣd itdügi ḥālde dāḫil ola. Anuñ ḳaṣd u duḫūlini ḳabūl idüp ve üzerine tevbe idesin. Yaʿnī tevbesin ḳabūl idesin. Ve daḫı bu mescide bir ḫāʾif dāḫil olmıya. Lākin duḫūlle ḳaṣd itmeyüp illā ḫavfından emīn ṭalebini ḳaṣd idüp dāḫil olmaḳ ola. Sen anı ḳorḳusından emīn idüp ve günāhın maġfiret itmekligüñ recā iderin. Ve bu mescide bir ṣaḳīm ve marīż dāḫil olmıya. Lākin duḫūlle ḳaṣd **[A222b]** itmeyüp illā şifā ṭalebi ḳaṣd itdügi ḥālde dāḫil olasın. Aña saḳam u marażından şifā virüp ve günāhın ʿafv ü **[170b]** maġfiret itmek recā iderin ve buña ḳaḥṭ yetişmiş bir kimesne daḫil olmıya. Lākin duḫūlden maḳṣūdı olmayup illā yaġmur ile ṣulanmaḳ ṭalebini ḳaṣd idüp dāḫil olmaḳ olsa. Sen aña yaġmūr virüp bilādını ṣuvarmaḳ recā iderin. Ve daḫı bu mescide dāḫil olan kimesneden çıḳup gidince ʿayn-ı ʿināyetüñ naẓarını ṣarf ü menʿ itmek recā iderin. "Ey benüm Rabbüm! Eger benüm suʾāl ü recāmı ḳabūl idüp ve istedügimi virdüñ ise anuñ ʿalāmetini ḳurbānımuñ ḳabūlün ḳıl!" diyüp ve tażarruʿ itdükde der-aḳab **[A223a]** gökden bir āteş inüp ḳurbānı götürüp semāya ṣuʿūd itdi. Bi-ḥamdi'llāh ki Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāmuñ Ḥaḳ celle ve ʿalā duʿāsın ḳabūl idüp Mescid-i Aḳṣā'ya dāḫil olanlara bu iḥsānı itdi. Ve daḫı Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi: Resūlullāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Vaḳtā kim Süleymān ʿaleyhi's-selām Beytü'l-Muḳaddes bināsından ferāġat itdi ise Rabbisinden üç nesne istedi. Pes **[171a]** aña ikisin iʿṭā itdi. Ben recā iderin ki üçinciyi daḫı iʿṭāʾ itmiş ola. Ol ikinüñ biri Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām[858] Allāh sübḥānehu ve teʿālādan bir mülk istedi ki kendüden ṣoñra bir kimesneye lāyıḳ olmıya. Ve biri daḫı bir ḥikem **[A223b]** ü ʿilm istedi ki kendüden ṣoñra bir şaḫṣ içün müyesser olmıya. Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri bu ikisin bile virüp dünyāda āṯār-ı[859] icābet duʿāsı ẓuhūr itdi. Ve biri daḫı bu Beytü'l-Muḳaddes'e bir kimesne gelmeye illā gelüp ve bunda namāz ḳıla. Ol kimesne

[858] ʿaleyhi's-selām: ʿa.m. A
[859] +ve A

günāhlarından anasından ṭoġduġı gün gibi nice günāhsız ise eylece rucūʿ ide. Yaʿnī günāhından berī ola. Yāḫūd günāhı gidüp kendüsi menziline bī-günāh rucūʿ itmesin recā itdi. Ammā bunuñ ḳabūli ve ʿadem-i ḳabūli emr-i ḫafīdür, dünyāda ẓāhir olmaz. Ben daḫı recā iderin ki Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāmuñ bu duʿāsını daḫı ḳabūl idüp istedügi virilmiş ola" deyü buyurdılar ʿaleyhime'ṣ-ṣalātü ve's-selām.[860]

[171b](**مطلب: في أدعية سليمان ع. م. و قربانه عند فراغه من البناء**): و عن عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهم أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لما فرغ سليمان عليه السلام من بناء بيت المقدس قرب قربانا فتقبل منه و دعى الله تعالى بدعوات منهن اللهم أيما عبد مؤمن بك زارك في هذا البيت تائباً إنما جاء ليتقبل منه و تتركه كيوم ولدته أمه وفي رواية أخرى تنزعه من خطاياه. وعن عمر رضي الله عنه أنه قال قال النبي عليه السلام لما فرغ سليمان عليه السلام من بناء بيت المقدس سأل الله تعالى ثلث خصال، حكما يوافق حكمه و ملكاً لا ينبغي لأحد من بعده ولا يأتي أحد هذا البيت لا يفرغه إلا الصلاة فيه أن تخرجه من ذنوبه كيوم ولدته أمه. فقال النبي عليه السلام أما اثنتان فقد أعطاها و اما الثالثة فأنا أرجو أن يكون قد أعطاه إياها فقال: دعى نبي و رجى نبي. وعن أبي العوام رضي الله عنه أنه قال ذكر لنا أن نبي الله تعالى سليمان عليه السلام لما فرغ من بناء بيت المقدس.

[172a]ذبح ثلاثة آلاف بقرة و سبعين الف شاة ثم قال اللهم من اتاه من ذي ذنب فأغفر ذنبه و ذي ضر فأكشف ضره، قال و لا يأتي اليه أحد إلا أصاب من دعوة سليمان عليه السلام. و عن زيد بن أسلم رضي الله عنه أنه قال إن مفتاح بيت المقدس كان عند سليمان عليه السلام لا يأمن عليه أحد، فقام ذات يوم ليفتحه فعسر عليه فأستعان عليه بالإنس و الجن فعسر عليهم فجلس كئيبا حزيناً يظن ان ربه قد منعه بيته فبينما هو كذلك إذ أقبل شيخ متوكي على عصاه و كان من جلساء داود عليه السلام فقال يا نبي الله

---

[860] - ʿaleyhime'ṣ-ṣalātü ve's-selām A

أراك حزيناً كئيباً، فقال قمت إلى هذا الباب لأفتحه فعسر عليّ، فأستعنت بالإنس و الجن فلم ينفتح، فقال الشيخ ألا أعلمك كلمات كان أبوك يقولهن عند كرب فيكشف كربه، قال عليه السلام بلى، قال قل اللهمّ بنورك اهتديت و بفضلك إستغنيت وبك أصبحت و أمسيت ذنوبي بين، **[172b]** يديك أستغفرك و أتوب اليك يا حنان يا منان. فلما قالها انفتح له الباب فيستحب لمن زار بيت المقدس أن يدعو بهذا الدعاء في الصخرة و في المسجد الأقصى وفي الأماكن الشريفة الآتي ذكرها. (**مطلب: في الصخرة و فضلها**): اما القول في بيان الصخرة و فضلها فما روي عن كعب رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الجنة في السماء السابعة بميزان بيت المقدس و الصخرة دارالسلام، و دعيت الجنة دار السلام. وعن على رضي الله عنه أنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول، سيد البقاع بيت المقدس وسيد الصخور صخرة بيت المقدس و هي وسط الأرضين. و عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم صخرة بيت المقدس من صخور الجنة. و عن رافع بن عمر المدني أنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الصخرة من الجنة . وعن وهب رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله، **[173a]** تعالى قال للصخرة من بيت المقدس، فيك جنتي و ناري و فيك عذابي و عقابي، فطوبى لمن زارك. وعن عبادة بن الصامت رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم صخرة بيت المقدس على نخلة، والنخلة على نهر من أنهار الجنة و تحت النخلة آسية امرأة فرعون و مريم بنت عمران، تنظمان سموط أهل الجنة إلى يوم القيامة. وعن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الأنهار كلها و السحاب و الرياح من تحت صخرة بيت المقدس. وفي رواية عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المياه العذبة و الرياح اللواقح تخرج من أصل صخرة بيت المقدس. وعن نوف الشكالي رضي الله عنه أنه قال الصخرة تخرج من تحتها أربعة أنهار سيحان و جيحان و النيل والفرات. وعن كعب رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى

الله عليه وسلم، يقول الله تعالى لصخرة بيت المقدس أنت، **[173b]** عرشي الأدنى و من تحتك بسطت الأرض و من تحتك جعلت كل ماء عذب يطلع على رؤس الجبال.

[A226b] (Maṭlab: Fī edʿiyeti Süleymān a.m. ve ḳurbānihi ʿinde'l-ferāġi[861] mine'l-bināʾ bi't-tercüme[862])

Ve daḫı ʿAbdullāh bin ʿAmr bin[863] el-ʿĀṣ rādıya'llāhu ʿanhumā ḥażretlerinden mervīdür ki: Raḥḳīḳ ol didi: Resūlullāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Vaḳtā kim Süleymān ʿaleyhi's-selām binā-i Beytü'l-Muḳaddes'den ferāġat itdi ise ḳurbān idüp Ḥaḳ teʿālā daḫı Ḥażret-i Süleymān'uñ ḳurbānın ḳabūl itdükde Süleymān ʿaleyhi's-selām birḳaç duʿā itdi. Ol duʿālarındandur ki "Ey benüm Rabbüm! Saña īmān getüren ḳullaruñdan her ḳanḳı ḳuluñ tāʾib olduġı ḥālde seni bu beytde ziyāret ider, ol gelmedi illā anuñ ḫaṭāları ve günāhları ʿafv olunup ve tevbesi ḳabūl olmaḳ içün geldi. Andan tevbesini ḳabūl idüp ve anası anı ṭoġurduġı gün gibi terk idüp günāhından berī **[A227a]** ḳılasın" didi, deyü buyurur. Ve bir rivāyet-i uḫrāda "Ol kimesneyi günāhlarından ḳoparasın" dir. Ve daḫı Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Ol didi ki: Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām "Vaḳtā kim Süleymān **[174a]** ʿaleyhi's-selām Beytü'l-Muḳaddes bināsından ferāġat itdi ise Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretlerinden üç ḫaṣlet suʾāl itdi. Birisi Allāh teʿālā ḥikemine muvāfıḳ ḥikem ve birisi kendüden ṣoñra bir kimesneye lāyıḳ olmaz mülk ve birisi daḫı bu beyte bir kimesne gelmeye ḳaṣd itmeyüp illā bunda ṣalāt ḳaṣd itdügi ḥālde gele. Ol kimesneyi anası ṭoġurduġı gün gibi günāhından çıḳarup ʿārī ḳılmaḳdur. Bu üç şey recā itmiş idi. Ammā bunlardan ikisini taḥḳīḳ Ḥaḳ teʿālā **[A227b]** Süleymān ʿaleyhi's-selāma virdi. Ol ki ḥikemine muvāfıḳ ḥikem ve kendüden ṣoñra kimesneye lāyıḳ olmaz mülkdür. Ammā üçincisin pes "Ben

[861] ʿinde'l-ferāġi: ʿinde ferāġihi A
[862] -bi't-tercüme A
[863] bin: ibn A

recā iderin ki Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Ḥażret-i Süleymān'a virmiş ola" deyü buyurduḳdañ ṣoñra Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām "Bir nebī duʿā itdi ve bir nebī recā itdi" deyü buyurdılar. Faẕ̇l-ı Ḥaḳ'dan mercūdur ki bu iki ṣāḥib-i devletüñ recāları ḥāṣıl olup Beytü'l-Muḳaddes'e dāḫil olan kimesneler ẕikr olunan niʿmete **[174b]** vāṣıl olmış ola. Ve Ḥażret-i Ebi'l-ʿAvvām raḍıya'llāhu ʿanh ḥażretlerinden mervīdür ki: Ol[864] bizüm içün ẕikr olundı ki: Taḥḳīḳ Ḥaḳ celle ve ʿalānuñ peyġamberi Süleymān ʿaleyhi's-selām vaḳtā kim Beytü'l-Muḳaddes bināsından ferāġat itdi ise üç biñ **[A228a]** ṣıġır ve yetmiş biñ ḳoyun ḳurbān idüp baʿdehu "Ey benüm Rabbüm! Bu Beytü'l-Muḳaddes'e günāhkārlardan her kim gelürse anuñ günāhını sen maġfiret it. Ve mübtelālardan her kim gelürse anuñ belā vü ziyānını sen defʿ eyle" deyü duʿā itdi didükden ṣoñra bu Beytü'l-Muḳaddes'e bir kimesne gelmez illā Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām daʿvetine nāʾil olur" didi. Ve daḫı Zeyd bin Eslem raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: "Beytü'l-Muḳaddes'üñ miftāḥı Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām yanında ṭurup ol miftāḥı bir kimesneye inanmazdı. İttifāḳ bir gün Beytü'l-Muḳaddes'i açmaġa ḳalḳdı, kilidi ṣarplandı açmaġa ḳādir olmadı. Pes ins ü cinden istiʿānet idüp anlaruñ üzerine daḫı müteʿassir olup **[A228b]** açamadılar. **[175a]** Andan Süleymān ʿaleyhi's-selām münkesir ve maḥzūn Rabbisi kendüyi beytinden menʿ itdi ṣanup oturdı. Pes bu ḥāl üzre iken bir pīr ʿaṣāsın ṭayanaraḳ geldi. Ol pīr Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selāmuñ cülesā ve aṣḥābından idi. "Yā Nebīyya'llāh! Seni maḥzūn ve münkesir görürin" didi. Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām[865] daḫı Beytü'l-Muḳaddes'üñ ḳapusın açmaġa ḳalḳdum idi. Benüm üzerime ʿasīr olup açılmadı. Pes ins ü cin ile istiʿānet itdüm. Anlaruñ üzerine daḫı müteʿassir olup aṣlā açılmadı" didi. Andan bu pīr Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāma "Saña bir ḳaç kelime taʿlīm ideyin mi ki babañ ol kelimeleri muṣībet ve ḥüzni zamānında diyüp bu kelimeler sebebi ile muṣībet ve ḥüzni münkeşif

[864] -ol A
[865] ʿaleyhi's-selām: ʿa. m. A

olup **[A229a]** ḫalāṣ olurdı" didi. Süleymān ʿaleyhi's-selām daḫı "Belī, taʿlīm eyle" diyüp pīr daḫı "Ey benüm Rabbüm! Senüñ nūruñ ile mühtedī olup ṭarīḳ-i saḳīmden ḫalāṣ olup ṭarīk-i müstaḳīme sālik oldum ve senüñ fażluñ ve ʿināyet ve iḥsānuñ **[175b]** sebebi ile müstaġnī olup ḫalḳa muḥtāc olmadum. Ve senüñ feyż ü keremüñ ve iʿṭā vü iḥyañ sebebi ile aḫşamdan ṣabāḥa ve ṣabāḥdan aḫşama yetişüp ḥayātda olurın ve cümle günāhum senüñ Ḥażretüñde ve ʿilm-i şerefüñdedür. Senden ʿafv ü maġfiret recā idüp ve saña tevbe iderin yā tażarruʿ ve feryād ve āh u enīn ḳabūl idici ve ey şükr ü minnet ve ʿibādet ü ṭāʿate ecr ü ṣevāblar virici Allāh, di[866]" didi. Pes Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām bu kelimātı **[A229b]** didi ise Beyt-i Muḳaddes'üñ ḳapusı Ḥażret-i Süleymān içün açılup inkisār u ḥüzni keşf u defʿ olundı. Eyle olsa her kim ki bu Beytü'l-Muḳaddes'i ziyāret ider. Bu duʿā ile Ṣaḫretu'llāh'da ve Mescid-i Aḳṣā'da ve kitābuñ aşaġasında ẕikri gelen emākin-i şerīfe ve mevāżıʿ-ı laṭīfede duʿā itmek müsteḥabdur. Bu maḥalde bu Beytü'l-Muḳaddes ve Mescid-i Aḳṣā ve bināları beyānı tamām oldu.

(Maṭlab: Fī Ṣaḫretu'llāh ve fażlihā)

Ammā Ṣaḫretu'llāh ve fażlı beyānında ve ḥaḳḳında olan ḳavl. Pes ol Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olunan şeydür ki: Taḥḳīḳ **[176a]** Ḥażret-i Kaʿb Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem taḥḳīḳ didi ki: "Yedinci gökde cennet Beytü'l-Muḳaddes ve Ṣahretu'llāh mīzānında ve berāberindedür. Eger ol cennetden bir ṭaş düşse Ṣaḫretu'llāh **[A230a]** üzerine düşer. Bu maʿnā içün Ṣaḫretu'llāh'da Dāru's-selām çaġrılup cennet daḫı Dāru's-selām çaġrıldı. Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu[867] ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i ʿAlī Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemi işitdüm dir ki: "Buḳʿalaruñ aʿẓamı ve ekremi Beytü'l-Muḳaddes'dür. Ve ṭaşlaruñ efḫamı ve eşrefi Beytü'l-Maḳḍis ṣaḫresidür. Ve ol ṣaḫre yirlerüñ ortası[868] ve sürresidür, deyü buyurdı"

---

[866] -di A
[867] +teʿālā A
[868] ortası: orta A

didi. Ve daḫı İbn-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür: Taḥḳīḳ ol didi ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresi cennet ṣaḫrelerindendür" deyü buyurdı. Ve Rāfiʿ bin ʿÖmer el-Medenī'den[869] mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemi işitdüm: **[A230b]** "Ṣaḫretu'llāh cennetdendür" deyü buyurdılar, didi. Ve daḫı Ḥażret-i Vehb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol, Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem **[176b]** Allāh sübḥānehu ve teʿālā Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresine didi ki: "Cennetüm ve nārum sendedür ve ʿaẕāb u ʿiḳābum sendedür. Pes ṭūbā seni ziyāret iden kimesne içündür" deyü buyurdılar, didi. Ve daḫı ʿUbāde bin eṣ-Ṣāmit raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i ʿUbāde, Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresi bir naḫl üzerinde ve naḫle cennet ırmaḳlarından bir ırmaḳ üzerindedür. Ve ol naḫlenüñ altında Firʿavn'uñ ḫatunı Āsiye ve Meryem binti ʿİmrān ḥażretleri **[A231a]** yevm-i ḳıyāmete dek ehl-i cennetüñ cevāhir dizilerin dizerler" deyü buyurılur, didi. Ve Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i Ebī Hureyre, Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Cemīʿ ırmaḳlar ve bulutlar ve rūzgārlar Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresinüñ altından nāşī olurlar[870]" deyü buyurdılar, didi. Ve Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu ʿanh[871]dan rivāyet-i uḫrāda: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Cümle ṭatlu ṣular ve eşcāra nāfiʿ rūzgārlar Beytü'l-Muḳaddes saḫresinüñ dibinden çıḳar" deyü buyurdılar, didi. Ve Ḥażret-i **[177a]** Nevf et-Tekāli?? raḍıya'llāhu ʿanhdan[872] mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i Nevf: "Ṣaḫretu'llāh altından dört ırmaḳ çıḳar: Biri Seyḥān ırmaġıdur, reyḥān vezni üzerine Şām-ı Şerīf'de bir ırmaḳdur didiler. **[A231b]** Ve baʿżılar Ermen vilāyetinde Miṣīṣ ırmaġına dirler didiler. Ve biri daḫı

---

[869] Rāfiʿ bin ʿÖmer el-Medenī: Rāfiʿ bin el- Müẕenī A. Râvînin asıl ismi Rāfiʿ bin ʿAmr el-Müẕenī'dir.

[870] olurlar: olur A

[871] -raḍıya'llāhu ʿanh A

[872] raḍıya'llāhu ʿanhdan: raḍa A

Ceyḥan[873]'dur ki ol daḫı Ermen diyārında Adana ırmaġına dirler. Ve biri Nil'dür ki Mıṣr ırmaġıdur. Ve biri Furat'dur. Furat muṭlaḳā ṭatlu ṣuya dirler. Ġāyet leẕīẕ oldugı içün[874] Kūfe ırmaġına Furat tesmiye olundı. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[875] "Ḥaḳ celle ve ʿalā Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresine dir ki 'Sen benüm ʿarş-ı ednāmsun'! yaʿnī aşaġa yirlerde ʿarşumsın dimekdür. Kendü ẕāt-ı muḳaddeslerine iẕāfetden ṣoñra maʿnā-yı mütebādiri tebādür idenden degildür. Ve cemīʾ yirleri senüñ altuñdan basṭ itdüm ve cemīʿ ṭaġlar başına çıḳan ṭatlu ṣuları senüñ altuñdan çıḳar ḳıldum' deyü buyurdılar" didi. Ṣadaḳa'llāhu ve Resūluhu[876].

[177b]وعن أبي ادريس الخولاني رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يحوّل الله تعالى صخرة بيت المقدس يوم القيامة مرجانة بيضاء كعرض السماء و الأرض، ثم يضع عرشه عليها بميزانه و يقضي بين عباده و يصيرون منها إلى الجنة و إلى النار. وعن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يدعو اسرافيل على صخرة بيت المقدس، حين ينفخ في الصور بامرالله تعالى للبعث بعد الموت. وعن ابن عباس رضي الله عنهما صخرة بيت المقدس وسط الأرضين. وعن أنس رضي الله عنه صخرة بيت المقدس من جنة الفردوس وهي سُرة الأرض. و عن علي رضي الله عنه وكرم الله وجهه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الله تعالى لصخرة بيت المقدس و عزتي و جلالي لأضعن عرشي عليك و لأحشرن اليك خلقي و لأجرين أنهارك نهرا من لبن و نهرا من عسل و نهرا من **[178a]** خمر أنا يومئذ ربهم و داود ملكهم. قال و من شرب من أربعة أعين حرم الله تعالى بدنه على النار من عين البقرة التي ببكّا و من عين الفلوس التي ببيسان، و من عين سلوان التي ببيت المقدس، و من عين زمزم التي بمكة المكرمة. وعن الزهري رضي الله عنه انه قال لم يبعث الله تعالى منذ

[873] Burada Adana ırmağı diye kastedilen Seyhan'dır.
[874] olduġı içün: olduġiçün A
[875] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[876] Ṣadaḳa'llāhu ve Resūluhu: ṣadaḳa Resūlu'llāh ve ṣadaḳa Ḥabību'llāh A

هبط آدم عليه السلام إلى الدنيا نبياً إلا جعل قبلته صخرة بيت المقدس. ولقد صلى إليها نبينا محمد صلى الله عليه وسلم ستة عشر شهرا. **(مطلب: في الرخامة السوداء التي هي باب من ابواب الجنة)** وعن إبراهيم بن معدان رضي الله عنه أنه قال اذا دخلت الصخرة من الباب الشامي و تقدمت الى القبلة فإن على يمينك عمودا و أسطوانة وعلى يسارك عمودا واسطوانة فانظر بين العمودين و الأسطوانتين رخامة سوداء فإنها باب من أبواب الجنة، فصلّ عليها و ادع الله تعالى فإن الدعاء مستجاب فيه. وعن أبي عثمان الانصاري أنه كان يحيي الليلة كلها بعد الإنصراف من القيام في شهر رمضان على البلاطة السوداء.

[178b](**مطلب: في جب الورقة**): اما القول جب الورقة فما روي عن شريك بن حباشة أنه ذهب يسقي من جب الورقة وهو جب سليمان عليه السلام الكائن داخل المسجد الأقصى على يسار من دخل باب المسجد فأنقطع دلوه فنزل في الجب ليخرجه، فبينما هو يطلبه اذا بشجرة فتناول منها ورقة فإذا هي ليست من شجرة الدنيا، فاتى بها عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقال عمر إشهد أن هذا حق، سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول يدخل رجل من هذه الأمة الجنة قبل موته، فأخذ الورقة عمر رضي الله عنه فجعلها في المصحف الشريف. وعن عطية أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليدخل الجنة رجل من أمتي يمشي على رجليه و هو حي فقدمت رفقة إلى بيت المقدس يصلون فيه في خلافة عمر رضي الله عنه فأنطلق رجل من تميم يقال له شريك بن حباشة فسقى أصحابه فوقع دلوه في جب الورقة فنزل ليأخذه فوجد باباً مفتوحاً إلى جنان فدخل منه إلى الجنان يمشي فيها و أخذ ورقةً. **[179a]** من شجرها فجعلها خلف أذنه، ثم خرج من الجب فأرتقى و أتى صاحب بيت المقدس فأخبر بالذي رأى في الجنان و دخوله فيها فأرسله و معه ناس إلى الجب فلم يجدوا باباً و لم يصلوا إلى الجنان، فكتب بذلك إلى عمر رضي الله عنه فكتب عمر نصف الحديث. يدخل رجل من هذه الأمة الجنة يمشي على قدميه و هو حيّ ، وكتب عمر رضي الله عنه أن أنظروا إلى الورقة فإذا هي يبست و تغيّرت فليست هي من شجر الجنة، فإن الجنة لا يتغيّر شيء منها. و ذكر في حديث آخر ورقة الجنة لم تتغيّر و في رزاية أنه لما نزل إلى الجب بدأ له

شخص فقال له تعال معي فأخذ بيده من الجب فأدخله الجنة. فأخذ شريك بن حباشة ورقات ثم رده إلى موضعه فخرج و أتى أصحابه فوقع امره إلى عمر رضي الله عنه فقال عمران انظروا إلى الورقات فإن تغيّرت فليست من ورق الجنة. و إن لم تتغيّر فهي من ورق الجنة. قال عطية فلم تكن الورقة تغيّرت و عن جماعة أنهم أدركوا شريك لن حباشة بقولون نأتيه فنسأله فيخبرنا بدخول الجنة و ما رأى فيها. وعن أخذه الورقات منها ولم يبق معه إلا واحد أخذها لنفسه فكنّا نسأله يريناها فيدعوا بمصحفه فيخرجها من بين أوراق المصحف الشريف، فلما حضرته **[179b]** الورقات أوصى أن يجعلوها بين كفنه و صدره، قالوا فكان هذا آخر عهده بنا.

[A 234b] Ve daḫı İdrīsü'l-Ḫavlānī raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretleri Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresini yevm-i ḳıyāmetde bir aḳ mercān ḳılur ki yir ve göḳ ʿarżı gibi ʿarżı olur. Andan ṣoñra ʿarşını bu ṣaḫrenüñ üzerine berāber vazʿ idüp ʿibādı beyninde ḳażā ider. Emr-i ḳażā tamām olup istiḥḳāḳları ḥasebi ile nās Ṣaḫretu'llāhdan cennet ü cehenneme giderler" deyü buyurdılar, didi. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Saʿd el-Ḫaẕerī[877] raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Ḥażret-i İsrāfīl ʿaleyhi's-selām Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālānuñ emri ile ṣūra baʿde'l-mevt ḳıyāmetde nefḫ ider olduḳda Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresi üzerinde nefḫ ider" deyü buyurdılar, didi. Ve İbn-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumā **[A 235a]** ḥażretinden mervīdür ki: "Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresi vasaṭü'l-arżeyndür" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanh[878]dan mervīdür ki: "Beytü'l-Maḳdis ṣaḫresi[879] cennetü'l-Firdevs'dendür. **[180a]** Ve ol ṣaḫre yirüñ sürresi ve göbegidür. Yaʿnī dünyānuñ aʿlā yiridür. (Bu maʿnāya muẕṭar olunur ki Mekke vasaṭü'd-dünyā dinilmişdür) Ve daḫı Ḥażret-i ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanh ve

---

[877] Bu isimde râvî bulunamadığından Ebī Saʿīd el-Ḫudrī olabilir.
[878] raḍıya'llāhu ʿanh: raḍa A
[879] -ṣaḫresi A

kerreme'llāhu vechehden mervīdür ki: Resūlu'llāh ṣalla'llahu ʿaleyhi ve sellem Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresine dir ki:"ʿİzzim ve celālim ḥaḳḳıçün elbette ʿarşımı senüñ üzeriñe vażʿ idüp ve ḫalḳımı daḫı saña ḥaşr u cemʿ idüp ve elbette ırmaḳlaruñ aḳıdurun ki biri südden ve biri baldan ve biri şarāb-ı cennetdendür. Ben ol gün ḫalḳuñ reʾīsiyin ve Dāvūd begleridür. Yaʿnī ol günde cemīʿ taṣarrufāt emr ü nehy ve[880] iʿṭā vü iḥsān baña maḫṣūṣ[881] ḳaṭʿā dünyādaġı gibi **[A 235b]** iẕinimsiz kimesne tekellüme ḳādir degildür" deyü buyurdılar, didi. Ve daḫı "Bir kimesne dört pıñardan ṣu içe, Ḥaḳ teʿālā anuñ bedenini nār üzerine ḥarām ider. Ol pınarlar Bekkā'da olan ʿāyn-ı baḳara ve Şām ṭarafında Beysān didükleri yirdeki ʿayn-ı felūs ve Mescid-i Aḳṣā'nuñ altındaġı vādīde ki ʿayn-ı selvān ve Mekke-i Mükerreme'de mā-i zemzemdür" deyü buyurdılar. Ve Ḥażret-i Zührī raḍıya'llāhu ʿanhdan **[180b]** mervīdür ki: "Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmı dünyāya indürdügi günden beru bir nebī göndermedi illā Beytü'l-Muḳaddes ṣaḫresini aña ḳıble ḳıldı. Ḥālbuki bizüm nebīmüz ve peyġamberimüz Muḥammed Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem daḫı on altı ay bu Ṣaḫretu'llāh'a namāz ḳıldı" deyü buyurdı.

(Maṭlab: Fī kevni'r-ruḫāme[882] baba min ebvābi'l-cenne bi't-tercüme[883])

Ve daḫı İbrāhīm bin Maʿdān raḍıya'llāhu ʿanh ḥażretinden mervīdür ki: **[A 236a] "**Ḳaçan sen bāb-ı Şāmīden Ṣaḫretu'llāha dāḫil olup ve ḳıbleye ḳarşu yüridügüñde pes taḥḳīḳ ṣaġ ṭarafıñda yapudan direk ve bir daḫı mermer direk ve ṣol ṭarafuñda daḫı anlar gibi direkler vardur. Andan ol iki ʿamūd ve iki üstüvānenüñ arasına naẓar it. Anda bir siyāh mermer vardur. Ol mermerler cennet ḳapularından bir ḳapudur. Anuñ üzerinde namāz ḳıl ve Allāh teʿālāya duʿā vü ṣenā it. Anda duʿā vü ʿibādāt müstecābedür" deyü buyurdı. Ve Ḥażret-i Ebī ʿOṣmān Enṣārī ʿaleyhi raḥmetü'l-Bārī'den mervīdür ki: Taḥḳīḳ

---

[880] -ve A
[881] maḫṣūṣ: maḫṣūṣdur A
[882] ruḫāme: ruḫāmetü's-sevād A
[883] -bi't-tercüme A

ol: "Ḥażret ramażān ayında ḳıyāmdan ferāġdan ṣoñra cümle giceleri bu siyāh mermerüñ üzerinde **[181a]** iḥyā iderdi. Bu mübārek ḥacer ve Ṣaḫretu'llāh didükleri ṭaşlar[884] ne maḳūle mübārek nesneler idügi bu āyet ü beyyinātdan ẓāhir oldı. Hemān ey ehl-i īmān **[A 236b]** ve yā iḫvān-ı zamān ṣarf-ı himmet u[885] ʿinān bi-ṭarīḳi ḥuṣūli cinān idüp bu emākin-i şerīfe ve mevāṭın-ı laṭīfeye vuṣūle saʿy-i belīġ idüp ḳable'l-mevt itmeyi görüñ fevt[886] ki bunlaruñ ṣemerātı ile şiddet-i ḥarr-ı ḳıyāmetde mütefekke ve mütereffeh olasız. Bunlaruñ aḥvāl ü evṣāfı beyānı bunda tamām oldı. İmdi pes bir aʿceb-i ʿacāyib-i ilāhiyyeye daḫı şımaḫ ṭut ki anı daḫı saña beyān ideyüm.

(Maṭlab: Fī cübbi'l-varaḳa bi't-tercüme[887])

Ammā cübbü'l-varaḳa ḥaḳḳında olan ḳavl ü rivāyetüñ beyānı. Pes Şerīk bin Ḫubāşe raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olunan şeydür ki taḥḳīḳ ol ḳavm u ḳabīlesi beyninden ḳalḳup gidüp cübbü'l-varaḳadan[888] müslimānlara ṣu ulaşdururdı. Cübbü'l-varaḳa Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām ḳuyusıdur ki **[A 237a]** Mescid-i Aḳṣā'nuñ içindedür. Mescid-i Aḳṣa'nuñ ḳapusın giren kimesnenüñ ṣol ṭarafına düşer. Bu ḳuyuya **[181b]** Şerīk'üñ ḳoġası ḳırılup düşdi. Pes çıḳarmaġiçün ḳuyıya inüp ḳoġayı ararken ol ortalıḳda bir aġac görüp andan bir yapraḳ aldı. Ol yapraḳ dünyā aġacından degil idi. Pes ol yapraġı Şerīk bin Ḫubāşe ʿÖmer bin Ḫaṭṭāb raḍıya'llāhu ʿanh ḥażretine getürdi. Ḥażret-i ʿÖmer daḫı "Ben şehādet iderin ki taḥḳīḳ bu meẕkūr olan ḥaḳdur. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretini işitdüm dir ki 'Bu ümmetden bir kimesne mevtinden evvel cennete dāḫil olur' deyü buyurup ol yapraġı Şerīk bin Ḫubāşe'den alup muṣḥaf-ı şerīf içine ḳodı." Ve daḫı Ḥażret-i ʿAṭıyye **[A 237b]** raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Benüm ümmetümden bir

---

[884] ṭaşlar: ṭaş A
[885] -ve A
[886] itmeyi görüñ fevt: fevt itmeyi görüñ A (takdim tehir işareti var 'itmeyi fevt görüñ' oluyor)?
[887] -bi't-tercüme A
[888] cübbü'l-varaḳa: cübb-i varaḳa A

racül iki ayaḳları üzerine yüriyerek elbette cennete dāḫil olur. Ḥālbuki ol kimesne diridür" deyü buyurdı, didükden ṣoñra didi ki "Pes[889] Beytü'l-Muḳaddes'e bir cemāʿat-i misāfir gelüp Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanh ḫilāfetinde Mescid-i Aḳṣā'da namāz ḳılurlardı. Benī Temīm'den bir racül ki aña **[182a]** Şerīk bin Ḥubāşe dirlerdi. Ḳalḳup gitdi[890] ve yoldaşlarına cübbü'l-varaḳadan ṣu ulaşdururken ḳoġası ḳuyuya düşdi. Pes ol ḳoġayı almaḳ içün ḳuyuya indi ve anda cennetlere açılmış bir ḳapu buldı. Ol ḳapudan cennetlere yüriyerek dāḫil oldı. Ve ol cinān aġacından yapraḳ alup ḳulaġınuñ **[A 238a]** ardına ḳodı. Andan ṣoñra ḳuyudan çıḳup yuḳarı[891] geldi. Ve daḫı Beytü'l-Muḳaddes ṣāḥibine gelüp cinānda gördügi şeyʾi ve anda duḫūlini ve yapraġı alduġını ḫaber virdükde Beytü'l-Muḳaddes ṣāḥibi Şerīk bin Ḥubāşeyi biraz kimesne ile ḳapuya gönderdi. Anlar daḫı gelüp aṣlā ne cennete ḳapu buldılar ve ne cināna vāṣıl oldılar. Pes Beytü'l-Muḳaddes ṣāḥibi Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu[892] ʿanhuya bu ḳıṣṣayı yazup iʿlām itdükde Ḥażret-i ʿÖmer[893] daḫı anlara yazup didi ki "Ol yapraġa bakuñ görüñ ḳurıyup ve müteġayyir olursa **[A 238b]** cennet aġacından degildür. Zīrā cennetden bir şey müteġayyir olmaz." Bir ḥadīṯ-i āḫarda **[182b]** "Varaḳa-i cennet müteġayyir olmaz" deyü ẕikr itdi. Ve bir rivāyetde "Taḥḳīḳ Şerīk bin Ḥubāşe ḳuyuya indi ise aña bir ṣaḫṣ ẓāhir oldı. Ve Ḥubāşe oġlı Şerīk'e "Gel benüm ile" diyüp ḳuyudan elin aldı ve cennete ḳoydı. Ve Şerīk daḫı bir ḳaç yapraḳ aldı. Andan ṣoñra ol ṣaḫṣ Şerīk bin Ḥubāşe'yi girü yirine getürüp ol daḫı çıḳup aṣḥābına geldi" deyü ḳażıyyeyi Ḥażret-i ʿÖmer'e[894] iʿlām itdi. Pes Ḥażret-i ʿÖmer[895] daḫı ol yapraḳlara baḳuñ eger müteġayyir olursa cennetden degildür. Ve eger müteġayyir olmazsa cennet yapraġından**[A 239a]**dur" didi. Ḥażret-i ʿAṭıyye[896]

---

[889] -pes A
[890] gitdi: gidüp A
[891] yuḳarı: yuḳaru A
[892] +teʿālā A
[893] +raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh A
[894] ʿÖmer'e: ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhuya A
[895] +raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh A
[896] +raḍıya'llāhu ʿanh A

"Ol varaḳlar müteġayyir olmadı" didi. Ol taḳdīrce cennet yapraḳlarından idügi müteʿayyin oldı. Ve bir cemāʿatden mervīdür ki: Taḥḳīḳ anlar Şerīk bin Ḥubāşe'ye yetişdiler. Biz aña gelür ve[897] suʾāl iderdük, ol bize cennete girdügini ve anda gördügini ve cennetlerden yapraḳları alduġını ḫaber virürdi. Ve kendü nefsi içün alıḳonmış ancaḳ bir yapraḳ ḳalmış idi. Pes biz, anı bize göstermegi ister olduġumuzda muṣḥaf-ı şerīfin isteyüp ol yapraġı muṣḥafuñ kaġıdları arasından çıḳarup gösterürdi. Pes aña mevt ḥāżır **[183a]** oldı ise ol yapraġı kefeni ile gögsi arasına ḳılmaları içün vaṣiyyet itdi. Ve bu cemāʿat "Şerīk bin Ḥubāşe'nüñ bu vaḳt bizüm ile āḫir ʿömri idi" didiler.

[183a](مطلب: في الزيارات و العبادات في مساجد بيت المقدس):

الفصل الثاني: في الزيارات و العبادات في مساجد بيت المقدس، فعن مكحول رضي الله تعالى عنه أنه قال من زار بيت المقدس شوقاً اليها أدخل الجنة مدلّلا، و زاره جميع الأنبياء فيها و وعدوه بمنزله من الله تعالى، وأيما رفقة خرجوا يريدون بيت المقدس شيّعهم عشرة آلاف من الملائكة يستغفرون لهم و يصلون عليهم و لهم مثل أعمالهم إذا انتهوا إلى بيت المقدس و لهم بكل يوم يقيمون فيه صلوة تسعين ملكا و من دخل بيت المقدس طاهراً من الكبائر تلقاه الله تعالى بمائة رحمة، ما منها رحمة إلا لو قسّمت على جميع الخلائق لوسعتهم. و عن أنس بن مالك رضي الله تعالى عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من زار بيت المقدس محتسباً أعطاه الله تعالى ثواب الف شهيد و قال صلى الله عليه وسلم من زار عالما فكأنما، **[183b]** زار بيت المقدس، ومن زار بيت المقدس محتسباً حرّم الله تعالى لحمه و جسده على النار. و عن أنس رضي الله عنه أنه قال من أتى بيت المقدس غفرله و رفع له أربع درجات. وعن كعب رضي الله عنه من أتى بيت المقدس لحاجة لا يسأل الله غيرها أعطاه الله تعالى إياها، نفلت من زيارة القدس، ومن زار بيت لحم و هو مولد سيدنا عيسى عليه الصلاة السلام فقد أقام السنة لأن النبي صلى

[897] -ve A

الله عليه وسلم زار بيت لحم في ليلة المعراج، فنزل من البراق فيه بتعليم جبرائل عليه السلام، وصلى فيه فركب البراق و توجه إلى بيت المقدس وبيت لحم عند بيت المقدس. ويستحب زيارة قبة معراج النبي عليه السلام (والصلوة و الدعاء في قبة المعراج فيها مجتمع على اجابتها.منه.) و قبته وباب الرحمة و محراب زكريا عليه السلام و الصخور التي في الجامع يقال موضع كرسي سليمان عليه السلام عندها وباب السكينة، وباب حطة و يستحبّ زيارة محراب عمر رضي الله عنه داخل المسجد المسقف و بقية المحاريب التي فيه، و يستحب زيارة باب النبي عليه السلام و الصلوة فيه و طور زيتا.**[184a]** وقبة السلسلة وباب التوبة و محراب مريم عليها السلام و الموضع الذي فيه و هو يعرف بمهد عيسى عليه السلام و يقراء في محراب مريم سورة مريم ويصلي و يجتهد في الدعاء فإنه مستجاب (و عن أحمد بن محمد بن كعب رضي الله عنه قال، إن داود عليه السلام لما كثر الشر في بني اسرائل و شهادة الزور سأل تعالى أن يجعل له برهاناً يعرف به الصادق من الكاذب، فأنزل الله تعالى سلسلة من نور من السماء معلقة في الموضع يعني القبة التي شرقية الصخرة و القبة بناها عبدالملك، فسميت للسلسلة و هي القبة التي لقي فيها النبي صلى الله عليه وسلم حورالعين ليلة أسري به صلى الله عليه وسلم.منه.) و يستحب زيارة موضع قدم النبي عليه السلام في الصخرة و الموضع الذي خرقه جبرائل عليه السلام بإصبعه وشدّ فيه البراق وهو خارج باب النبي عليه السلام. و روي عن كعب رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال، ليلة أسري به وقف البراق في الموضع الذي كان يقف فيه الأنبياء من قبلي ثم دخل جبرائل أمامه فإذا له ضوء كضوء الشمس، ثم تقدم جبرائل أمامه حتى كان من شامي الصخرة فأذّن جبريل و نزلت الملائكة من السماء و حشر الله تعالى له المرسلين، و أقيمت الصلاة و صلى النبي عليه السلام بالملائكة و المرسلين (و في رواية جمع له الأنبيآء فاتهم في بيت المقدس.منه.) ثم وضعت له مرقات من ذهب و مرقات من فضة و هو المعراج حتى عرج جبريل و النبي عليهما السلام إلى السماء فقال عبدالرحمن و هو في القبة التي عند الصخرة عن يمينها **[184b]** ومن أتى القبة قاصداً أو له حاجة من حوائج الدنيا و الآخرة فصلى فيها ركعتين او أربع ركعات تبين له

سرعة الإجابة و عرفت بركته صلى الله عليه وسلم في ذلك المكان الذي يقال له قبة النبي عليه السلام. و عن عبدالرحمن بن محمد بإسناد إلى جده قال، كان في زمان بني إسرائل إذا أذنب أحدهم الذنب كتب على جبينه أن فلانا قد أذنب في ليلة كذا و كذا، فيعذبونه و يزجرونه فيأتي باب التوبة و هو في الباب الذي عند محراب مريم عليها السلام الذي كان يأتيها رزقها فيه فيبكي و يتضرع و يقيم حيناً، فإن تاب الله عليه محى ذلك عن جبينه فيفرح به بنو اسرائل، و إن لم يتب عليه أبعدوه و أخرجوه فينبغي للزائر أن يزور جميع المواضع المذكورة الشريفة و المواطن اليمونة اللطيفة و يصلي فيها و يدعو الله تعالى و يجتهد في الطاعة و الصلاة و الدعاء و الصدقة و يتوب إلى الله و يشكر له تعالى على ما وفقه من الزيارة. فإن في ذلك فضلا كثيرا فإذا فعل ذلك خرج من ذنوبه كيوم **[185a]** و لدته أمه.

[A 242a] (Maṭlab: Fi'z-ziyārāt ve'l-ʿibādāt fī mesācidi Beytü'l-Muḳaddes bi't-tercüme[898])

Bāb-ı Beytü'l-Muḳaddes'de meẕkūr olan fuṣūlden ikinci faṣl. Beytü'l-Maḳḍis mescidlerinde olan ziyārāt u ʿibādātuñ beyānındadur. Pes imdi Ḥażret-i Mekḥūl raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e işti yāḳan Beytü'l-Muḳaddes'i ziyāret eylese ʿizz ü nāzla cennete idḫāl olunur. Ve cemīʿ enbiyā cennetde anı ziyāret idüp Allāh teʿālā cānibinden anuñ ḳadr u mertebesine vaʿde ideler ve her ḳanḳı ṭāʾife-i İslāmiyye ki Beytü'l-Muḳaddes murād idüp yirlerinden ve menzillerinden çıḳsalar anlar içün istiġfār u ṣalāt ider olduḳları ḥālde on biñ melek teşyiʿ ide yaʿnī o kimesneleri vedāʿ idüp yāḫūd bunlara tebaʿiyyet idüp ikrāmen Beytü'l-Muḳaddes'e bile geleler. Bu maʿnā menāsir gider ki taʿẓīm bunda ziyāde bulunup ve **[A 242b]** murāfaḳatları ile melekler bunları ḥıfẓ u ḥimāyet daḫı itmiş olurlar. Ve daḫı bu Beytü'l-Muḳaddes murād idenler içün meleklerüñ ʿamelleri gibi Beytü'l-Muḳaddes'e yetişdüklerinde ʿameller ḥāṣıl olur. Ve daḫı **[185b]** Beytü'l-Muḳaddes'de iḳāmet

[898] -bi't-tercüme A

itdükleri her bir güne ṭoḳsan melek ṣalātı anlar içün ḥāṣıldur. Ve daḫı "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e günāh-ı kebāʾirden ṭāhir olduġı ḥālde dāḫil olsa Ḥaḳ teʿālā ol kimesneyi yüz raḥmet ile ḳabūl ide ki bu raḥmetlerden[899] her birisi degildür illā cemīʿ ḫalāyıḳuñ üzerine taḳsīm oluna, cümlesine vüsʿat üzre kifāyet ideydi" deyü buyurdı. Ve Ḥażret-i Enes bin Mālik raḍıya'llāhu ʿanhumādan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[900] bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'i ṣevāb ṭaleb idüben ziyāret eylese **[A 243a]** Allāh teʿālā ol kimesneye biñ şehīd ṣevābı vire" deyü buyurdılar. Ve daḫı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem "Bir kişi ʿulemādan birisini ziyāret eylese Beytü'l-Muḳaddes'i ziyāret itmiş gibidür ve Beytü'l-Muḳaddes'i ṣevāb recāsına ziyāret itse Allāh teʿālā ol kişinüñ etini ve cesedini nār üzerine ḥarām eyleyüp[901] ve āteşe yaḳmaya" deyü buyurdılar. Ve daḫı girü Ḥażret-i Enes raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ o[902] Ḥażret: ("Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e gelse ol kişi maġfiret olunup ve dört derecesi refʿ olunur" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb'dan mervīdür ki: Ṣaḥ.)[903] **[186a]** "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e bir ḥācete gelse murādı olmayup illā Allāh teʿālādan hemān ol ḥācet olsa Allāh teʿālā anı, aña iʿṭā ider" deyü buyurdı. *Ziyāret-i Ḳuds* kitābından **[A 243b]** böylece naḳl olundı. Ve şol kimesne Beytülahm'i ziyāret eylese ol ki Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ mevlid-i şerīfleri yaʿnī ṭoġduġı yirdür. Taḥḳīḳ sünnet-i Resūl'i ikāmet itmiş olur. Zīrā Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[904] leyle-i miʿrācda Beytülaḥm'i ziyāret idüp anda Buraḳ'dan Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selāmuñ taʿlīmi yaʿnī "in" demesiyle indi ve anda namāz ḳılup ve Buraḳ'a girü bindi. Ve teveccüh idüp Beytü'l-Muḳaddes'e geldi.Ve Beytülaḥm Beytü'l-Muḳaddes'üñ yanındadur. Ve daḫı ḳubbetü'l-miʿrācı (ve bu ḳubbe-i miʿrācda

---

[899] raḥmetlerden: raḥmetden A
[900] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[901] eyleyüp: eyleye A
[902] o: ol A
[903] H nüshasındaki sah kaydı A nüshasında metin içinde yer almaktadır.
[904] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A

ṣalāt ü duʿānuñ ḳabūlüne ittifāḳ u ictimāʿolunmışdur. Minhu.) Ve Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ ḳubbesini ve raḥmet ḳapusını ve Ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi's-selām miḥrābını ve cāmiʿüñ ardında olan ṣaḫreleri ki Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāmuñ kürsisi yiri ol saḫreler yanındadur dinilür ve bāb-ı sekīne ve bāb-ı Ḥıṭṭaʾ. Bunuñ mecmūʿuñ ziyāret itmek **[A 244a]** mesnūn **[186b]** u müsteḥabdur. Ve daḫı örtülmüş mescidüñ yaʿnī Mescid-i Aḳṣā'nuñ baʿż açıḳ ve baʿż örtülidür. Ol örtüli olan maḥalde Ḥażret-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhuñ miḥrābını ve anda olan bāḳī miḥrābları daḫı ziyāret itmek müsteḥabdur. Ve bāb-ı Nebī ʿaleyhi's-selāmı daḫı ziyāret idüp ve anda namāz ḳılmaḳ[905] daḫı mesnūn u müsteḥabdur. Ve Tūr-i Zeytā'yı ki Mescid-i Aḳṣa'nuñ şarḳı ṭarafında vādi-yi cehennem üzerine müşerrefdür. Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selām miʿrācıdur. (Ve Aḥmed bin Muḥammed bin Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhumdan mervīdür ki: Taḫḳīḳ Ḥażret-i[906] Dāvūd ʿaleyhi's-selām vaḳtā kim Benī İsrāīl'de şerr ü zūr şeḥāde çoġaldı ise gerçegi yalancıdan farḳ içün bir burhān u delīl istedükde Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā gökden bir[907] nūrdan bir zencīr indürdi. Ol zencīr Ṣaḫretu'llāhuñ şarḳı ṭarafında olan ḳubbenüñ mevżiʿinde aṣılmış idi. Ve ol ḳubbeyi Abdü'l-melik binā idüp Ḳubbetü's-silsile deyü ad virildi. Ol ḳubbe şol ḳubbedür ki Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām leyle-i miʿrācda anda ḥūru'l-ʿīne mülāḳāt itdi didi. Minhu.) Ve ḳubbetü's-silsileyi ki maḥkeme-i Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selāmdur. Ḳubbetü'ṣ-ṣaḫrenüñ bāb-ı şarḳīsi öñündedür. Ve bāb-ı tevbeyi ki ol daḫı mescidüñ ṭaraf-ı şarḳīsinde ḥarem-i mescid müntehā olduġı yirdedür. Ve Ḥażret-i Meryem ʿaleyhime's-selām miḥrābını ki Mescid-i Şerīf ḥareminüñ ḳıblesinüñ yesārındadur. **[A 244b]** Ve andaġı[908] mevżıʾi ki ʿĪsā ʿaleyhi's-selām[909] beşigi dimekle maʿrūfdur. Bu mecmūʿı daḫı ziyāret itmek müsteḥabdur. Ve Ḥażret-i Meryem

---

[905] ḳılmaḳ: ḳılup ve duʿā itmek A
[906] -Ḥażret-i A
[907] bir: H nüshasında üstü çizilmiş.
[908] andaġı: andaḳı A
[909] ʿaleyhi's-selām: ʿa.m. A

miḥrābında sūre-i Meryem'i okuya ve bunda namāz ḳılup ve duʿāda mücāhede ve saʿy ide. Zīrā bunda duʿā müsteḥābdur. Ve daḫı Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ semāya ʿurūc iderken[910] Ṣaḫretu'llāha başduḳlarında mübārek ḳādem-i şerīflerinüñ teʿs̱īr idüp ṭopuḳlarına dek gömüldügi yiri ve Ḥażret-i Cibrīl mübārek parmaḳları ile yırtup ve delüp Buraḳ baġladuḳları[911] yiri ki Bāb-i Nebī ʿaleyhi's-selāmuñ ṭaşrasıdur. Bu iki şerīf mevżıʿleri ziyāret idüp bunlar ile teberrük itmek daḫı müsteḥabdur. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i Peyġamber ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: "Leyle-i İsrā'da Buraḳ benden evvel gelen enbiyā-i kirām ʿaleyhime's-selām vāḳıf olduḳları yirde **[A 245a]** vāḳıf oldı" deyü buyurdı. Bu ʿizzet ü devlet ve ḳader ü menzilet nedür ki ol sulṭāna olmışdur. Mülāḥaża olunup şerīʿat-i muṭahharalarına ve ṭarīḳat-i Muṣṭafaviyyelerine ittibāʿ u riʿāyet itmek her ferde lāzım u vācib olmışdur. Andan ṣoñra Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām öñlerine düşüp pes Ḥażret-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem **[187b]** içün gün ẓiyāsı gibi ẓiyā vü nūrı var idi. Andan Ḥażret-i Cebraʾil öñlerince ilerü yüriyüp ḥattā Ṣaḫretu'llāhuñ şāmī ṭarafına varduḳda Cebraʾīl ʿaleyhi's-selām eẕān okuyup gökden melāʾike inüp ve mürseller cemʿ olundı. (Ve bir rivāyetde enbiyā-i kirām Ḥażret-i Resūlu'llāh içün cemʿ olunup Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem Beytü'l-Muḳaddes'de enbiyāya imām oldı, dir. Minhu.) Ve ṣalāta iḳāmet olundı. Ve Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selām melāʾikeye ve peyġamberlere namāz ḳılıvirdi. Andan ṣoñra bir altundan ve bir gümüşden iki nerdübān ḳonuldı ki miʿrāc budur. Ḥattā Ḥażret-i Cebrāʾil ve Peyġamber ʿaleyhime's-selām[912] **[A 245b]** semāya ʿurūc itdiler. Pes ʿAbdu'r-raḥmān "Bu meẕkūr olan şey Ṣaḫretu'llāhuñ ṣaġ ṭarafında olan ḳubbede idi" didi. Ve daḫı bir kimesnenüñ dünyā vü āḫiret ḥācetlerinden bir ḥāceti olup bu ḳubbeye

---

[910] iderken: itdükde A
[911] baġladukları: baġladuġı A
[912] ʿaleyhime's-selām: ʿa.m. A

ḳaṣd itdügi ḥālde gelse ve bu ḳubbede iki veyā dört rekʿat namāz ḳılsa ol kimesne içün sürʿat-i icābet yaʿnī tiz ḳabūl olduġı ẓāhir olur. Ve Ḥażret-i Peyġamber'üñ ol meḳānda ki aña ḳubbe-i Nebī dirler bereketi ve teʾsīri bāhir olur. Ve ʿAbdu'r-raḥmān bin Muḥammed'den dedesine isnādla mervīdür ki: "Benī İsrāʾīl zamānında **[188a]** ḳaçan birisi bir günāh işlese idi alnına yazılurdı ki taḥḳīḳ filan kimesne gice içinde şu aṣıl şu aṣıl günāh işledi dinilüp ḳavmi daḫı aña ʿaẕāb idüp ve içlerinden çıḳarurlardı. Pes ol daḫı tevbe ḳapusına gelüp bu tevbe ḳapusı Ḥażret-i Meryem ʿaleyhime's-selāma rızḳı geldügi **[A 246a]** miḥrābuñ yanında olan ḳapudadur. Anda aġlayup ve tażarruʿ idüp bir sāʿat ṭururdı. Eger Ḥaḳ teʿālā tevbesin ḳabūl iderse alnına yazılan yazıyı maḥv iderdi. Benī İsrāʾīl daḫı feraḥlanup ve mesrūr olurlardı. Eger Allāh teʿālā tevbesin ḳabūl itmezse kendülerden ıraġ idüp ve içlerinden[913] çıḳarurlardı. Pes imdi ẕikr olunan mevāżıʿ-ı şerīfenüñ ve mevāṭın-ı mübāreke ve lātīfenüñ cemīʿisin ziyāret idüp ve namāz ḳılup bunda[914] Allāh teʿālāya duʿā ve tażarruʿ[915] ide ve ʿibādet ve namāzında ve duʿā vü ṣadaḳasında mücāhede ve saʿy ide. Ve Allāh teʿālāya tevbe ide ve bu mekānlaruñ ziyāretini tevfīḳ itdügine Allāh'a şükr eyleye. Zīrā bunda çoḳ faẓl ü ṣevāb vardur. Eyleyse ḳaçan bu ʿamelleri işlese anasından ṭoġdı[916] gün gibi günāhından çıḳup ḫalāṣ ola, didi.

[188b](**مطلب: العبادات في مساجد القدس**): اما العبادات في مساجد بيت المقدس، فروي عن ميمونة بنت الحارث رضي الله عنهما أم المؤمنين زوج النبي صلى الله عليه وسلم أنها قالت قلت يارسول الله افتنا في بيت المقدس، قال عليه السلام أرض المحشر والمنشر ائتوه فصلوا فيه فإن صلوة فيه كالف صلوة فيما سواه فقلت أرأيت يارسول الله من لم يطق محملاً اليه، قال عليه السلام فليُهدي اليه زيتاً

[913] içlerinden: aralarından A
[914] bunda: H nüshasında üstü çizilmiştir.
[915] -ve tażarruʿ A
[916] ṭoġdı: ṭoġduġı A

يسرج في قناديله. وعن ميمونة مولاة رسول الله صلى الله عليه وسلم أنها قالت يارسول الله افتنا في بيت المقدس قال عليه السلام لها ما قال لميمونة بنت الحارث. لكن زاد بعد قوله في قناديله وقال فإن من أهدى له كان كمن صلى فيه أخرجه القزويني من باب إسراج بيت المقدس .و في رواية عنها أنها قالت قلت يارسول الله وكيف و الروم إذ ذلك فيه، قال عليه السلام فإن لم تستطيعوا فزيت تسرج في قناديله. وعن عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما أنه قال سمعت رسول الله **[189a]** صلى الله عليه وسلم يقول، صلوة في بيت المقدس خير من الف صلوة فيما سواه إلا المسجد الحرام وفي مسجدي هذا. و عن أبي الدرداء رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال صلوة في بيت المقدس بخمسمائة صلوة. وعن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى في بيت المقدس غفرله ذنوبه و رفع له درجات. وعنه رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى في بيت المقدس غفرله ذنوبه كلها. وعن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم صلوة الرجل في بيته بصلوة و صلوته في مسجد القبائل بخمس و عشرين صلوة. وصلوته في المسجد الذي يجمع فيه بخمسمائة صلوة. وصلوته في المسجد الأقصى بخمسين الف صلوة، و في مسجدي بخمسين الف صلوة. و في مسجد الحرام بمائة الف صلوة. و في رواية الحافظ بهاءالدين عن مقاتل رضي الله عنهما صلوة في مسجد بيت المقدس بخمس و عشرين الف صلوة. وقال بعض الرواة صلوة في المسجد **[189b]** الأقصى بعشرة آلاف صلوة. وعن أنس بن مالك رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى في بيت المقدس خمس صلوات نافلة، كل صلوة أربع ركعات يقرأ في الخمس عشرة آلاف قل هو الله أحد، فقد اشترى نفسه من الله تبارك وتعالى ليس للنار عليه سلطان. و روي عن مكحول رضي الله عنه انه قال من صلى في بيت المقدس ركعتين يقرأ فيها بفاتحة الكتاب وقل هو الله أحد خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه، و كان له بكل شعرة في جسده حسنة، ومن صلى في بيت المقدس أربع ركعات مرّ على الصراط كالبرق الخاطف و أُعطي اماناً من الفزع الأكبر يوم القيامة. و من صلى في بيت المقدس

ست ركعات أعطي مائة دعوة مستجابة أدناها براءة من النار و وجبت له الجنة. ومن صلى في بيت المقدس ثمان ركعات كان رفيق داود و سليمان عليهما السلام. و من صلى في بيت المقدس عشر ركعات كان رفيق إبراهيم عليه السلام فيها.

[A 248b] Ammā Beytü'l-Muḳaddes mescidlerinde **[190a] (Matlab: Fī ʿibādāt mesācidi Beyti'l-Muḳaddes bi't-tercüme**[917]**)** olunan[918] ʿibāḍāt ü ṭāʿātüñ ḥaḳḳında vārid olan eḥādīṯ-i şerīfe ve āṯār-ı laṭīfe ve aḫbār-ı nebeviyyedendür ki pes Ḥażret-i Resūl'uñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḫātūnı ümmü'l-müʾminīn Meymūne binti'l-Ḥāriṯ raḍıya'llāhu teʿālā anhādan rivāyet olundı ki: "Taḥḳīḳ ol ben Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem'e 'Yā Resūla'llāh! Beytü'l-Muḳaddes ḥaḳḳında bize fetvā vir şānı nedür ve anda ne ʿamel itmek gerek ve ʿamelüñ ecr ü ṯevābı nedür bilüp aña göre ʿāmil olalum' didüm. (Fetvā fetādan müştaḳdur. Fetā ise şābb-ı ḳavī ḥādiṯe dirler. Fetvā daḫı bir ḥādiṯe içün veyā bir ḥükm-i muḥdeṯ içün cevāb-ı ḳavī veyā bir şekil nesnenüñ beyānını muḳavvīdür. Bu münāsebetle fetvā fetādan müştaḳ olup[919] aña binā-i fetvā dinilmişdür. Minhu.) Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem 'Beytü'l-Muḳaddes ḥaşr ü neşr maḥalli bir yirdür. Siz aña gelüp ve anda namāz ḳıluñ ki Beytü'l-Muḳaddes'de bir namāz ġayrı yirde biñ namāz gibidür' deyü buyurdı. Ben daḫı 'Beytü'l-Muḳaddes'e binüp varacaḳ nesneye ḳudreti olmıyan kimesneye reʾyüñ nedür yā Resūla'llāh' didüm. Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[920] **[A 249a] '**Ol kimesne Beytü'l-Muḳaddes'üñ ḳandillerine yanacaḳ zeyt hediyye göndersün' deyü buyurdı, didi. Ve daḫı Ḥażret-i Risālet'üñ ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[921] muʿteḳası Ḥażret-i Meymūne raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhādan **[190b]** mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol didi: "Yā Resūla'llāh! Beytü'l-Muḳaddes

[917] -bi't-tercüme A
[918] olunan: olan A
[919] olup: olmışdur A
[920] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[921] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A

ḥaḳḳında bize fetvā vir" Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[922] Meymūne binti'l-Ḥāris'e virdügi cevābı buña daḫı virdi lākin *fī ḳanādīlehu* ḳavlinden ṣoñra ziyāde idüp zīrā taḥḳīḳ bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes içün hediyye ihdā itse Beytü'l-Muḳaddes'de namāz ḳılan gibi olur" deyü buyurdı. Bu ḥadīṯ-i şerīfi isrāc-ı Beytü'l-Muḳaddes bābından Ḳazvīni iḫrāc eyledi. Ve bu Meymūne'den bir rivāyetde geldi ki: Taḥḳīḳ Ḥażret-i Meymūne Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: 'Beytü'l-Muḳaddes'e gelüñ ve anda namāz ḳıluñ' didüklerinde 'Yā Resūla'llāh! **[A 249b]** Ne keyfiyyet ile varup ve namāz ḳıluruz ḥālbuki anda Rūm andadur[923]' didüm. Resūlu'llāh ḥażretleri ʿaleyhi's-selām 'Pes imdi varup anda namāz ḳılmaġa istiṭāʿa ve ḳudretüñüz olmazsa anuñ ḫalefi ḳandillerine yaḳacaḳ zeytdür. Gelüp ve namāz ḳılmaḳdan ṣoñra ş̱evāblısı oldur' deyü buyurdılar, didi. Ve daḫı ʿAbdu'llāh bin ʿAmr bin el-ʿĀs raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ʿAbdullāh: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemi işitdüm dir ki 'Beytü'l-Muḳaddes'de bir ṣalāt ġayrı **[191a]** yirde biñ ṣalātdan ḫayırlıdur illā Mescid-i Ḥarām'la benüm bu mescidümde degil' deyü buyurdı, didi. Ve Ḥażret-i Ebi'd-Derdāʾ raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Ol Ḥażret-i Peyġamber'den rivāyet idüp taḥḳīḳ 'Beytü'l-Muḳaddes'de bir ṣalāt beş yüz ṣalāta ṭurur' deyü buyurdı, didi. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre **[A 250a]** raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ebī Hureyre: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[924] 'Bir kişi Beytü'l-Muḳaddes'de namāz ḳılsa günāhları maġfiret olunup ve derecātı refʿ ve ʿāliye ḳılınur' deyü buyurdı, didi. Ve girü Ebū Hureyre'den mervīdür ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[925] 'Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de namāz ḳılsa günāhlarınuñ küllīsi maġfiret olunur' deyü buyurdı, didi. Ve Enes bin Mālik raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Enes: "Resūlu'llāh

[922] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[923] andadur: vardur A
[924] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[925] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A

ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[926] 'Bir racülüñ evinde namāz ḳılması bir namāza geçer ve maḥalle mescidinde ḳılması yigirmi beş namāza geçer ve cumʿa mescidinde ḳılması beş yüz namāza geçer ve Mescid-i Aḳṣā'da ve benüm mescidümde ḳılması ellişer biñ namāza geçer ve Mescid-i Ḥarām'da ḳılması yüz biñ namāz yirine ṭurur' deyü **[191b]** buyurdı" didi. Ve daḫı Ḥāfıẓ Bahāʾüddin'üñ Ḥażret-i Muḳātil raḍıya'llāhu ʿanhumā[927]dan rivāyetinde: "Beytü'l-Muḳaddes mescidinde bir ṣalāt ġayrı yirde yigirmi beş biñ ṣalāta geçer" deyü buyurdı. Ve baʿż ruvāt "Mescid-i Aḳṣā'da **[A 250b]** bir ṣalāt ġayrı yirde on biñ ṣalāt meṣābesindedür" didiler. Ve daḫı Ḥażret-i Enes ibn[928] Mālik raḍıya'llāhu ʿanhumā[929]dan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Enes: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[930]: 'Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de beş nāfile namāz ḳılup her namāzı dört rekʿat olsa, cümle beş namāzda "*ḳul hüve'llāhu eḥad*" sūresin on biñ kerre oḳusa, ol kişi Allāh tebāreke ve teʿālādan nefsini işṭirā idüp nār-ı cehennemüñ ol kişinüñ üzerine ḳahr u ġalebesi ve ḥükmi olmaz' deyü buyurdı." Ve Ḥażret-i Makḥūl raḍıya'llāhu ʿanhdan[931] mervīdür ki: Taḥḳīḳ "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'üñ içinde iki rekʿat namāz ḳılup ol namāzda bir fātiḥatü'l-kitāb ve bir sūre-i iḫlāṣ oḳusa ol kişi anasından ṭoġduġı gün gibi ḳurtulup günāhından çıḳup ḫalāṣ olur ve anuñ içün cesedinde olan her bir ḳılına bir ḥasene olur" deyü buyurdı didi. **[192a]** Ve daḫı "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de dört rekʿat namāz ḳılsa ṣırāṭı berḳ-i **[A 251a]** ḫāṭıf gibi giçe ve ḳıyāmet güninüñ ulu ve ʿaẓīm ḫavf u feryādından emīn olmaḳ rūzī ve iʿṭā oluna. Ve bir kimesne Beyt-i Muḳaddes'de altı rekʿat namāz ḳılsa yüz maḳbūl ve müstecāb olmış murād iʿṭā olunur ki ednāsı nārdan berī olmaḳdur. Ve daḫı anuñ içün cennet vācib olur. Yaʿnī faẓl-ı Ḥaḳ ile elbette cennete dāḫil olur. Ve bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de sekiz rekʿat namāz ḳılsa

---

[926] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A
[927] raḍıya'llāhu ʿanhumā: raḍa A
[928] ibn: bin A
[929] raḍıya'llāhu ʿanhumā: raḍa A
[930] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ʿa.m. A
[931] raḍıya'llāhu ʿanhdan: raḍa A

Ḥażret-i Dāvūd ve Süleymān ʿaleyhime's-selāmuñ cennetde refīḳ u muṣāḥibi olup anlarıñ menālinden bu kimesne daḫı ḥiṣṣedār ola ve bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de on rekʿat namāz ḳılsa Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmuñ cennet-i aʿlāda refīḳi ve yoldaşı ve eşi ve ḥāldaşı ola. Yaʿni luṭf-i Ḥaḳḳ'a maẓhar olup enbiyā-yı kirām ʿaleyhime'ṣ-ṣalāt ü ve's-selām vāṣıl olduḳları niʿmetlere bu maḳūle kimesneler daḫı vāṣıl olalar.

[192b] وقيل و من صلى عند باب حطة ركعتين كان له من الثواب بعدد من قيل له من بني اسرائل ادخل الباب فلم يدخل. المراد بالحطة كلمة لااله إلا الله، لأنها كلمة تحطّ الذنوب عن القائل. قال المشرف رحمه الله من أتى باب الرحمة فصلى فيه من داخل الحائط و سأل الله تعالى في ذلك الموضع الجنة و يستعيذ به من النار و يكثر من ذلك فإن الوادي الذي و رآءه وادي جهنم الذي قال سبحانه الله و تعالى فيه، فضرب بينهم بسور له باب باطنه فيه الرحمة وظاهره من قبله العذاب. يستجاب دعاؤه بفضل الله تعالى و يستحب الصلوة في محراب زكريا عليه السلام وفي الموضع الذي يقال له كرسي سليمان عليه السلام في مؤخر الجامع. ويستحب في سائر المواضع التي ذكرت في باب بيت المقدس الصلاة والدعاء للآثار الواردة فيها و لفعل الأنبياء عليهم السلام روي عن عبدالله بن سلاّم أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى في بيت المقدس الف ركعة **[193a]** عن يمين الصخرة و عن يسارها دخل الجنة قبل موته، يعني يراها في منامه. وعن مكحول رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من خرج إلى بيت المقدس لا يريد حاجة إلا الصلوة فيه خمس(فصلى فيه.صح.) صلوات، صبحا و ظهرا و عصرا و مغربا و عشاءاً. خرج من خطيئته كيوم ولدته أمه. و في رواية أخرى عنه من صلى في بيت المقدس ظهرا و عصرا و ممغربا و عشاءاً، ثم صلى [الله] الغداة خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه. وعن كعب رضي الله عنه أنه قال من أتى بيت المقدس فصلى عن يمين الصخرة و عن شمالها و دعا عند موضع السلسلة و تصدق بما قلّ او كثر استجيب دعاؤه و كشف الله كربه و خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه و إن شاءالله

أعطاءه الشهادة. وعن السُدي رحمه الله عليه أنه قال الخضر والياس يصومان شهر رمضان في بيت المقدس ويأتيان موسم كل عام. و روي أن الخضر عليه السلام يصلي العصر كل يوم ببيت المقدس. وعن مقاتل رضي الله عنه من صام. **[193b]** يوماً في بيت المقدس فإن له فداه من النار (و في رواية كان له براءة من النار.منه.) و يُسنّ الصلاة عند قبر سيدنا إبراهيم عليه الصلوة والسلام لقول النبي عليه السلام لما أسري بي إلى بيت المقدس مرّ بي جبرئل عليه السلام إلى قبر الخليل صلى الله عليه وسلم فقال أنزل فنزلت فقال صلّ هنا ركعتين فإن ههنا قبر أبيك إبراهيم عليه الصلاة و السلام رواه أبوهريرة رضي الله تعالى عنه. و روي عن أبي أمامة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من حج و اعتمر في بيت المقدس و جاهد و رابط فقد استمسك بجميع سنتي. و في رواية أم سلمة رضي الله عنها من أهلّ بحجة او عمرة من المسجد الأقصى إلى المسجد الحرام غفر له ما تقدم من ذنبه و وجبت له الجنة. و في رواية عنها من أحرم من بيت المقدس بحجة أو عمرة كان بريئاً من ذنوبه كيوم ولدته أمه. وفي رواية ابن عمر رضي الله عنه من أحرم من بيت المقدس معتمراً في شهر رمضان يعدل عشر غزوات مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ومن تصدق برغيف في بيت المقدس فإنما تصدّق بجبال الأرض ذهبا، و من تصدق بدرهم فيها كان فداه من النار.

[194a] [A 253b] Ve daḫı baʿżılar "Bir kimesne Ḥıṭṭa ḳapusı yanında iki rekʿat namāz ḳılsa ṭāʾife-i Benī İsrāʾīl'den idḫali'l-bāb dinilüp de ol bāba dāḫil olmıyanlar ʿadedince ol namāz ḳılan kimesne içün şevāb ḥāṣıl ola" didiler. Ḥıṭṭa ile murād "*Lā ilāhe illa'llāh*" kelimesidür. Zīrā bu bir kelimedür ki ḳāʾilinden günāhları maḥv idüp giderür. Ḥażret-i Müşerref?? raḥimehu'llāh "Bir kimesne bāb-ı raḥmete gelse bāb-ı raḥmetüñ dīvārınuñ içeru ṭarafından bir mevżıʿde namāz ḳılsa ve ol mevżıʿde Allāh'dan cennet isteyüp ve nārdan Allāh teʿālāya istiʿāẕe idüp ve istiʿāẕede ikṣār eylese, ẕīrā bu dīvāruñ ardı şol vādi-yi cehennemdür ki Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā bu dīvāruñ ḥaḳḳında

"Feḍuribe beynehum bi-sūrin lehu bāb"[932] el-āyete deyü buyurdı. **[A 254a]** Bu maḳūle mevżıʿ ki raḥmet ü ʿaẕāb mevżıʿidür. Bunda namāz ḳılup duʿā ve istiʿāẕe eylese Allāh teʿālā fażlı ile duʿāsı müstecāb olur" didi. Ve daḫı Ḥażret-i Zekeriyyā ʿaleyhi's-selām miḥrābında ve şol mevżıʿ ki Ḥażret-i Süleymān kürsisi dinilür cāmiʿüñ girüsindedür. **[194b]** Bunlarda namāz ḳılmaḳ müsteḥabdur ve daḫı bāb-ı Beytü'l-Muḳaddes'de ẕikr olunan mevżıʿlerüñ sāʾirinde de ṣalāt ü duʿā müsteḥabdur. Bu mevżıʿde ṣalāt ü duʿā ḥaḳḳında vārid olan sünen ü aḫbār ve fiʿl-i enbiyā ʿaleyhimü's-selām ecili içün[933] ve ʿAbdu'llāh bin Selām raḍıya'llāhu ʿandan rivāyet olundı: Ol didi ki: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: 'Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de Ṣaḫretu'llāh'uñ ṣaġ ve ṣolunda biñ rekʿat **[A 254b]** namāz ḳılsa mevtinden evvel cennete dāḫil olur. Yaʿnī cenneti menāmında görür' deyü buyurdılar."[934] Bu ḥadīṯ-i şerīfden münfehim oldı ki ḳable'l-mevt düşden ġayrı yirde cenneti görmek cāʾiz olmayup ve cennetüñ nevmde ruʾyeti duḫūl-i cenneti mültezem olup her kişi ki Ḥaḳ celle ve ʿalā aña menāmında cennet görmek müyesser ide. Fażl u kereminden anı cennete idḫāli muḳarrer ola. "*Daḫale'l-cennete ḳable mevtihi*" deyü buyurmalarına vech bu ola. Ve Ḥażret-i Mekḥūl raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Mekḥūl: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e çıḳup gitse murādı olmayup illā anda namāz olsa. Pes bu **[195a]** Beytü'l-Muḳaddes'de ṣabāḥ ve öyle ve ikindi ve aḫşam ve yatsu namāzlarını bu beş ṣalātı ḳılsa **[A 255a]** anası ol kimesneyi ṭoġurdıgı gün nice bī-ẕenb ü bī-günāh ise anuñ gibi günāhından çıḳup berī ola" deyü buyurdılar.[935] Ve Ḥażret-i Mekḥūl'den bir rivāyetde: "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de öyle ve ikindi ve aḫşam ve yatsu namāzlarını ḳılup andan ṣoñra ṣabāḥı ḳılsa. Ol kimesne anasından ṭoġduġı gün

---

[932] Hadid 57/13.
[933] ʿaleyhimü's-selām ecili içün: ʿaleyhimü's-selāmda ötüri A
[934] +didi A
[935] +didi A

gibi ẕünūbünden ḫalāṣ olup ḳurtula" dinildi. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu[936] ʿanhdan mervīdür ki: "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'e gelüp anda Ṣaḫretu'llāh'uñ ṣaġında ve ṣolunda namāz ḳılsa ve Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selām zencīri yirinde duʿā itse ḳalīl ü keṯīr bir miḳdār ṣadaḳā virse ol kişinüñ duʿāsı müstecāb olup **[A 255b]** ve Ḥaḳ teʿālā ġam u ġuṣṣasını keşf ider. Ve anasından ṭoġduġı gün gibi günāhından berī olup çıḳar ve meşiyyetu'llāh ile aña şehādet daḫı müyesser olur" deyü buyurdı. Ve Ḥażret-i Süddī raḥmetu'llāhi teʿālā ʿaleyhden mervīdür **[195b]** ki: Taḥḳīḳ Süddī "Ḥażret-i Ḫıżır ve İlyās ʿaleyhime's-selām ramażān-ı şerīf ayını Beytü'l-Muḳaddes'de ṣāʾim olurlar ve her sene mevsimde yaʿnī ziyāret vaḳtinde Beytü'l-Muḳaddes'e gelürler" didi. (Ve ruviye ʿan baʿḍi'l-meşāyıḫ: "*Enne'l-Ḫıżra ʿaleyhi's-selām yuṣallī'ṣ-ṣubḥa külle yevmin bi-Mekkete'l-Mükerremete ve'ẕ-ẕuhra bi'l-Medīneti'l-Münevvereti ve'l-ʿaṣra bi-Beyti'l-Muḳaddes ve'l-maġrib ve'l-ʿişāʾ ʿinde's-sed*".Minhu.) Ve daḫı rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ "Ḥażret-i Ḫıżır ʿaleyhi's-selām her gün ṣalāt-ı ʿaṣrı Beytü'l-Muḳaddes'de ḳılur" dinildi. Ve daḫı Ḥażret-i Muḳātil raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de bir gün ṣāʾim olsa. Ol kimesne içün nārdan fidāsı vardur didi. (Bir rivāyetde ol ṣavm ol kimesne içün nārdan berāt ola didi.Minhu.)

(Maṭlab fi'ṣ-ṣalāt fi'l-Mescidi'lleẕī ʿinde ḳabri İbrāhīm ʿa.m.)

Ve daḫı bizüm seyyidimüz Ḥażret-i İbrāhīm **[A 256a]** ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām ḳabri ḳatında namāz ḳılmaḳ mesnūn u müsteḥabdur. Ḥażret-i Peyġamber ʿaleyhi's-selāmuñ ḳavl-i şerīflerinden ötüri ki Peyġamber ʿaleyhi's-selām "Vaḳtā kim Beytü'l-Muḳaddes'e isrāʾ olundum ise Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām beni Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām[937] ḳabrine uġratdı ve 'in aṣaġa' didi. Ben daḫı indüm. Pes 'İmdi bu maḳāmda iki rekʿat namāz ḳıl zīrā babañ İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ[938] ḳabri bu

[936] +teʿālā A
[937] ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām: ʿaleyhi's-selām A
[938] ʿaleyhi's-selāmuñ: ʿa.m. A

mevżiʿdedür' didi" deyü buyurdı. Bu ḥadīṯ-i şerīfi Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh[939] rivāyet itdi. **[196a]** Ve daḫı Ebī Ümāme raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ebī Ümāme "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem 'Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de ḥac idüp ʿumre de[940] getürse yaʿnī ḥacc u ʿumreye niyyet idüp iḥrām eylese ve çalışup ve dörüşüp fī sebīli'llāh bel baġlayup ḥabl-i şerīʿat-i muṭahharayı **[A 256b]** elden ḳoma. Pes ol kişi taḥḳīḳ benüm cemīʿ sünnetimi ṭutmış olur' deyü buyurdılar" didi. Ve Ümmü Seleme raḍıya'llāhu ʿanhā rivāyetinde "Bir kimesne Mescid-i Aḳṣā'dan Mescid-i Ḥarām'a ḥacca veyā ʿumreye telbiye itse Allāh teʿālā anuñ geçmiş günāhını yarlıġaya ve anuñçün cennet vācib ola" didi. Ve girü Ümmü Seleme'den bir rivāyetde "Bir kişi Beytü'l-Muḳaddes'den ḥacca ya ʿumreye iḥrāmlansa anasından ṭoġduġı gün gibi günāhlarından berī ola" didi. Ve Ḥażret-i İbn-i ʿÖmer raḍıya'llāhu ʿanhumā[941] rivāyetinde "Bir kimesne ramaẓān-ı şerīfde ʿumre getürici olduġı ḥālde Beytü'l-Muḳaddes'den iḥrām itse Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ile on kerre ġazāya muʿādil olur" didi. Ve daḫı "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de bir etmek ṣadaḳa itse vech-i arżuñ ṭaġlarınca altun ṣadaḳa itmiş gibi olur. Ve bir kimesne anda bir aḳça ṣadaḳa virse ol virdügi aḳça ol kimesnenüñ cehennem odından fidāsı olur dinildi."

[196b](مطلب: في المجاورة و الموت و الموتى ببيت المقدس):

الفصل الثالث: في المجاورة و الموت و الموتى ببيت المقدس و فضائلها. روي عن وهب بن منبه رضي الله تعالى عنهما أنه قال أهل بيت المقدس جيران الله تعالى و حق على الله تعالى أن لا يعذب جيرانه و عن الحافظ بهاءالدين عن مقاتل أنه قال إن الله تعالى تكفّل لمن سكن بيت المقدس بالرزق و إن فاته المال ويدل على فضيلة المجاورة بها. حديث ذي الأصابع و هو إن ابتليت بالبقاء بعدك الحديث. (وهذه

---

[939] raḍıya'llāhu teʿālā ʿanh: raḍa A
[940] -de A
[941] raḍıya'llāhu ʿanhumā: raḍa A

الاحاديث مذكورة في فصل فضائل بيت المقدس فليراجع ثمه من يريد تمامها و تفصيلها.منه.) و الحديث المذكور لميمونتين لرضي الله عنهما و هو قولهما قلت يارسول الله أفتنا في بيت المقدس الحديث. و حديث ياروشلم أنت صفوتي من بلادي و أنا سابق اليك صفوتي من عبادي الحديث. و روي انه أنه ما يسكن احد بيت المقدس حتى يشفع له سبعون الف ملك إلى الله تعالى و كذلك يدل على فضل المجاورة ببيت المقدس قوله صلى الله عليه وسلم لأبي عبيدة بن الجراح إلتجئ التجئ إلى بيت المقدس الحديث. وقوله علي كرم الله وجهه لصعصعة، نعم المسكن عند ظهور الفتن بيت المقدس و روي عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم.**[197a]** من مات في بيت المقدس فكأنما مات في السماء. و عن كعب رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الله تعالى في التوراة لبيت المقدس من مات فيكِ فكأنما مات في السماء و من مات حولك فكأنما مات فيك. وعنه أيضا أنه قال من دفن في بيت المقدس نجا من فتنة القبور و ضيقها. وعن خالد ابن دعلج و هو يروي عن الحسن أنه يقول زيتون المبلية أنها روضة من رياض الجنة. وعن بعضهم أنه خرج من الرملة إلى بيت المقدس فبات في قرية يقال لها قرية العنب، فرأى في منامه كان قد ورد تابوت فيه ميّت. ولقد لقيته قبل دخوله طائفتان، طائفة قالوا نحن ملائكة الرحمة وطائفة نحن ملائكة العذاب، قالوا و قد دخلوا أرض بيت المقدس ليس لكم عليه سلطان فلما كان وقت السحر.**[197b]** و فتح باب الفندق فإذا قوم قد وردوا بتابوت فيه ميّت من مصر فقلت للقوم الذين معه من هذا الميت، فذكروا أنه رجل أهرب من السلطان من اهل مصر أوصى بان يدفن في القدس. قال فرجعت إلى بيت المقدس حتى وصليت عليه و حضرت دفنه رحمه الله. **(مطلب: في قبر إبراهيم ع. م. و قبور أولاده)**: اما القول في قبر إبراهيم و أولاده و ترتيب موتهم صلوات الله عليهم و الإختلاف الواقع فيه. فروي عن كعب رضي الله عنه أنه قال اوّل من مات و دفن في صبرى و هي موضع قبر إبراهيم عليه السلام سارة دفنها إبراهيم عليه السلام و هي زوجته و ذلك الموضع لملك أراد

إبراهيم عليه السلام أن يشتريه منه و دفن فيه كل من مات من أهله فقال الملك أجبتك أدفن حيث شئت من أرضي فأبى عليه السلام إلا بالثمن و كان طلب منه المغارة، فقال الملك بعتك بأربعمائة درهم، كل درهم خمسة دراهم كل مائة ضرب ملك و أراد أن يشدّد عليه كيلا يجد فيرجع إلى قوله فخرج عليه السلام من عنده فجاءه جبرائل عليه السلام بذلك فدفعها إلى. **[198a]** الملك و حمل سارة إلى المغارة فدفنت فيها، وهي جليلة عند الله الجليل و عظيمة عند العلي العظيم. لما روي عن ابن عباس رضي الله عنه أنه قال لما أراد الله تعالى أن يقبض روح خليله إبراهيم عليه السلام أوحى الله تعالى إلى الدنيا، إني دافن فيك خليلي فاضطرب الدنيا اضطرابا شديداً و تشامخت جبالها و تواضعت بقعة يقال لها صبرى، فقال الله تعالى لها يا صبرى أنتِ شعشوعي أنتِ قدسي، أنت بيت قدسيَ، فيكِ خزانة علمي ز عليكِ أنزلت رحمتي ز بركاتي و اليكِ أحشر خيار عبادي من ولد خليلي، فطوبى لمن وضع جبهته فيكِ لي ساجداً أسقيه من حضرة قدسي و آمنه افزاع قيامتي، و أسكنه الجنة برحمتي فطوبى كي ثم طوبى كي ثم طوبى كي أدفن فيك خليلي ثم توفي إبراهيم عليه السلام فدفن بحذاء سارة رضي الله عنها ثم توفيت ريقة زوجة اسحق عليه السلام فدفنت فيها، ثم توفي اسحق عليه السلام فدفن فيها بحذاء زوجته ثم توفي يعقوب عليه السلام فدفن عند باب المغارة و زوجته ليقا **[198b]** توفيت بعده فدفنت بحذائه عليه السلام.

[A 259b] (Maṭlab: Fi'l-mücāvere ve'l-mevt ve'l-mevtā bi-Beyti'l-Muḳaddes bi't-tercüme[942])

Bāb-ı Beytü'l-Muḳaddes'de ẕikr olunan fuṣūlüñ üçüncisi Beytü'l-Muḳaddes'de mücāvir olmanuñ ve anda fevt olmanuñ ve meyyitüñ ve faẓīletlerinüñ beyānındadur. Cümle-i mübeyyenātdandur ki Vehb bin Münebbih raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Vehb: "Ehl-i Beytü'l-Muḳaddes Ḥaḳ teʿālānuñ ḳoñşılarıdur. Yaʿnī şeref ü

[942] Fi'l-mücāvere ve'l-mevt ve'l-mevtā bi-Beyti'l-Muḳaddes bi't-tercüme: Fi'l-mücāvere fī Beyti'l-Muḳaddes ve'l-mevt ve'l-mevtā bihi A

kerāmet cihetinden ḳarībleridür. Ḥālbuki faẕl u keremine ve raḥmet-i sābıḳasına naẓaran ḳoñşılarına ve kendüne yaḳın olanlara ʿaẕāb itmek Allāh teʿālā üzerine ḥaḳḳ u vācibdür" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥāfıẓ Bahāʾüddīn Ḥażret-i Muḳātil'den raḍıya'llāhu ʿanhumā rivāyet idüp taḥḳīḳ: "Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā Beytü'l-Maḳdīs'de sākin olanuñ gerçi kim māl andan ıraġ olup ve mālı ḳalmadı ise de rızḳını tekeffül itdi" deyü buyurdı. Ve daḫı bu Beytü'l-Muḳaddes'de **[A 260a]** mücāveretüñ faẕlına ẕi'l-eṣābiʿüñ "*İnne'bteleytü*" ḥadīṯi ve Ḥażret-i Meymūne binti Ḥāriṯ ile Meymūneyi mevlāt-ı Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ *"İftinā yā Resūla'llāh fī Beyti***[199a]***'l-Muḳaddes"* ḥadīṯi ve *"Yeruşalim ente ṣavfetī min bilādī"* ḥadīṯi ki bu ḥadīṯler bi't-tamām faṣl-ı feżāʾil-i Ḳuds'de ẕikr u tafṣīl olunmışdur. Cümlesi aña delālet ider. (Bu ḥadīṯ-i şerīflerüñ ʿale't-tafṣīl maʿrifetin murād iden kimesne ol maḥalle mürācaʿat itsün. Reḳāketden firāren bunda icmāl olundı. Minhu.) Ve daḫı rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ "Şan budur ki Beytü'l-Muḳaddes'de bir aḥad sākin olmaz illā anuñ içün Allāh teʿālāya yetmiş biñ melek şefāʿat ider" dinildi. Ve daḫı girü geçenleyin Beytü'l-Muḳaddes'de mücāveretüñ faẕlı üzerine Ḥażret-i Risālet ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ Ebī ʿUbeyde ibnü'l-Cerrāḥ'a "*ilteciʾ ilteciʾ ile'l-Beyti'l-Muḳaddes*" didükleri ve Ḥażret-i ʿAlī kerreme'llāhu vechenüñ Ṣaʿṣaʿa'ya "*Niʿme'l-meskeni ʿinde ẕuhūri'l-fiten Beytü'l-Muḳaddes*" ḳavl-i şerīfleri **[A 260b]** delālet ider. Ve daḫı Ḥażret-i Ebī Hureyre raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Ebū Hureyre "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem[943] 'Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de fevt olsa ol kimesne gökde fevt olmaḳ gibidür' deyü buyurdılar" didi. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol: "Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem 'Allāh teʿālā Tevrat'da Beytü'l-Muḳaddes'e dir ki **[199b]** 'Bir kimesne sende fevt olsa semāda fevt olmaḳ gibidür. Ve eṭrāfında fevt olsa sende fevt olmış gibidür' didi, dir." Ḥavl şeyʾüñ dāʾiresine dirler. Beytü'l-Muḳaddes'üñ

[943] ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem: ṣalʿam A

dāʾiresi arż-ı muḳaddesedür. Yaʿnī arż-ı muḳaddesenüñ sāʾir yirlerinde fevt olan nefs-i Beytü'l-Muḳaddes'de fevt olmış gibidür. Ve nefs-i Beytü'l-Muḳaddes'de fevt olan semāda fevt olmış gibidür. Yaʿnī anuñ menzilesi ehl-i **[A 261a]** semā menzilesinde[944] ve ḥavlisinde fevt olanuñ menzilesi Beytü'l-Muḳaddes ehli menzilesindedür dimekdür. Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb'dan girü geçen gibi mervīdür ki: Taḥḳīḳ Kaʿb "Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'de defn olunsa taḥḳīḳ ol kişi ṣırāṭı geçmiş olur" deyü buyurdı. Ve daḫı "Beytü'l-Muḳaddes'üñ maḳbūrı yaʿnī mevtāsı taʿẕīb olunmaz" didi. Ve "Şol kimesne ki Beytü'l-Muḳaddes'de defn olunsa ḳubūruñ fitnesinden ve ṭarlığından necāt u ḫalāṣ bulur" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Daʿlec oġlı Ḫālid'den mervīdür ki: Ol Ḥasan'dan rivāyet idüp taḥḳīḳ dir ki "Zeytūni'l-mebleye yaʿnī Beytü'l-Muḳaddes **[200a]** cennet bostānlarından bir bostāndur" deyü buyuruldı. Yuḳaruda mirāren ravża ḥadīṯleri[945] tafṣīl olunmışdur. Tekrārı nevʿ-i rekāketi müstelzimdür deyü bu maḥalde icmāl **[A 261b]** olundı. Ve daḫı baʿż ṣāliḥīnden mervīdür ki: Taḥḳīḳ ol: "Remle'den çıḳup Beytü'l-Muḳaddes'e müteveccih olduḳda Ḳaryetü'l-ʿineb dinilür bir ḳaryede yatdu ve ol gice anda düşünde gördi ki bir tabut geldi[946] içinde bir meyyit vardur. Ḥālbuki gelüp ḳaryeye dāḫil olmazdan evvel iki ṭāʾife bu tabuta mülāḳiye oldılar. Bir ṭāʾife 'Biz raḥmet melāʾikesiyüz' diyüp ve bir ṭāʿife 'Biz ʿaẕāb melāʾikesiyüz' diyüp anda muḳatele idüp bu meyyiti almaḳ isterler. Pes raḥmet melekleri ʿaẕāb meleklerine ġalebe idüp ḳavm-i meyyit içün ya melāʾike-i ʿaẕāb bu kişiler arż-ı Beytü'l-Muḳaddes'e dāḫil oldılar. 'Bu meyyitüñ üzerine sizüñ ḳahr u ġalebe ve ḳudretüñüz yoḳdur' didiler. Pes imdi[947] seḥer vaḳti oldı ise ve Ḳuds-i Şerīf'de bāb-ı fınduḳ feṯḥ olundı ise **[A 262a]** hemān ol ḳapuda taḥḳīḳ bir ḳavm **[200b]** içinde meyyit var bir tabut ile Mıṣr'dan vārid olup geldiler. Pes ben ol ḳavme 'Bu meyyit kimdür?' didüm. Anlar daḫı taḥḳīḳ 'Bu ehl-i

[944] menzilesinde: menzilesindedür A
[945] ḥadīṯleri: ḥadīṯinde A
[946] geldi: gelüp A
[947] -imdi A

Mışr'dan sulṭāndan ḳaçırılmış bir racüldür ki Ḳuds-i Şerīf'de defn olunmaġa vaṣiyyet itdi' deyü ẕikr itdiler, didi. O kişi daḫı 'Ben Beytü'l-Muḳaddes'e rucūʿ itdüm. Ḥattā ḥālbuki üzerine namāz ḳılup ve defnine daḫı ḥāżır oldum' didi." Raḥimehuma'llāh. Muṭlaḳan mevt ve mevtānuñ aḥvālinüñ beyānı tamām oldı.

(Maṭlab: Fī ḳabri İbrāhīm ve evlādihi ʿaleyhimü's-selām)

Ammā Ḥażret-i İbrāhīm ve evlādınuñ ḳabr-i şerīflerinde ve tertīb-i mevtlerinde olan ḳavl ve bu ḳabrde olan iḫtilāf u tereddüd. Pes Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan rivāyet olundı ki: Taḥḳīḳ Kaʿb fevt olup da Ḥıbrī'de evvel defn olunan -Ḥıbrī ki ḳabr-i İbrāhīm ʿa.m. mevżıʾidür- Ḥażret-i[948] Sāre anadur. Anı Ḥażret-i İbrāhīm defn itdi ki **[A 262b]** Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ[949] ḫātūnıdur.[950] Ve bu mevżıʿ bir pādişāhuñ idi. Ḥażret-i İbrāhīm ol mevżıʿi andan işṭirāʾ idüp baʿdehu ehlinden her kim fevt olursa **[201a]** anda defn itmek murād itdi. Pādişāh daḫı Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma "İstedügiñi virdüm, benüm yirlerümden her nereyi isterseñ anda defn eyle" didi. Ḥażret-i İbrāhīm daḫı aḳçasuz ḳabūl itmedi. Ḥālbuki ol medfūn olduḳları maġārayı ṭaleb iderdi. Eyle olsa pādişāh daḫı "N'ola saña ol ġārı ṣatdum, lākin dört yüz aḳçaya ki her aḳça beş dirhem ola ve her yüz aḳça bir pādişāhuñ sikkesi ola" üpyp Ḥażret-i İbrāhīm üzerine teşdīd ü taʿcīz diledi ki murād itdügi gibi aḳçayı bulamayup kendü ḳavline gele yaʿnī ol maḥalli aḳçasuz ḳabūl ide. Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām[951] bu sözi işidicek pādişāhuñ yanından çıḳdı. **[A 263a]** Hemān Ḥażret-i Cibrīl ʿaleyhi's-selām ol vaṣf itdügi gibi aḳçayı Ḥażret-i İbrāhīm'e getürdi. İbrāhīm ʿaleyhi's-selām daḫı ol aḳçayı alup pādişāha virdi. Ve Ḥażret-i Sāre'yi getürüp ol ġārda defn itdi. Ol maġāra **[201b]** Allāhu'l-Celīl ḳatında celīle ve ʿaẕīme ve ʿAliyyü'l-ʿaẕīm ḳatında ʿaẕīme ve celīledür. Yaʿnī ḳadri yüce ve mertebesi ulu şerīf ü mübārek, maḳbūl ü müteyemmen maḥal ve

---

[948] -Ḥażret-i A
[949] ʿaleyhi's-selāmuñ: ʿa.m. A
[950] +(Bu Ḥıbrī İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ ḳabri mevżıʿidür.) A
[951] ʿaleyhi's-selām: ʿa. m. A

mevdūd u müteberrek maḳberedür. Zīrā Ḥażret-i İbni ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhumā rivāyet itdügi şeyden ötüri ki: Taḥḳīḳ İbni ʿAbbās vaḳtā kim Allāh sübḥānehu ve teʿālā ḫalīli İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ ruḥun ḳabż itmek diledi ise dünyāya vaḥy ü ilhām idüp taḥḳīḳ ben sende ḫalīlimi defn iderin didükde dünyā ıżṭırāb-ı şedīd ile ıżṭırāb idüp ve ṭaġları **[A 263b]** müteʿālī vü müteʿāẕım oldı. Ve bir buḳʿa ki aña Ḥibrī dirler. Ol muṭīʿ u mütevāżıʿ oldı. Pes Ḥaḳ teʿālā daḫı ol buḳʿaya: "Yā Ḥıbrī! Sen benüm şuʿūʾum, sen benüm şuʿşūʿum yaʿnī żiyā vü nūrum ve żiyā ve şuʿle viricimsin ve sen benüm ḳudsüm sen benüm beyt-i ḳudsümsin. ʿİlmüm ḫazīneleri sende ve raḥmet ve berekātum senüñ üzeriñe inzāl u ifāża iderüm ve ḫalīlüm evlādından ḳullarımuñ ḫıyār u maḳbūllerin saña ḥaşr u cemʿ iderüm. **[202a]** Pes imdi *ṭūbā* yaʿnī ḫayr ve iyilik ve cennet ve şecere-i ṭūbā ve aḳsā-yı ümniyye baña sācid olduġı ḥālde alnını sende vażʿ iden kimesneye ki ben anı Ḥażret-i ḳudsimden ṣıvarup ve ḳıyāmetüm ḫavflarından ve feryād u efġānından emīn ḳılurın ve cennet-i aʿlāmda raḥmetümle sākin ḳılurın. Eyle olsa **[A 264a]** kirāren ve mirāren ānen fe ānen saʿādet ve ḫayırlık senüñ içün ki ḫalīlimi ve dostumı sende defn u vażʿ iderin" deyü buyurdılar, didi. Andan ṣoñra İbrāhīm ʿaleyhi's-selām fevt oldı. Ve Sāre ananuñ raḍıya'llāhu ʿanhā berāber ve muḳābelesinde defn olundı ki ḥālā mescidüñ bāb-ı ḳıblīsi ikisinüñ beyninde vāḳıʿ olmışdur. Andan ṣoñra Ḥażret-i İsḥaḳ ʿaleyhi's-selāmuñ ḫātūnı Līḳa? raḍıya'llāhu ʿanhā fevt olup ol maġārada defn olundı. Baʿdehu İsḥaḳ ʿaleyhi's-selām fevt olup ol maġārada ḫātūnı ḥiẕāsında defn olundı. Andan ṣoñra Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selām fevt olup maġāra ḳapusı ḳatında defn olundı. Baʿdehu ḫātūnı Līḳā raḍa fevt olup **[202b]** Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selām[952] ḥiẕāsında defn olundı. Ṣalavātu'llāhi ʿalā nebiyyinā ve[953] ʿaleyhim ecmaʿīn.

[952] ʿaleyhi's-selām: ʿa.m. A
[953] -ʿalā nebiyyinā ve A

ثم اجتمع أولاد العيص (العيص أخ سيدنا يعقوب عليهما السلام.منه.) و إخوته وقالوا تدع باب المغارة مفتوحا، فكل من مات منا دفناه فتشاجروا فدفع أحد إخوة العيص يده فلطم العيص لطمة فسقط رأسه في المغارة فحملوا جثته و دفن بلا رأس و بقي الرأس في المغارة وسدّوا الباب أي باب المغارة و حوّطوا حائطا و عملوا فيه علامات القبور في كل موضع و كتبوا عليه هذا قبر إبراهيم هذا قبر سارة هذا قبر اسحق هذا قبر ريقة هذا قبر يعقوب هذا قبر زوجته ليقا و خرجوا عنه و اطبقوا عليه بابه. فكان من جاز به يطوف و لا يصل اليه أحد أحد، حتى جاءت الروم بعد ذلك ففتحوا له بابا و دخلوا اليه وبنوا فيه كنيسة. وفي بعض الكتب إن إبراهيم عليه السلام لما نجاه الله تعالى من النار خرج من أرض بابل (بابل اسم الارض هي ببابل العراق سميت به تبلبل الالسن بها عند صرخ نمرود قال ابن مسعود رضي الله عنه بابل ارض الكوفة.منه.) إلى الأرض المقدسة و سارة و ابن أخته لوط و رهط من قومه حتى و ردوا حرّان (حَرّان بالفتح و الشديد الراء, اسم موضع بجزيرة العرب.منه.) فأقاموا بها زماناً، ثم خرجوا إلى **[203a]** الأردن و دفعوا إلى مدينة بها جبار وهو الذي عوّض له في سارة و منعها الله تعالى منه و خرج ذلك من تلك المدينة و ورثها الله تعالى إبراهيم عليه السلام فأثرى بها و أنمى الله تعالى ماله بها فقاسم لوطاً عليهما السلام فأعطاه نصفها و مات إبراهيم عليه السلام و دفن في جبرون قرية الجبابرة و فيها دفنت سارة في مزرعة كان اشتراها إبراهيم عليه السلام. وعن عبدالله بن مسلم قال عاش اسحق عليه السلام مائة و ثمانين سنة. و لما مات قُبِرَ في المزرعة التي اشتراها إبراهيم عليه السلام عند قبر إبراهيم عليه السلام و كذلك العيص و يعقوب ماتا و دفنا في المزرعة عند قبر إبراهيم و كان عمرهما مائة و تسعة و أربعين سنة. وعن كعب رضي الله عنه قال إن سليمان بن داود عليهما السلام لما فرغ من بناء مسجد بيت المقدس، أوحى الله تعالى اليه إن ابنِ قبر خليلي إبراهيم عليه السلام بناء ليعرف فخرج فبنى على موضع يسمى الرامة فأوحى الله تعالى اليه ليس. **[203b]** هو هذا، ولكن انظر إلى النور المتلالي من السماء إلى الأرض فنظر فإذا النور على بقعة يقال لها صبرى، فعلم أن ذلك المقصود فبنى عليها. وعن وهب بن منبه رضي الله عنه

أنه قال، إذا كان آخر الزمان حيل بين الناس و بين الحج، فمن لم يقدر الحج و زار قبر إبراهيم عليه السلام فإن زيارته تعدل حجة. و روي عن عبدالله بن سلام أنه قال إن الزيارة إلى قبر إبراهيم عليه السلام عنده حج الفقراء و درجات الأغنياء. و عن وهب رضي الله عنه أنه قال من زار قبر إبراهيم عليه السلام في عمره مرة، لا يعينه إلا ذلك حشر يوم القيامة آمنا من الفزع الأكبر. وفي [فتاني] القبر و كان حقاً على الله تعالى أن يجمع بينه وبين إبراهيم عليه السلام في دار السلام. وعن كعب من زار بيت المقدس و قصد قبر إبراهيم عليه السلام لصلوة فيه فصلى خمس صلوات ثم سأل الله تعالى شيئا أعطاه و غفر ذنوبه كلها ومن زار قبر إبراهيم و اسحق و يعقوب و سارة و ريقة و ليقا عليهم السلام أعطى بتلك الزيارة **[204a]** الكرامة الدائمة و الرزق الواسع في دنياه، وبلغه الله تعالى بذلك منازل الأبرار ولا يرجع إلى منزله إلا وقد غفرت له ذنوبه، و لا يخرج من الدنيا حتى يرى إبراهيم عليه السلام فيبشره إن الله تعالى قد غفر له فيستحب لمن أراد زيارتهم عليهم السلام أن يخلص النية و يسأل الله التوفيق و المعونة و يصلي ركعتين و يسأل الله بعدهما العصمة و أن لا يطلع منه خليل الله عليه السلام على معصية و سوء أدب في زيارته. فإن الأنبياء أحياء في قبورهم و يقصد المكان بإخبات و سكون و ذكر و استغفار فيبدأ بإدخال رجله اليمنى و بالتسمية و بالصلوة على نبينا و عليه و عليهما السلام فيدخل على قبر الخليل و يستقبل من أي ناحية شاء. ويقف مستقبل القبلة و يسلم عليه عليه السلام ثم على سارة ثم على ريقة ثم على ليقا رضي الله عنهن. ثم على يوسف عليه السلام و يدعوا عند هولاء و يكثر الدعاء و يجتهد فيه. لأن الدعاء عندهم مستجاب و قد جربه غير واحد فوجدوا **[204b]** الإجابة عندهم صلوات الله على نبينا و عليهم. و روي عن أبي بكر احمد بن عمر بن جابر أنه قال: وقد سئل عن قبر إبراهيم عليه السلام و صحته فقال ما رأيت أحداً من الشيوخ الذين لحقهم من أهل العلم إلا وهم يصححون أن هذا هو إبراهيم و اسحق و يعقوب و أزواجهم صلوات الله عليهم اجمعين. و المشهور عند الناس أن قبر سيدنا موسى عليه السلام في القدس بواو بجنب البحر لكنه ليس بمتيقن لأن العلماء اختلفوا فيه فبعضهم قالوا مات موسى و هارون

عليهما السلام في التيه و بعضهم قالوا قبضه الله اليه ولا يعلم قبره و هذا أصحّ الاقاويل.منه.) ويقولون ما يظن في ذلك إلا رجل من أهل البدع و الحمد لله

[A 267a] Evāʾil-i kürrāsede bu ṣāḥib-i devletlerüñ keyfiyyet-i defni ẕikr olunduġı üzre tamām olduḳdan ṣoñra Ḥażret-i ʿĪṣ'üñ evlādı ḳarındaşları ictimāʿ idüp "Ẕikr olunan maġāranuñ ḳapusın açuḳ ḳoyalum. Pes her kim bizden fevt olursa anı ol maġāraya defn idelüm" didiler. Pes bunuñ üzerine nizāʿ u cenḳ itdüklerinde ʿĪṣ'üñ ḳarındaşlarından birisi elin uzadup ʿĪṣ'e bir ṭabanca urdu. Allāh teʿālānuñ emri ile ʿĪṣ'üñ başı ol maġāraya düşdi ve gövdesini götürüp başsız defn itdiler. Ve başı maġārada **[205a]** ḳaldı. Ve bāb-ı maġārayı seddidüp ve bir dīvar yapdılar. Ve bu maḳāmda ḳabirlerüñ ʿalāmetlerin her yirde[954] vażʿ idüp "Bu İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳabri, bu Ḥażret-i Sāre ḳabri, **[A 267b]** bu Ḥażret-i İsḥaḳ ḳabri, bu ḫātūnı Rebeḳa ḳabri bu Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selām ḳabri bu anuñ ḫātūnı Līḳā?[955] ḳabri" deyü ol maḳāmuñ üzerine yazup ol maḳāmdan ṭaşra çıḳup üzerine ḳāpusın ḳapadılar. Eyle olsa her kim ki ol maḳāmı geçse ṭavāf idüp ol yire bir kimesne vāṣıl olamazdı. Ḥattā bundan ṣoñra Rum geldi ol yirüñ ḳapusın açdı ve içerü girdi. Ve ol yirde kenīse binā itdi, deyü rivāyet olundı. Ve daḫı baʿż kitāblarda taḥḳīḳ İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmı Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā vaḳtā kim Nemrūd-i laʿīnüñ āteşinden ḫalāṣ itdi ise arż-ı Bābil'den arż-ı muḳaddeseye ḫurūc itdi. Ve Ḥażret-i Sāre ve[956] ḳız ḳarındaşı oġlı Ḥażret-i Lūṭ ʿaleyhi's-selām **[205b]** ve ḳavminden bir cemāʿat **[A 268a]** daḫı çıḳup ḥattā Ḥarrān dirler bir şehre gelüp bir zamān anda iḳāmet itdiler. (Bu şehire bi-ġayri ḳaṣdin ve tevaḳḳuʿin vuṣul-i niʿmet ġayrı müteraḳḳıbe olup iʿṭāyı müteżammın olduġiçün ve Ḥarran nām şehirden çıḳup ʿale'l-

[954] her yirde: yir yir A

[955] Hz. Yakub'un eşleri Lea ve Raşel(Rahel), cariyeleri Zilka ve Bilka. el-Halil'de medfun olan eşi Lea'dır. Kamusu'l Alam'da Lia (ليا)şeklinde geçmektedir. c.6 s.4044

[956] + (Ḥażret-i İbrāhīm'üñ) A

fevr ve tekrār[957] bu şehre[958] vāṣıl olmaġın bu maʿnāları riʿāyet içün defʿ ile taʿbīr olunmış ola[959]. Zīrā luġaten bu meʿānī lafẓ-ı defʿde muʿteberedür. Minhu.) Andan ṣoñra Ürdün cānibine ḫurūc idüp bir şehre defʿ olundılar ki ol şehirde bir cebbār beg var idi. Ol şol kimsedür ki Sāre ḥaḳḳında Ḥażret-i İbrāhīm'e ʿivaż itmiş idi. Ol medīne anuñ idi. Ḥaḳ teʿālā ol medīneyi ol cebbārdan menʿ itdi. Ol daḫı ẕikr olunan medīneden çıḳup Allāh sübḥānehu ve teʿālā bu medīneyi İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḥażretine mīrāṯ virdi ve anı ʿaḳabletdi. Ve daḫı bu medīnede İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ mālını ziyāde idüp çoġaltdı. Pes Ḥażret-i İbrāhīm, Lūṭ ʿaleyhime's-selām ile ol mālı taḳsīm idüp nıṣfını Ḥażret-i Lūṭ'a virdi. Andan ecli münḳażi olup ʿömri müntehā olduḳda Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām[960] **[A 268b]** dār-ı beḳāya rıḥlet idüp ḥabābirenüñ ḳaryesi Ḥebron nām mevżıʿde defn olundı. Ve Ḥażret-i Sāre daḫı bu ḳaryede Ḥażret-i İbrāhīm iştirā itdügi mezraʿada **[206a]** defn olundı. Ve Ḥażret-i ʿAbdu'llāh bin Müslim raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: "Ḥażret-i İsḥaḳ ʿaleyhi's-selām yüz seksen yıl ḥayātda olup andan fevt olduḳda[961] Ḥażret-i İbrāhīm iştirā itdügi mezraʿada İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ ḳabri ḳatında ḳabr ve defn olundı. Keẕālik Ḥażret-i ʿĪṣ ve Yaʿḳūb ʿaleyhime's-selām fevt olup İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳabri yanında defn olundılar. Ve bu ikisi yüz ḳırḳ ṭoḳuz yıl muʿammer olup ḥayātda olmışlardur" deyü buyurdı. Ve Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Süleymān bin Dāvūd ʿaleyhime's-selām ḥażretleri Beytü'l-Muḳaddes mescidinüñ **[A 269a]** bināsından ferāġat itdi ise Allāh sübḥānehu ve teʿālā "Benüm ḫalīlüm ve dostum İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ ḳabrine bilinmek içün bir binā yap" deyü Süleymān ʿaleyhi's-selāma vaḥy itdi. Pes Ḥażret-i Süleymān daḫı çıḳup Rāme dirler bir mevżıʿe binā itdi. Allāh teʿālā daḫı "Ol mevżıʿ ḳabr-i İbrāhīm degildür"

---

[957] ve tekrār: ve't-tekrār A
[958] + dāḫil ü A
[959] ola: oldı A
[960] ʿaleyhi's-selām: ʿa.m. A
[961] olduḳda: olup A

deyü vaḥy idüp[962] lākin **[206b]** "Şol gökden yire yalabıyup ve yıldırayup inen nūra naẓar it" deyü vaḥy[963] itdi. Pes Süleymān ʿaleyhi's-selām daḫı baḳup ol nūrı bir buḳʿanuñ üzerinde gördi ki ol buḳʿaya Ḫibrī dirlerdi. Eyle olıcaḳ Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām taḥḳīḳ maḳṣūd ol buḳʿa idügin bilüp ol buḳʿanuñ üzerine binā idüp ḳabr-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām anuñla müteʿayyen oldı" deyü rivāyet itdi. **[A 269b]** Ve daḫı Ḥażret-i Vehb ibni Münebbih raḍıya'llāhu teʿālā ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ Vehb "Ḳaçan āḫir zamān olduḳda ḥac ile nās beyni ḥavāle olunup yaʿnī emn ü emān getürilüp ḫalḳda mevāniʿ-i şerʿiyye ẓuhūr idüp Mekke'ye gitmege istiṭāʿa olmaz. Ol zamānda[964] ḥac itmege ḳādir olmıyan kimesne[965] varup Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmı ziyāret eylese taḥḳīḳ ol kişinüñ ziyāreti ḥacca muʿādil ve berāber olur" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i[966] ʿAbdu'llāh bin Selām raḍıya'llāhu ʿanhdan[967] mervīdür ki: Taḥḳīḳ "İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳabrini ziyāret **[207a]** Ḥażret-i ʿAbdu'llāh bin Selām ḳatında fuḳarānuñ ḥaccı ve aġniyānuñ derecātı yaʿnī dünyā vü āḫiretde bāʿiṣ-i ʿizzet ü rifʿatleridür" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Vehb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Taḥḳīḳ "Bir kimesne ʿömrinde bir kerre Ḥażret-i **[A 270a]** İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳabrini mücerred murādı olmayup illā ziyāret olduġı ḥālde ziyāret itse idi yevm-i ḳıyāmetde ve ḳabir fitnelerinde fezaʿ-i ekberden yaʿnī ḳıyāmet güninüñ ve ḳabrüñ feryād u efġānından ve ḫavf u ahvālinden emīn olduġı ḥālde ḥaşr oluna ve Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālānuñ üzerine faẓl u kereminden ol kimesne ile Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām beynini Dārü's-selāmda cemʿ itmek ḥaḳ ve lāyıḳ ola" deyü buyurdı. Ve daḫı Ḥażret-i Kaʿb raḍıya'llāhu ʿanhdan mervīdür ki: Bir kimesne Beytü'l-Muḳaddes'i ziyāret eylese andan Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳabrinde namāz ḳılmaḳ içün ḳabr-i İbrāhīm'e ḳaṣd eylese de anda beş

---

[962] deyü vaḥy idüp: H nüshasında üstü çizilmiş
[963] vaḥy: emr A
[964] +bir kimesne A (H nüshasında yazılıp üstü çizilmiş)
[965] olmıyan kimesne: olmasa A
[966] - Ḥażret-i A
[967] ʿanhdan: ʿanh ḥażretlerinden A

vaḳt namāz ḳılsa andan ṣoñra Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥażretlerinden bir nesne murād itse Ḥaḳ sübḥānehu ve teʿālā ol kimesneye **[207b] [A 270b]** diledügi şeyʾi virüp ve cemīʿ günāhlarını maġfiret ider" deyü buyurdı. Ve daḫı "Şol kimesne ki Ḥażret-i İbrāhīm ve İsḥaḳ ve Yaʿḳūb ve Sāre ve Rebeḳa ve Līḳa ʿaleyhimü'ṣ-ṣalātü ve's-selām ḥażretlerinüñ ḳabr-i şerīflerin ziyāret eylese, Allāh teʿālā ol ziyāret sebebi ile ol kimesneye kerāmet-i dāʾime ve dünyāsında rızḳ-ı vāsiʿ iʿṭā ve iḥsān idüp ve daḫı bu ziyāret vesīlesi ile menāzil-i ebrāra yaʿnī ṣādıḳīn ü ṣāliḥīn ve muṣaddıḳīn ü muṣliḥīn maḳāmlarına yetişdire ve ol kimesne menziline ve mekānına rucūʿ itmeyüp illā cemīʿ günāhları -ḥālbuki taḥḳīḳ maġfiret olunmış- rucūʿ ide ve dünyādan çıḳmaya ḥattā İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmı görüp Ḥażret-i İbrāhīm aña taḥḳīḳ Allāh teʿālā anı maġfiret itdügini muştılaya, andan çıḳa. Pes bu ẕikr olunan peyġamberlerüñ ve ezvāc-ı **[A 271a]** muṭahherātuñ ṣalavātu'llāhi ʿalā nebiyyinā ve ʿaleyhim ḥażretlerinüñ ziyāretlerin murād iden kimesne içün müsteḥabdur ki niyyetini taḫlīṣ ide yaʿnī mücerred bu sulṭānları taʿẓīm u tevḳīr ve ṣıdḳ u iḫlāṣ ve iʿtiḳād-ı ṭayyib ile **[208a]** ziyāret idüp ve Allāh teʿālā ḥażretlerinden tevfīḳ yaʿnī efʿāl ü aḳvālinde ve fikr ü niyyātında ve cemīʿ aḥvālinde rıżā-yı Rabbü'l-ʿizzet'e muvāfaḳat ṭaleb ide. Ve bunlaruñ cümlesinde maʿūnet yaʿnī muʿāvenet ve yardım recā ide ve iki rekʿat namāz ḳılup namāzdan ferāġdan ṣoñra Allāh teʿālā ḥażretinden ʿiṣmet ve şurūrdan ḥıfẓ u emānet isteye. Ve Allāh teʿālādan ḫalīli İbrāhīm ʿaleyhi's-selām bu kimesnenüñ ʿisyānına ve ziyāretinde edebsüzlügine muṭṭaliʿ olmaḳ recā ide. Zīrā taḥḳīḳ Enbiyā-i kirām ʿaleyhimü's-selām ḳabirlerinde aḥyādur. **[A 271b]** Kendüleri ziyāret idenlere[968] muṭṭaliʿ olurlar. Anuñçün muṭṭaliʿ olmamaḳ recā olunur. Ve daḫı mekāna yaʿnī İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmuñ maḳāmına aḫbat yaʿnī ḫuşūʿ u ḫuḍūʿla ve meskenet ü sükūnla ve ẕikr ü istiġfārla ḳaṣd idüp ṣaġ ayaġını idḫāl eyle[969] ve Ḥaḳ teʿālā aẓretinüñ

[968] idenlere: idene A
[969] eyle: eyleye A

ism-i şerīflerin ẕikirle ve bizüm nebīmüz Ḥażret-i Risālet[970] ve Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhime's-selām üzerine ṣalāt ile bedʾ idüp ḳabr-i Ḫalīl[971] üzerine dāḫil ola. Ve her ḳanḳı ṭarafından dilerse ḳarşu vara, andan ḳıbleye müstaḳbilen ṭurup Ḥażret-i İbrāhīm üzerine ṣaġ adım ṣaġ adıma selām virdügi gibi ʿırż u vaḳārla ve ḫuḍūʿ u sükūnla *ke-ennehu* Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmı görür gibi selām vire, andan ṣoñra Ḥażret-i İsḥāḳ andan Ḥażret-i Yaʿḳūb andan ṣoñra Sāre ve Rebeḳa ve Līḳa ʿaleyhimü's-selām **[A 272a]** ḥażretlerinüñ üzerlerine selām vire. Bunlardan ṣoñra Ḥażret-i Yūsuf ʿaleyhi's-selāma varup anuñ üzerine daḫı selām vire. Ve bu ṣāḥib-i devletlerüñ ḳatlarında duʿāʾ idüp ve duʿāyı ikṣār idüp[972] çoġ ide ve duʿāda ictihād idüp çalışup ve dörüşe. Zīrā bunlaruñ ḳatında duʿā müstecābdur. Ḥālbuki taḥḳīḳ bu duʿāyı vāḥidden ġayrı nice kimesne tecrübe idüp bu peyġamberlerüñ ṣalavātu'llāhi ʿalā nebiyyinā ve ʿaleyhim ḳatlarında icābet-i duʿāya vāṣıl u nāʾil oldılar" deyü buyurıldı. Pes Aḥmed bin ʿÖmer bin Cābir, Ebī Bekr'den[973] rivāyet itdi ki: Taḥḳīḳ ol[974] : "İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḳabrinden ve ṣıḥḥatinden suʾāl olunduḳda cevāb virüp ʿulemādan mülākī olduġum şeyḫlerden bir kimesneyi görmedüm **[209a]** illā ol şeyḫler taṣḥīḥ idüp bu ḳabr-i İbrāhīm **[A 272b]** ve bu ḳabr-i İsḥaḳ ve bu ḳabr-i Yaʿḳūb ve bu ḳubūr-ı ezvāc-ı muḳubūr-ı ezvāc-ı muṭahherātları ḳabirleridür ṣalavātu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn" deyü taʿyīn itdiler. Ve "Bunda ẓann u şek itmez illā ehl-i bidʿat ve ceheleden olan kimesne ẓann u şek ider" didiler deyü rivāyet itdi.

Ḥamd ü ṣenā ve minnet ü duʿā ol Ḥażret-i Ḫudā'ya ki bu aḥḳar u eẕelline ve eżʿaf-ı ʿibādına seneʾ-i elfin şehr-i muḥarremi ġurresinde Ḥażret-i Risālet-penāh ve ḥabīb-i İlāh Muḥammed Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ mevlid-i şerīfleri

---

[970] -Ḥażret-i Risālet A
[971] Ḫalīl: Ḫalīlu'llāh A
[972] +yaʿnī A
[973] Ebī Bekr'den: Ebū Bekr raḍıya'llāhu ʿanh ḥażretinden A
[974] ol: Ebū Bekr A

Mekke-i Mükerreme'nüñ ve mesken-i laṭīfleri Medīne-i Münevvere'nüñ ve mevżıʾ-i miʿrāc-ı refīʿleri Beytü'l-Muḳaddes'üñ medḥ u şenā ve fażlını cāmiʿa ve nāṭıḳa bir mecmūʿanuñ cemʿ u tesvīdine ve ketb ü taḥrīrine ve tercüme ve tebyīnine bidāʾ u şurūʿ itdürüp ġumūm u hümūm ve ʿavāʾıḳ u ḳuyūd ile sene-i mezbūrenüñ **[A 273a]** şehr-i rebīʿu'l-evvelinüñ on ikinci gicesi ki mevlid-i Ḥażret-i Resūl ʿaleyhi's-selāmdur. Ol gice cumʿa gicesi ḳable't-temcīd itmām u īcādın müyesser idüp ve vücūda gelmege ittifāḳ düşdi. Mercūdur ki **[209b]** bi-ġayri ḳaṣdin ve teʾemmülin bu ittifāḳ ʿalāmet-i ḳabūl-i Ḥażret-i Ḫallāḳ olup ʿinde'llāhi ve'n-nās müstaḥsen ü manẓūr ve maḳbūl ü meʾcūr bir ʿamel-i ṣāliḥ ve bir eṯer-i rāciḥ olmış ola.

Temmet bi-fażli'llāhi teʿālā ve bi'ṣ-ṣalāti ʿale'n-Nebiyyi'l-müctebā ve ʿala ālihi ve aṣḥābihi hādi't-ṭarīḳi'l-hudā ve ʿalā sāʾiri'l-enbiyāʾi kāşifi'd-dücā.

Haẕihi nüsḫatün evlā bi-ḫaṭṭi'l-muḥarriri'l-faḳīr ilā ʿaliyyi'l-ʿulā es-Seyyid ʿAlī el-müderris bi-iḥda'l-medārisi's-Süleymāniye bi'l-beledi'l-emīn Mekkete'l-Mükerremeti.[975]

[975] -Haẕihi nüsḫatün evlā bi-ḫaṭṭi'l-muḥarriri'l-faḳīr ilā ʿaliyyi'l-ʿulā es-Seyyid ʿAlī el-müderris bi-iḥda'l-medārisi's-Süleymāniye bi'l-beledi'l-emīn Mekkete'l-Mükerremeti A

SONUÇ

Türk Edebiyatında Faziletnâmeler ve Seyyid Alâeddin'in *Cevāmiʿu'l-Feżāil fī Mesācidi'l-Kabāil*'i adlı çalışmanın neticesinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

Tezimizle birlikte edebî bir tür olarak faziletnâmenin varlığından söz edilmelidir. Faziletnâmelerin, yapılan çalışmalarda tür olarak zikri geçmese de tür özelliklerini hâiz olduğunu taranan eserler üzerinden ortaya koyduk. Faziletnâmelerin tür olarak varlığını ortaya koyacak karakteristik özelliklerine dâir şu sonuçlara ulaşılmıştır: Fazîletnâme bir tür oluşturacak kadar yeterli örnek esere sahiptir. Ortak konularda birleşmişlerdir (Şehir, şahsiyet, Kur'ân, cihad, vakit, ibâdet vb.). Başka eserlerin içinde münderiç olan faziletnâmeleri sınırlayamasak da müstakil örnekleri bulunmaktadır. Manzum örneklerine rastlanmakla birlikte genellikle mensur kaleme alınmışlardır. Menâkıbnâme türünden ayrılmış olmakla birlikte gelişimi olan bir türdür. Diğer dinî-edebî türlerden kopuk değildir. Menâkıbnâme, hasâisü'n-nebî, mevlid gibi türlerle irtibatlıdır. Birkaç varaklık risâleler hâlinde olabildiği gibi hacimli eserler şeklinde de yazılabilmiştir.

Arap edebiyatında aynı anlamıyla kullanılan faziletnâme türünün, Fars edebiyatında Arap ve Türk edebiyatlarındaki anlamında bulunmayıp benzer türlerin zemin hazırladığı tespit edilmiştir.

Türk edebiyatında faziletnâme türü menâkıbnâme türüyle ortak anlamda kullanılmaya başlansa da menâkıblar zaman içinde temelinde kerâmet kavramının yer almasıyla faziletnâmelerden ayrılmış menâkıbnâmeler ayrı bir tür hâline gelirken faziletnâme müstakil olarak gelişimini devam ettirmiştir.

Faziletnâmelerin temel kaynakları âyet ve hadislerdir. Mevzû dahi olsa hadisle irtibatlandırılmayan konularda faziletnâme yazılmamıştır. Hz. Peygamber'in bir konu hakkında bahsetmesi bile yeterliyken bazen hakkında duâ ettiği, yapmaya teşvîk ettiği veya o şeyi daha güzel bir şeye benzettiği durumlarda bahsedilen konular faziletli kabul edilmiş ve bu üstünlükler faziletnâmelere konu olmuştur.

Faziletnâmeler Allah'ın rızası ve Peygamberin şefâatine nâil olma, Türkçe kaynakların azlığı, yöneticiye veya önemli kişilere sunulması, karşılık bulma umudu, şahsî sebebler, ziyaret edip beğenmesi ve yazmak istemesi, arkalarında dua alacakları bir eser bırakmak, bir kişinin müelliften istemesi sebepleriyle yazılmışlardır.

İncelenen şehir faziletleri göz önüne alındığında Türk edebiyatında şehir faziletnâmelerinin genel itibarıyla Arapça yazılmış eserlerden tercüme yâhut istifâde edilerek yazılan te'lîf-tercüme kategorisinde eserler olduğunu söylemek mümkündür. Hem manzum hem mensur yazılan bu tür eserlerde yazar, çoğu zaman birebir çeviriyi aşıp esere te'lîf özelliği kazandırmaktadır. Eserlerin hepsinde diğer faziletnâmelerde olduğu üzere şehirlerin üstünlükleri âyet, hadis yâhut kelâm-ı kibarla delillendirilmektedir.

Örneklem eser olarak seçilen *Cevâmi'u'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil* XVI. asırda Seyyid Alâeddin tarafından yazılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Büyük Mısır Seferi'nden sonra (m. 1516-17) yaygınlaşan şehir faziletlerine örnek teşkil eden mensur bir şehir faziletnâmesidir. Arapça ve Türkçe olarak yazılan eser, çalışmamızda tespit ettiğimiz üzere kaynaklardan istifâde edilerek meydana getirilmiş te'lîf niteliğinde bir eserdir. Müellif okuyucu kitlesini genişletmek amacıyla eseri Türkçe genişletilmiş tercümesiyle birlikte kaleme almıştır. İki nüshası bulunan eserin Hekimoğlu 449 ve Ayasofya 3174 nüshalarının her ikisinin de müellif hattı olduğu düşünülmektedir. Fakat sadece Hekimoğlu nüshasının sonunda evlâ nüsha olduğuna dâir not bulunması bu düşüncemizi desteklemektedir.

Müellif Ebu'l-Fazl Seyyid Alâeddin Efendi Mekke Süleymaniye Medresesi müderrisidir. Eserini Rum evlerinde habsedilip hacdan men edildiği süreçte kurtuluş ve geri dönme umuduyla yazmaya karar vermiştir. Döndükten sonra h. 1000 senesinde dört yıllık Süleymaniye Medresesi müderrisi iken Muharrem ayının başında başladığı eseri 12 Rebîuevvel cuma gecesi nihâyete erdirerek üç ay gibi bir sürede eseri tamamlamıştır. Bu tarih bize eserin müellif tarafından tebyîz edilmiş nüshalarının yazıldığı tarihi vermesi bakımından mühimdir.

Eserin önemli özelliklerden biri de minhu kayıtlarıdır. Bu derkenar notları ile müellifin esere, metinde geçen konuya dâir farklı rivâyetler eklemesi yâhut konuyu destekleyici rivâyetleri zikrettiği, metin içinde geçen rivâyeti açıkladığı tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra etimolojik bilgiler ve dilbilgisi notları ile metinde zikri geçen yer isimlerinin okunuşu, konumu gibi bilgileri, eserde geçen şahıslar hakkında kısa bilgileri, metinde geçen bilgiden farklı görüşlerin zikrini ve muhtemel ta'rizlere cevap gibi bir çok değerli bilgiler yine derkenarda verilen bu minhu kayıtları aracılığıyla çalışmaya dâhil edilmiştir.

Cevāmiʿ eserini yazarken müellifin kendinden önce (h. 972/m. 1565) Mekke Süleymaniye Medresesi müderrisi olan Diyarbekrî mahlaslı Hüseyin b. Ebu Bekir el-Mekkî (Kadı Hüseyin el-Mâlikî) (ö. 990/1582)'nin İslâm tarihine dâir *Tāriḫü'l-Ḥamīs* adlı eserinden, *Cevāmi*'in Arapça kısmında yer yer doğrudan alıntılar yaptığı tespit edilmiştir. Diyarbekrî'nin ise yine aynı medresenin kurucu müderrisi olan Nehrevâlî'nin eserini kaynak alması Seyyid Alâeddin'in bu geleneği devam ettiren üçüncü nesil olduğunu göstermektedir.

Bütün bu değerlendirmeler neticesinde, örneklem olarak aldığımız *Cevāmiʿu'l-Feżā'il fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil* eserinin şehir faziletnâmeleri arasında konu ve takip ettiği usûl anlamında önceki eserlerle aynı minvâlde olduğu ortaya çıkmaktadır. Faziletnâme türünde te'lîf eserlerin usûlünü Arapça'dan tercüme edilerek yazılan ilk eserlerin

oluşturduğu görülmektedir. *Cevâmi'*in bahsi geçen usûl ve eserlerden en büyük farkı Arapça kaynaklardan istifâde edilerek hem Arapça hem de te'lîf kabîlinden Türkçe olarak kaleme alınmasıdır. Tam olarak tercüme ve te'lîf dönemi geçiş ürünü sayılabilecek bu eser her iki özelliği de muhtevîdir.

KAYNAKÇA

Abbâspûr. "Medh". *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî*. ed. Hasan Enûşe. 2/1234-1237. Tahran: Sâzmân-ı Çâb u İntişârât-ı Vüzâret-i Ferheng ü İrşâd-ı İslâmî, h 1381.

Abdo, Nasrallah. *Fażā'il-i Şām (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015.

Abdurrahman Şevkî. *Hadikatü'l-Enâm fî Fezâ'ili'ş-Şâm (Tercüme)*. Millet Ktp., Ali Emiri-Tarih, 905, 261 v.

Abdurrahman Şevkî. *Teşvîkü'l-Müştâk ve Teşrîkün li'l-Uşşâk*. Millet Ktp., Ali Emiri-Manzum, 865.

Adam, Baki. "Tevrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/40-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ahatlı, Erdinç. "Hasâisü'n-Nebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/277-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Fezâilü's-sahâbe*. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Fezâilü's-sahâbe*. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1983.

Ahmed Fakîh. *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe*. ed. Hasibe Mazıoğlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

Ak Ali İzmitî. *Fezâil*. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi (Yahya Efendi Dergahı), 1790, 111.

Ali Gâlib. *Fezâil-i Gazâ Menâkıb-ı Cihad*. İstanbul, 1330.

Altuğ, Fatih. "Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün Mü?" *Nazımdan Nesire*

Edebî Türler. 33-45. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2008.

Aydeniz, Tuğba. "Mekke'de Bir Sinan Eseri: Süleymaniye Medreseleri". *Dergiabant* 9/1 (30 Mayıs 2021), 95-123.

Aydın, Mehmet. *Fezâil-i Mekke ve'l-Medîne ve'l-Kudsü'ş-Şerîf (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 1987.

Aynur, Hatice. "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler". *Nazımdan Nesire Edebî Türler*. 47-61. Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009.

A'zamî, Muhammed Mustafa el-. "Buhârî, Muhammed b. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bâkî, Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî. *Fezâilü'l-Cihad*. Süleymaniye Ktp., Fatih, 3474, 299.

Bâkî, Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî. *Fezâilü'l-Cihad*. Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, 612, 203.

Bâkî, Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî. *Fezâilü'l-Cihad*. Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, 560, 443.

Bâkî, Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî. *Fezâilü'l-Cihad*. Süleymaniye Ktp., Hamidiye, 233, 159.

Bâkî, Mahmud Albdülbaki b. Mehmed el-İstanbulî. *Fezâilü'l-Cihad*. Süleymaniye Ktp., Fatih, 3473, 269.

Basrî, Hasan el-. *Fâziletü'l-mücâvere fî Mekkete'l-Mükerreme ve'l-Medîneti'l-Münevvere*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.

Bedevî, Âmine Süleyman Muhammed el-. "Kütübü fezâili Beyti'l-Makdis fî asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî". *Mecelletü'l-câmiati'l-İslâmiyye li'l-buhûsi'l-insâniyye* 21/2 (2013), 295-314.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Fezâilü'l-evkât*. Mekke: Mektebetü'l-Menare, 1990.

Biltekin, Halit - Nalbant, Muhammet. *Süheyli Feza'il-i Şam (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Gece Akademi, 2020.

Birışık, Abdulhamit. "Nakkāş, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bursalı Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

Bursalı Mehmet Tahir. *Tercüme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyhü'l-Ekber*. İstanbul: Kitabhâne-i Hilmi, 1316.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Fezâil-i Kelime-i Lâ ilâhe ilallâh*. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 00187-001, 1-22 v.

Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Cenedî, Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhim. *Fezâilü'l-Medîne*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1987.

Çam, Ahmet. *Halil Paşa'nın Risāle-i Feżā'il-i Şām-ı Şerif Adlı Eseri (Giriş, İnceleme, Tıpkıbasım)*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/470-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çelebioğlu, Âmil. "Süleyman Nahîfî ve Fazîlet-i Savm (Zuhrü'l-Âhire) Adlı Eseri". *Diyanet İlmi Dergi* X/112-113 (1971), 342-350.

Çorak, Reyhan. "Sincârî'ye Ait Mensur Bir Fezâilnâme: Medîne-i Tayyibe'nin Fazîleti". *İSTEM* 37 (30 Haziran 2021), 29-50.

Darekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mesûd b. Nu'mân b. Dinar el-Bağdâdî. *Fezâilü's-sahâbe*. Riyad: Merkezü't-türas li-bermeciyyât, 2013.

Diyarbekrî, Hüseyin b Muhammed b. Hasan. *Târîhü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi*

Nefîs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Şa'ban, 1283.

Duman, Ahmet. *Diyarbekrî ve Tarihçiliği*. Ankara: Ankara SBE, Doktora, 2020.

Eşref b. Saîd. *Hükmü'l-amel bi'l-hadîsi'z-zaîf fî fezâili'l-a'mâl*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1992.

Fayda, Mustafa. "Zübeyr b. Bekkâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/524-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Firyâbî, Ebû Bekr Cafer b. Muhammed b. Hasan. *Fezâilü'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

Geredevî, Abdulganî b. Emirşah b. Mahmûd el-Bolevî. *Tercüme-i Fezâ'il-i Şâm*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 2338-001, 1-20 v.

Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2021.

Hâfız, Ebû Ya'kub İshak b. Ebî İshak İbrahim b. Muhammed el-Karrâb el-. *Fezâilü'r-remy fi sebili'llâhi teâla*. Medine: Dârü'l-İmâmı Müslim;ed-Dârü'l-Esriyye, 1440.

Hârizmî, Muhammed b. İshak el-. *Fezâ'ilü Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis ve Mescid-i İbrâhim*. Süleymaniye Ktp., Fatih, 4447-001, 1-162 v.

Hasan el-Basrî, Ebû Sa'îd Hasan b. Yesâr el-Basrî et-Tâbi'î. *Risâle fî Fezâ'ili Mekke*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.

Hatır, Halil İbrâhim Molla. *Fezâilü'l-Medîneti'l-Münevvere*. 3 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1993.

Hıfzi. *Menkıbelerle Kudüs Tarihi*. ed. İbrahim Demirci. Atlas Kitap, 2016.

Hılâl, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ebî Talib Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-. *Fezâilu Şehri Receb*. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2013.

Hurdâzbih, Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah İbn. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Frankfurt am Main:Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an

der Johann Wolfgang Goethe-Universität=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethte University, 1992.

Hüseyin Remzî. *Lügat-i Remzî*. 2 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd. *Fezâilu Ramazân*. Riyad: Dâru's-selef, 1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî vd. *Fezâilü'l-Endelüs ve ehlihâ*. ed. Selâhaddin el-Müneccid. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, 1968.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *Fezâilü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2005.

İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b Ahmed b Osman el-Bağdâdî. *Fezâilu Şehri Ramazân*. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1988.

İbn Zülak, Ebû Muhammed Hasan b. İbrâhim b. Hüseyin el-Leysî. *Fezâilu Mısr ve ahbâruhâ ve havâssuhâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Fezâilü'l-Kuds*. Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1979.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn ʿAbdurraḥmân b. ʿAlî b. Muḥammed el-Bağdâdî. *et-Tabṣıra*. Beyrut: y.y., 1406/1986.

İbrâhim, Mahmûd. *Fezâilu Beyti'l-Makdis*. Kuveyt: el-Munazzamatü'l-Arabiyye, 1985.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kandemir, M. Yaşar. "Fezâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/529-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kandemir, M. Yaşar. “İbn Mâce”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler Menşe’i-Tanıma Yolları-Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 2009.

Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kandemir, M. Yaşar. “Sahîhayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/527-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Kandemir, M. Yaşar. “Tirmizî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Karga, Bilge. *Hıfzî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mir’ât-ı Kudüs (İnceleme-Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.

Kaya Yıldırım, Derya. *Fezâyilü’l-Mekke ve’l-Medine ve’l-Kudüs*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010.

Kırman, Aydın. *Yemînî’nîn Fazîlet-nâme’si-Şekil ve Muhtevâ Tahlili-*. Ege Üniversitesi, Doktora, 2004.

Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yâkub. *Fezâilu Mısri’l-mahrûse*. Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1997.

Kocaelili Ak Ali Efendi. *Fezâ’il (İnceleme-Çevriyazı-Dizin-Tıpkıbasım)*. ed. Ahmet Demirtaş. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2012.

Kolbaş, Ozan. *Kitâbu Evsâfi’l-Mesâcidi’ş-Şerîfe (Ahmed Fakîh)*. Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. Erişim 01 Eylül 2023. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kitabu-evsafil-mesacidi-s-serife-ahmed-fakih

Koşik, Halil Sercan. *Bâkî’nin el-i’lâm bi-A’lâmi Beledi’llâhi’l-Harâm Tercümesi (Fezâ’il-i Mekke) İnceleme-Tenkitli Metin*. İstanbul : Kesit Yayınları, 2018.

Köksal, M. Fatih. *Mevlid-nâme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Kutbuddinzâde, Muhyiddin Muhammed b. Kutbiddin el-İznikî. *Risâle fî fazîleti'l-gazâ fî sebîli'llâh*. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 01802-004, 97b-113b.

Levend, Âgâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.

Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin. *Fezâilu Beyti'l-Makdis*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.

Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin. *Kitâbu Fezâili'l-a'mâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

Manastırlı, İsmail Hakkı. *Şerhu's-Sadr fî Fezâili Leyleti'l-Kadr*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1325.

Memiş, Şerife Eroğlu. *Osmanlı'da Hac Kültürünün Dolaşımında Hac el Yazmaları: Nebzetü'l-Menasik Mekke Medine Kudüs*. Ankara: Atlas Akademi, 2022.

Meydani, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî. *Mecmaü'l-emsâl*. 4 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbi el-Halebî, 1979.

Muhammed Hıfzî el-Üsküdarî. *Fezâil-i Beyti'l-Mukaddes*. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 316, 83.

Muhammed Hıfzî el-Üsküdarî. *Fezâilü'l-A'mâl*. Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, 1071, 341.

Mustafa Rıza. *Zübde-i Vekâyi-i Nübüvvet ve Fezâil-i Ahyâr-ı Ümmet*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1308.

Müstevfî, Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Kazvînî Hamdullah. *Nüzhetü'l-Kulûb*. London: Leiden E.J. Brill Luzac and Company, 1915.

Mü'temen, Zeynelabidin. *Şi'r u Edeb-i Fârsî*. Tahran: Çaphâne-i Tabeş, 1332.

Na'îmî. *Fezâ'il-i Kuds*. Süleymaniye Ktp., Fatih, 4446, 81 v.

Na'imi. *Feza'il-i Kuds: Kudüs'ün Faziletleri (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b Ali b Şuayb. *Fezâilü'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1985.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Fezâlü's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Evliya Menâkıbnâmeleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Okuyucu, Cihan vd. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.

Öz, Mustafa. "el-Vefâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/599-600. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Öz, Mustafa. "İbnü'l-Murtazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özaydın, Abdülkerim. "Ahbâru Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Özek, Ali. "el-Keşşâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özel, Ahmet. "Serûcî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/572-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Özmen, İsmail. *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*. 5 Cilt. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Öztürk, Eyüp. *Osmanlı Tarihçiliğinde Fezail Edebiyatı (Mer`ì b. Yusuf`un Kalâidü`l-İkyan fî Fezâili Âl-i Osman Örneği)*. Ankara: Ankara SBE, Yüksek Lisans, 2004.

Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Polat, Kübra. *Abdurrahman Şevkî'nin Teşvîku'l-Müştâk ve Teşrîkun li'l-Uşşâk Adlı Eseri (Edisyon Kritik)*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012.

Restgâr, Mansur. *Envâ-ı Şi'r-i Fârsî*. Şiraz: İntişârât-ı Nevîd-i Şiraz, 1380.

Rousseau, Jean Jacques. *Fezâil-i Ahlâkıyye ve Kemâlât-ı İlmiyye*. çev. Said Bey Kemalpaşazâde. İstanbul: Matbaa-i Ebu'z-Ziyâ, 1311.

Sadrazam Halil Paşa. *Fezâil-i Şâm*. Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi, 1162, 26 v.

Sargın, Şeyma. *Ahmed bin Hemdem Kethudâ Süheylî'nin Fezâil-i Şam'ı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Uşak Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans, 2019.

Seyyid Alâeddin. *Cevâmiu'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil*. Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, 449, 209 v.

Seyyid, Muhammed Salih. *Müntehab ve Muhtasar Fezâil-i Âl-i Osmân Risâlesi*. Millet Ktp., Ali Emiri-Tarih, 445, 131 v.

Sincârî, Muhammed. *Medîne-i Tayyibe'nin Fazîleti*. Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendi, 00550-004, v. 92-106.

Sincârî, Muhammed. *Mekke-i Müşerrefe'nin Fazîleti*. Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendi, 00550-003, v. 81-92.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *Fezâilü'l-Hulefâi'r-râşidîn*. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2012.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *el-Gurer fî fezâili Ömer*. Beyrut: Müessesetu Nadir, 1991.

Süheylî, Ahmed b. Hemdem. *Fezâ'il-i Şâm*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., İbnülemin Kitapları, 3287, 1-22 v.

Şahin, Haşim. "Menâkıbnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/112-114. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Şahinoğlu, M. Nazif. "Arâisü'l-Beyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/265. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Şahyar, Ayşe Esra. "'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik'

Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* I/1 (2003), 31-49.

Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.

Tarikatçi Emir, Mustafa b. Abdullah el-Osmancıkî. *Tezkirü'n-nâsin fî Fezâili Yâsin*. İstanbul, 1287.

Tarlan, Ali Nihad. *Metinler Şerhi'ne Dair*. İstanbul: Suhûlet Matbaası, 1937.

Tepeli, Yusuf. *Yemini'nin Faziletnamesi (İnceleme-Metin-Gramatikal İndeks) (2 Cilt)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 1994.

Tirmiẕî, Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Ünal, İsmail Hakkı. "Kirmânî, Şemseddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/65-66. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Vasıtî, Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Fergânî. *Fezailü'l-Beyti'l-Mukaddes*. Jerusalem: Institute of Asian and African Studies The Hebrew University, 1979.

Yayla, Mustafa Altuğ. "Minhuların Osmanlı Elyazmalarındaki Rolü: Lamii Çelebi Evliya Tabakatı Tercümesini Neden 'Dipnot'landırdı?" *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 51 (2021), 77-94.

Yaylalı, Davut. "Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/487-488. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2011.

Yekbaş, Hakan. *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fâtıma Mevlidleri*. Ankara: Asitan, 2012.

Yemenî, Muhammed. *Fezâilü Mekke Medîne ve Beyti'l-Makdis*. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3341, 287 v.

Yemenî, Muhammed el-. *Kitâbü Fezâ'ili Mekke ve'l-Medîne ve Beyti'l-Makdis*. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 3341, 287 v.

Yemînî, Derviş Muhammed. *Fazîlet-nâme I (Giriş-İnceleme-Metin)*. 2 Cilt. Ankara: TTK, 2002.

Yemini, Derviş Muhammed. *Hz. Ali'nin Faziletnamesi*. İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Yemînî, Hâfızoğlu Derviş Mehmed es-Semerkandî. *Fazîletnâme-i Hazret-i Ali*. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 7224, II+243 v.

ʿAclûnî, İsmail b. Muḥammed b. ʿAbdu'l-Hâdî el-Cerâḥî el-ʿAclûnî ed-Dimeşḳî Ebu'l-Fidâʾ el-. *Keşfu'l-Ḫafâʾ*. Kahire: y.y., 1351.

ÖZET

Özcan Kocabey, Aslınur, Türk Edebiyatında Faziletnâmeler ve Seyyid Alâeddin'in Cevāmiʿu'l-Feżāʾil fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil'i (Metin-İnceleme), Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zülfikar Güngör, Ankara, 2023.

Seyyid Alâeddin 16. yüzyılda Mekke'de yaşamış bir müderristir. Tezimize konu olan eseri *Cevâmi'u'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil* Arapça ve Türkçe olarak kaleme aldığı bilinen tek eseridir. Mekke Süleymaniye Medresesi müderrisiyken Mekke, Medine ve Kudüs'ün faziletlerini âyet, hadis ve muteber kaynaklardan derleyerek yazdığı bu eser, mensur bir şehir faziletnamesidir.

Çalışmamızda Türk edebiyatında faziletnamelerden bahsedildikten sonra eserin muhteva incelemesi ve müellif hattıyla birlikte iki nüshasının tenkitli metni yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Faziletname, Seyyid Alâeddin.

ABSTRACT

Özcan Kocabey, Aslınur, Fazilatnamahs in Turkish Literature and Seyyid Alaeddin's Cevāmiʿu'l-Feżā'il Fī Mesācidi'l-Ḳabāʾil (Text-Review), Ph. D. Dissertation, Thesis Advsisor: Prof. Dr. Zülfikar Güngör, Ankara, 2023.

Seyyid Alauddin is a professor who lived in Mecca in the 16th century. The work *Cevâmi'u'l-Fezâil fî Mesâcidi'l-Kabâil*, which is the subject of our thesis, was written in Arabic and Turkish and is the only known work. This work, which he wrote by compiling the virtues (fazilat) of Mecca, Medina and Jerusalem from verses, hadiths and reliable sources, while he was a professor at the Mecca Suleymaniye Madrasa, is a written in prose a city virtue (fazilat).

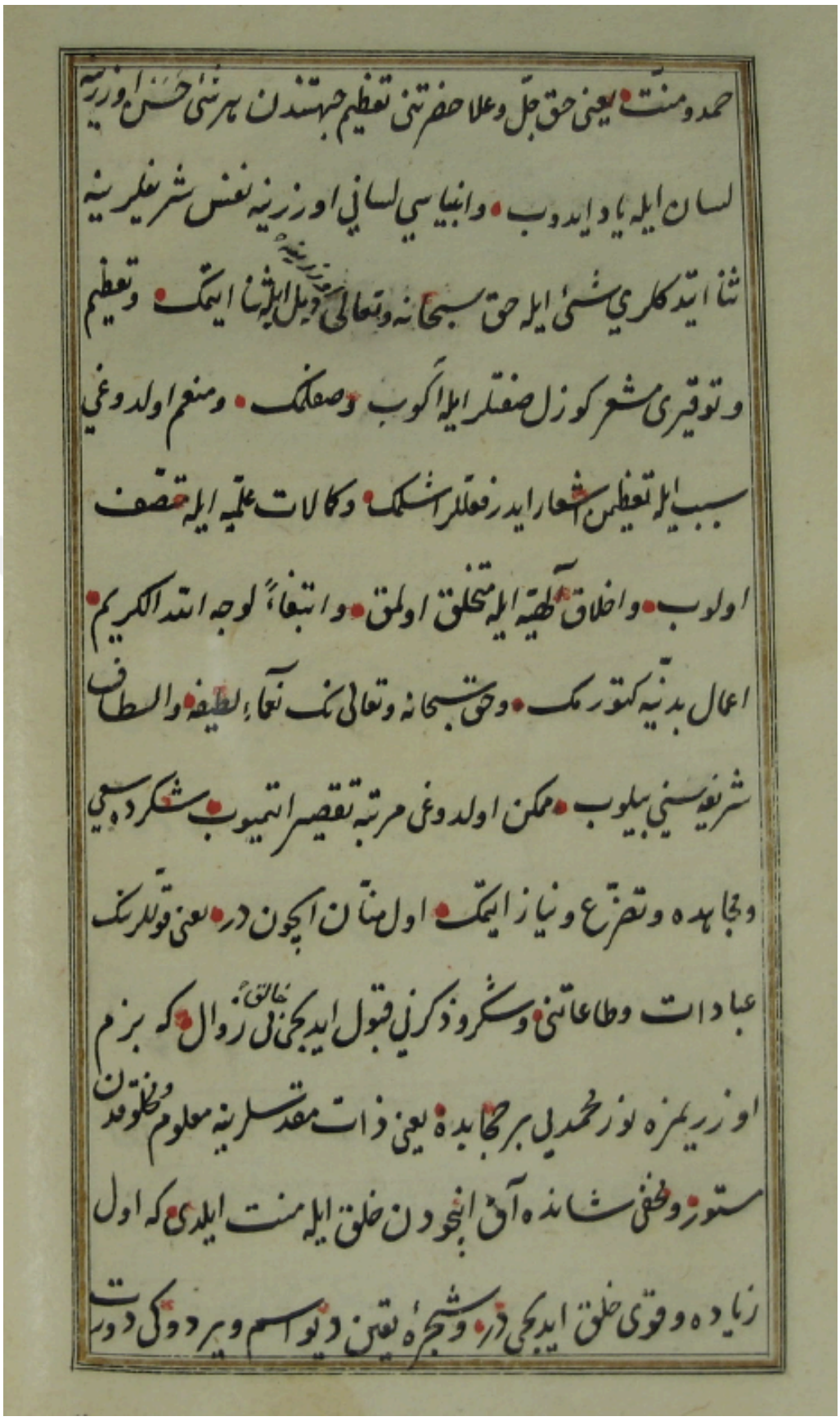
In our study, after the Faziletnames in Turkish Literature are mentioned, the content analysis of the work and the critical text of the two copies with the author's line are included.

Keywords: Turkish Literature, Fazilat-namah, Seyyid Alâeddin.

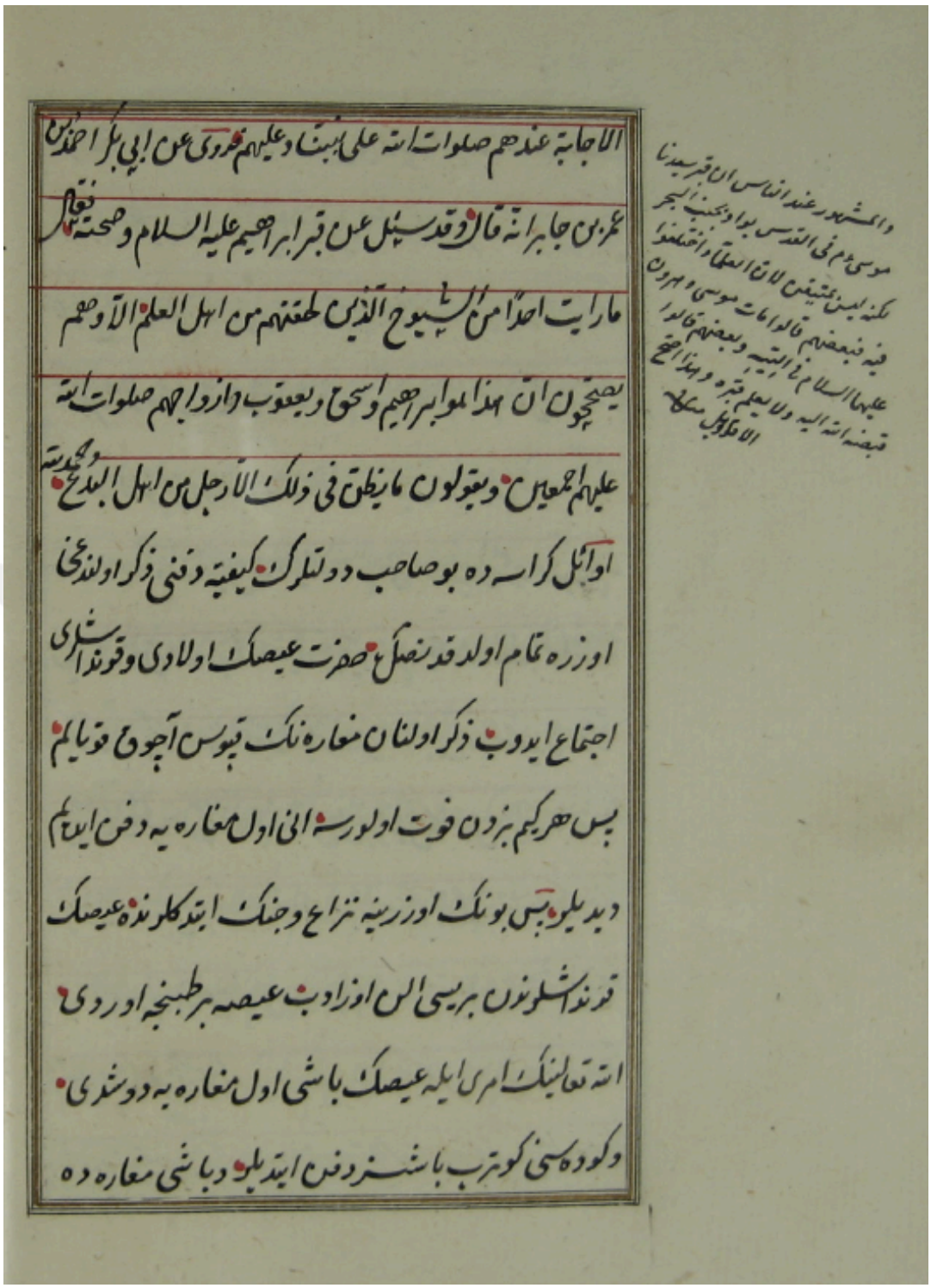
EK

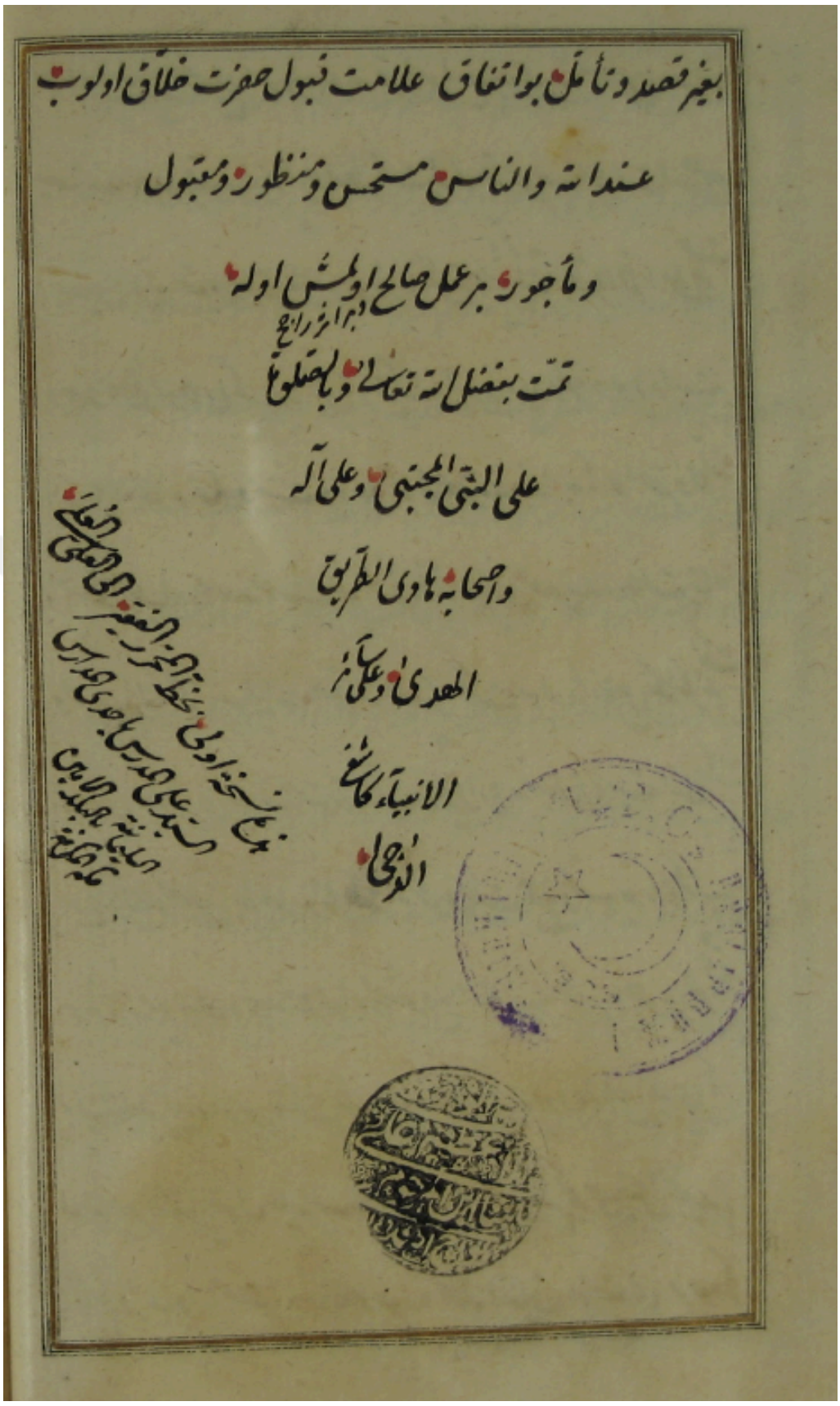
Ek 1: H Nüshası varak 1b Arapça başlangıç sayfası

Ek 2: H Nüshası varak 2b Türkçe başlangıç

Ek 3: H Nüshası varak 204b Arapça bitiş

بغیر قصد و تأمل بوا تفاق علامت قبول حضرت خلاق اولوب

عند الله والناس مستحسن و منظور و مقبول

و مأجور بر عمل صالح اولمش اوله

تمت بفضل الله تعالی و بالصلوة

علی النبی المجتبی و علی آله

و اصحابه هادی الطریق

الهدی و علی آثر

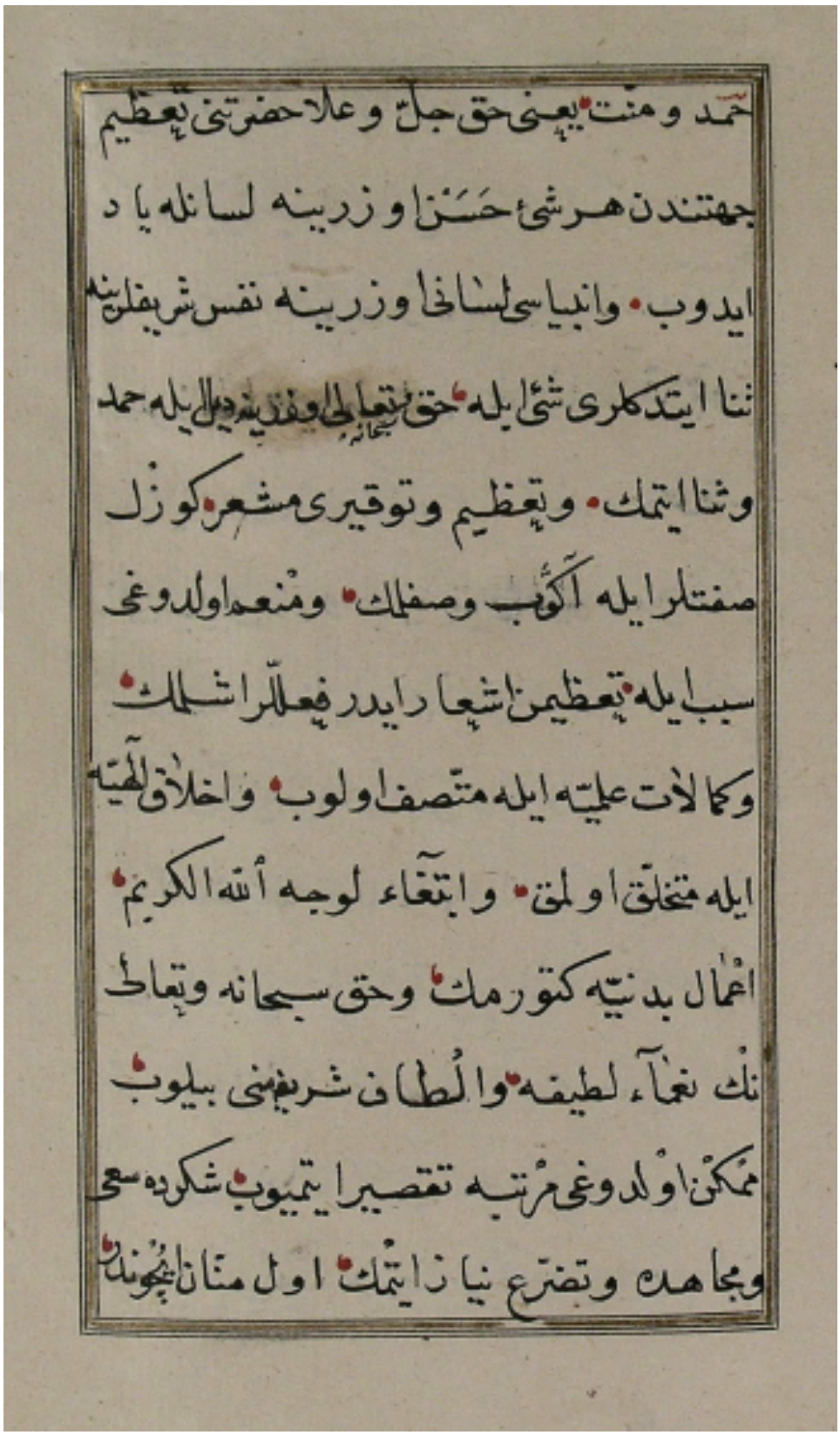
الانبیاء کما شغ

الدجی

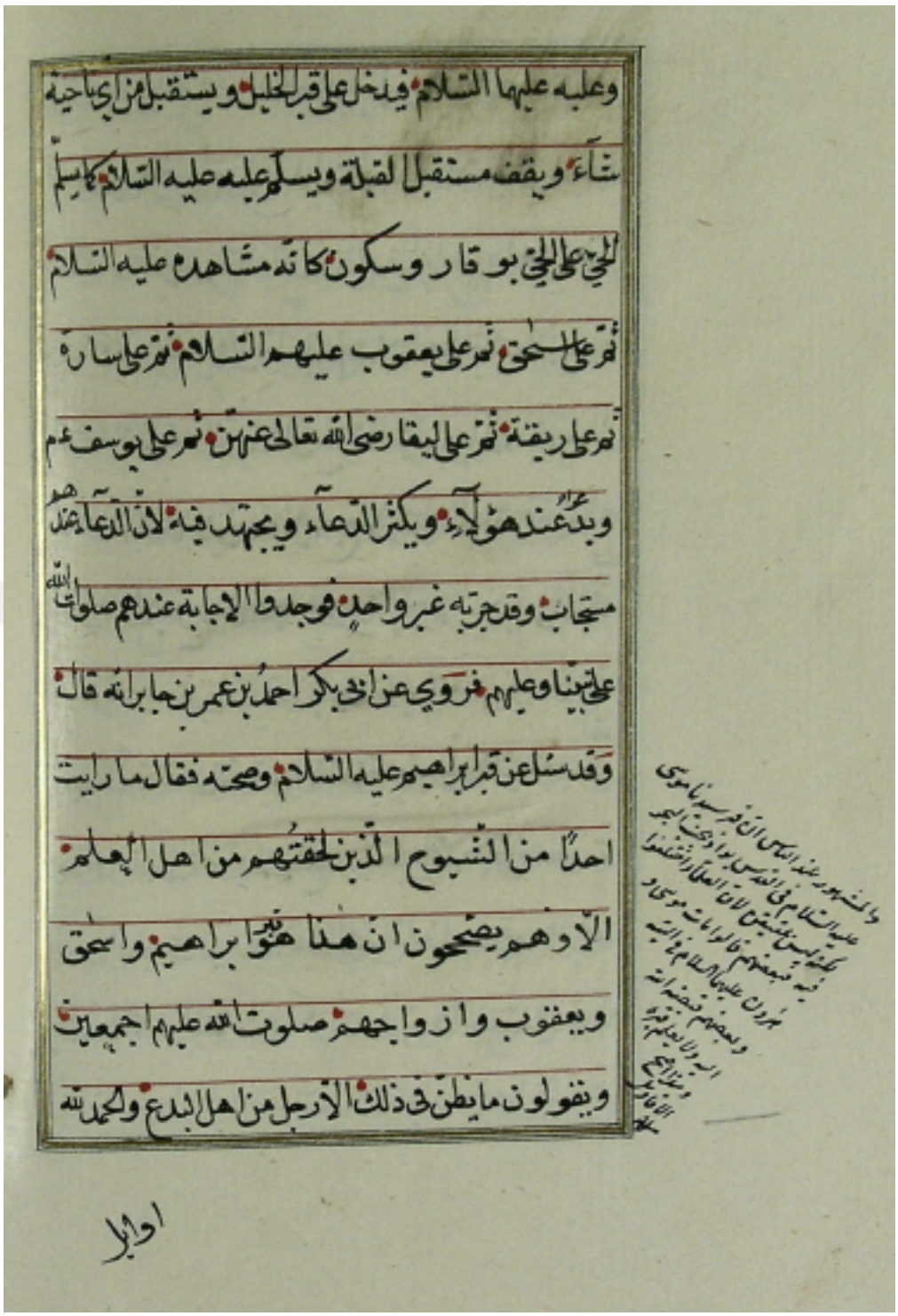
نسخه اولی خطا الخرب الفقیر الی الله الغنی
السند علی الحدیث احمد الادرنی
المدینة المنورة

Ek 4: H Nüshası varak 209b Türkçe bitiş

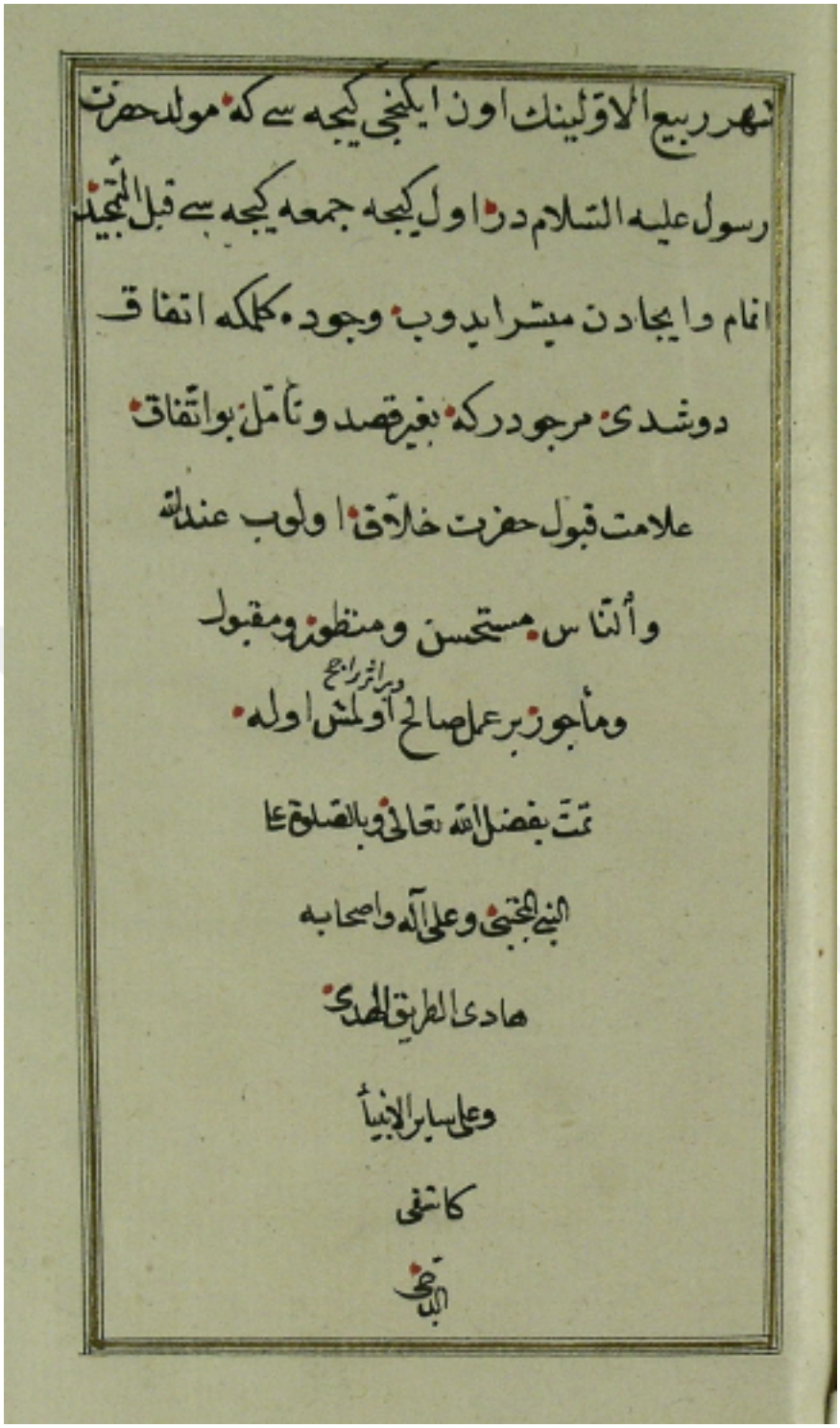

الحمد والمنة للمنان الذى من علينا بخلق نور محمد
عليه الصلوة والسلام فى حجاب من درّ بيضاء
وهو الخلاق المتين ● ووضعه كمثل الطاوس
على شجرة ذات اغصان اربع خلقها فسمّاها
شجرة اليقين ● فسبح النور عليها مقدار سبعين
الف سنة من السنين ● وخلق مرات الحياء ●
ووضعها باستقباله على التعيين ● فلما نظر
النور فيها وراى صورته احسن صورة وهيئته
ازين هيئة سجد خمس سجدات شكرًا وحياءً
من
Ek 5: A Nüshası varak 1b Arapça başlangıç

Ek 6: A Nüshası varak 3a Türkçe başlangıç

Ek 7: A Nüshası varak 266b Arapça bitiş

شهر ربیع الاولینك اون ایکنجی کیجه سی که مولد حضرت
رسول علیه السلام در اول کیجه جمعه کیجه سی قبل التجدد
انام و ایجاد دن میسر ایدوب وجوده کلمکه اتفاق
دوشدی مرجو درکه بغیر قصد و تامل بو اتفاق
علامت قبول حضرت خلاق اولوب عند الله
و الناس مستحسن و منظور و مقبول
و مأجور بر عمل صالح اولمش اوله (و بر اثر راجح)
تمت بفضل الله تعالی و بالصلوة علی
النبی المجتبی و علی آله و اصحابه
هادی الطریق الهدی
و علی سایر الانبیاء
کاشفی
البدخی

Ek 8: A Nüshası varak 273a Türkçe bitiş

Ek 9: 16. yüzyıl İslâm Coğrafyası Haritası(Abraham Ortelius 1570